FRANCISCI HUNNIADINI POEMATA LATINA OMNIA

EUROPICA VARIETAS TOKAJENSIS - FONTES

TOKAJ-HEGYALJA EGYETEM

L'Harmattan

Francisci Hunniadini poemata Latina omnia

Ferenc Hunyadi's poetic works in Latin

Hunyadi Ferenc

Szerkesztette, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Molnár Dávid

https://orcid.org/0000-0002-3825-2030

Irodalomtörténet / History of literature (13020), Klasszikus, régi görög és latin irodalom és művészetek / Classics, ancient Greek and Latin literature and art (13018), Kora-újkori történelem / Early modern history (12976)

Neolatin irodalom, történetírás, erdélyi irodalom, magyar irodalomtörténet

Neolatin literature, historiography, Transylvanian literature, Hungarian literary history

https://doi.org/10.56037/978-963-414-957-6

Francisci Hunniadini poemata Latina omnia

Europica varietas Tokajensis

A Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak)
Speculum Kutatócsoportjának sorozata

Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini – Patrimonium culturale – Fontes

V.

ISSN 2939-5712
ISBN 978-963-414-957-6
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-414-957-6

Francisci Hunniadini poemata Latina omnia

Edidit, introduxit et commentariis instruxit
Dávid Molnár

Budapest – Sárospatak
L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem
2022

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó ügyvezetője
és a Tokaj-Hegyalja Egyetem rektora

Készült a Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak)
Kulturális Örökség Tudományok,
és az MTA Könyvtár és Információs Központ
együttműködésében

• 1857 •
2021
TOKAJ-HEGYALJA
EGYETEM

Edidit, introduxit et commentariis instruxit
Dávid Molnár

Recensuerunt et emendaverunt
Gábor Petneházi (*Viridarium*; *Apotheosis*; *Victoria Othonis*; *ms. Brosseri*)
Csaba Németh (*Ephemeron*)

Praefationem in Germanicum transtulit
Géza Deréky

Composuit indicem nominum et locorum
Tímea Budai-Király

Tartalomjegyzék

Padova (Schedel, 1493)

A hun Vergilius: Hunyadi Ferenc

Molnár Dávid

Hunyadi Ferenc nevét a magyar irodalomtörténet elsősorban magyar nyelvű trójai históriája miatt jegyzi, pedig több mint ötezer sornyi latin költeményt is ismerünk tőle, amely a 16. század óta mindeddig nem volt se összegyűjtve, se kiadva. Ismert nyomtatott műveit 1583 és 1588 között adták ki főként Velencében és Krakkóban. További tizenegy versét a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyűjteményének egyik kolligátumába – Hunyadi Ferenc nyomtatott művének végére – írta be egy unitárius lelkész a 17. század elején. Egy másik rövid versét pedig Szamosközy István lejegyzéséből ismerjük. Kéziratos verseinek keletkezési idejét nagyjából 1586 vége és 1599 közé tehetjük. Ezeken kívül még egy oxfordi kéziratot is ismerünk tőle, amely lázas betegségekre ad recepteket. Ha csak költői életművének terjedelmét nézzük, akkor is furcsa ez a mellőzöttség, de ha mindehhez hozzávesszük burjánzó manierista képeit és ironikus humorát is, akkor egyenesen érthetetlen. Ezt a hiányt igyekszik pótolni a mostani kiadás.

I. Hunyadi Ferencről

De ki is volt pontosan ez a Hunyadi Ferenc, akiről néhány anekdotán kívül szinte semmit sem tudunk? Az 1586-ban kiadott *Ephemeron*jának paratextusaként két epigramma olvasható Stephanus S. Georgii[1] név alatt, aki az elsőben „hun Vergiliusnak” (*Hunnus Maro*), a másodikban pedig „andesi tanítványnak” (*Andinus*

[1] Egyelőre nem tudtam behatárolni, kiről van szó. Hunyadi 1586a, A4v.

alumnus) és „új Vergiliusnak" (*novus Maro*) nevezi Hunyadit: „Készüljetek múzsák új koszorúkkal az új Vergiliusnak, akinek ezentúl neve légyen *Andinus Hunniadinus*!"[2] De érdemes megemlíteni itt a janusi toposz felbukkanását is. Janus – Ovidius nyomdokain – a Dunához vezeti vissza a múzsákat,[3] míg Hunyadi új Vergiliusként északra – pár sorral lejjebb „dák földre" (*Daca humo*), vagyis Erdélybe – hívja vissza (*revocat*) a költészet istennőit: *„rursus ad Arcton Mnemosides spreto revocas Helicone camoenas."* Fontos részlet, hogy a költő szerint nem szeretik e vidéken a múzsákat, vagyis a megvetett Helikonról (*spreto Helicone*) kellene visszahívni őket. A másik versben ugyanezt – a „Marte vel arte" toposzba kimondatlanul beágyazva – kérdésként úgy fogalmazza meg, hogy vajon életben marad-e háborús vidékeken (*Elysias arenas*), a dák földön megvetett (*aspernatus*) vergiliusi tanítvány (*Andinus alumnus*)? (Stephanus S. Georgii nem vezettethette vissza Janus után Hunyadival is a száműzött Ovidiust a múzsai sereggel, pedig *Tomis* miatt inkább neki lenne köze Erdélyhez, mint Vergiliusnak, hiszen Hunyadinak is már csak visszahoznia, -hívnia kell és nem elhoznia.)

Báthory András nevelője és Báthory István titkára, a lengyel jezsuita diplomata Stanisław Reszka (1544–1600) versében hasonló dicsérő szavakat ír Hunyadiról, miután elolvasta verseit (*legimus hesterna scriptas tibi luce Camoenas*).[4] Reszka le van döbbenve (*obstupui*) a költemények kiválóságától. Ezek után kénytelen felhagyni nem csak az isteni Homérosz, a nagyszerű Vergilius, hanem Ovidius csodálatával is, aki pedig bármit mondott is, vers lett belőle. Hunyadi soraiból a legváratlanabb helyeken is finom humor, számtalan nevetés és tréfa árad (*Quam subiti surgunt genio dictante lepores, innumeri risus, innumerique ioci!*). De tovább is tetézi a dicséreteket, az „egyedülálló Ferencet, minden elegancia, az összes ihletett költő és ékesség atyjának" hívja: „*Cunctarum pater elegantiarum, et vatum pater omnium et decorum, Francisce unice!*"[5]

Hunyadi kortársa, a református lelkész, majd kancelláriai írnok Aszalai Mátyás (†1603) egyenesen a magyar szellem egyedülálló ékességének (*unicum Hungarici ingenii decus*) nevezte Hunyadit.[6] Aztán később Bod Péter a következőképpen írt költőnkről: „nevezetes tudós ember volt, mind jó Deák 's mind széptudományú Orvos Doktor", aki „vidám és játszi elméjű ember" hírében is állott (ez utóbbi megerősíti Reszka állítását Hunyadi tréfás verseiről).[7]

[2] Vagyis „andesi Hunyadi," utalva ezzel Vergilius szülőfalujára Andesre.

[3] Janus a *De se aegrotante in castris* című elégiájának a végén (117–118. sor) epitáfiumát is közli, amelynek az eleje így hangzik: „itt nyugszik Janus, aki a babérkoszorús istennőket a hazai Dunához először vezette el a Helikonról" (*Hic situs est Ianus, patrium qui primus ad Histrum, duxit laurigeras, ex Helicone, Deas.*) Janus Pannonius, ed. Mayer, Török 2014, 139–145 (No. 27). Összefoglalását lásd: Jankovits 2002, 128, 146–150.

[4] Nem tudni, melyik verseit, de biztos, hogy nem a Báthoryt sirató *Piis manibus* kötetet, amelynek a végén található, mert ahhoz nem illenének dicsérő szavai a „számtalan tréfáról és nevetésről". Ugyanakkor Hunyadi válaszában a király temetésén ejtett könnyeiről is ír, amely mégiscsak arra utal, hogy Reszka – talán egyéb költeményekkel együtt – a *Piis manibus* verseit is olvashatta. Hunyadi sem fukarkodik a dicséretekkel, Reszkát „Lengyelország Ciceró"-jának (*Sarmatiae Cicero*) nevezi. Hunyadi 1588, B4^{r}.

[5] Hunyadi 1588, B5^{r}.

[6] Szabó 1881, 479.

[7] Bod 1766, 113.

Kemény János önéletírásából pedig még a következővel egészíthetjük ezt ki: „jó politicus, udvari, tréfás s belső, nevezetes ember akkori időben, kinek sok jeles actái is voltak”.[8] A nagyon kevés ismert forrás bemutatásával és elemzésével megpróbálom rendszerezni mindazt, ami tudható, illetve feltételezhető Hunyadi életéről. A legbiztosabb adatunk halálának ideje, amelyet az Erdélyi Fejedelemség kancelláriai titkára, Gyulaffi Lestár jegyzett le: „Torda, 1600. október 27, hajnali két óra”.[9]

A születési idejére – mindössze két adatból – csupán következtetni tudunk. Az egyik fogódzónk egyetemi tanulmányainak ideje, amely szintén bizonytalan, de annyit azért tudunk, hogy hosszabb európai peregrináció után 1580 és 1583 között Padovában tartózkodott,[10] a másik támpontunk pedig magyar nyelvű trójai históriájának 1569-es keletkezési éve. E két dátum között – jobb híján – úgy kell egyensúlyoznunk, hogy megtaláljuk a lehetséges valóság és a valószínű lehetőség minél szűkebb, közös metszetét. A kései értelmező dilemmája a fenti dátumokból és ezek következményeiből adódik: Hunyadi vagy egészen fiatalon, pelyhedző állal írta meg trójai történetét, vagy egyetemi tanulmányait – a kor általános gyakorlatától eltérően – meglehetősen öregen fejezte be. (A 16. századi itáliai egyetemeken valamivel magasabb az átlagéletkor, mint az északi egyetemeken, de a legtöbb diák így is 18-tól 25 éves koráig tanult.)[11] Szerzőnk, akármennyire is tehetséges, Trója-történetének verses feldolgozása legalább elemi iskolai végzettséget megkívánna, de még ha egy Janus Pannonius-i értelemben vett zsenivel van dolgunk, akkor is feltételezhetjük, hogy tizenhat évnél semmiképp sem lehetett fiatalabb műve megírásakor, és ha megpróbálunk egy nagyjából hihető születési idővel kalkulálni, akkor az 1550-es évnél se sokkal többet, se sokkal kevesebbet nem nagyon feltételezhetünk. A históriás ének színvonalához képest már az 1550-es születési év is egy gyanúsan fiatal szerzőt sejtet, miközben egyetemi tanulmányait – az időben túlságosan is kitolva – nagyjából harmincnégy évesen fejezné be. Mindezt még tovább bonyolítja az az ide kapcsolódó adalék, amely Lencsés György orvosi könyvében szerepel. Lencsés közöl[12] egy receptet mellhártyagyulladásra egy bizonyos „Ferencz doctortól”, akit Spielmann József egyértelműen Hunyadi Ferenccel azonosít.[13] Mivel a szakirodalom jó ideje megállapodott abban, hogy Lencsés az *Ars medicá*t az 1570-es évek első felében kezdte el írni és 1577-ben fejezte be, ezért – ha itt tényleg Hunyadi Ferencről van szó – ekkor már orvosnak kellett volna lennie, háta mögött egyetemi fokozattal. Ha 1550 körülre feltételezzük születési évét, akkor egyáltalán nem lenne lehetetlen, hogy az 1570-es évek első felében diplomázott valahol.[14] Csakhogy az alább részletezendő egyetemi adatok ellentmondani látszanak mindennek.

[8] Kemény 1980, 21–22.

[9] „*Moritur Franciscus Huniadinus Thordae 27. Octobris hora 2-a a media nocte.*” Gyulaffi 1893, 121.

[10] Lásd 10-12. oldalon.

[11] Grendler 2002, 4–5.

[12] Lencsés 1943, 155.

[13] Spielmann 1977, 57.

[14] Vagy Alföldi Rezsőnek volt félig-meddig igaza és Lencsés, ahogy az *Ars medica* 1610-es, erdőszádai kézirata alapján feltételezték, ha nem is 1610-ig, de akár a haláláig cédulázta és gyűjtötte a recepteket. Alföldi 1944, 64. Lásd még Spielmann 1973, 302.

Valószínűleg Weszprémi István információira hagyatkozva, a Szabó Miklós és Tonk Sándor által összeállított, a kora újkori erdélyiek egyetemjárását feldolgozó katalógus szerint Hunyadi Ferenc Bánffyhunyadon született.[15] Három fivéréről és egy nővéréről, Hunyadi Borbáláról is tudunk, akinek két férje is volt (Ötvös János, majd Éradonyi Péter) és 1609. októberében (25. előtt) halt meg.[16] A három fivér nevét nem ismerjük. A Báthory-apoteózis elején (24–29. sor) azt írja, hogy már fiatalon (*iuvenis*) is eleget sírt, amikor az emésztő pestis (*pestis edax*) elvitte barátait (*sodales*), három fivérét (*fratres*), valamint apját és anyját is egyszerre. Ez talán az 1574-1575-ös járvány lehetett, ami Heltai Gáspárt is megölte. Életkorára sajnos ebből sem tudunk következtetni, mert 1572 és 1577 között több pestisjárvány is volt Erdélyben (Cernovodeanu, Binder 1993, 52–53; Faragó 2007, 30), de Szamosközy külön is megemlíti az 1575-ös „rettenetes" járványt: „*1575. Atrox pestis in Ungaria et Transilvania*".[17]

1. Padova

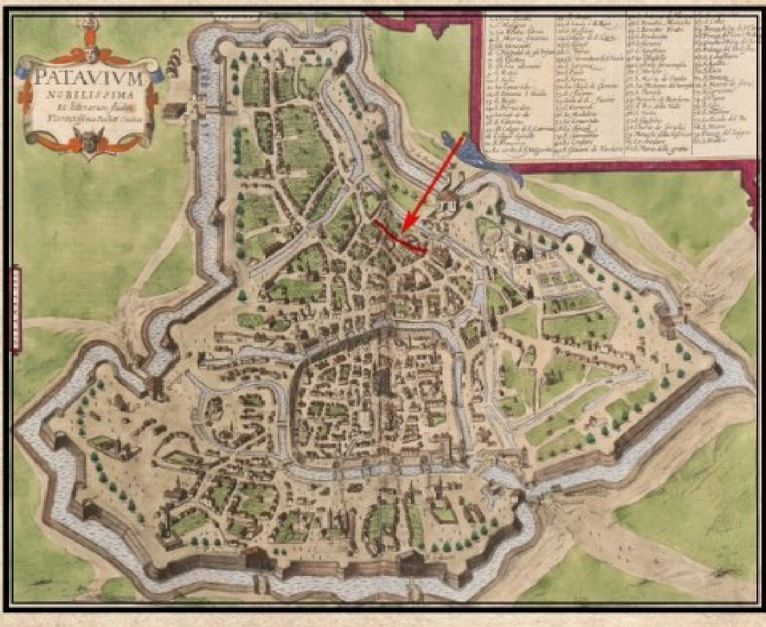
A következő, méghozzá nagyon pontos adatunk a már fentebb említett padovai egyetemi tartózkodására utal. 1583. december 17-én tanúként találkozunk a nevével egy tárgyaláson, amelyen egy bizonyos Sebastianus Silvius szegénységét firtatják (valószínűleg ösztöndíjat szeretne, vagy a fokozatszerzés illetékének mérséklését). Annyi derül ki a jegyzőkönyvből, hogy ez a bizonyos Silvius a krakkói egyetemen szerzett fokozatot filozófiából (*doctor artium et philosophiae*) és 1578-ban hagyta el az egyetemet, hogy aztán Padovában jogot hallgasson és ledoktoráljon. Fontos részlet, hogy itt három éven keresztül tanult. A jelenlévő tanúk mindegyike megerősíti, hogy ránézésre és viselkedésre is nagyon szegénynek tűnt a kérelmező. Ezen tanúk közül lenne az egyik szerzőnk, akiről ezt olvashatjuk a jegyzőkönyvben:[18]

[15] „*Hunyadi (Franciscus) a patria ita cognominatus...*", Weszprémi 1962, 190–191. Lásd még: Szabó, Tonk 1992, 53.

[16] Gálfi 2015, 90, 91; Gálfi 2016, *ETA* VIII/2, 82 (no. 246), 180.

[17] Szilágyi, kiad. *Szamosközy István...*, 1876, 180–182.

[18] „*1583. dec. 17, Pad. in comuni i. pal. ad banchum utilium. Coram – i. u. doctoribus d. Flaminio Bradiolo priore, d. Antonio de Comitibus et d. Melchiore de Cartulariis duobus ex senioribus, d. Antonio Bradiolo altero ex – syndicis et d. Ubertino Fabiano vicecontradictore – collegii, – comparuit d. Sebastianus Silvius – pro faciendo probationes e notabili sua paupertate pro consequendo conventum gratis. – I. u. doct. d. Michael Quarantaoto testis – deposuit se cognoscere d. Sebastianum – et credere – esse pauperimum, tum quia etiam anno preterito cupiebat suscipere insignia doctoratus et nunquam potuit invenire – pecunias, – tum etiam quia ex aspectu et habitu apparet ipsum esse pauperimum; et scire ipsum studuisse legibus in hoc Gymnasio per circa tres annos – et substinuisse publice conclusiones suas. – D. Petrus Slovatius Pollonus art. et med. doct. habitator in vico Purciliae testis – deposuit se cognoscere d. Sebastianum Silvium art. et phil. doct. promotum in Accademia Cracoviensi et scire ipsum esse adeo pauperem et non habere modum ex se vivendi nisi aliorum ope sustentaretur. Interrogatus de studio, respondit iam quinquennio elapso ipsum d. Sebastianum discessisse ex Gymnasio Cracoviensi, ubi una cum ipso teste publicus proffessor erat, et credere huc statim accessisse causa studii. –* ***D[ominus] Franciscus Honiadinus Hungarus art[ium] scol[aris] habitator Pad[ue] in contr[ata] Puthei Vacce – deposuit se cognoscere a tribus annis – d[ominum] Sebastianum Silvium***. [kiemelés M. D.]" Martellozzo Forin 2008, 1203.

Padova (Braun, 1618)

„A magyarországi Hunyadi Ferenc úr, egyetemi hallgató (*artium scolaris*), a padovai Pozzo della Vacca negyed lakosa tanúsította, hogy három éve ismeri Sebastianus Silvius urat."

Szegényes, de legalább kézzelfogható adat, amelyből némi következtetést azért le lehet vonni. A legfontosabb, hogy Hunyadira *artium scolaris*ként hivatkozik a szöveg, vagyis orvosi diplomáját még biztos nem szerezte meg 1583 végéig. Sebastianus Silviust három éve ismeri, tehát – amennyiben Padovában ismerkedtek meg – biztos, hogy legalább 1580-tól, de legkésőbb 1581-től a városban tartózkodik és tanul. A mondatból azt is megtudjuk, hol lakott ekkor: az egykori *Pozzo della Vacca* negyedben a Szent Antal-bazilika szomszédságában, talán a mai *Via Ospedale Civile* 12. és 22. szám közötti területen. (Lásd a korabeli városképen nyíllal jelölve).[19] Ez az annak idején jómódúnak számító negyed az egyetemi épületek közelsége miatt különösen népszerű volt a házat/lakást bérlő diákok (főleg lengyel diákok) körében.[20]

A minimális szakirodalom a filológus orvosdoktor Girolamo Mercuriale (1530–1606) tanítványaként aposztrofálja Hunyadit, csakhogy ez a feltételezés ingatag lábakon áll.[21] Az igaz, hogy ekkoriban Mercuriale Padovában tanított, de Hunyadi két dedikált költeménye, amelyek alapján ez felmerült, inkább költőnk lengyel kapcsolatairól árulkodik.[22]

Még ha egyelőre nincs is nyoma, orvosi diplomáját ne vitassuk el tőle.[23] Mivel *Ephemeron* című költeménye a bíborossá frissen kinevezett Báthory András (1563–1599) Rómából Krakkóba történő hazautazásáról szól, ezért talán nem túl merész feltételezés az, hogy ha együtt utazott vissza a bíborossal, akkor ez előtt kellett levizsgáznia valamikor. Azt márpedig pontosan tudjuk, hogy Báthory és kísérete 1584. július 26-án indult el Rómából. Báthory egyébként 1583. november 10-én érkezett Rómába, ahol a bíborosi kinevezése körüli diplomáciai és politikai huzavona miatt nyolc hónapig várakozott.[24] Hunyadi viszont – ahogy fentebb láthattuk – december végén még Padovában volt, és ha két-három hét kényelmes utazással számolunk Rómáig, akkor is legkésőbb 1584. július elejéig el kellett volna indulnia. Azt ugyan nem tudjuk pontosan, mikor doktorált, de nagy a valószínűsége, hogy még ha meg is szerezte a fokozatot 1584 elején, akkor sem indult volna el egy majdnem 500 kilométeres téli utazásra. Mindezekből pedig arra következtethetünk, hogy 1584 tavaszán vagy esetleg júniusban hagyta el Padovát (nagy eséllyel Báthory István utasítására), hogy

[19] https://goo.gl/maps/xQcTpycDBWvbe6ZF7 (Hozzáférés: 2022. 11. 24.)

[20] Itt lakott többek között a későbbi lengyel kancellár Jan Zamoyski is, akinek Hunyadi dedikálta egy költeményét is, a költő Philip Sidney, a diplomata Henry Wotton, a szobrász Giovanni Maria Mosca vagy a természetfilozófus Cesare Cremonini. Sőt, ezekből az évekből egy másik magyarról is van hírünk, a pozsonyi Hoffmann Györgyről, aki a kassai kamara királyi titkáraként szintén itt szállt meg 1571-ben, egy bizonyos Catarina Murara házában. Mencsik 1910, 36.

[21] Pataki 2004; Nagy 2005, 226–227.

[22] Lásd 39–42. oldalon.

[23] Azonban meg kell jegyeznünk, hogy még az 1586-os *Ephemeron* kiadás címoldala is *magister*nek titulálja Hunyadit.

[24] Horn 2002, 64–79.

Rómában csatlakozzon Báthory Andráshoz. Persze az sem lehetetlen, hogy Hunyadi csak Padovában csatlakozott a kísérethez, vagy nem is vett részt ezen az utazáson, és a költeményt csak Krakkóban írta meg később.[25] Ha viszont ez így van, akkor csak annyit mondhatunk biztosan, hogy 1586-ban már Krakkóban volt, mert júniusban innen kísérte Báthory Andrást Rómába.[26]

Annak, hogy padovai évei előtt mit csinálhatott, egyetlen szűkszavú és bizonytalan forrása megint Weszprémi István:[27]

> „Hunyadi Ferenc, kit szülőhelyéről neveznek így, miután tanulmányainak előrehaladásához jelentős támogatásban részesült Erdélyben, belga területekre utazott, bejárta Anglia és Franciaország nevesebb iskoláit, majd végül Itáliába érkezett, ahol a kiváló padovai egyetemet választotta székhelyéül, és hogy az orvostudományt a filozófiához barátságos frigyben hozzákösse, az akadémia ünnepélyes dicséretével el is nyerte az orvosdoktori koszorút."

Ha Weszprémit jól értesült és megbízható szerzőnek tekintjük, akkor a fenti kis idézet alapján megpróbálhatjuk pontosítani Hunyadi peregrinációját. A jelentős tanulmányi támogatás, amire Weszprémi utal, szinte biztos, hogy Báthory Istvántól származott, akinek később – rövid időre ugyan – udvari orvosa is lett. Ezt a feltételezést erősíti az a majdnem háromezer hexameternyi költeménye is Báthoryról, amelyet Hunyadi 1583-ban adott ki Velencében.[28] De ebben a rövid szövegben további információkat is találhatunk padovai tanulmányairól. A legfontosabb, hogy ezek szerint tényleg megszerezte orvosdoktori fokozatát, de az utolsó mellékmondatból még más is kihámozható. A felemlített „házasságkötés" ugyanis nem pusztán Weszprémi metaforája, hanem a padovai egyetem fokozatszerzési ceremóniájára utal. Ennek pedig a következő rituális lépései voltak.

[25] Lásd 54–57. oldalon.

[26] Horn 2002, 90. Ezzel kapcsolatban lásd még: Kovács 2020, 232, lj. 86. Reszka a kíséret egyik tagjaként „D. Franciscus Doctor"-ként Hunyadit is megnevezi, akinek napi 3 libra kenyér (nagyjából 1 kg) és egy üveg bor járt. Reszka, ed. Czubek 1915, 131, lj. 4.

[27] *„Hunyadi Franciscus a patria ita cognominatus, insignibus doctrinae subsidiis in Transilvania praemunitus iter Belgicas oras suscepit, nobiliores Angliae et Galliae Scholas perlustravit, et novissime in Italiam penetravit, ibi praecipuam sedem Gymnasium Patavinum sibi delegit, et quia Medicinam philosophiae amico simul iniunxisset connubio, in sollemni academiae panegyri Doctorum Medicinae laurea coronatus est.*" Kővári Aladár fordításában: „Hunyadi Ferenc, kit szülőhelyéről neveznek így, miután tekintélyes tanulmányi segélyben részesült Erdélyben, Hollandiába indult. Végigfürkészte Anglia és Franciaország <híres> iskoláit, végül Olaszhonba ment, ahol aztán főleg a pádovai gimnáziumban ütött tanyát, és mivel a bölcselethez barátságos frigyben az orvostudományt is hozzávette, az egyetem ünnepélyes gyűlésén elnyerte az orvosdoktori koszorút." Weszprémi 1962, 190–191.

[28] Lásd 43–53. oldalon. Ugyanakkor az *Ob felicem...* kötetét és Zsámboky Jánost kritizáló költeményét (lásd 60–62. oldalon) Báthory István királyi titkárának, majd később Báthory Zsigmond főkamarásának, Gyulay Pálnak ajánlotta, akit pártfogójának és jótevőjének nevezett (tehát az sem lehetetlen, hogy ő is támogatta a tanulmányait). Mindkét ajánlás a fejedelem halála után született, amikor Hunyadi már hazaérkezett peregrinációjáról. Tehát inkább a közéletben igazgathatta Hunyadi életét, mint korábbi tanulmányaiban.

Mielőtt a jelölt végső aktusként átvette volna a birétumot (*biretta*, négycsúcsú fejfedő), kapott egy – az egyetemi tanulmányainak tárgyához illő – könyvet, először becsukva, amely a könyvbe zárt tudását jelképezte, majd kinyitva, amely arra utalt, hogy doktorként már taníthat is e könyvekből. Ezután következett az aranygyűrű, amellyel az újdonsült doktor jelképesen házasságot kötött az egyetemen megszerzett tudással, szakmával. Ahhoz, hogy idáig eljusson a jelölt, először teljesítenie kellett az ún. *punctát*, majd egy nyilvános vizsgát. A *puncta* (pontok) során két, három vagy négy rövid, véletlenszerűen kiválasztott részletet kellett a tárgy alapszövegeiből megmagyarázni, amelyre 24 óra felkészülési időt kapott. Az orvosjelöltnek Avicenna *Kánon*jából, a *Corpus Galenicum*ból, vagy Hippokratész *Aforizmá*iból kellett pár bekezdést értelmezni. Weszprémi fenti szövegrészlete háromféleképpen is érthető: vagy Hunyadi már korábban szerzett valahol bakkalaureátust, ami az orvosdoktori diploma feltétele, és most ezt kötötte össze, vagyis egészítette ki a fokozatával (a híres Andreas Vesaliusnál is ehhez hasonlóval találkozunk; párizsi kitérővel Leuvenben szerez bakkalaureátust, majd Padovában doktorál[29]), vagy először doktorált valahol filozófiából és most orvostudományból is, vagy pedig egyszerre tette le filozófiából és orvostudományból is a vizsgát (ekkor a *puncta* az imént említett orvosi szövegeken kívül az arisztotelészi corpusszal egészült ki). Ez utóbbi gyakorlat a legritkább és a 16. századra nagyjából el is tűnt (de korábban például a filozófus Pietro Pomponazzi is két doktorátust szerzett: egyet filozófiából és egy másikat orvostudományból).[30] Weszprémi szövege alapján leginkább az feltételezhető, hogy Hunyadi már bakkalaureus volt, amikor megszerezte a doktori fokozatát. Ha viszont Padovában csak a doktori vizsgát tette le, akkor a bakkalaureus fokozatot valahol máshol, korábbi peregrinációja során Németalföldön, Franciaországban vagy Angliában kellett elnyernie.

Itt azonban érdemes felhívni a figyelmet Bod Péter – fentebb már idézett – jellemzésére Hunyadiról: „mind jó Deák 's mind szép tudományu Orvos Doktor". Ha ezt a mondatot úgy értjük, hogy nem csak orvosdoktor, hanem „deákdoktor" is volt, akkor talán tényleg ledoktorált előtte valahol filozófiából is? Weszprémi ismerte Bod *Magyar Athenas*át, viszont olyan forrást is használt Hunyadi iskoláiról, amit Bod nem látott. Weszprémi fenti szövegrészlete a „filozófiával kötött barátságos frigyről" azt sem zárja ki, hogy költőnknek ekkorra már doktorátusa volt filozófiából is. Ez jobban meg is magyarázná, miért tarthatott olyan sokáig a tanulmányi útja (bár itt felmerülhet az a kérdés is, hogy ha csak Báthory István finanszírozta a tanulmányait, akkor miért áldozott volna olyan sokat Hunyadi filozófiai, esetleg retorikai, poétikai tanulmányaira). Viszont itt újból érdemes megemlíteni Stephanus S. Georgii dicsérő versét, amely mégiscsak azt támasztja alá, hogy az orvostudomány mellett mást is elvégzett. Tehát poétikát tanulva, valószínűleg filozófiából is fokozatot szerzett. A doctus Hunyadit dicsérő költő úgy fogalmaz, hogy kettős koszorút

[29] Grendler 2002, 331.
[30] Grendler 2002, 172–178, 331.

kapott Phoebustól. Lágyabb stúdiumokkal váltogatta a gyógyítás tudományát, és Hippokratész mellett Vergiliusnak is engedett:[31]

> „Tu vero gemina psallentem come corona
> Phoebe sacer vatem medicas qui lautior artes
> Mollibus alternat studiis, et doctus utroque
> Hippocratem magno docet indulgere Maroni."

2. Németalföld

Ahogy Vesaliusnál, úgy Hunyadinál is elképzelhető egy párizsi kitérő (Weszprémi legalábbis tud franciaországi tanulmányairól), erre azonban egyelőre nincs semmi bizonyítékunk. Viszont a *Belgicae orae* (belga területek) kifejezésbe, ha csak laza marokkal is, de belekapaszkodhatunk. Weszprémi könyvének fordítója, Kővári Aladár nagyvonalúan Hollandiának fordítja ezt a kifejezést. Annyiban mindenképpen igaza van, hogy a 16. század végén önálló belga állam még nem létezett, azonban Németalföldön belül a „belga területek" kifejezés mégis csak egy tradicionálisan élő fogalom, amely az egykori római provinciára utal. Ugyanakkor nekünk kár is lenne a szövegrészt 16. század végi szemmel olvasnunk, elég, ha Weszprémi István szemével nézünk a térképre. Ő pedig 1778-ban adta ki orvostörténeti munkájának második kötetét, amelyben Hunyadiról is ír, és ekkor a terület még Habsburg-uralom alatt állt *Belgium Austriacum* (magyarul Osztrák-Németalföld) néven.[32] Weszprémi tehát erre a területre gondolhatott (már ha nem szóról szóra vette át egy korábbi forrásból), ami viszont nagyjából tényleg lefedi a mai Belgium területét. Mivel Padovát hagyta a végére, szoros szövegolvasással feltételezem, hogy Hunyadi peregrinációjának az lehetett a menetrendje, amit leír. Tehát először Németalföld déli részére utazott. Mivel a következő tagmondatba külön is érdemesnek tartja leírni, hogy [ezután] meglátogatta Anglia és Franciaország nevesebb iskoláit (*nobiliores scholae*) és a belga területekkel kapcsolatban nem említ iskolát, ezért az is felmerülhet, hogy ezeken a területeken csak átutazott, utazgatott. Azonban ha így lett volna, akkor is el kellett volna valahogy jutnia Németalföldig és így peregrinációs útvonalának többi állomására is miért ne utalna a szöveg (Lengyelország? Németország?). Ezért mégis inkább az valószínűsíthető, hogy egyetemi tanulmányainak első állomása tényleg „belga területeken" volt, ahol viszont ekkoriban csupán két egyetem jöhet szóba: a leideni és a leuveni.

A leideni egyetemet több okból is kizárhatjuk: a legfőbb érv ez ellen az, hogy egyszerűen nem belga területen található. A második ellenérv, hogy csupán 1575-ben alapította Nassaui Vilmos orániai herceg a délebbi, katolikus leuveni egyetem

[31] Hunyadi 1586a, A4r.
[32] Weszprémi 1778.

ellenpontjaként, és még évekig bizonytalan jogi státusszal rendelkezett. Végül a harmadik ellenérv az, hogy Hunyadi – ha csak nem volt túlzottan kalandvágyó – akkor jó eséllyel igyekezett elkerülni Németalföld északi területeit, mivel az 1570-es években épphogy lángra kapott szabadságharc miatt (az ún. nyolcvanéves háború majd csak a harmincéves háborúval fejeződik be 1648-ban) ezek voltak az összecsapásoktól leginkább sújtott területek. (Erre Hunyadi utal is az *Ephemeron*ban: *„incumbit sociali Belgia bello”*.) Mire az arrasi és utrechti unió 1579-es megalakulásával nagyjából stabilizálódtak a vallási, politikai törésvonalak, addigra Hunyadinak Itáliában kellett volna már lennie.

Mindezeket figyelembe véve csak a még ekkor is jelentős szellemi központnak számító leuveni egyetem lehet az, ahova – a minden valószínűség szerint katolikus – Hunyadi járhatott.

3. Anglia

Weszpréminél az is olvasható, hogy Hunyadi Padova és Franciaország előtt Angliában járt tanulmányúton, aminek fennmaradt egy érdekes nyoma is: egy 16. század végi orvosi kézirat-kolligátum az oxfordi Bodleian Library Ashmole-gyűjteményében.[33] A kolligátum első kéziratán a kézirat másolójától eltérő kéz bejegyzése olvasható: *per Franciscum Hunniadium*, vagyis „Hunyadi Ferenctől”. A kézirat tartalmára majd még külön is kitérek, a kérdés az (ami erősítheti Weszprémi állítását Hunyadi angliai útjáról): hogyan kerülhetett ez a könyv Oxfordba?

A kérdés megválaszolásához két fogódzót találunk: az egyik maga az Ashmole-féle gyűjtemény, a másik pedig a fenti háromszavas bejegyzés. Fontos, hogy a kézirat útja tisztán és pontosan visszakövethető Elias Ashmole-ig (1617–1692), aki a 17. század egyik megbecsült és sokoldalú személyisége, mecénása: egyszerre szabadkőműves politikus, műgyűjtő, asztrológus, alkimista és ráadásul orvos is, aki az oxfordi egyetemen doktorált 1669-ben.[34] Nem csak több ezer példányos, felbecsülhetetlen értékű kéziratgyűjteményét adományozta az oxfordi egyetemnek, amely gyűjtemény végül Hunyadi kéziratát is megőrizte, hanem hatalmas műgyűjteményével megalapozta a ma is látogatható Ashmolean Museumot.

A másik, talán még izgalmasabb kiindulópontunk maga a beírás, amely Hunyadinak tulajdonítja a kéziratot. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egyértelműen megállapítható a bejegyző kéz eredete is: Richard Napier. (Ez azért mondható biztosra, mert az Ashmole-gyűjteményben van még tőle majdnem kétszáz kézirat, amelyeknek egy része autográf.) És hogy ki volt Napier?[35] 1559-ben született Exeterben, 1577-ben az oxfordi Exeter College-ba iratkozott be teológiára,

[33] Ashmole collection, ms. 1425, 1^r–14^v.
[34] Hunter, 2004.
[35] Andrews 2004a.

ahol 1586-ban *magister*i fokozatot szerzett. 1589-ben hagyta el az egyetemi várost, majd pappá szentelve élete végéig egy kis faluban, Great Linfordban szolgált lelkészként. Ebben – mint a korszak jellegzetes értelmiségi karrierjében – idáig nincs is semmi különös. Viszont a források szerint papi teendői mellett mágus, asztrológus, alkimista és orvos is volt. Nem is akármilyen! Ugyanis állítása szerint legfőbb segítője maga Rafael arkangyal volt, akivel rendszeresen kommunikált. De nem csak őt idézte meg többször, hanem más, a mennyei hierarchia alacsonyabb pozícióit betöltő angyalokat is. Rafael különösen segítőkész volt. Nem csak azt árulta el, melyik páciens gyógyítható és melyiknél nincs erre esély, hanem különféle orvosi recepteket is diktált a lelkésznek. Napier annyira népszerű volt, hogy több ezer pácienséről tudunk, akiknek egy részéről orvosi-asztrológiai naplókat, feljegyzéseket is vezetett. 1634-ben a Great Linford-i Szent András-templomban halt meg imádkozás közben. De ami különösen fontos Hunyadival kapcsolatban, hogy Napiernek gazdag könyvtára volt, amelybe különleges és válogatott – nem csak orvosi témájú – könyveket gyűjtött össze. Ezek közé tartozott Hunyadi kézirata is. Napier könyvtárának a sorsát is jól ismerjük: halála után hasonnevű unokaöccsének, a szintén asztrológus és orvos Sir Richard Napiernek (1607–1676)[36] a birtokába került, aki aztán saját és egyben nagybátyja könyvgyűjteményét legidősebb fiára, Thomasra (szül. 1646) hagyta. Őt – úgy tűnik – nem érdekelte különösebben a szellemi hagyaték, így amikor 1679-ben eladta a családi ingatlant, a könyv- és kéziratgyűjteményt Elias Ashmole szerezte meg.

Hunyadi Ferenc orvosi kézirata tökéletesen illik Napier gyűjteményébe. Ezek alapján persze nem tudjuk meghatározni, milyen kapcsolat lehetett Hunyadi és/vagy a kézirat és/vagy Napier között. Azonban a kézirat lehetséges történetébe nagyon jól illeszkedik egy további személy és annak könyvtára is, aki nem más, mint Napier mestere, egy bizonyos Simon Forman (1552–1611).[37] A Hunyadi-kézirat *possessor*ával kapcsolatban pedig azért nem valami légből kapott lehetőség Forman, mert halálakor orvosi, asztrológiai, filozófiai és alkímiai kézirat- és könyvgyűjteményét éppen Richard Napierre hagyta. A visszahúzódó, nyugodt vidéki életet élő és mélyen vallásos Napiernek Simon Forman épp az ellentéte, akinek amúgy is kalandos életét különféle nőügyek tarkították. Nevét az irodalomtörténetben leginkább Shakespeare-rel kapcsolatban szokták emlegetni, ugyanis az ő naplójában maradt fent a legelső ismert beszámoló Shakespeare három darabjának 1610-es és 1611-es előadásairól (*Macbeth*, *Winter's Tale* és *Cymbeline*). Forman is járt az oxfordi egyetemre, 1573-ban iratkozott be a Magdalen College-ba, ám végül nem szerzett diplomát. Viszont 1591-ben sikerült magát kigyógyítania a pestisből, és emiatt orvosi karrierje felívelt. Szakmai sikerei mellett azonban az „orvosi kamarával" való folyamatos ellenségeskedése, saját pácienseivel való pereskedései, sőt szerelmi mágián keresztüli gyilkossági ügye miatt többször tömlöcbe is került. Habár Rafael arkangyallal nem

[36] Andrews 2004b.
[37] Kassell 2004.

értett szót, saját hölgypácienseivel annál inkább. Így aztán befolyásos kapcsolatainak hála – amelyeket sokszor arisztokrata hölgyek ágyaiban fűzött elszakíthatatlanná – mindig sikerült a börtönből kiszabadulnia. A feljegyzések szerint 1611-es halálát is napra pontosan megjósolta.

Az ismert adatok szerint tehát ez a két személy jöhet szóba, akiken keresztül eljuthatott a mai Ashmole-gyűjteményig a kézirat. Ha Weszprémi jól tudta – márpedig a kézirat, ha nem is bizonyítja, de legalábbis valószínűsíti az állítását –, akkor Hunyadi tényleg járt Angliában, és akár találkozhatott is a két orvos-asztrológussal. Hunyadi, Napier és Forman ismert életrajzi adatait figyelembe véve találhatunk is közös metszéspontokat. Hunyadi csak valamikor 1580 előtt járhatott Angliában, mert padovai tanulmányai után már a Báthoryak szolgálatában találjuk Lengyelországban és Erdélyben. Maradnak az 1570-es évek. Forman 1573 és 1574 között, míg Napier csak 1577-től tartózkodik Oxfordban. Londonban pedig majd csak az 1580-as években élnek huzamosabb ideig. Ezek alapján lehetséges, hogy – ha egyáltalán személyesen Hunyaditól származik a kézirat – Formannel 1573–1574-ben és/vagy Napierrel 1577 és 1580 között találkozhatott Oxfordban. (De ha nem is találkoztak egymással, attól még Hunyadi vihetett és hagyhatott is saját műveiből Angliában. Kronológiailag ez például alátámasztaná Lencsés György fent említett bejegyzését, amely alapján itáliai tanulmányai előtt is kellett valahol tanulnia Hunyadinak. Persze az is elképzelhető, hogy egy könyvkereskedőn keresztül érkezett az orvosi kézirat a szigetországba még Napier 1634-es halála előtt, de ez felveti azt a kérdést, hogy Napier miért tartotta érdemesnek, hogy egy Angliában ismeretlen erdélyi orvos nevét feljegyezze a kézirat elejére.)

Jelenlegi információink alapján tehát a következőképpen valószínűsíthetjük Hunyadi peregrinációját. Valamikor az 1570-es években Gyulay Pál és/vagy Báthory István támogatásával indulhatott el tanulmányútjára.[38] Ugyanakkor arra is van utalás a Báthory-apoteózis prológusában, hogy István bátyjától, Báthory Kristóftól is bizonyos javadalmakat kapott valamikor. Azt sajnos nem részletezi, hogy milyen beneficiumokról van szó. Valószínűleg Hunyadi is katolikus felekezetű volt,[39] így a neves protestáns német egyetemeket elkerülve először a mai Belgium területén, vagyis az akkori Németalföld déli részén kezdhette meg egyetemjárását, a katolikus leuveni egyetemen, majd Angliába ment, aztán onnan vissza Franciaországba, hogy végül Padovában doktoráljon le. Anglia ebből a szempontból kényes terület, és ez különösen igaz az 1570-es évekre. Magyar és erdélyi diákok alig-alig matrikuláltattak angol egyetemeken, és az ismert, forrással bizonyítható tanulók szinte mind reformátusok voltak, de ezek is csak a 17. században. 1550 és 1580 között csupán két matrikulált magyar diákról tudunk (egy Oxfordban, egy Cambridge-ben); egyikük sem Hunyadi Ferenc. Tehát hivatalosan biztos, hogy nem tanult az 1570-es években

[38] Csorba Tibor is Báthory Istvánt tekintette Hunyadi fő patrónusának (Csorba 1944, 204).

[39] Ennek egyelőre semmi nyoma sincs. Annak viszont van, hogy nővére, Hunyadi Borbála református nemesekhez ment feleségül (ezért az információért is Gálfi Emőkének tartozom köszönettel). Nagy eséllyel unitárius sem volt, hiszen Báthory István antitrinitárius olasz orvosait eretnekeknek nevezi.

angliai egyetemen, de meglátogathatta akár az oxfordi, akár a cambridge-i iskolát is. Azért nem találkozunk beiratkozott magyar diákokkal, mert 1571-től ehhez le kellett tenni az esküt az anglikán egyház harminckilenc hittételére. (Ezt az esküt pedig nagyon is komolyan vették; senki sem vállalkozott hamis eskütételre csak azért, hogy egyetemre járhasson. Így az angliai tanulmányok legfontosabb forrásai az oxfordi és cambridge-i kollégiumok számadáskönyvei, valamint a Bodleian könyvtár vendégkönyvei lehetnek.)[40]

4. Életrajzi adatmorzsák, feltételezések

Hunyadi életrajzával kapcsolatban mindenképp ki kell térnünk Pataki Jenő azon állítására, amely szerint Hunyadi 1580–1581-ben a livóniai háborúban sebesülteket kötözgetett volna:[41]

> „A gyógyítás mesterségében már volt bizonyos jártassága, ugyanis Báthori István lengyel királynak Rettegett Iván orosz cárral 1580–81-ben folytatott háborúja idején ott találjuk a fiatal Hunyadit a király hadseregében, s nagyban szorgoskodott a sebesültek kötözésénél. Ebbéli tudását az ott működő borbély-sebészektől sajátíthatta el, s mint iskolázott ifjú, könnyen gyarapította a szerzett tapasztalatok során. Meg kell adni, hogy István király seregében az egészségügyi szolgálat jobban volt megszervezve, mint bármely más nemzetnél. A sebesültek ellátása a borbélyokra volt bízva, kiknek segítségére voltak a kötözőszerek készítésében a patikáriusok. András és Márton borbélyok mellett – csak ezeket ismerjük – Hunyadi elsajátította a szükséges ismereteket. A seregnél még arra is figyeltek, hogy minden csapatnál a harcosok nyelvét beszélő borbély alkalmaztassék. A magyar katonákat Hunyadi kezelte. A Rettegett Ivánnal vívott harcok után indult el Hunyadi külföldi útjára. A XVI. században még nagyon kevesen vállalkoztak időt s költséget felemésztő peregrinációra, s ezek között is kevés olyan akadt ifjaink között, aki tudományszomjától űzetve bejárja Belgium, Angol-, Francia- és Olaszországot, mint ahogyan Hunyadi Ferenc tette. Nevezett országokban az egyetemeket látogatta, gyűjtötte ismereteit, gyarapította tudását, s mindinkább érlelte azon elhatározását, hogy hazamenve hazájának, a szép Erdélynek, s elárvult nemzetének hasznára s díszére váljon. Utolsó állomása Padua volt."

[40] Gömöri 2005, 5–22.
[41] Pataki 2004.

Hogy ezt mire alapozza Pataki, nem tudom, egyelőre nem leltem nyomát semmi olyan forrásnak, amely ezt alátámasztaná. Ha Hunyadi tényleg csak 1581 után indult el európai tanulmányi útjára, akkor nyugat-európai iskolalátogatásaira és padovai tanulmányaira csupán alig három év maradt volna. De akkor mit csinálhatott előtte? Katona volt, aki 30 éves korára sebeket is tudott kötözni? Vagy csupán borbély, aki Báthory hadjárataiban felcserkedett? Veress Endrénél – szintén hivatkozás nélkül – ezt olvashatjuk:[42]

> „Hunyadi Ferenc előbb éveken át tanult Belgium, Angol- és Franciaország iskoláiban és elemi orvosi tudásával végigszolgálta Báthory István király három orosz elleni hadjáratát. Ennek bevégeztével (1581 elején) jöhetett le Páduába tovább-tanulni, ahol orvosi oklevelet szerezvén úgylátszik a király hívására Krakkóba ment."

Tehát Veress állítása annyit változtathat Pataki állításán (ami valószínűtlensége ellenére is hihetőbb kronológiailag), hogy Hunyadi még a livóniai háború előtt tanult volna Belgium, Anglia és Franciaország iskoláiban, de fokozatot nem szerezvén, majd csak a háborús kitérő után ment volna Padovába.

Életéről biztosabb információ csak a padovai fokozatszerzés utáni időszakról található. Ismét Weszprémit idézem Kővári Aladár fordításában:[43]

> „Mikor utóbb ezt az idegen földet újra hazaival cserélte föl, olyan gyorsan föltűnt orvosi jártasságával, hogy a nemrég még Erdély fejedelménél, akkor azonban már Lengyelország királyánál, Báthori Istvánnál, fényes udvariorvosi állást kapott, mikor pedig az nemsokára 1586-ban meghalt, Báthori Zsigmond választott erdélyi fejedelemnél is annak rendjén-módján elnyerte ugyanezt a méltóságot, s annyira ragaszkodott hozzá egész fejedelemsége alatt, hogy az ingatag fejedelmet kibujdosta után se hagyta el sohase halála napjáig."

Tehát Hunyadi, miután hazaérkezett Padovából, Báthory Istvánnál kapott dicső udvari orvosi állást. Weszprémi latin kifejezésének az *archiater*nek van ugyan olyan jelentése is, hogy „legfőbb udvari orvos", de ez nem valószínű, hiszen a lengyel király

[42] Veress 1941, 206–207.

[43] *„...posteaquam vero peregrinum illud solum cum patrio denuo commutasset, ita celeriter medendi promtitudine inclaruit, ut apud Stephanum Bathorium, nuper Transilvaniae Principem, nunc Poloniarum Regem, splendidum Archiatri locum occuparet, et illo mox an. 1586. e vivis sublato, eamdem apud Sigismundum quoque Bathorium electum Transilvaniae Principem rite sustineret dignitatem, cui in toto principatus sui regimine tam arcto fidei adhaesit vinculo, ut ne exsulantem quidem vacillantis ingenii Principem ad extremos usque vitae dies umquam deserverit."* Weszprémi 1962, 190–193.

udvarában több neves orvosról is tudunk.[44] Nem tudjuk, pontosan mikortól lépett Báthory udvari szolgálatába, de az biztos, hogy 1584. október 20-án a Rómában frissen kinevezett bíboros, Báthory András kíséretében érkezett vissza Krakkóba.[45] Tehát ehhez a dátumhoz képest lett *celeriter* (gyorsan) olyan híres a gyógyítás terén, hogy Báthory István fel is fogadta? Ismerve Báthory István halálának idejét, nem sok ideje volt Hunyadinak bizonyítani orvosi jártasságát: pár hét, esetleg pár hónap, hiszen emellett azt is tudjuk, hogy 1586-ban Báthory Andrást diplomáciai útjára Rómába kísérte. Pontosabban: 1586. március 22-én indultak Krakkóból és három hónap múlva június 24-én érkeztek meg az örök városba, ahonnan majd csak Báthory István halála miatt távoztak sietve 1587 elején.[46] Ha ezt összegezzük, akkor Hunyadi nemhogy két évig, de talán egy évig se tartózkodott Báthory István udvari környezetében, aki 1586. december 12-én halt meg.

Weszprémi tudósítása szerint viszont ezt követően nem Báthory András mellett, hanem a még fiatalkorú, 14 éves Báthory Zsigmond udvarában lett orvos (1587-től vagy Zsigmond 1588 decemberi fejedelemmé választása után valamikor), aki mellett haláláig ki is tartott.[47] A *Victoria Othonis* elején azt írja Hunyadi, hogy a lengyel interregnum alatt merült el a magyar történelem tanulmányozásában jobban. Vagyis 1587-ben valószínűleg végig Krakkóban maradt Báthory András mellett.

Zsigmond melletti udvari életére találunk egy aprócska adatot 1590 nyaráról a szász Marcus Fuchs-, Christian Lupinus- és Johannes Oltard-féle családi krónikában. Egyik bejegyzése szerint Hunyadi – az olasz doktor Marcello Squarcialupival – a fejedelem kíséretében tartózkodott Gyulafehérváron 1590. július 31-én, amikor is egy részleges napfogyatkozást szemlélve a török pusztulását jósolta a fejedelemnek:[48]

> „1590. A második eklipszis idején ugyanabban az időben. Két napot és holdat lehetett látni, amelyet a fejedelem egy elegáns kis látcső segítségével kíváncsian figyelt, és kíséretéhez, Marcello Squarcialupihoz és Hunyadi Ferenchez fordulva megkérdezte, vajon mit jelent mindez,

[44] Lásd például Pietro Simone Simoni (1532–1602) és Niccolò Buccella (†1599) udvari orvosok egymás elleni röpiratháborúját a király halála miatt, és ezekhez kapcsolódóan a két másik olasz származású udvari orvost Giovanni Muraltót és Marcello Squarcialupit.

[45] Horn 2002, 80.

[46] *Uo.* 98–99. 1587. január 24-én még Rómában volt, mert Reszka feljegyezte a diáriumában, hogy ellátogatott Hunyadival a nagyjából 20 kilométerre lévő Grotaferratába, hogy kipihenjék az államügyek fáradalmait: *„A prandio profectus sum Grotaferrata, ut in otio et quiete operam darem recuperandis viribus et a practicis de Regno abstinerem. Accepi mecum D. Franciscum medicum.”* Reszka, ed. Czubek 1915, 143.

[47] Érdekes, hogy egyik kéziratban fennmaradt versében viszont kemény szavakkal kritizálja urát. Lásd 67. oldalon.

[48] *„1590. Fuere etiam 2. ecclypses circa illa tempora. altera solis, altera lunae, utramque Serenissimus Princeps per specillum perelegantissimum conspiciens, quid signifi caret, ab adstantibus sibi Doctoribus, Francisco Hunyadino, et Marco Sqvarcialupo, quaerit, qui dum respondent: minari ecclypses istas interitum Turcis, idque futurum a quodam sub polo nostro etc. etc. Ibi gestabundus Princeps dixit: o utinam ego essem, per quem humiliaret Deus Turcam.”* Trausch, kiad. *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, 1847 83 (lj. 196). Magyar fordítását lásd: Kruppa 2015, 54.

akik azt válaszolták, hogy az eklipszisek a törököt pusztulással fenyegetik, amely a mi csillagzatunk alatt fog bekövetkezni stb., stb. Amire a fejedelem azt válaszolta: ó, bárcsak én lennék, aki által Isten porba sújtja a törököt."

Szintén a fent említett krónikában olvasható,[49] hogy 1593. május 2-án az inkognitóban utazó Báthory Zsigmondot egy bizonyos „Ferenc Doktor" is elkísérte Krakkóba, ahonnan aztán majd június 11-én térnek vissza. Ez a Ferenc doktor nem lehet más, mint Hunyadi.

„A fejedelem [1593.] május 2-án, unokatestvérével Báthori Boldizsárral inkognitóban, ruhát cserélve, kevés kísérettel, a királyság néhány megbízható főemberével, Bodoni Istvánnal és Ferenc Doktorral elutazik Lengyelországba, Krakkóba, ahonnan meglehetősen lesoványodott lovakkal június 11-én érkezik vissza."

Apró kiegészítésekkel ugyanez olvasható Gyulaffi Lestár jegyzeteiben is, aki viszont pár nappal későbbre teszi az indulás és a visszaérkezés idejét is:[50]

„1593. Varsovában míg az gyűlés volt, belopta magát Sidmont Craccoban, bejárta mind az palatiumokat az cracai várban, mulatott Lepsényi szállásán is, és Pipánál az Patikáriusnál sub persona peregrini. Indult el Bátori Boldisárral Alba Julia 8a Maij, redijt ex Polonia die 13. Junij. Ezen kezdé el a budosást Sidmond. Voltak vele Báthori Boldisár, Bodoni István, Ferencz doctor et alij. Husztra ment be, arra jött vissza is."

Gyulaffi egy pár évvel korábbi, 1589-es utazást is megemlít nevek nélkül. Biztosra nem mondhatjuk, de Hunyadi doktort általában a fejedelem kíséretében találjuk, így könnyen megeshet, hogy ezen a téli, erdélyi körúton is vele tartott. Ebből az eleve roncsolt szövegből legalább annyi azért kiderül, hogy Báthory Zsigmond „az fajtalankodást" egyáltalán nem vetette meg. Így hangzik a mondat:[51]

„1589. Télben, hogy az fejedelemmel az országot megkerűlénk, akkor lének az sok [fajtalanságok] minden heleken, az hol elmentünk, de kiváltképpen Beszterczén [az városbeli leányokat és az...]"

[49] *„Princeps d. 2. Mai, cum fratruele, Balthasare Báthori, clanculario, paucis Proceribus Regni consciis, in Poloniam Cracoviam tendit, Stephano Bodonio, Francisco Medico, mutato habitu, paucis sibi adjunctis, indeque equis valde macilentis 11. Junii revertitur."* Trausch, kiad. *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, 1847, 91 (lj. 198).
[50] Gyulaffi 1881, 27.
[51] *Uo.* 24.

Az időrend miatt érdemes lesz ide beszúrni a Kemény János önéletírásából ismert egyik anekdotát Hunyadiról,[52] aki Bod Péter szerint nem csak „vidám és játszi elméjű ember volt", hanem tréfáit megjegyzésre is érdemesnek ítélték. Talán történeti forrásként halovány és igazságértéke erősen kétséges, de Ferenc doktorunk jelleméről – aki egy kvázi-mitikus népmesei hős szerepébe van bújtatva már a 17. század derekán is – talán elárul valamit.[53] A történet az erdélyi protestáns nagyurak állítólagos törökös összeesküvése után játszódik, akiknek a lefoglalt ingóságaival kérkedik a fejedelem valamikor 1594 ősze és az 1595. őszi havasalföldi hadjárat között.[54]

> „Hallottam egy tréfás illusiót erről, mely noha nem igen civilis, de valósággal igaz volt. Egy Pellérdi Péter nevű jeles udvari ember hopmestere lévén Báthori Zsigmondnak, és bémenvén az fejedelem az tárházban, az hopmester is véle, midőn az megöletett uraknak elhordatott kincseket mutagatná, s dicsekednék, hogy elég pénze volna már az említett hadra, és kérdené, mi tetszenék felőle Pellérdinek is, mond az tréfás udvari hopmester: Megmondhatnám ugyan tetszésemet, de felséged meg fog haragudni. Biztatván az fejedelem, hogy bízvást szólhatna, volt jelen más Ferenc doctor is, ki doctor is, de egyébiránt jó politicus, udvari, tréfás s belső ember is, nevezetes ember akkori időben, kinek sok jeles actái is voltak; vonogatván azért magát Pellérdi, igazít Ferenc doctorra, hogy mondaná sententiáját; az ilyet mondott volt az fejedelemnek: Ti, úgymond, úgy jártok, kik azt feltöttétek, mint midőn Pellérdi uram hasa üresítésére leülvén, valamely szúnyog csípni kezdené; addig míg eszében venné, jól megérzené az csípést, és dolgát végezné, csipkedhetné ugyan alsó felét Pellérdinek; de eszében vévén Pellérdi, úgy csapná tenyerével, hogy vápájában halnának alfelének az szúnyogok. Ti is elkezdhetitek: de midőn észreveszi török császár rajta csipkedésteket, úgy meg fog csapni, hogy vápájában haltok alfelének. Ez szókon az fejedelem csak elszégyenelvén magát, abbanhadta az tractát."[55]

A másik ismert „furfangosan tréfás" anekdota már a havasalföldi hadjárat elején, tehát 1595 októberében játszódik és szintén egy óvatos Hunyadi doktort mutat fel:[56]

> „Ezen doctor Ferenc volt, midőn Báthori Zsigmond Havasalföldében méne haddal, és ott amaz híres tyrannus Mihály vajdával, ki egyébiránt

[52] Gálfi Emőke nagyon valószínű felvetése szerint ezt a történetet biztos, hogy a családban hallotta, ugyanis az apja, bükkösi Kemény Boldizsár, később Fehér vármegyei ispán, fiatalkorában Báthory István udvarában tanulta a vitézkedést.

[53] Lásd: Széles 2011.

[54] Kemény 1980, 21–22.

[55] Bethlen Farkas szó szerint ugyanezt a történetet mondja el erdélyi történetében (Bethlen 1783, 606–607). A Bethlen-féle elbeszélés modern magyar fordítását lásd Kasza Pétertől (Bethlen 2006, 147).

[56] *Uo.* 22.

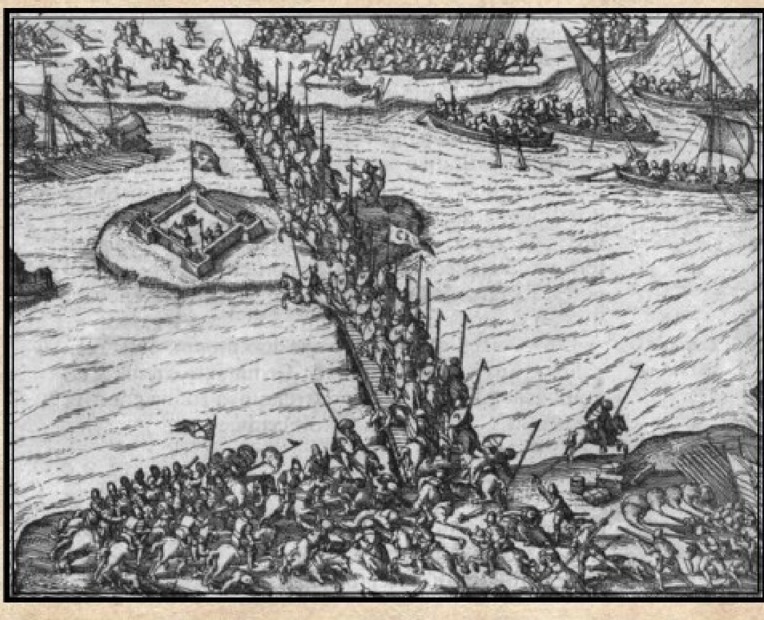
igen vitéz fejedelem volt, mindkét Oláhországokat bírta, megegyezvén, az Argyes vize mellett Bukuresten túl az Duna felől Szinán pasát az török haddal megverte; egykorban mondja Ferenc doctor bémenő útjokban, hogy tudna oly orvosságot, semmiféle fegyver és lövőszerszám is meg nem sértené. Ezt az udvar fiai az fejedelemnek bémondván, hívattatik, s reákérdetik; amaz tagadást nem tészen, sőt affirmálja; ki felől könnyen hiszik, mert egyébiránt sokféle tudományokkal polleált; de excipiál azzal, hogy téntás ládájával együtt Brassóban hadta légyen; melynek elhozására az fejedelem elbocsátván, Brassóból megírja: Felkereste az orvosságot, és annak receptája az, hogy légyen helyben Brassóban, és ott semminémű fegyver és lövőszerszámok, akármely öregek is, Havasalföldéből meg nem sérthetik; mely receptát az az ars ekképpen svadeálván, ő ott fogja megvárni az harcnak kimenetelit, az fejedelemnek és másoknak is azont consulálja."

Az anekdoták óvatos, háborútól ódzkodó Hunyadijával szemben viszont ott állnak Szamosközy István megbízhatóbb feljegyzései. Tőle – és Baranyai Decsi Jánostól – tudjuk, hogy 1595 őszén „doktor Ferenc" részt vett Báthory Zsigmond havasalföldi hadjáratában és október 28-án Gyurgyevó dicsőséges ostrománál is:[57]

„Gyirgyót mikor Bátori Zsigmond megvötte és elrontatta, az Duna mellett Havasalföldébe, Sok Török veszett benne és kívül. Az kik jól nem tudnak intézni ezféle veszedelemről, még szaporítják az Numerust. Ferencz Doctor ki ott volt az hadban, harmincz ezernek mondja vala, hogy veszett volna Gyirgyónál az Szinán basa hadában."

Következő adatunk róla egy Baranyai Decsinek címzett levele, amelynek tanúsága szerint 1596 első felében Hunyadi Prágában tartózkodott. Habár a levél nincs dátumozva, Báthory Zsigmond mozgásához kötve jól rekonstruálhatók Hunyadi tartózkodási helyei is. Ezek alapján minden valószínűség szerint a fejedelem kíséretében 1596. január 2-án hagyhatta el Gyulafehérvárt és Kassa, Olmütz, Rosenberg (Rožmberk nad Vltavou, CZ) érintésével érkezhetett meg Prágába február 4-én (kevesen voltak a kíséretben, amit az is mutat, hogy Visconti nuncius csak tizenhat ló elhelyezésére rendelt istállót Prága mellett). Ekkor is – ahogy korábban Krakkóban – Báthory titokban akarta tartani a kilétét, és álcázva magát Visconti kíséretének egyszerű tagjaként utazott. Március 10-én indultak vissza és – Bécset, Pozsonyt érintve – április 6-án érkeztek Kolozsvárra.[58]

[57] Szilágyi, kiad. *Szamosközy István...*, 1880, 52. Betűhű átiratban: E. Abaffy, Kozocsa, kiad., *Szamosközy István...*, 1991, 33. Lásd ehhez még: Farkas 2006.
[58] Erdősi 1995, 24–67 (48–53, 64 lj. 207, lj. 211).

Gyurgyevó 1595-ös ostroma

Ugyanezen év nyaráról egy másik adatot is találunk a hadakozó Ferenc doktorról. Szamosközy másolatából ismerjük Hunyadi egy levelét, amely alapján úgy tűnik, hogy Báthory Zsigmond kíséretében szerzőnk is jelen volt Temesvár 1596. júniusi ostrománál. Ennek egyik epizódjában egy portyázó tatár seregrész felett győzedelmeskednek:[59]

> „Megfutamodik az tatár, és azt tudá hogy csak könnyen hagyjuk, de nem telék kedvek benne, hanem először egy mélyföldig, azután kettőig, rettenetesen vágák az fáradt tatárt, ott azt tudák hogy megállunk, mert egy igen nagy sár is vala ott, de azon is által ugratók őket és ott is kegyetlenül kezdék pirongatni, bezzeg ott látták osztán hogy nem tréfa az farkas szar. Futni kezdének számtalan sokfelé, mind elhányák nyilakot, tegzeket, szablyájokat, kit én historiában soha nem olvastam, táborokból is kifutának omnibus rebus relictis."

Mindezen adatok alapján nyugodtan feltételezhető, hogy a fejedelemségről lemondani készülő Zsigmondot 1597-es prágai útjára is elkísérte: vagyis január 6-a után indultak Gyulafehérvárról, és Prágából március 24-én érkeztek vissza Kolozsvárra, ahonnan majd aztán visszavonul Báthory Gyulafehérvárra.[60]

Egy a gyulafehérvári káptalan 1614-es másolatában fennmaradt oklevél szerint 1597. november 20-án Hunyadi Ferenc szolgálatai jutalmául gyulafehérvári házára adómentességet kapott. Ebből tudható az is, hogy az egykori Olasz utcai sarokház volt a tulajdonában:

> „[Báthory] Zsigmond Erdély, Moldva és Havasalföld fejedelme hűséges szolgálatai jutalmául főorvosa (prothomedicus): Huniadinus Ferenc (exc) azon [Gyula]fehérvár falain belül, az Olaz ucza-ban levő sarokházát kertjével és többi tartozékával együtt, melynek szomszédságában egyfelől házak, másfelől a nyilvános szekérút, a harmadik részen pedig Italus Baptista háza található, kertjét pedig egy felől Szeben (Cibinium) város kertjének fala határolja, minden adó és szolgáltatás terhe alól mentesíti."[61]

Kovács András Giovanni Morando Visconti 1711-es térképén azonosította is az épületet[62] (lásd az ábrán nyíllal jelölve). Tőle tudjuk azt is, hogy ugyanebben a házban lakott a két fejedelmi szakács, radnóti Kendi Ferenc tanácsos és Giovanni Battista Mosto,[63] a fejedelmi zenekar vezetője.

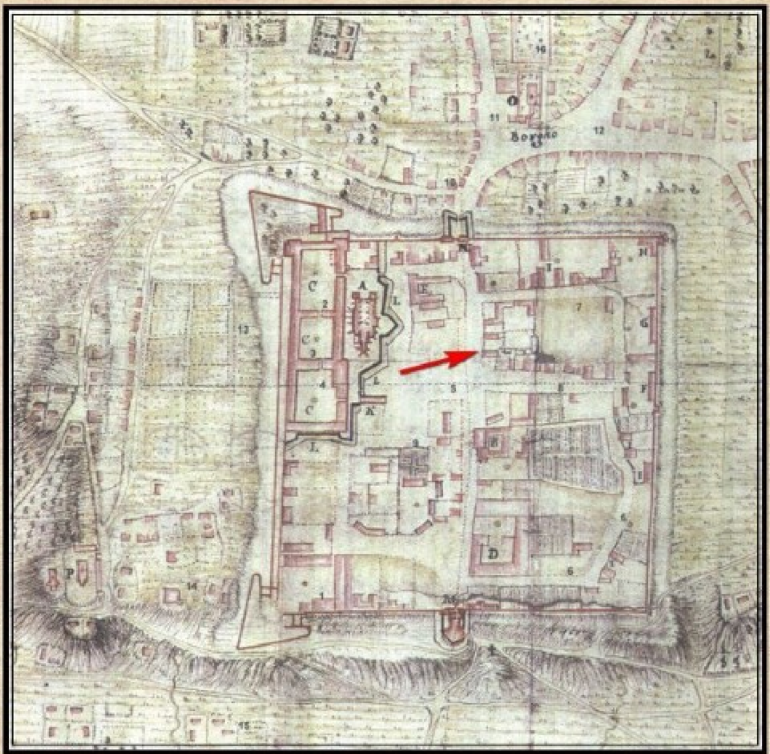
[59] „1596 14 Junii Temesvár alatt az Tatár megverése. Ferencz Doktor leveléből, melyet írt Szikszai Imrének." Szilágyi, kiad. *Szamosközy István…*, 1880, 58–61. Betűhű átiratban: E. Abaffy, Kozocsa, kiad., *Szamosközy István…*, 1991, 146–149.

[60] Erdősi 1995, 52–53.

[61] Bogdándi, Gálfi 2006, *ETA* VIII/1, 353–354 (no. 958). Egy 1610. október 13-ai dokumentumból kiderül az is, hogy ezen háznak egy részét 1610-ben Hunyadi Ferenc testvérének, az ekkor már elhunyt Hunyadi Borbálának a fia birtokolta. Gálfi 2016, *ETA* VIII/2, 102 (no. 323).

[62] Kovács 2021, 325, 327–328.

[63] Hogy Mosto mi módon került Gyulafehérvárra, nem tudjuk, de 1584 és 1588 között a padovai székesegyház karnagya volt. Akár Hunyadi is lehetett az összekötő.

Giovanni Morando Visconti Gyulafehérvár térképe (1711)

Arról egyelőre nincs adatom, hogy Hunyadi ezekben a zavaros években hol tartózkodott, de valószínűleg Báthory Zsigmond szolgálatában maradt. Bethlen Farkasnál olvasható, hogy Győr visszafoglalásának (1598. március 28–29.) a híre útközben érte Zsigmondot Gyulafehérvár és Kisfalud (Ompolykisfalud, Micești, RO) között. A kíséretében pedig ott találjuk Hunyadi Ferenc „orvosdoktort és híres költőt" is (*Doctor Medicinae ac Poeta insignis*), aki tehát valamikor április elején indulhatott el Zsigmonddal az Oppeln-Ratibor-i hercegségbe, majd augusztusban tértek újra vissza Erdélybe.[64] A következő, Vitéz Mihály vajda bukásának idejéből való adatunk viszont már biztos: Hunyadi Ferenc nagyjából 50 éves korában 1600. október 27-én hajnali két órakor hunyt el Tordán.

II. Művei magyarul

1. ?

Weszprémi István említ egy magyar nyelvű gyászelégiát, amelyet Hunyadi Báthory István sírhalmánál énekelt. Ezt az egyelőre ismeretlen magyar elégiát állítólag Cornides Dániel irodalmi gyűjteményében még látta Weszprémi (Kővári Aladár fordítása):[65]

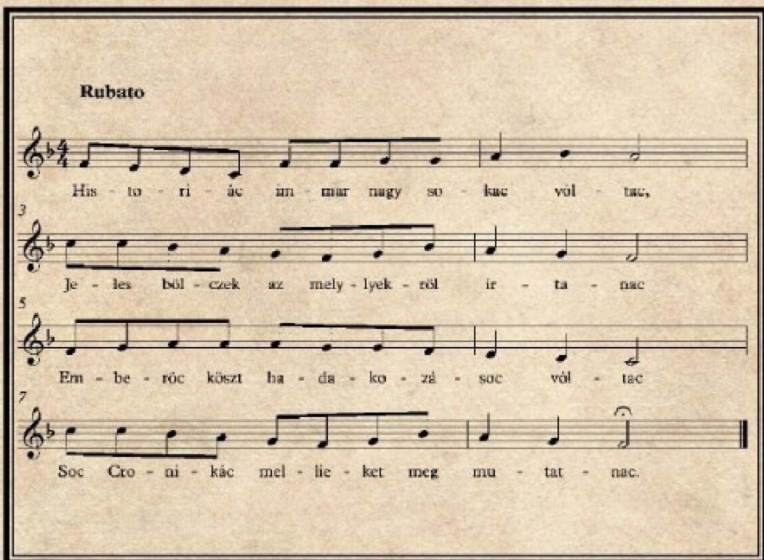
> „Ennek az udvari orvosnak az elhunyt király sírhalmánál énekelt magyar gyászelégiáját tudós hazánkfia, Cornides Dániel, az ő gazdag irodalmi gyűjteményében őrzi. Szép magyar verselése miatt majd egyszer mutatványt közlök belőle honfitársaimnak."

2. *Az régi és híres neves Trója városának tíz esztendeig való megszállásáról és rettenetes veszedelméről*

Amíg ez a gyászelégia nem kerül elő, Hunyadi Ferenc egyetlen ismert magyar nyelvű műve trójai históriája, amely datálása miatt is fontos támpont Hunyadi biográfiájához. Hatrészes műve 575 négysoros versszakból áll. A hatodik rész második versszakától olvasható az akrosztikon a szerző nevével: „Franciscus Huniadinus". Aki az utolsó strófában elárulja a szereztetés körülményeit és idejét is:

64 Bethlen 1785, 112. Ezt magyarul lásd: Bethlen 2010, 37. Ehhez lásd még: Szilágyi, kiad. *Szamosközy István...*, 1876, 113–114.

65 „*Naenias lugubres Elegiaco Carmine Hungarico ab archiatro hoc scriptas et ad tumulum Regis defuncti decantatas, eruditissimus Patriae Civis, Daniel Cornides, in ditissimo promtuario suo litterario adservat; ob sermonis vernaculi ligati nitorem daturi olim popularibus nostris aliquod illarum specimen.*" Weszprémi 1962, 202–203.

Hunyadi Ferenc Trója-énekének dallama

„Másfélezer, és az hatvankilencben, / Mikoron írnának ennyi üdőben, /
Az Trójáról való emlékezetben, / Sok Krónikákból írák ezt versekben."

Egyetlen, sérült kézirata maradt fent 1638-ból a Csoma-kódexben.[66] Első kiadása Heltainé kolozsvári nyomdájában készült 1577-ben.[67] 1776-ig még tíz kiadásáról tudunk.[68] Érdemes megemlíteni, hogy ismerjük a mű dallamát is, amelyet az 1577-es kiadás címlapja jelez: „Az Mátyás Király Historiájának notájára", amely Görcsöni Ambrus énekére utal. A szakirodalom szerint Görcsöni művének első kiadása 1570–1573 közötti. Ha ez így van, akkor nem Hunyadi írta a nótajelzést trójai históriája elé 1569-ben, hanem a Heltai-nyomda 1577-ben.[69]

Hunyadi trójai története azért fontos a magyar irodalomtörténet számára, mert nem csak ez az első ismert, hanem a legrészletesebb magyar nyelvű feldolgozása is a népszerű történetnek. Fekete Imre Sámsonról szóló 1546-os bibliai históriájának Hoffgreff-féle nótajelzésében feltűnik ugyan egy Hunyadiénál korábbi trójai ének emléke („Trója nótájára"), erről azonban – példány hiányában – semmit sem tudunk.[70] Talán ez ugyanaz a Trója-nótajelzés („Az Trója nótájára. Avagy: Nagy sok szent Írásokról emlék"), amely Szkhárosi Horvát András *Kétféle hitről: a Krisztusbéli és a pápai foltos hitről* című 1544-es énekének elején is megjelenik. De az is lehet, hogy egy másik Trója-énekre utal, mert a nótajelzéssel, amelyet Szkhárosinak tulajdonítunk, majd csak a Bornemisza-féle énekeskönyvben találkozunk 1582-ben.[71] Tinódi Sebestyén neve merülhet még fel, akinek ifjúkori, kéziratban maradt, 1538 körüli *Iaszón és Médeiá*ja szintén a trójai mondakörhöz tartozik, azonban ennek történetvezetése a háború elejéig sem jut el.[72] Ezeken kívül a 16. századból – Hunyadién kívül – még három olyan művet ismerünk, amely ténylegesen a trójai háborút vagy legalábbis annak egy részletét dolgozza fel. Hunyadi történetéhez időben legközelebb a Lévai Névtelen 1570-es verses históriája áll, ez azonban Helené és Parisz 289 strófányi szerelmi történetére fókuszál, amelyhez a trójai háború csak az üszkös romoktól füstölgő 54 versszaknyi díszletet biztosítja a szerelem veszélyes hiábavalóságára figyelmeztetve.[73] Csáktornyai Mátyás 1592-es éneke viszont a tízéves háború egyetlen röpke epizódját dolgozza fel alig 188 versszakban: Aiax és Ulysses vetélkedését a halott Achilles fegyvereiért.[74] A harmadik históriás ének, Huszti Péter *Aeneis*e szintén 1569–1570 körül keletkezhetett, de a trójai háború és ennek mitológiai háttere csak egy 156 strófányi bevezető Aeneas kalandjaihoz.[75] A fentiekhez

[66] MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, K 72, 27r–66v
[67] Hunyadi 1577.
[68] Lásd 71. oldalon.
[69] Horváth–Lévay–Orlovszky–Stoll–Szabó–Varjas, kiad., RMKT XVI/9, 556–561.
[70] *Hoffgreff*, R3v.
[71] Bornemisza 1582, 198r (RMNy 513).
[72] Szilády, kiad., RMKT XVI/1, 371–381. Lásd még: Dézsi 1911; Király 1917, 11–13.
[73] Hoffhalter 1576.
[74] Csáktornyai 1592.
[75] Huszti 1582.

képest viszont Hunyadi műve tényleg a trójai háborút foglalja össze 575 strófában. A háború előtörténetére nem tér ki: Hektór születésével kezdi és Trója lerombolásával fejezi be a történetet, ahonnan csak Antenor és Aeneas tud elmenekülni.

Nem mondhatni, hogy bárkit is különösebben érdekelt volna Hunyadi műve az elmúlt száz évben. Sőt, mivel Király György és Dézsi Lajos kissé igazságtalanul el is veri a port szerzőnkön, hadd legyek költőnk kéretlen prókátora a továbbiakban. Lássuk, jeles irodalomtörténészeink nagyjából milyen vádakkal illetik Hunyadi Trója-történetét.

Király szerint a korabeli „sikert sem tartalmával, sem előadásával meg nem érdemelte", valamint „előadás, nyelv, verselés tekintetében nem emelkedik Tinódi fölé" és „nagy, meg nem érdemelt népszerűségét csak tárgyának köszönheti".[76] Király véleményét osztja aztán Csorba Tibor is: „Könyvét szerették, s bár nyelve színtelen, verselése kezdetleges, szívesen olvasták, mert a tárgya általános érdeklődést keltett."[77] Érdemes még Dézsi közepesen lesújtó véleményét is idézni:[78]

> „A trójai históriának ez a legterjedelmesebb magyar verses feldolgozása, úgy szerkezet, mint verselés tekintetében gyengének mondható. Tizenegy szótagú sorokban van írva, de elég sok tíz szótagú is akad köztük. És a rímei! Mintha erre gondolt volna Szenci Molnár, midőn a sok „valá"-s verseket megrótta. Jellemző sajátsága (egyébként humanista divat!) a hősök és más szereplők szájába adott, sokszor hosszadalmas beszéd s a szerző morális elmélkedése pl. a vakmerőségről, a holttest elégetéséről stb. Szókészlete meglehetősen fogyatékos, ami különösen a jelzők használatánál tűnik szembe."

Csakhogy a szöveg legnagyobb erénye az, amire épp a források bizonytalansága is utal: azért nincs konkrét forrás, mert a szöveg Hunyadi saját szerzeménye. Így hát a szerzőnknek felrótt morális elmélkedések és önkényeskedések is azért lehetnek annyira zavaróak, mert nem lehet forrást tapintani mögöttük. Igaz, Király György óta nem is próbálta meg senki a lehetséges forrásokat tisztázni – erre most én sem vállalkozhatok. De az különösen beszédes, hogy a felmerülő korabeli és antik források mindegyike kicsusszan Király, majd a kissé lustább Dézsi kezei közül is. Mivel nem tudnak egyiken sem fogást találni, ezért egy ismeretlen latin nyelvű Trója-éneket fantáziálnak forrásként, amelyhez költőnk „esetleg nem is ragaszkodott szorosan". Ennek a feltételezésnek pedig így, ebben a formában semmi értelme sincs: egy ismeretlen (nem létező?) latin nyelvű forrás, amelyhez magyar átültetésénél még csak nem is „ragaszkodott szorosan" Hunyadi? Nem lenne egyszerűbb, ha a fiatal Hunyadi olyan-amilyen verses elbeszélői invenciójára gyanakodnánk inkább, amely segítségével sokféle olvasmány

[76] Király 1917, 13, 23.
[77] Csorba 1944, 100.
[78] Dézsi 1930, 457–458.

emlékéből szabadon építette fel trójai történetét? A nyelvi és metrikai fogyatkozásokat pedig kár lenne számonkérni egy olyan korszak irodalmi művén, amely nagyon is magabiztosan és szilárdan áll abban a magyar nyelvű históriás énekes hagyományban, melynek jellemzője a számtalan nyelvi és metrikai fogyatkozás. Másként fogalmazva, de a fenti idézetekre visszautalva: Tinódi Sebestyént sem nyelvi és metrikai leleményéért szeretjük, és akárhányszor is olvassuk újra, az ő lépései sem a huszárcsizma sarkantyújának csengését visszhangozzák a magyar irodalomtörténet ligetében, hanem sokkal inkább nehézkes gumicsizmájának cuppogását.[79]

Összefoglalva Király György tanulmányát,[80] a következő hatásokat mutatta ki Hunyadi Ferenc Trója-történetében: Homérosz valamelyik latin fordítása, Vergilius és a hozzá fűződő Servius-féle kommentárok, Ovidius, Aelius Donatus *Vita Vergilii*je, Dictys Cretensis *Ephemeris belli Trojani*ja, Dares Phrygius *De excidio Trojae historiá*ja,[81] Guido delle Colonne *Historia destructionis Troiae*ja, Armannino da Bologna *Fioritá*ja, Ubertino Clerico *In Nasonis Heroidas commentum*a és Raffaele Regio *Enarrationes*e. Ugyanakkor Király maga is beismeri, hogy csak tapogatózik, mert közvetlen és kézzelfogható hatást egyik esetben sem tud kimutatni. Márpedig ha ilyen mennyiségű forrás merül fel és ezek is bizonytalanok, akkor kár lenne közvetlen hatás(ok)ról beszélni. De az nem is életszerű, hogy Hunyadi mindezen műveket az asztalán maga előtt lapozgatva gyúrta volna össze saját históriáját, amire egyébként Dézsi is rámutat:[82]

> „Nem tartjuk valószínűnek, hogy Homerosból, Vergiliusból, Ovidiusból, Dictysből, Colonnai Guidóból stb. maga Hunyadi szerkesztette volna elbeszélését. A Király által említett Ubertinus-féle Ovidius-kommentár felhasználását sem tartom valószínűnek."

Majd Dézsi – jobb híján és látszólag teljesen megalapozatlanul – a Király által felvetett lehetőséget fogadja el mint valószínűséget:

> „Valószínűbb, hogy valami összefüggő Trója-ének szolgált Hunyadi forrásául, amelyhez esetleg nem ragaszkodott szorosan. Latin forrásra vall, hogy többször *amazones*-t, sőt *amazonesek*-et is ír, holott az *amazon* alakot is ismeri és használja."

[79] Lásd például – jóllehet más műfaji kontextusban – a szinte kortárs kritikát: „...némelljec igen paraszt versekben vadnac foglalván: Noha még az szent léleknekis kedves az versec szép eggyező volta; à mint megtettzic az Alphabetum rendire irt Psalmusokbol. ... Az régi Magyar énekekben pedig avagy semmi egyenlő terminátioc nem voltac, avagy tiz versis egy másután mind egy igében ment ki, ahonnan az historias énekekben, számtalan az soc *Vala vala vala*. Kin az idegen nemzetec azkic ezt láttyác, nem győznec eleget rayta nevetni." Szenci Molnár 1607, [):(9^{r-v}]. A műfaj jóval árnyaltabb és részletesebb összefoglalását lásd: Pap 2014.

[80] Király 1917, 13–23.

[81] Azt az apróságot például, ami valamiért megtetszett Hunyadinak, hogy Hektór selypített volna, Dares Phrygiusnál olvashatta: „szava járása pelypen esik vala" (1647. sor).

[82] Dézsi 1930, 459.

Ebből persze csak annyi következik, hogy nyilván olvasott latinul a trójai háborúról, de hogy mit, nem tudjuk. Mellesleg Dézsinek abban sincs igaza, hogy többször használta volna Hunyadi a latin *amazones* alakot, mert csak az *amazonesek* alakot használja, ami pedig szótagszámban épp egy szótaggal különbözik a magyar *amazonok* alaktól. Ennek pedig nem Hunyadi figyelmetlensége az oka, hanem az igyekezet, hogy tartsa magát a metrumhoz. Hiszen épp ezért és nagyon is következetesen használja a ragozott „amazonokat", „amazoneseket", valamint az „amazonoknak", „amazoneseknek" alakokat, hogy kijöjjön a 11 szótagos verssor.

Tehát mindaddig, amíg nem kerül elő közvetlen latin forrás, nyugodtan feltételezhetjük, hogy Hunyadi saját feje után, talán iskolai olvasmányai hatására, ahogy ő maga is megjegyzi: „sok krónikákból írá ezt versekben". Ebben az esetben pedig nem csupán egy latin szöveg magyarra való átültetéséről van szó, hanem a trójai háború történetének egy olyan magyar nyelvű feldolgozásáról, amely a krónika mint műfaj történeti hitelességének köntösében próbálja meg populáris, ismeretterjesztő formában elmesélni a háborút. A hitelességre törekvés azonban nem akadályozza meg Hunyadit, hogy a történet elbeszélése során felvállalja nyílt rokonszenvét Trójával és azok hőseivel. Akhilleusz nagy erejű ugyan, de közben gyáva és sunyi őrült is, aki a szintén irdatlan erejű, de jószívű Hektórt – Hunyadi történetének igazi hősét – csak orvul tudja mérgezett nyíllal megölni.

Hunyadi másik erénye a sok színes kis részlet és a homéroszi történethez, valamint későbbi feldolgozásaihoz képest semmilyen forrásban elő nem forduló apró kis változtatások, amelyeket Király György meglehetősen görbe szemmel néz és önkényesnek érez.[83] Pedig épp itt érhető tetten költőnk sajátos *inventio poeticá*ja: egy adott történetbe hogyan lehet belecsempészni olyan kis változtatásokat, hogyan lehet olyan mázzal bevonni a szereplőket, cselekményt és hátteret, hogy szinte észrevétlenül hasson újszerűnek a jól ismert, sőt ráadásul hitelesnek is szánt történet. (Azon persze lehet vitatkozni, hogy mennyire sikerült mindez, de ideális mintaként a korszak magyar irodalmából csak keveseket állíthatunk vele szembe.)

Király ugyanitt – nem minden malícia nélkül – Hunyadi „tudákos józanságát" is költőnk szemére veti. Pedig azzal, hogy elhagyta a cselekményből a háború előtörténetét, Parisz ítéletét és egyáltalán a *divina machinatió*t, csak az elbeszélés történeti hitelességét próbálta erősíteni. Ugyanakkor nyílt szimpátiájával Hunyadi – legalábbis virtuálisan – maga is belevetette magát a küzdelembe, mintegy kívülről megtámogatva a Zeusz–Aphrodité koalíciót a Héra–Athéné szövetséggel szemben. Eszközeiből csupán annyira futotta, hogy bele-beleszőtte rokon- és ellenszenvét saját verziójába. A kimenetelen persze nem tudott sokat alakítani, de narrátori pozíciójának erejét felhasználva azért igyekezett részleteiben kicsit változtatni a történeten. Ha az istenek szimpátiáját nem uralhatod, akkor legalább – mindenható narrátorként – az olvasók rokon-, és ellenszenvét irányítsd! Így aztán Hunyadi – talán az akkori Erdélyi Fejedelemség és Magyar Királyság aktuálpolitikai helyzetétől sem teljesen függetlenül

[83] Király 1917, 16–17.

– a több oldalról szorongatott és a túlerővel szemben heroikusan védekező Trója mellé áll a támadó akhájokkal szemben.

Király György újra és újra fanyar megjegyzéseket tesz nem csak úgy általában a metrum és a történetszövés egyenetlensége, valamint a nem létező forrásoktól való önkényes eltérés, hanem a történeti hitelesség átlátszó máza miatt is. (Az esetek nagy részében igazságtalanul, ahogy Dézsinél is láttuk az *amazones* szó használatával kapcsolatban.) A krónikákhoz méltatlan hitelességét próbálja nevetségessé tenni például Hunyadi földrajzi ismereteinek állítólagos hiányosságait felemlegetve (pedig ennek pont az ellenkezőjét bizonyítja a Báthory Istvánról írt óriási panegirikusza, a Zsámbokyt szidalmazó I. Ottó német-római császár augsburgi [látszat]győzelméről írt rövidebb műve és *Ephemeron*ja is):[84]

> „Hunyadi földrajzi ismeretei szerint, úgy látszik, Kréta szigete Afrikához tartozott, mert később is (az V. részben) Merion *krétai* királyt hazaküldik *Afrikába* segítségért."

De ha jobban megnézzük az eredeti szöveget, akkor itt sokkal inkább az irodalomtörténész figyelmetlenségéről van szó, mint Hunyadi tudatlanságáról. Hunyadi ugyanis sem az első részben (265–272. sor), sem pedig az ötödik részben (1426–1429. sor) nem írja Krétáról, hogy Afrikában lenne. Az első esetben Agamemnón és Menelaosz afrikai tartományaikon való osztozkodását említi meg, míg a második esetben Mérionészről írja, hogy a vitéz még egész Afrikát is bejárta, hogy hadat toborozzon. A „Kréta" névre még csak nem is utal Hunyadi, így egészen különös, hogyan képződhetett meg mindez Királyban a szöveg olvasása közben. Az elsőnél valószínűleg önkényesen Dictys szövegét mossa össze Hunyadiéval, ahol Dictys a testvérek krétai tartományokon való osztozkodásáról ír. Hunyadi viszont nem a krétai tartományokat lokalizálta Afrikában, hanem csak annyit ír, hogy Afrikában is voltak tartományaik a testvéreknek (269–270. sor: „Afrikában nagy birodalmok vala, / atyjoktól maradott jószágok vala"). A második esetben egyszerűen arra az implicit iskolai tudásra alapozza félrevezető állítását Király, amelyet a homéroszi hajókatalógusból ismerünk, vagyis hogy az egyik krétai hajó kapitánya Mérionész volt. De még ebből az eredeti szövegrészből sem következik, hogy Mérionész csak Krétán gyűjtött volna hadat. Hunyadi szövegéből meg pláne nem, hiszen ő jelzi is, hogy Mérionész Afrikából *is* verbuvált katonákat („Vitéz Mériont szólították vala, / az nagy Európába izentek vala, / főkirályok sok népet adtak vala, / egész Afrikát is bejárta vala"). Ezt a tévedést tehát inkább Király számlájára írhatjuk megint.

Hunyadi „tudákos józanságának" másik jele a számadatok bősége, amellyel viszont szintén csak históriája valószerűségét kívánta alátámasztani. Király Györgyöt ezzel kapcsolatban is az „önkény" zavarja, jelesül, hogy költőnk sem Dares Phrygius,

[84] *Uo.* 17.

sem Guido delle Colonne adatait nem használja fel, hanem saját maga költi ki a numerusokat. Ráadásul sokkal részletesebben is, mint elődei! Pedig ebben az esetben is olyasmit vet Hunyadi szemére, amit Daresnek és Guidónak is felróhatna: mégis mire alapozzák adataikat? Hunyadi számai tényleg világháborús méretűek, amivel nyilván a küzdelem nagyságát akarta érzékeltetni, de ezzel egyrészt nem csak ő volt így a korban, másrészt ez egyáltalán nem válik az elbeszélés kárára. A meghökkentés erejével inkább felkelti az érdeklődést az olvasóban, aki aztán megpróbálja Trója ostromának mitikus, szinte már groteszk méreteit felfogni. A teljességre törekvés nélkül néhány adatot szeretnék megmutatni és az ezekből lehetséges topográfiai következtetéseket levonni. Hunyadi seregszemléje több részletben bontakozik ki előttünk, amely a következő táblázatban látható:

Görög sereg	**Görög veszteség**	**Trójai sereg/lakosság**	**Trójai veszteség**
Patroklosz: 44 000 **Menelaosz**: 300 000 **Odüsszeusz**: 53 000 gyalogos; 47 000 lovas; 120 trombitás **Akhilleusz**: 50 000 **Tantalosz**: 120 000 **Agamemnón**: 250 000 lovas; +84 000 **Neoptolemosz**: 200 000 (+ még sokan)	23 000 38 000 3 000 109 000 73 000 200 000	400 000 + Memnón: 32 000 + amazonok: 160 000 + szkíták: 250 000	8 000 32 000 80 000 10 000 10 000 25 000 40 000
min. 1 148 120 ember	446 000 ember	min. 842 000 ember	205 000 (442 000 ?)

A görög sereg létszámának ennél a milliós számnál is nagyobbnak kell lennie, mert Hunyadi az *enumeratio* végén hozzáteszi, hogy még „sok hercegek és királyok valának, / fő-főtartományokból indulának, / Trója ellen sok néppel támadának" (345–347. sor). Trója lerombolása után 400 000 embert hajtanak el a görögök, de azt nem tudjuk, hogy ebből mennyi volt trójai és mennyi volt a szövetséges hadak maradéka. A mozgósított csapatok létszámát összeadva a Trójával szövetséges hadak összlétszáma 442 000 ember, akik közül meghalt 197 000, tehát maradt még – legalábbis papíron – 245 000 katona. Ez még maradékában is óriási sereg. Egy ekkora sereg

miért tenné le a fegyvert, hogy elhajtsák őket rabszolgának? Ezért valószínűbb, hogy a szkíták és az amazonok serege inkább szétszóródott vagy visszavonult. Hunyadi egyébként a trójai veszteségekről nem is nagyon ír, az egyetlen tétel 8 000 ember, az összes többi Memnón, az amazonok és a szkíták seregéből esett el. Itt rögtön az is felmerül, hogy a 400 000 emberből, akiket Trója romjai közül elvittek, mennyi volt a nő, gyerek és öreg? Az sem valószínű, hogy ezek között alig volt hadra fogható férfi. Így pedig a maradék szövetséges erőkkel kiegészülve minimum 400–450 000 főnyi sereget fel lehetett volna még állítani a védekezéshez. Hogyhogy nem tudtak ellenállni? Ez csak úgy lehetséges, ha a szövetséges hadakkal már nem számolunk ekkor. És ez azt is jelenti, hogy a maradék 400 000 trójai nagy része eddigre már nem volt bevethető, mert tényleg nő, gyerek, vagy öreg volt, amiből az is következik, hogy a trójaiak teljes vesztesége az egész háború alatt a szövetséges hadak nélkül is több százezer főre rúgott.

Ha a görög sereggel hasonlítjuk mindezt össze, akkor azt látjuk, hogy a görögöknek – legalábbis Hunyadi szerint – a veszteségeik ellenére is még mindig kellett, hogy legyen minimum 700 000 embere. Ezek viszont mind harcosok voltak. Pontos számokat még Hunyadi fantáziavilágára támaszkodva sem tudok közölni, de az azért jól látszik, hogy szerzőnk trójai háborújában milliós hadseregek csaptak össze, ami a létszámokat tekintve nagyjából egy sztálingrádi csata méretű küzdelem.

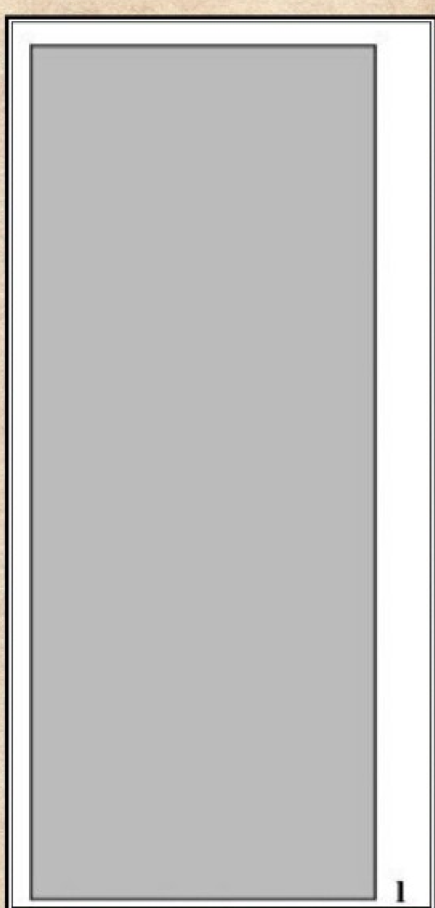
A hadseregek számán kívül érdekes lehet még Hunyadi Trója-képe, amelyet leírásából szintén rekonstruálhatunk. A 368. sorból megtudhatjuk, hogy négy mérföld volt Trója kerülete, ami a régi magyar mérfölddel számolva 4 x 11,376 méter = 45,504 méter.[85] Nem tudjuk, Hunyadi városfala miképpen tekeredett a város körül, így hát a területét nehéz lenne pontosan meghatározni. De ha a szemléltetés végett nagyjából négyzet alakúnak képzeljük el a várost, akkor kb. 130 km^2 területű, ami a mai Veszprém mérete.[86]

De további adatokat is kibonthatunk a szövegből. Kicsit korábban az egyik strófa (353–356. sor) a falak méretét ecseteli:

> „Kerítése Trójának erős vala, / Harminchat singni szélessége vala, /
> Magassága kilencven singni vala, / Fejér márványkőből felrakva vala."

[85] Habár egy 45 kilométernyi városfal meghökkentő méretűnek tűnik elsőre, még ennél nagyobbra is találhatunk példát a történelemben: a 15–16. században épült pekingi városfalat, amely egy belső és külső városfalból állt. A belső fal 24, a külső fal pedig 28 kilométer hosszú volt. A két városfal ilyen alakban egészítette ki egymást (a felső rész a belső, az alsó rész a külső fal): 凸, amelyek együtt majdnem 60 kilométer hosszúak voltak. A régészeti kutatások szerint Trója falának kerülete nagyjából 2.5 kilométer lehetett (csak összehasonlításképpen: Pécs középkori városfala 3.5, Konstantinápolyé 22 kilométer hosszú).

[86] Ez persze egy nagyon hozzávetőleges és pontatlan számítás. Így az ostrom alatt – a bezsúfolódott sereg/lakosság létszámát figyelembe véve – Hunyadi Trójájának még a népsűrűsége sem lenne annyira hihetetlen: nagyjából a mai Hága, Lisszabon, Koppenhága népsűrűségével egyezik meg; 6100–6500 fő/km^2.

Hunyadi Ferenc Trójájának falmagassága és falvastagsága egy emberhez viszonyítva

Ezek megint impozáns méretek, pláne ha mindezt márványból képzeljük el. A magyar, erdélyi, kolozsvári sing, vagy rőf nagyjából 62 cm, ez azt jelenti, hogy a trójai „kerítés", vagyis fal szélessége kb. 22.5 méter, és a magassága 56 méter volt (a pisai ferde torony vagy a budapesti Egyetemi Kisboldogasszony-templom magassága).[87] Az alábbi ábra jól szemlélteti, milyen nehéz dolga lehetett Agamemnón seregének Hunyadi szerint. Ugyanis egy méretarányos – a kornak megfelelő, nagyjából 160 centiméter magas – emberi alak ekkora lenne Hunyadi trójai falának magasságához és szélességéhez/vastagságához viszonyítva (lásd az ábrát).

Egy másik információ Trója városáról a 2281–2282. sorban olvasható: „az Trójának szép utcái valának, / kik negyedfélszáznak számláltatának", vagyis 350 utcából állt.[88]

Priamosz királyi palotájáról is találunk információkat a költeményben (361–364. sor):

„Király háza tizenkét kőből vala,
Huszonhárom ölni hosszasága vala,
Tiszta kristály vala padímontoma,
Kétszáz singni vala ö magassága."

Dézsi olvasata szerint a király háza 12 „kőből" van. Ennek nehéz feltalálni az értelmét, különösen akkor, ha a palota gigantikus méreteit is hozzászámítjuk. Valószínűbbnek tartom a „köböl" olvasatot, mert a köbölnek volt föld-területmérték értelme is a korban. Tehát ha átszámítjuk Hunyadi számait, akkor a következőket kapjuk: a palota alapterülete 12 [erdélyi] köböl, vagyis 12 x 0.5 hold = ~34,500 m^2; hosszúsága 23 [erdélyi] öl, vagyis 23 x 3.126 m = ~72 méter; magassága 200 sing, vagyis ~124 méter.[89]

Jankovits László hívta fel a figyelmemet a *Szent László-ének* kilencedik versszakára: „képed feltötték az magas kőszálra" (*imago sita est in muro alto*).[90] Amennyiben mégis Dézsi olvasata lenne a helyes, és 'tizenkét kőfal' értelmű lenne a fenti sor, akkor Priamosz palotáját egy 124 méter magas tizenkétszög-alapú hasábként kell elképzelnünk. Ebben az esetben viszont a „huszonhárom ölni hosszasága vala" nem vonatkozhat ennek a tizenkét kőfalnak a teljes kerületére, mert akkor az építmény

[87] Azonban még ez a meglepő falszélesség sem példa nélküli. A középkori, kora újkori Kínából megint több példát is találhatunk erre, de a bagdadi városfal néhol még a 45 méter szélességet is elérte. Statikai és védelmi okokból az ilyen méretű falak magasságukkal arányosan vékonyodtak is. A pekingi belső fal például 20 méter széles az alapjainál, majd a maximális 15 méteres magasságában már csak 12 méteres. Viszont 56 méteres városfalról sehonnan nincs tudomásunk (hacsak nem valami szakadék szélére építették).

[88] Ezt is nehéz szemléltetni, mivel az utcák méretéről semmit sem tudunk. A mai Kiskunhalasnak, Kiskunfélegyházának van nagyjából ennyi utcája, csak sokkal nagyobb alapterületen. A fent említett – Hunyadi Trójájának méretével nagyjából megegyező – Veszprémnek viszont 529 utcája van ma.

[89] Méretének érzékeltetésére: Magassága a londoni Euston Toweré, míg alapterületre a budai várnál kb. 10 000 m^2-rel kisebb, vagyis nagyjából az edinburghi kastély területével egyezik meg. Viszont nagy különbség, hogy Priamosz palotája felhőkarcolónyi magasságú volt Hunyadi szerint (kivéve, ha itt csupán a tornyok magasságára gondolt). Ugyanakkor a terület és hossz alapján kiszámolható a palota szélessége is, amely kicsit aránytalannak tűnik: ~480 méter. (Mivel Hunyadi korában egy köböl lehetett akár 0.3 hold is, ezért úgy is számolhatunk, hogy Priamosz palotája csak ~21 000 m^2 volt – a budai vár fele – és így a szélessége nagyjából 288 méter.)

[90] Szilády, kiad., RMKT XVI/1, 203, 277.

csupán hat méter széles oldalaival tűtoronyként emelkedne ki a városból. Így az idézett sor inkább az egy-egy „kő" hosszára utalna, vagyis a királyi ház kerületét 12x72 méterre becsülhetjük.

III. Nyomtatásban megjelent latin költeményei

1. *Epigrammation*

Az első ismert latin nyelvű költeményeit 1583 elején írhatta és 1583–1584-ben jelentek meg Velencében Girolamo Mercuriale padovai orvos két könyvének paratextusaként. Ezek a versek lettek végül Hunyadi legismertebb költeményei, amelyeket különböző orvosi könyvekben számtalanszor kiadtak a 19. századig. E két vers miatt feltételezték, hogy a padovai professzor tanítványa volt. Mint fentebb is jeleztem, ez nem lehetetlen, azonban elgondolkodtató, hogy erre Hunyadi miért nem utal a versekben. Inkább lengyel kapcsolatokat sejtetnek ezek a költemények.

Az első *Epigrammation* [Epigrammácska] címmel jelent meg a címlap szerint 1583-ban, Mercuriale gyermekbetegségekről szóló műve elején. Ezt a velencei kiadást Jan Hieronim Chrościejewski (~1555–1627/28) (humanista nevén: Iohannes Chrosczieyoioskius, vagy Ioannes Groscesius), poznańi orvos rendezte sajtó alá és a poznańi szenátusnak ajánlotta az előszó szerint 1583. április 30-án. Tehát Hunyadi a versét is valószínűleg ez előtt a dátum előtt írta meg. – sziporkázó képekkel, mitológiai utalásokkal és nem kevés humorral – 43 hexameterben dicséri a megszemélyesített kiadványt. Az „epigrammácskába" költőnk belesző egy címerverset is, amely a Poznań város címerében (lásd a képen) található két, a városkapu előtt keresztbe tett kulcs mellé – amelyek a virtus útját nyitják – harmadik kulcsként Mercuriale könyvét emeli be (érdemes megjegyezni, hogy a város címerének jobb oldali tornyán Szent Péter tényleg tart egy harmadik kulcsot a kezében). Ez a könyv lenne az a kulcs, amely az élet útját (*vitae iter*) nyitja meg és a gyermekek életét meghosszabbítva, az ifjak, apák és öregek életét is minél tovább nyújtja. Egyébként a vers mintha Mercuriale másik művéhez is szólna (talán eredetileg egyszerre írta mindkettőhöz), mert némely szakasza a mérgezések elleni gyógyírként is dicséri a könyvet. Íme a vers Kővári Aladár fordításában:[91]

> Melly égtáj, melly sarka e háromrétü világnak,
> melly fele nem tud e földnek igen szép érdemeidről,
> szépszavu Mercuriusfi? Nyugatról kelt hired immár
> messze hagyá nyugatot s más részén kél föl e földnek.

[91] Weszprémi 1962, 195, 197.

Tégedet áld Rhóne- s Rajnavidék, meg a szarmata észak,
áld a kozák, litván s velük áld a román, meg a bolgár,
Verseng érte a könyv: elejére neved legyen irva,
s hirdeti, míg e világ meglessz, elméd szüleményét.
Örvend, hogyha virulsz s neki olly sok szép fia támad.
Lámcsak e műved a lengyelek is most rendre beszerzik;
főuri, főpapi rend, könyvtár mind tégedet áhít.
Jó szemmel néz rád diadalmas népe királya,
nyitva leszen teelőtted egész fényes palotája
s mert segedelmet nyujtasz a felnőttnek s e világra
most születendőnek, születendők és születettek
méltán hínak az életmentőjüknek. Ez okból
minden kor, nem, rend tisztel. Gyerek, ifju tetőled
kap gyógyszert, létnyújtót agg, csecsemő nevelőszert,
s azzal, hogy te keversz bort fönt a király lakomáin,
megmented fene mérgektől a királyt s urait mind.
Hirtelen életvég nincs már, Clotho is unottan
fonja a szált, Lachesis meg örül, ha tekercse le nem fogy:
mostohalány szivesen nyeli már, mit az új mama kotyvaszt,
félelmes hűbéreseket sem veszt el az ármány,
sőt a sisakfü levét a boszorkány issza ezentúl.
Emberi életnek s közjónak gondviselője!
Pisa se volt illy büszke sosem dörgő Jupiterre,
meg napfényaranyozta Rhodus se kolosszusa láttán!
Illy diadalt aratott nagy Apolló, hogy leteperte
s megfojtá a talajvesztett Pythont, aki aztán
anyja hasát csapkodta vadul, büntetve szülőjét.
Ígyen emészté Hercules el bősz Héra kigyóját,
bunkóval, tüzzel, vassal s vérével itatta
Lernát, hol született. Lásd hát jó szemmel e művet,
bölcs vezetőségtől kormányzott jóhirü Poznan!
Két kulcs van cimeredbe' jelezve: a virtus előtt hogy
két ut nyílik, azonban im itt most harmadik is nyilt,
mellyen az élet előtt nyílik ut megnyujtva soká azt.
Örvendhettek, apák, fiatok ha előttetek édes,
és ti, fiuk, mikor ifjakká serdültök, e művet
éjnapi munkával véssétek jól fejetekbe:
gyermekségi egészségtekről szól, pedig ettől
várhattok magatoknak öregkort és unokákat.

Poznań címere

2. *Votivum*

A másik Mercuriale mű egy mérgekről és mérgezésekről szóló könyv, amelyet szintén Paolo Meietti adott ki Velencében 1584-ben. Hunyadi ehhez írt másik verse csupán 28 hexameternyi és *Votivum* [*Fogadalmi költemény*] címen jelent meg. Ezt a Mercuriales-művet is egy lengyel orvosdoktor, a varsói Wojciech Szeliga (Albertus Scheligius Vbarschaviensis) rendezte sajtó alá, aki kiadását Báthory Istvánnak ajánlotta 1583. március 1-jei keltezésű előszavában. Ezért merülhet fel, hogy ez a könyv is már nyomtatásra készen állt 1583. március legelején, és így nagyjából egyszerre írta meg Hunyadi a két verset (és ezért kezelem ezeket kronologikusan egy helyen). Hunyadi votivuma egy könyvajánlóba csomagolt dicsőítő költemény, és Mercuriale helyett is inkább Báthory Istvánt magasztalja. A költemény ismét Kővári Aladár fordításában:[92]

Jéghideg északi földre menendő drága kicsiny könyv,
hősnevelő, érdemkoszoruzta királypalotába
kell menned, mely a szittyán nyert diadalra kevély most.
Menten, amint szived óhajaként azt olvasod ott, hogy
meghódolt a kozák s eltört a tatárnak az íjja,
bizva erényidben bátran járulj a vezérnek
sátra elé s esedezve feküdj le előtte a földre;
Isten fölkentjét megimádd és térdre borulva
csókolj néki kezet, mi kijár egy hősi királynak.
Ő meg, bár sohasem ment gondok nagy tömegétől,
téged amint meglát, kicsinyég szétszórja e felhőt,
fölszabadulva magához tér s téged derüs arccal
lát vendégül, ahogy jó isteni jóslatot illik.
Nagy tettek nagy egyéntől telnek: gyógyfüveiddel
gyilkos mérget üzöl távol s megnyujtod az éltet,
ő mérgesnyilu ellent irt tüz s kard erejével.
Élj sok boldog időt te világmentő, diadalmas,
hősi király, magyar ősidnek méltó ivadéka,
hisz' föllépted után láttunk csak jobb napokat mink,
hisz' föllépted után tért élet álélt piacinkba,
hisz' föllépted után mert csak moccanni a törvény!
Bátorsággal utat törsz majd. Rettegjen erődtől
Gangész és hétágu Nilus hét torkolatöble.
Néked meg, jeles ifjú, te lengyel nép disze, éke,
ekkora érdemedért mit ajánljon a majdani korszak
és ez ajándékért néked vajjon mit igérjen?

[92] Weszprémi 1962, 197, 199.

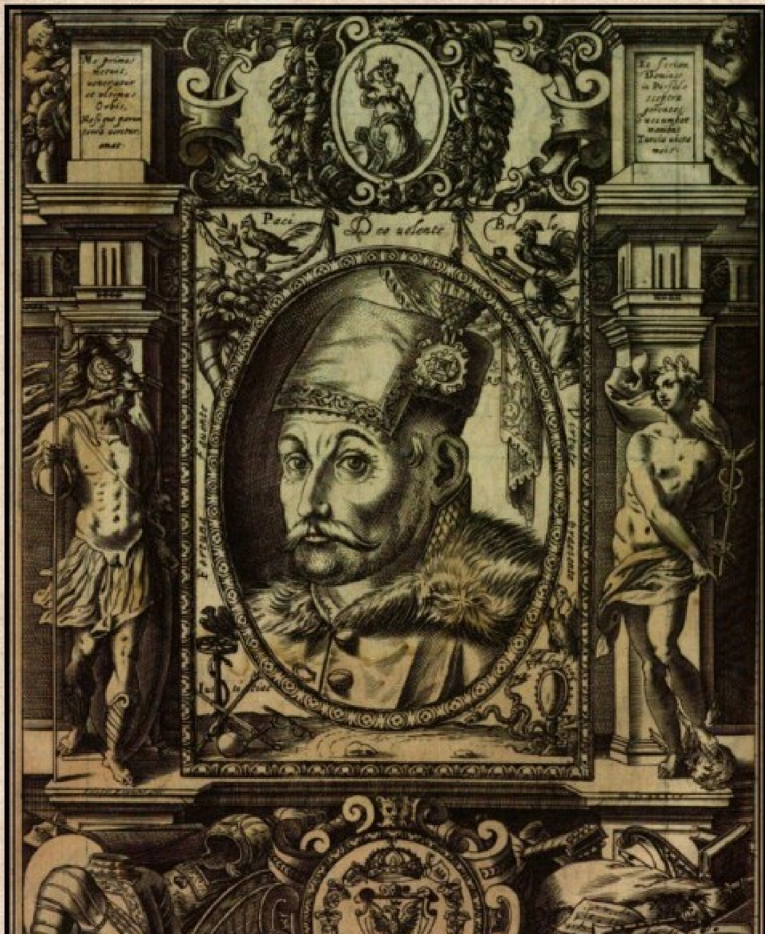
Légyen tiszteleted kora hosszabb ős piramisnál
s Mausollus-sirnál s ki ne kezdje irigyfogu vénség!

3. [Cím nélkül a *Viridarium* kötetben]

Szintén 1583-ban jelent meg egy Báthory Istvánt dicsőítő terjedelmes műve az Ippolito Zucconelli által Velencében – Gömöri György és Bitskey István szerint[93] a lengyel királyi kancellária megrendelésére – kiadott kötetben *In laudes serenissimi, atque potentissimi D. D. Stephani regis Poloniae* [*Istvánnak, Lengyelország legfényesebb és leghatalmasabb királyának dicséretére*] összefoglaló cím alatt.[94] Zucconelli Báthory Istvánnak szóló dedikációs előszava 1583. július 9-ei keltezésű.[95] Csorba Tibor szerint a kötetet azon padovai értelmiségi kör adta ki, amelynek költőnk is tagja lett volna.[96] Gömöri György úgy fogalmaz, hogy „a Viridiarum poétarumnak nagyobb volt a politikai, mint az irodalmi jelentősége" és „darabjai inkább Báthori István külföldi hírét, mintsem a kordivattól és konvenciótól független Múzsát szolgálták."[97] Hunyadi kiseposzának minden egyenetlensége ellenére is az egyik legnagyobb erénye – 2793 hexameterével – a mérete, amelyet különféle, jól elkülöníthető műfajokból – panegirikuszok, invokációk, eposzi seregszemlék, üdvözlőversek stb. – állított össze. Ezt a tényleg epikus méretet még csak távolról sem közelíti meg a kötet egyetlen költeménye sem.

Költőnk négy részre osztotta az epylliont, amelynek sorait a történelmi tényeket is eltorzító heves Habsburg-, németellenesség és egyfajta megváltó transzilvanizmus lengi át. A nyitó rész hatvanhat hexameternyi bevezető invokációjában a megszemélyesített Fama női alakja keresi fel a bukolikus idillbe merült költőt az északon dúló, véres háború hírével.[98] Fama megrója Hunyadit, ne fecsérelje apró-cseprő eklogákra, epigrammákra az idejét, amikor tudna sokkal nagyszerűbbet, egyedit, sőt epikusat is alkotni (16–34. sor): „*Aude aliquid, noluisse sat est, teque exime vulgo!*" (Elég legyen a nem akarásból, legyen egy kis merszed és távolodj el a tömegtől!) Miután meggyőzte a költőt, Hunyadi Báthory Istvánhoz fordulva előre szabadkozik műve miatt, amely se nem igazán óda, se nem igazán himnusz, vagy igazi eposz, hogy a király dicső haditetteinek részleteiben méltón elmerülhessen. A múzsák ajkára kívánkozó témát ő csupán egyszerű parasztos énekben, bukolikus költeménnyel érinti majd.

[93] Gömöri 1999, 90, Bitskey 2013, 245, 251.
[94] Hunyadi 1583. A kötet idáig legrészletesebb elemzését lásd: Bitskey 2013.
[95] Az előszót kiadta: Csorba 1944, 235–237.
[96] Csorba 1944, 102. A Báthorynak, vagy Báthoryról szóló dicsőítő költemények sokaságáról lásd: Csorba 1944, 63–107, 219–234; Gömöri 1999.
[97] Gömöri 1999, 92. A *Viridarium* kötetről való meglehetősen hiányos szakirodalom összefoglalóját lásd: Bitskey 2013, 245–246.
[98] Stephanus S. Georgii epigrammájában Hunyadit a „Báthory-erények trombitájának" (*Bathoreae tuba virtutis*) nevezi (Hunyadi 1586a, A4r).

Giacomo Franco, Báthory István (1585)

A sűrű mitológiai képekkel és szimbólumokkal átszőtt *Stephanu genethliá*ban (István születésnapi ünnepe) a *„pater patriae"*[99] Báthory születéséről ír 234 hexameterben. Tulajdonképpen egy alkalmi versről van szó a *genethliacum* vagy *natalitium* műfajában, amely felvezeti a kiseposzi méretű dicsőítő költeményt, és Báthory István régen megjövendölt születéséről ír, amely újra békét és virágzást hoz Magyarországnak. Születésekor az egész világon csodajelek tűnnek fel, és valóra válnak a jósok ősi jövendölései. A Dél és a Kelet népei elborzadva várják, míg a Nyugat és az Észak ujjongja a készülő változásokat, amelynek híre a Boldogok szigeteit is eléri. Az istenek saját szemükkel akarják látni a csodát, így hát a gyermek bölcsőjéhez gyűlnek.[100] Egyedül a Párkák hiányoznak. Juppiter ertük küldet, hogy aztán a második rész csúcspontjaként (233–296. sor) fonalát pergetve Atroposz megszólítsa a gyermeket és megjövendölje dicsőséges tetteit. Győzedelmeskedve a török felett véres háborúkban hódítja majd vissza Budát, Belgrádot és a Balkánt, majd a lengyeleknek meghódítja Polackot (BY). Új aranykor érkezik el![101] Atroposz jóslatát nővérei jóváhagyása után a természet szentesíti.

A harmadik rész 1015 hexameterben járja körül Báthory gyermekkorát, fiatalságát:[102] *Stephanu paedia* címen. A 310–318. sorban Hunyadi előbb Báthory Istvánt, majd Báthory apját szólítja meg. A 329. sortól Hunyadi előrevetíti a visszafoglalt Buda új templomát és a Báthorynak állított diadalívet, amelyet két oldalról a háború istene Attila és Mátyás király élethű márványszobra őriz előttük a legyőzött és kiterített törökök sorával. A gyermek Báthory Istvánhoz – aki már pár éves apró gyerekként is harcolni akar – atyja hosszú szónoklatot intéz (613. sorig) történelmi, bibliai, mitológiai példaképek felsorolásával. Eközben a tanulás fontosságát is hangsúlyozza. Báthory István alig volt féléves, amikor elveszítette az apját, de Hunyadi az atyai szónoklat kedvéért pár évvel kitolja a csecsemő István életkorát.

A 624. sortól tűnik fel Virtus és Voluptas, hogy kíséretükkel és retorikai eszköztárukkal az ekkor már nagyobbacska Báthoryt a saját útjukra csábítsák. Tanulmányában Tóth István röviden elemzi az eredeti kiadás 95. oldalán kezdődő, a margón *Virtus & Voluptas* címmel jelzett *certamen*t (vetélkedés), amely szerinte a herkulesi válaszút

[99] Horn Ildikó egy külön részt szentel a Báthory-reprezentáció „ország atyja" szerepnek is. Horn 2008, 372–.

[100] Szintén Horn Ildikó mutatott rá és idézte Báthory István önreprezentációjának fontos alkotóelemét, az isteni küldetéstudatot, az erasmusi uralkodóeszményt (Horn 2008, 368–372): „Vázoljon fel a nevelő egy bizonyos égi lényt, aki inkább istenséghez, mint emberhez hasonló, erényeinek száma teljes, mindenki javára született; az égiek azért küldték, hogy a halandók terheit megkönnyítse, mindenkiről gondoskodik, mindenkinek tanácsot ad; neki semmi sem olyan kedves, semmi sem olyan drága, mint az ország; lelke mindenki iránt több mint atyai, mások élete kedvesebb neki, mint a sajátja, éjjel-nappal azon munkálkodik, arra törekszik, hogy a lehető legjobb sora legyen mindenkinek; a jók számára már előkészítette a jutalmat, a rosszak számára a bocsánatot, ha hajlandók a becsületes életmódra; viszonzatlanul annyira akar polgárainak jót tenni, hogy szükség esetén nem habozik védelmükre saját magát veszélynek kitenni; ami a hazának jó, neki az a hasznos; mivel mindig virraszt, mások mélyen aludhatnak; mivel neki soha sincs nyugalma, a haza nyugodtan élhet; mivel őt állandóan gondok gyötrik, a polgároknak bőven jut békesség. Csak az ő erényétől függ az ország boldogsága. A nevelő tehát mutasson rá, hogy ilyen a jó fejedelem képe." (Ford. Csonka Ferenc.) Erasmus 1992, 62. Az isteni elhivatottság motívuma nem csak Hunyadinál található meg, hanem már Zucconelli előszavában is: *„a Daciae Principatu ad excelsam Poloniae Coronam divinitus evocatum"* (Hunyadi 1583, A2v).

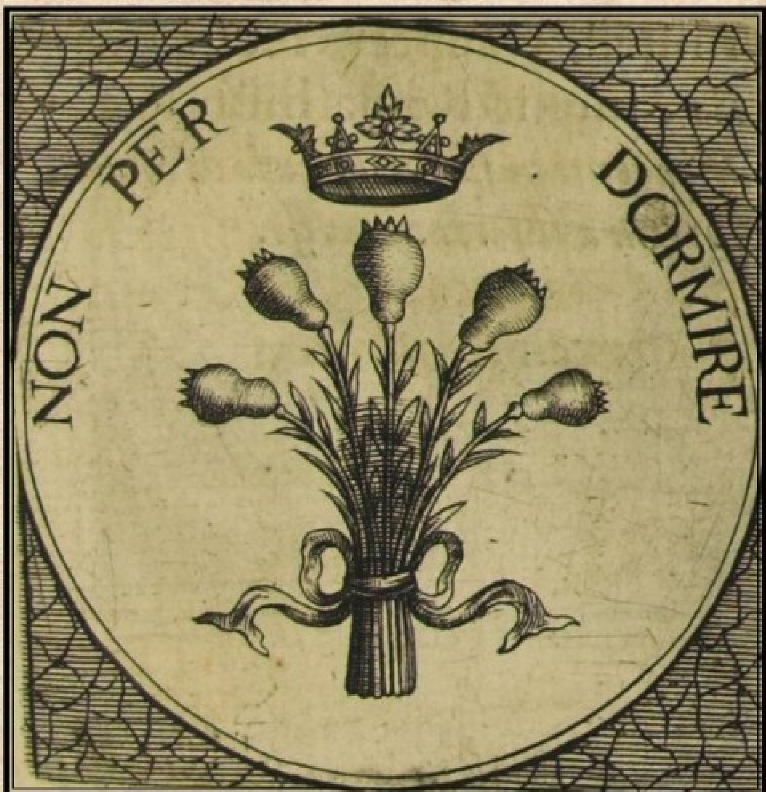
[101] A livóniai háborút lezáró, 1582. január 15-ei Jam Zapolski-i békét követő teátrális propagandajátéknak is egyik jól megtervezett kulcsmotívuma a győzelem után feltámadó mitikus aranykor (Horn 2008, 392–393).

[102] Báthory ifjúságáról lásd: Lukinich 1935.

(a püthagoraszi Y betű) toposzának legfontosabb és legterjedelmesebb magyarországi kifejtése a korban.[103] Az ifjú Báthory lelkéért a *Virtus* (Erény) és a *Voluptas* (Élvezet) női alakjai viaskodnak, akiket már messziről lát közeledni az Y-útelágazáshoz. Egyikük, vagyis Voluptas könnyed (de a *levis* kifejezéssel egyszerre több attribútumára is utal Hunyadi: nemcsak könnyed, de könnyelmű, szeszélyes és megbízhatatlanul tünékeny, sőt sima arcú, szőrtelen is, mint egy ifjú), míg másikuk, Virtus szinte férfiforma (*vultu paene vir est*), haja pedig elhanyagolt, bozontos. Az ifjú Báthory nehéz döntés előtt áll, választania kell az egyik vagy a másik között: melyiket kövesse az úton. Virtust allegorikus nőalakok kísérik: balján a szűzies *Pudicitia* (erkölcsösség), a jóban következetesen kitartó *Constantia* (állhatatosság), az ősz *Fides* (hűség), *Honor*, a becsület istennője, a maradandó Dicsőség (*Gloria*), míg jobbján *Iustitia* (igazság), *Pietas* (kegyesség), *Temperies* (mérséklet), az ítélkező *Prudentia* (okosság) és végül *Pudor* (szemérem). Virtussal szemben Voluptas is felvonultatja saját allegorikus kíséretét: a Kéjvágyat (*Libido*), a Bujaságot (*Luxuries*), Édes Álmot (*Somnus dulcis*, vagyis minden rosszra csábító dologtalanságot, vagy szerelmes, erotikus álmokat),[104] a szerető *Euan*t (a Bacchanáliák megszemélyesített örömkiáltását), a meggondolatlanul hirtelen Haragot (*Ira facilis*), a bortól szagló Részegséget (*Ebrietas*), Ellenségeskedést (*Simultas*), a bárgyú *Cupidó*t, a bomlasztó Kábulatot (*Torpor putris*), a szarvaktól ékes Kevélységet (*Superbia*), a féktelen Hízelkedést (*Ambitio*), a Buja Tekintetet (*Visus salax*) és a parázna Tapintást (*Tactus adulter*). Virtus és Voluptas istennő retorikus monológjaikkal igyekeznek a megszólított Báthoryt saját igazuk útjára csábítani. Voluptas dagadó mellekkel, illatos fekhelyéről kacsintgatva, buja csókokkal és enyelegve hívja maga mellé a leendő fejedelmet, azonban Virtus antik mitológiai képekkel és a rothadás kínt hozó istenével, Phthiszisszel, valamint a szifilisszel riogatva hívja fel a figyelmet a kéjelgés veszélyeire. Virtus volt az, aki a hunokat átvezette az Alpokon. Amíg ő uralkodott, addig a magyarság 300 vagy még több éven keresztül is az erény útját követte, de aztán sajnos Voluptas uralma következett, ami az ország romlásához vezetett. Virtus egy rövid magyar történelmi összefoglalót is ad a 810. sortól. Az ágy helyett most is az erény ilyen útját kínálja fel, ahol olyan hősök sorakoznak, mint Álmos vezér, Taksony fejedelem, I. Béla király, Hunyadi Mátyás, Kinizsi Pál és Thury György kapitány. Így hát Báthory végül Voluptastól elfordulva az erény helyes útját választja. Ekkor Virtus megölelve és megcsókolva az ifjút köddé válik (976. sor).

[103] Lásd: Tóth 2001b, 19–21. A toposz magyarországi előfordulásának összefoglalását lásd: Szőke 2017, 35–40.

[104] Hunyadi anekdotákból felsejlő karaktere és Voluptas személye engedi meg az erotikus értelmezést is, azonban Báthory István emblematikájának legismertebb szimbóluma a mákgubóköteg. Az emblémán egy korona alatt öt, száruknál összekötött mákgubó látható „*non per dormire*" felirattal (lásd az ábrán), amely az örökké éber és éjszaka is virrasztó, dolgos fejedelem képére utal (Neugebauer 1619, 227–228; Lucke 1620, 273; Gyulai 2008, 76–77, 80–81). Ezzel kapcsolatban lásd még a fenti Erasmus-idézet idevonatkozó részét a „soha nem horkoló" ideális fejedelemről: „...mivel mindig virraszt, mások mélyen aludhatnak; mivel neki soha sincs nyugalma, a haza nyugodtan élhet." A Báthory-emblémák előfordulásait összegyűjtötte és elemezte Gyulai Éva (Gyulai 2008). Lásd még: Horn 2008, 368–370. Mikołaj Sęp Szarzyński (~1550–~1581) lengyel költő VII. énekében szintén utal a toposzra: „Feltámasztod újra a mi dicsőségünk, / S lelkesítesz, hogyha tunyaságban élünk..." (Csorba 1944, 95). Horn Ildikó elemzi Giacomo Franco 1584-es Báthory István metszetét (Manuzio 1585, [címlapverzó]), amelyen sok egyéb mellett a kép jobb oldalán fegyvereken őrködve egy kakas és alatta az asztali tükrön egy daru is látható (lásd az ábrán). Mindkettő lehet az éberség szimbóluma, amelyet megerősít a daru felhúzott lábának karmai között tartott kő is. Plinius szerint (*Nat. hist.* 10.59.) a darucsapatban kijelölt őr, ha elalszik, kiejti karmai közül a követ és a koppanásra felriadva tovább folytatja az őrködést. (Horn 2008, 397; Vígh 2019, 62–66, 160–164.)

Báthory István *Non per dormire*-emblémája (1619)

A 977. sortól a nevelését magára vállaló Várdai Pál esztergomi érsek udvarában találjuk. Innen már Hunyadi Mátyásként tér vissza a szülői házba Báthory (1047. sor). Hunyadi – az erény útjának részeként – a *Studium sapientiae* részben külön is kitér a leendő fejedelem filozófiai, poétikai és egyéb stúdiumaira (1065. sortól). Költőnk szerint az ifjú István műveltsége enciklopédikus méretű, még a humanista tanulmányi ideálhoz képest is kimagasló. A természetfilozófia és csillagászat jelenségein túl a filozófia különféle iskoláinak szerzőit is jól ismeri: Platónon és Arisztotelészen túl Démokritoszt, Püthagoraszt, Hérakleitoszt, ifjabb Catót, a cinikusokat, a sztoikus Kleanthészt, sőt a káldeus orákulumokat és a Corpus Hermeticumot is. Periklészként beszélt, miután ékesszólását Iszokratészen és Démoszthenészen gyakorolta ki, és Liviust, Pliniust, Terentiust és Cicerót Plautus könnyed szellemességével fűszerezte.[105] Ezt a Báthory ifjúságáról szóló harmadik fejezetet – a biztonság kedvéért I. Ferdinánd bécsi udvarában való apródoskodását elhallgatva – Németországból való hazatérésével (*Reditus ex Alemania*) és Báthory profetikus rémálmával zárja a gyászos, szenvedő Magyarországról (1182–1315. sor), akit a Duna, Tisza, Száva, Szamos, Maros és Dráva folyamistenek, valamint Illyria, Moesia és Bohemia megszemélyesített alakjai kísérnek. Ungaria rövid beszédben mondja el, hogy már élni sem akar, csak méltó módon megsiratva és meggyászolva meghalni. A dicső múlt felsorolása mellett kitér a kapzsi és orv Ausztriára is, amelyik megirigyelte és megkívánta tejjel-mézzel folyó földjét, de azért voltak idők, hogy Bécset is térdre kényszerítette. Mivel az egyetlen reménysugár a Báthory-nemzetség Erdélyben, ezért megkéri Daciat, hogy segítsen fenntartani a magyar nevet. Báthory elborzadva kiált utána, miközben Ungaria alakja köddé válik.

Az utolsó, negyedik, legterjedelmesebb fejezet (*Stephanu basilia*) István erdélyi fejedelemségéről, valamint lengyel királyságáról és dicső történelmi tetteiről szól 1578 hexameterben. Talán eredetileg ez volt az egész epyllion magja, amit később kibővített Báthory születésével és gyerekkorával. Mintha kissé különálló mű lenne, amit jelez az is, hogy újból az invokáció eposzi kellékével kezd, de most nem Famát, hanem a történetírás múzsáját, Kleiót hívja segítségül. A fejezet három „epikus" méretű haditettét meséli el Báthorynak: az 1575. július 19-ei kerelőszentpáli csatát, Danzig lázadásának leverését 1577 végén, és a livóniai háború 1579–1581. közötti három hadjáratát. A harmadik rész végén, a Báthory álmában már felbukkant Ungaria alakja itt a valóságban is megjelenik Pannonis néven,[106] aki már Báthory eljövendő uralkodásának hírére is kikel sírjából. A magyarok bűneinek fonalát elszőtték végre a Párkák, és most megtisztulva egy új, boldogabb sorsot szőnek. Miként az előkép álomjelenetben, Magyarország megmentője a valóságban is Dacia (vagyis Erdély), aki viszont kétségbeesve a reá és anyjára, Pannonisra zúduló csapások elviselhetetlen kínja miatt – miként az álomjele-

[105] Az első pillantásra túlzásnak tűnő lista nem csupán Hunyadi verses leleménye és nem csupán szerzőnk klasszikus műveltségideáljáról árul el valamit. Ugyanis a források szerint Báthory tényleg falta a könyveket, igaz, főleg a történelmi témájúakat. Azonban Hunyadi könyvlistájának antik filozófus szerzői Báthory „padovás filozófusfejedelemségének" Erasmus eszméin alapuló gyakorlatára is rámutatnak. (Veress 1933, 21–24; Horn 2008, 365–367, 376.)

[106] Stephanus S. Georgii epigrammájában Hunyadit a „Báthory-erények trombitáján" (*Bathoreae tuba virtutis*) kívül „Pannónia fennkölt méltóságának hirdetőjeként" (*Pannonii praeco sublimis honoris*) is nevezi (Hunyadi 1586a, A4ʳ).

netben is – az istenektől inkább kegyes halált kér, mintsem tovább szenvedjen. De nem hiába választotta Báthory a helyes utat, Pannonis és Dacia előtt maga Virtus jelenik meg és próbálja megvigasztalni őket. Az álomjelenettel ellentétben itt Virtus lesz az, aki megbízza Daciát, hogy a hajótöröttként hánykolódó Pannonist megmentse. Ugyanakkor Pannonist meg is feddi, aki nem tanulva Hellász és Róma példájából, túlságosan elpuhult királyokat engedett a trónjára, aminek meg is lett az eredménye, és királynőből rabszolgává lett. Csak Báthory segíthet, ezért Dacia Gyulafehérváron összehívatja a szenátust, hogy Istvánt fejedelemmé válasszák. Báthory egy szőlőlugasban ülve Pannónia sorsán töprengett, amikor megjelent a hatalom jelvényeivel őt éljenző tömeg. Báthory, ahogy illik, visszautasította a felkérést, azonban miután felkereste a száműzött Pannonia árnya, és Pietas, valamint Virtus nőalakjai, megesett a szíve a sírva könyörgő tömegen és elfogadta a megbízást. Ez egy új aranykor kezdete! Az őrjöngő Ausztria azonban ármányt sző és saját jelöltjét, Bekes Gáspárt igyekszik az erdélyi trónra segíteni. Báthory ezt nem hagyhatja, kiostromolja Bekest fogarasi várából, aki aztán Bécsbe menekül. Megjegyzendő, hogy Hunyadi az egész kispeoszban csupán egyszer – mintegy mellékesen – nevezi nevén Bekest, azonban se a kerelőszentpáli csata előzményeivel, se magával a csatával kapcsolatban nem említi.[107] Báthory alapvetően a németek ellen küzd, mögötte a magyarok és az erdélyiek teljes egységben állnak ki.[108] Ausztria megesküszik, hogy amíg él, üldözni fogja Pannóniát, és fröcsögő monológban szidalmazza, akit újabb és újabb fejeket növesztő Hidrához hasonlít. Mars és kísérői, a Rettegés (*Pavor*), Harag (*Ira*) és Halál (*Mors*) épp az istenekkel veszekednek, amikor Jupiter parancsára közbelép a történetben újból felbukkanó Fama. Hagyják abba a veszekedést, mert a magyaroknak segítségre van szükségük! Mars ugyan nem ér rá, mert Perzsiában[109] van jelenése, de beszédet intézve, Virtusnak adja át az irányítást, aki a Balkánon átszáguldva épp megérkezik a kerelőszentpáli csata előtt. Báthory fenséges alakját már messziről észreveszi, odarohanva megöleli és csókjával isteni erőt lehel belé. Az egész nap tartó csata után a menekülők jó részét lemészárolják, amit Hunyadi a jogos bosszú beteljesülésének lát. A németek vétségének gondolja Pest és Buda 1542-es sikertelen ostromát, Gyulafehérvár Fráter György parancsolta 1551-es ostromát, valamint Temesvár 1552-es elvesztését és Losonci István felkoncolását. A kegyes Báthory[110] próbálja ugyan menteni a menekülőket, pajzsával védi őket a csapások ellen, sőt van

[107] Gömöri György idézi fel Andrzej Trzecieski (~1530–~1584) egy 1575-ös versét, amelyben Báthorynak Bekes felett aratott győzelmét ünnepli a kerelőszentpáli csatában (Gömöri 1999, 89–90). Persze Hunyadi évekkel később írta meg kiseposzát, addigra meg már Báthory kibékült Bekessel.

[108] Hunyadi tehát nem aknázza ki azt a machiavellista bölcsességet, amelyre Horn Ildikó hívta fel a figyelmet a Báthory-képet körüllengő uralkodói önreprezentációval kapcsolatban, pedig Bekes Gáspár alakja Machiavelli jó tanácsának tökéletes irodalmi mintája lehetne. Machiavelli tanácsa szerint ugyanis a friss fejedelemnek azok közül kell legfőbb bizalmasaikat kiválasztani, akik kezdetben ellenségesen viselkedtek vele. Ha sikerül őket a maga oldalára állítani, akkor bizonyítási kényszerük miatt különösen hűségesek és megbízhatóak lesznek. Maga Fortuna is úgy járhat igazán kedvében egy új fejedelemnek, ha azonnal legyőzendő és meggyőzendő ellenséget támaszt ellene. (Horn 2008, 376.)

[109] Ez a jelenet az évekkel későbbi, 1578–1590-es oszmán–szafavida háborúra utal. Tehát Mars éppenséggel rá is érhetett volna.

[110] A „*rex pius*" alakja Báthoryval kapcsolatban hasonlóképp felbukkan Joachim Bielski (~1540–1599) és Jan Kochanowski (1530–1584) verseiben is (Gömöri 1999, 94, 97).

olyan, akit még meg is ajándékoz, de így is sokan elhullnak.[111] Közben a király nélkül maradt Sarmatishoz eljut a híre egy déli országnak, amelynek földjét vad hunok lakják és Dacia a neve. Sarmatisnak olyan uralkodóra van szüksége, aki fegyverben Pallasz Athéné, ékesszólásban Mercurius, a nemzet részére Jupiter és az ellenséggel Marsként áll szemben. Báthoryban pedig mindezen erények egyszerre egyesültek, így hát Sarmatis meghívja a lengyel trónra. Ennek hírét csodajelek adják a világ tudtára: a Szamosban víz helyett tej árad, Hunyadi János pedig felnevet örömében gyulafehérvári sírjában. Báthory még túl is teljesíti a hozzá fűzött reményeket, kiváló diplomataként és törvényhozóként évszázados ellentéteket csillapít le. De Marsként lengyelországi uralkodásának két fontos haditettét is megénekli Hunyadi: az egyik Danzig városának megtörése,[112] amelyik II. Miksa német-római császár hűségére esküdött, a másik pedig a livóniai háború sikeres hadi eseményei Rettegett Iván ellen. Az, hogy szerkezetileg egy aránytalanul terjedelmes, nagyjából 800 sornyi részt, vagyis a fejezet felét szenteli a danzigi eseményeknek, míg az oroszok elleni hadjáratot 100 sorban letudja, azt mutatja, hogy Hunyadi számára inkább a danzigi események Habsburg- ellenes élének van propagandaértéke. A danzigi események előestéjén Báthory – tojásán kotló szárnyasként, mint aki ki nem kelt fiókájáért aggódva minden neszre felriad – álmatlanul forgolódik. Ekkor a király ágyára támaszkodva újból megjelenik előtte Virtus, és hasonlóan a mű elején felbukkanó Famához, tettre serkenti. Nincs idő heverészni, a porosz már készülődik. Az aránytalanná duzzasztott danzigi részbe egy hasonlóképp indokolatlanul nagy terjedelmű, 100 soros buzdító szónoklatot is illeszt a kék drabantok kapitányának, Vadas Mihálynak[113] a szájába, aki a magyarok vitézségét dicséri. Inkább Bekes Gáspárhoz illene ez a beszéd, azonban Bekes neve csak egyetlenegyszer kerül elő a kiseposzban, mintegy mellékesen. Vadas beszédének végén Marsot hívja segítségül, aki meghallgatja és maga is szónoklatba kezd. A magyarok Attila óta Mars népe, akiket az egész világ rettegett. Most épp ráér Mars, fegyvert ölt és borzalmas öldöklést ígér. Ahogy korábban Virtus, most Mars is átszáguld a Balkánon és megjelenik a harcmezőn. A magyarokba újult erővel költözik a remény, ahogy felismerik az istenséget. A 2296. sortól körvonalazott csata valószínűleg az 1577. április 17-ei lubieszówi csata, amelyben a majdnem tízszeres túlerőben lévő Jan Winkelbruch zsoldosvezér seregét szétverte Jan Zborowski serege. Mars a kíséretével – Rettegéssel, Haraggal és Halállal – együtt veti magát a csatába. Irát a csata sűrűjében hadakozó Virtus és Constantia megsegítésére küldi. A danzigi mészárlás után meg-

[111] Hunyadi elfelejti megemlíteni, hogy Báthory kegyességének is megvoltak a korlátai. A csata után az elfogott urak közül ötnek levágták a fejét a kerelőszentpáli Alárdi-kastély udvarán, majd a perben többeket halálra ítéltek. Kilenc főúrnak fejét vették, harmincnégyet felakasztottak Kolozsváron, és másik harmincnégynek levágták orrát és füleit Szamosfalván. (Szádeczky 1887b, 55–59.) Azonban az is igaz, hogy többeknek megkegyelmezett. A legismertebb eset Balassi Bálinté (Kőszeghy 2008, 136–166).

[112] Lepszy 1935. A Danzig és Báthory közti konfliktus korabeli propagandaanyagáról lásd: Csorba 1944, 70–77 (habár megemlíti Hunyadi Ferencet is, de művét nem említi a danzigi propagandaanyag között). A danzigi propaganda legújabb összefoglalását és elemzését lásd: Ptaszyński 2014, akinél megtalálható az erre vonatkozó lengyel szakirodalom is.

[113] Hunyadi megöli Vadas Mihályt a danzigi harcokban, azonban Vadas a livóniai hadjáratok elején 1579-ben esik el Polack (Połock) ostrománál. (Szádeczky 1887b, 45, 95.)

adja magát a város. Hunyadi ötven elesett hősnek ígéri a hírnevet, akik versében örökké fognak élni. Jobban meg is érdemlik, mint az olyan költött hősök, mint Aeneas, Akhilleusz vagy Héraklész. Ezen igazi hősöket közelről kard nem tudta elpusztítani, csak messziről a gyáva ágyú és puskatűz. Vergilius és Homérosz is nevetné gyermeteg tettekkel teli művét, ha most itt lenne és Báthory tetteivel töltené meg inkább a lapokat. Mars aztán újabb dicsőséget keresve az oroszok ellen indítja a királyt. Hunyadi itt a livóniai hadjárat három hadi eseményét foglalja össze száz sorban litván és magyar eposzi seregszemlével: Polack (BY) 1579-ben, Velikie Luki (RU) 1580-ban, Pszkov (RU) 1581-ben.[114] Kétségtelenül Danzig mint az egyik legnagyobb északi kikötő kulcsfontosságú volt a Balti-tenger ellenőrzése miatt, azonban Hunyadi művében bőven jelentőségén túl terpeszkedik a livóniai háború fölé. Pedig ez utóbbi jelentőségét jól mutatja, hogy nagyjából száz városból és nyolcvan megerősített várból szorították és telepítették ki az oroszokat. Ezek közül a legjelentősebbek: Riga; a mai Belarusz területén: Jezerise (lengyelül Jeziaryszcza) és a mai Oroszország területén Velizs (lengyelül Wieliż), Uszvjaty (lengyelül Uswiaty), Zavolocse vára (lengyelül Zawołocze), Porkhov (lengyelül Porchow), valamint Sztarodub.[115] A felsorolt haditettek miatt már a török is rettegi Báthory nevét, de költőnknek már Kleió segítségével sincs ereje, hogy elmesélje az elkövetkezendő idők dicsőségét és az Oszmán Birodalom bukását Báthory István erejétől.[116] Hunyadi szerint (2555–2561. sor) mások tetteivel könyvtárakat töltenek meg, míg mi saját restségünk miatt lemaradunk. Itt az idő, hogy változtassunk ezen! A költemény legvégén szolgálatát ajánlja a királynak, akitől ha lehetőséget kapna, halhatatlan eposzi művel ecsetelné a nagy király tetteit.

114 Laskowski 1935; Natanson-Leski 1935. A livóniai hadjárat Báthory-féle propagandaanyagáról lásd: Csorba 1944, 51–60, 78–107. Gyulai Éva hívta fel a figyelmet (Gyulai 2008, 71–76) egy másik Báthory-emblémára is, amely az ún. „*Iudea capta*"-érmék imitálásával a rómaiak hódításaihoz méri Báthory győzelmét Livóniában (lásd az ábrán). Ezeket az érméket Titus és Vespasianus császár verette Júdea és a szomszédos provinciák elfoglalása után. Az embléma felirata: „*Livon*[ia] *Polot*[ia]*q*[ue] *recep*[ta]", vagyis *Livónia és Polack visszafoglalása*. A bal oldalon síró királyi alak lábainál letett fegyvereivel tehát Rettegett Iván lenne, míg a jobb oldalon egy fogságba esett – talán hátrakötözött kezű – fiatal nő látható egy gyermekkel, aki kétségbeesésében a haját tépi. Egy évvel később Johann Jakob Lucke numizmatikai könyvében a mákgubós emblémával együtt – fiktív pénzérmeként mint tábori veret (*nummus castrensis*) – ez is feltűnik (Lucke 1620, 273–274).

115 Csorba 1944, 81–82.

116 Horn Ildikó hívja fel a figyelmet arra (Horn 2008, 393–396), hogy Báthory István törökökkel kapcsolatos óvatos tervei – XIII. Gergely pápa több éve tartó ösztökélésére – 1581 végére kezdtek megváltozni. És ekkortól – legalábbis bizonyos feltételekkel – hajlandó lett volna belépni a Szent Ligába, amelyről tárgyalások kezdődtek a Szentszékkel is. Ezzel párhuzamosan a Báthory-udvar propagandájában is óvatosan megjelenik a kényes téma. A Hunyadi Ferenc epyllionjában is fel-felvetett törökellenes háború is pont ilyen homályos, távoli és feltételes jövőben fog majd elkezdődni és győzelemmel végződni. Hunyadi propagandaként működő törökképe az egyik legjobb példája annak, amit Horn Ildikó megemlít ezzel kapcsolatban (Horn 2008, 394): „Az új ellenségkép óvatos bevezetése a köztudatba a költészetre hárult; 1581–82 fordulóján egyre több Báthoryt dicsőítő alkotásban hangzott el a figyelmeztetés, hogy az oroszokon kívül létezik egy még félelmetesebb ellenség." Viszont Csorba Tibor szerint – sajnos forrásokat nem ad meg – Báthorynak ekkorra már határozott tervei voltak: „A törököket Ázsiába akarta visszaszorítani, a dunai szlávokat Lengyelországhoz csatolni, az Ausztriai Háznak biztosította volna Erdélyt, sőt Görögország sorsáról is szó volt. Önbizalmát jól fegyverzett hadseregébe helyezte. Maga mondotta, hogy 20.000 nehéz és 10.000 könnyű lovasával felszerelt és megszervezett 40.000 gyalogosával nyitva áll előtte a világ. »Olyan hadsereget szerveztem, mely rettenetesebb a macedóniai falanxoknál« – mondotta." (Csorba 1944, 83.) Ha mindez igaz, akkor Hunyadi első olvasásra túlzásnak tűnő szavai a törökökkel kapcsolatban talán már több mint üres retorikai kellékek. De az is lehet, hogy csupán egy toposzról van szó, hiszen a fentebb már említett Andrzej Trzecieski is évekkel korábban megjósolja, hogy majd reszketni fog maga a török is Báthory fegyvereitől (Gömöri 1999, 90). Lásd még: Benda 1986.

Báthory István *Livonia Polotiaque recepta*-emblémája (1619)

Érdemes Bitskey István szavaival zárni a Hunyadi kiseposzáról szóló részt, mert mindaz, amit összefoglalóan elmond a Viridarium kötetről, az Hunyadi művére is érvényes: „Végeredményben elmondható, hogy a *Viridarium* a nemzetközi humanista közvélemény figyelmét kívánta felhívni a sikeres uralkodó, a győztes hadvezér, az isteni eredetűnek bemutatott király érdemeire. Egyfelől az ellenség réme (*terror hostium*), a középkori lovagi erényeket is felvillantó keresztény uralkodó (*vexillum crucis, fulmen Turcarum*) alakja villan fel a díszítő jelzők révén, másfelől a kegyesség gyakorlója, a kultúra mecénása, az iskolák patrónusa jelenik meg a versek szövegeiben, s mindez szervesen illeszkedik a Báthoryt övező humanista irodalom áramába, ugyanakkor ki is egészíti azt az imázst, amelyet az uralkodó kancelláriája látni és láttatni kívánt róla. A versek a reneszánsz héroszt, a humanizmus felfogásának megfelelő, s egyben az „athleta Christi" harcias ideáját is megtestesítő királyeszményt rajzolták meg. Mindemellett nem hiányzik az ábrázolásból a keresztény erények felvonultatása sem, a kegyes mecénás vonásait is rávetítik István király alakjára a Stephanus-költészet humanista művelői. Szövegeik nyomán a virtus, a gloria és fama, a pietas és a humanitas megtestesítője volt ő egyfelől, másfelől *defensor fidei*, a kereszténységet védelmező közép-európai (magyar és lengyel) királyok erényeinek örököse, politikai és szellemi utóda."[117]

4. Ephemeron

Hunyadi talán legérdekesebb műve.[118] Egy sűrű mitológiai és antik utalásokkal átszőtt 1466 hexameternyi útleírás, amely Báthory András bíboros nagyjából 2200 kilométeres útját követi Rómától Krakkóig 1584 nyarán. Művét három részre osztotta, és valamiért nem Báthory Andrásnak, hanem Dobó Ferenc főkapitánynak ajánlotta.[119] Az első rész Báthory 1584. július 4-i bíborosi kinevezésével kezdődik és a Rómától Padováig tartó út állomásait írja le. Mielőtt elindulnak Rómából, a frissen kinevezett bíboros orációja után a megszemélyesített Róma búcsúzik fájó szívvel Báthorytól, majd erre válaszolva ő is búcsút mond az örök városnak. Az útleírás állomásait érdemes összevetni a Báthoryt kísérő királyi titkár és diplomata Stanisław Reszka sokkal hitelesebb és részletesebb diáriumával, amely pár helyen el is tér Hunyadi útvonalától.[120] A prológusban koraszülött magzathoz (*foetus abortivus*) hasonlítja művét, amelyet útközben írt napról napra fáradságok közepette, méghozzá Báthory András kérésére, aki a Hunyadi által összegyűjtött anyagot végül könyv formába tömörítve akarta látni. Mintha egyik tenyerében az út valódi állomásait markolná, míg a másikban – ezzel egyensúlyozva – mitológiai és antik történelmi tudását fogná csokorba, amit újra és újra meg is csillogtat. Maga az utazás Hunyadi számára mintha fikcionális keretként

[117] Bitskey 2013, 252.
[118] Hunyadi 1586a.
[119] Itt a kulcs Báthory András elsőfokú unokatestvére, Kerecsényi Judit lehet inkább, aki ekkor már Dobó Ferenc felesége volt. Kerecsényi Judit apja a főispán Kerecsényi László, aki Báthory Erzsébet második férje volt.
[120] Reszka, ed. Czubek 1915.

funkcionálna, ezért – miként a Báthory Istvánról szóló panegirikusznál is – nehéz kézzelfogható információt találni benne. Habár a leírt útvonal állomásai néha csupán olyan láncszemeknek tűnnek, amelyeken humanista felkészültségét mint sziporkázó ékköveket fel-felvillanthatja, azért az sem igaz, hogy az utazás tényleges történéseitől teljesen függetlenül, csupán üres mitológiai és történelmi elemekkel parádézik a versben. Néha még az utazás prózai oldalával is megpróbálja ellensúlyozni a mitológiai apparátust, például a padovai viharral, Friesachnál Báthory golyvájával, vagy a bécsi pestissel. Érdekes például a „lévai convivium" leírása, amely a négyéves óborral (*quadrima vina*) felütött részeges orgiát követő másnaposság érzékletes ecsetelésével és a szereplők profán feltámadásával zárul (865. sortól).[121] Egy másik helyen a barbár Stájerország és Karintia műveletlenségére tesz maliciózus megjegyzéseket: olyan kulturálatlan helyek ezek, ahol nem ismerik se a földművelést, se pedig a bortermelést (920–926. sor). A „boldog Magyarország" olyannyira fontos attribútumának látja a bort Hunyadi, hogy a magyar–lengyel határnál megjegyzi: itt eltűnnek a szőlővel árnyékolt dombok, amelyet aztán – nyilván ettől nem teljesen függetlenül – ridegebb, tunyább (*pigrior*) lelki alkat vált fel. Ameddig a szőlő megterem, addig nyúlnak északra Magyarország határai. Aztán a török ellen hívja segítségül a sírból feltámadó Mátyás királyt és Szent Lászlót (1270–1272. sor). (A *sacra urna* kifejezés itt akár a Szent László hermára is vonatkozhat, mert az ekkor már a Báthory család birtokában volt.[122])

Az útvonalnál megadott városnevekre néha csak következtetni lehet az útvonalból, mert Itáliát elhagyva sokszor a város népnyelvi alakját torzítja valamilyen latin formává (ez Reszka diáriumára is igaz). A Hunyadi által használt alak így gyakran csak emlékeztet a hivatalos latin városnévre. Különösen érdekesek azok a településnevek, amelyeket a korabeli magyar helységnevekből képzett: *Boca* = Királyboca, *Leonta* = Királylehota, *Sinassa* = Szliács (?).

Leírását követve tehát az első rész állomásai a következők: Róma – Capranica – Caprarola (villa Farnesia) – Narni – Todi – Spoleto – Foligno – Camerino – Tolentino – Macerata – Ancona – Senigallia – Fano – Urbino – Pesaro – Rimini – Cesena – Bertinoro – Forlì – Faenza – Bologna – Ferrara – Revere – Mantova – Cremona – Lodi – Milánó – Velence – Padova.[123]

A második rész állomásai Hunyadi leírása szerint: Padova – Treviso – Conegliano – Sacile – Cividale del Friuli (kitérő) – Spilimbergo – Osoppo – Venzone – [Karni-

[121] Léva szintén Dobó Ferenc birtoka volt, akinek a mű ajánlása szól.

[122] Ipolyi 1863, 82–84. A Báthoryak szentkultuszával kapcsolatban lásd: Kruppa 2010.

[123] Rómától Anconáig: https://goo.gl/maps/yC9zQ6hB3LbsQJPe7 (Hozzáférés: 2022. 11. 24.)
Anconától Faenzáig: https://goo.gl/maps/iWvDMPJZs1AK41Q28 (Hozzáférés: 2022. 11. 24.)
Faenzától Velencéig: https://goo.gl/maps/ecP8GSwe2ZYJkLLK7 (Hozzáférés: 2022. 11. 24.)
Ugyanez az útvonal Reszka diáriumában dátumokkal: Róma (07.26.) – Capranica – Caprarola (08.01.) – Narni (08.04.) – Terni – Spoleto (08.05.) – Foligno (08.06.) – Serravalle (08.07.) – Camerino – Tolentino (08.08.) – Ancona (08.10.) – Senigallia (08.11.) – Pesaro (08.12.) – Rimini (08.13.) – Cesena (08.14.) – Bertinoro – Forlimpopoli (08.16.) – Forlì – Faenza – Bologna (08.17.) – Ferrara (08.21.) – Revere (08.23.) – Ostiglia – Mantova (08.24.) – Gazoldo degli Ippoliti (08.25.) – Cremona (08.26.) – Pizzighettone (08.27.) – Castiglione d'Adda – Lodi – Milánó (08.28.) – Viadana – Polesella (09.03.) – Rovigo – Papozze – Loreo (09.04.) – Chioggia (vihar miatt még 09.06-án is a városban) – Velence (09.07.) – Padova. (Reszka, ed. Czubek 1915, 42–63.)

Alpok] – Pontebba (Velence és Ausztria határa) – [Karintia] – Tarvisio – Arnoldstein – Villach – Friesach – Neumarkt in der Steiermark – Pöls – Knittelfeld – Leoben – Bruck an der Mur – Neunkirchen – Bécsújhely – Traiskirchen – Hainburg an der Donau – Pozsony – Szenc – Nagyszombat –Nyitra – Léva – Zsarnóca – (Szklenófürdő? vagy Szliács?) – Besztercebánya – Királyboca – Királylehota – Késmárk – Czorsztyn – Nowy Targ – Mszana Dolna? – Wieliczka – Krakkó. [124]

Reszka útinaplója tényszerűbbnek tűnik és nem teljesen a fenti útvonalat adja meg. Reszkától tudjuk, hogy 1584. július 26-án indultak el Rómából[125] és augusztus 17-én érkeztek Bolognába (nagyjából napi 22–24 kilométert tettek meg), viszont Foligno után Báthory kérésére meglátogatták Assisit is, ezt Hunyadi nem említi. A háromnapos milánói kitérőre is csak következtetni lehet Hunyadi szövegéből, mivel elismerően ír az őket vendégül látó Carlo Borromeo bíborosról (augusztus 28-án érkeztek ide). Habár Hunyadi is említi, hogy Borromeo után a Pó folyón, majd az Adriai-tenger partjainál ellenszélben hajóztak Velencéig, Reszka alapján jobban megérthető, hogyan kerültek Milánóból Velencébe és Padovába (ebben a sorrendben). Borromeótól ugyanis visszamentek Mantovába, ahonnan a Pó folyón utaztak le Chioggiáig. Innen viszont egy vihar miatt nem tudtak behajózni Velencébe. Erről a viharról Hunyadi is ír, de Chioggia helyett Padovába teszi (ennél a városnál időzik el legtovább), ahol Clio múzsa közbenjárására Aiolosz, a szelek istene viharral hátráltatja Báthory útját. Végül szeptember 8-án érkeznek Szent Márk városába. Az Ausztrián, Magyarországon és Lengyelországon át vezető út végén, október 20-án érkezik vissza Báthory Krakkóba.[126] Míg az *Ephemeron* első két részénél a bíboros csak a paravánt biztosította az utazás állomásaihoz, addig az utolsó rész – amely egy önmagában is teljes értékű dicsőítő költemény – már magára Báthory Andrásra összpontosít. Ez a fent már tárgyalt Báthory István-panegirikusz tömörebb, Báthory Andrásra szabott változata, és az *Ephemeron*hoz nem is kapcsolódik szervesen. A családi történet kiegészítőjét olvashatjuk benne, amely a lengyel király dicsőítését a nagy reményű unokaöcs dicsőítésével – András gyerekkorával, ifjúkorával és tanulmányaival – folytatja és zárja le.

[124] Padovától Tarvisióig: https://goo.gl/maps/4NpYbsYs4gPcaVZT7 (Hozzáférés: 2022. 11. 24.)
Tarvisiótól Neunkirchenig: https://goo.gl/maps/cEyNkBWqhjPzCSWy5 (Hozzáférés: 2022. 11. 24.)
Neunkirchentől Zsarnócáig: https://goo.gl/maps/mkjrjNtzXsyunaFq7 (Hozzáférés: 2022. 11. 24.)
Zsarnócától Krakkóig: https://goo.gl/maps/x2Q6wwBbkm2jXHK27 (Hozzáférés: 2022. 11. 24.)
Reszka diáriumában a Padova – Krakkó útvonal: Padova – Treviso (09.13.) – Conegliano (09.15.) – Sacile – Spilimbergo (09.16.) – Venzone (09.17.) – Pontebba (09.19.) – Tarvisio (09.20.) – Arnoldstein? [*„Pols”*, talán a szlovén *Podklošter* névre utal itt Reszka] – Villach (09.21.) – Feldkirchen in Kärnten (09.22.) – Sankt Veit an der Glan (09.23.) – Friesach – Neumarkt in der Steiermark (09.24.) – Pöls (09.25.) – Knittelfeld – Leoben (09.26.) – Bruck an der Mur – Kindberg (09.27.) – Mürzzuschlag – Schottwien (09.28.) – Neunkirchen – Bécsújhely (09.29.) – Traiskirchen – Pozsony (09.30.) – Nagyszombat (10.04.) – Nyitra (10.05.) – Léva (10.08.) – Zsarnóca (10.09.) – (Czubek nem tudta elolvasni a kéziratban: *„Per nocte pervenimus ad balnea ...”* Ez az, amit Hunyadi – vagy a kiadója – *„Sinassa”*-nak írt. Két termálfürdő esik útba: Szklenófürdő és Szliács.) – Besztercebánya (10.10.) – Királyboca (10.12.) – Királylehota – Hibbe – Késmárk (10.13.) – Lándok (10.15.) – Czorsztyn – Nowy Targ (10.16.) – Wieliczka (10.18.) – Krakkó (10.20). (Reszka, ed. Czubek 1915, 63–74.)

[125] Reszka, ed. Czubek 1915, 42.

[126] Érdemes megjegyezni, hogy jó száz évvel később Bethlen Mihály útinaplója szinte ugyanezt az útvonalat adja meg Rómától Krakkóig. Bethlen 1981.

Báthory András 1584-es útja Rómából Krakkóba (Nagy Béla)

5. *Ob felicem Stephani ad oppidum Mechoviam adventum*

Ez a verseskötet az *Ephemeron*nal együtt jelent meg.[127] Mintha ennek a függeléke, folytatása, vagy inkább epilógusa lenne. Ráadásul – folt hátán folt – még ezt a toldalékot is bővítette Hunyadi egy „farokkal". Magát a függeléket annak örömére írta költőnk, hogy Báthory András több hónappal Rómából való hazatérése után találkozott végre Báthory Istvánnal 1585. március 14-én Miechówban. Ez a kis kötet nagyon szedett-vedettnek hat az *Ephemeron* mögött. Tizenegy verset tartalmaz, amelyek közül az utolsó hármat viszont Báthory István halála, tehát 1586. december 12. után tapasztották az eleve toldalék *Ob felicem* könyvecskéhez. A kompozíció integritásának hiánya némi sietségre, kapkodásra vall. Az is furcsa, hogy Hunyadi magát a könyvecskét vagy legalábbis a könyvecske gerincét alkotó verset Báthory István titkárának, Gyulay Pálnak[128] (~1550–1592) ajánlotta, pedig a két Báthory – a források szerint kimondottan szívélyes és intim[129] – találkozása adta a kötet megszerkesztésének apropóját (igaz, magát az *Ephemeron*t se a főszereplőnek, vagyis Báthory Andrásnak ajánlotta). Az első kompozíció egy üdvözlő, dicsőítő vers 223 hexameterben, amely kilenc részre van osztva. A húsz hexameternyi üdvözlő bevezető után Báthoryt dicsérve sorban a király színe elé járulnak az uralma/függősége alatt álló tartományok, országok szimbólumai: Lengyelország, Litvánia, Oroszország, a Porosz Hercegség, Livónia, Podólia és Erdély.[130] A verset végül magának a királyi udvarnak az üdvözlése zárja. A másik nagyobb költemény egy huszonnyolc hexameteres oráció, amelyet István ad elő unokaöccsének, Andrásnak. A gyászversek előtt további három rövid epigramma és himnusz is található, amelyek szintén a királyt dicsérik. A *B. B.* című egyik threnos talán Báthory Boldizsár (1555–1594) monogramját rejti és őt gyászolja. A sors iróniája, hogy az eredetileg utolsó darabnak szánt négy disztichonnyi himnusz azzal a párkákhoz intézett kéréssel zárul, hogy – legyenek szívesek – fonják hosszúra Báthory életének fonalát. Nem fonták. És így a király hirtelen halála miatt megbicsakló – eredetileg örömkötetnek szánt – kompozíciót a Báthory testvérek szájába kapkodva tollba mondott ötvenhárom szapphói strófából álló három gyászének zárja.

Ezek alapján az *Ephemeron*-kötet keletkezésének idejét összefoglalva a következő törésvonalakat találjuk a kötetben: maga az útleírás valamikor 1584. október 20-a után keletkezett, amihez az *Ob felicem* könyvecskét később csatolták hozzá. Ez viszont csak az 1585. március 14-e utáni miechówi találkozó után lehetett, ha nem is megírva, de legalábbis megszerkesztve. A harmadik részét – az *Ob felicem*et záró három gyászéneket – pedig biztos, hogy 1586. december 12-e után sebtében írta

[127] Hunyadi 1586b.

[128] Gyulay Pálról lásd: Szabó 1974.

[129] Horn 2002, 85.

[130] A már említett Giacomo Franco metszeten a király portréja alatti kör alakú kartusban látható lengyel sas alakja körül – Hunyadi felsorolásához hasonlóan – Báthory címere mellett országainak és tartományainak címerei sorakoznak. (Horn 2008, 398–399.)

meg Hunyadi, és így az egész kötetet is csak ezután a dátum után adhatták ki, de – a címlap szerint – még ebben az évben.

6. *Piis manibus D. Stephani Bathorei quondam Poloniae regis inclyti*

Hunyadi majdnem két évvel Báthory István halála után jelentette meg rövid antológiáját a király halálára. A huszonkét hosszabb-rövidebb költeményből huszonegy Báthory halálát gyászolja. Előszavában Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek ajánlotta a könyvet. Az ajánlást azonban nem „adta ingyen". A szövegben meglehetősen erős öntudattal jelenti ki, hogy ő ugyan hálás alattvaló (úgy is írja alá a prológust, hogy „*Bathoreorum familiae perpetuus cliens et servus*"), de most, hogy Báthory Kristóf után már István is meghalt, a tőlük kapott jótétemények (*beneficia*) nem haltak el, csak ideiglenesen megszakadtak. Tehát Zsigmondnak kell új patrónussá válnia!

Csáktornyai Mátyás 1596-os levelében azt írja Gyulaffi Lestárnak, hogy elküldi neki „Hunyadi doktor birtokában lévő verseinek töredékét" (nyilván kéziratos másolatát), valamint Hunyadi „egy könyvét a megistenülésről", amelyet csatolt a levélhez. Azt is írja, hogy ha Gyulaffi kimásolta belőle a neki tetsző verseket, akkor mielőbb küldje neki vissza a szolgájával.[131] Említésre méltó még, hogy ugyanerre a kötetre utal Aszalai Mátyás is Hunyadinak küldött levelében (lásd 69. oldal). Azt írja, hogy egy eldugott helyen lelt rá Hunyadinak Báthory Istvánt méltató elogiumainak kéziratos töredékére, amelyeket aztán végigolvasva maga is versekre fakadt. A két disztichont el is küldi a levéllel együtt a „jeles doktornak, termékeny poétának és neves filozófusnak" (*Medico praestantissimo, Poetae felicissimo et Philosopho Nobilissimo*).[132]

A könyvecske, melyre utalhat Csáktornyai és Aszalai, a *Piis manibus* című kötet. Ez az, aminek egy részét aztán Bethlen Farkas (1639–1679) is érdemesnek tartotta lemásolni és beilleszteni Erdélyről szóló történeti munkájába.[133] Amit viszont nem találunk meg Bethlen Farkas munkájában, az épp a *Piis manibus* kezdő verse, a 283 soros *Divi Stephani Bathorei Apotheosis*. A vers 24–29. sora különösen fontos, mert

[131] „*Bene memor dicti, mitto ad Generositatem Vestram Domini Doctoris Huniadini carminum fragmenta, quae quidem penes me sunt, unacum libello eiusdem apotheosico, cui sunt illa ad calcem adnexa; si quae ex istis Generosae Dominationi Vestrae desiderantur, exscribere licet. Libellum remitti velim per hunc ipsum famulum meum.*" Gyulaffi 1881, 113. Hogy milyen verseket küldhetett el Csáktornyai a levélben, sajnos nem tudjuk. Ha meg is maradtak, valószínűleg elpusztultak a bonchidai Bánffy-kastély felgyújtásakor 1944-ben.

[132] Szabó 1881, 479: „*Vide quam me sollicitum praestem in pervestigandis tuis scriptis Francisce, unicum Hungarici ingenii decus. Nuper cum ubique gentium illa disquiro, accidit, ut fragmenta quaedam manuscripta elogiorum Divi Stephani Regis obscuro plane in loco repererim. Quae simul atque perlegi, continere me haud potui, quin in hosce versiculos, quos tibi legenda nunc mitto, erumperem.*" Az Aszalaiból felfakadt két vers a következő: 1) *Salve Pegasidum decus immortale sororum, / Salve Paeoniae Nobilitatis honos* [Üdv, múzsák halhatatlan dísze, / Üdv, gyógyító nemesség szépsége!] 2) *Sic vivam Phoebo, sic vivam gratus Iaccho / Obsequar ut iussis vir memorande tuis.* [Úgy éljek Phoebusszal, s úgy legyek kedves Bacchusnak, / Hogy követni fogom a receptjeidet, emlékezetre méltó férfiú!] Lásd még: Szabó 1963, 67–68. A második vers első sora idézet Janus Pannonius Galeotto Marzióhoz írt elégiájából: Janus 2014, 74 (no. 10).

[133] Bethlen 1782, 555–562. Érdekes, hogy mit nem tartott fontosnak: Báthory István apoteózisát és a Zsámboky kiadását kritizáló *Victoria Othonist*.

ebből derül ki az is, hogy Hunyadinak – nővérén kívül – volt három fivére is, akik valószínűleg anyjukkal és apjukkal együtt haltak meg pestisben valamikor Hunyadi ifjúkorában, valószínűleg az 1570-es években (lásd: Faragó 2007, 30). De mindez csupán személyes semmiség (*levis ictus*) Báthory halálához képest, akinek a halálát az egész ország gyászolja. A király volt az életet adó *spiritus*, aki nélkül most halott és temetni való testrészekként heverünk csupán. Ez a kor és az emberek nem voltak méltók ilyen nagy fényességhez. Jobb korba és helyre születve kiteljesedhetett volna. Akhilleuszként, erősebb Herkulesként, Nagyobb Sándornál (*Maior Alexander*), és Caesarnál is tekintélyesebb Caesarként gyarapíthatta volna Tróját, a makedónokat vagy Rómát. Miként a Báthory-kiseposzban, újból Kleiót invokálja, hogy mesélje el, miként halt meg a király. Ebből aztán kiderül, hogy leginkább a csalárd és eretnek Simone Simoni tehet Báthory haláláról. Ami nem is csoda, hiszen Hunyadi szerint a király egészségének megőrzését a „bohóc" Simonira bízni olyan, mintha bárányt bíznánk a farkasra. A 180–184. sor a Báthory halálát okozó tüneteket írja le. Halálos ágyából István egy rövid beszédet intéz családtagjainak jó irányba haladó sorsáról: Andrásnak bíborosi címet, Zsigmondnak erdélyi vajdaságot, Boldizsárnak európai peregrinációt és Grizeldisznek méltó házasságot intézett.[134] Aztán Báthory, „Lengyelország napja" (*Sol Sarmatiae*) és „Európa pótolhatatlan lámpása" (*Europae unica lampas*) visszaadja lelkét teremtőjének. Az újra és újra felbukkanó Virtus alakja most viszont későn és rémülten érkezik. Sisakját eldobva, ruháját szaggatva és jajveszékelve veti rá magát a holttestre, csókjaival próbál életet lehelni belé, de hiába emeli fel háromszor is Báthory fejét, az visszahanyatlik. Virtus végül beletörődve a megváltoztathatatlanba rövid orációt mond, amely keretet adhat a Báthory-epyllion herkulesi válaszút jelenetéhez. Amit ott Virtus a magyar történelem nevezetes példáival útként ígért, most beteljesedett.

Viszont a legutolsó, a második leghosszabb vers – amely elüt a tematikától, tehát úgy tűnik, költőnk megint úgy illesztette a kötet végére – sokkal érdekesebb: *Victoria Othonis*. (Ezt a verset is Gyulay Pálnak ajánlotta.) A költemény egyrészt egy olyan hexameterben írt történelmi-filológiai munka, amely a 10. századi magyar kalandozások és I. Ottó 955-ös augsburgi győzelmének elmesélésén keresztül végül Zsámboky János Bonfini-kiadását kritizálja, másrészt pedig egy olyan verses skatulya, vagy inkább koporsó, amely paratextusként zárja körül Hunyadi Zsámbokyt gúnyoló, négysoros, halottgyalázó epitáfiumát. Maga a vers antik és kortárs szerzők műveit felhasználva részletes földrajzi utalásokat is tartalmaz. Külön érdekessége, hogy valószínűleg Sigismund von Herberstein (1486–1566) 1549-es *Rerum Moscoviticarum Commentarii* című könyvét is ismerve az ugor magyarok őshazáját *Iuhra*ként (vagy *Yugra*) határozza meg (Herberstein térképen is jelöli területet „*Iuhra, inde Ungarorum origo*" felirattal). Ez az Északi-Urál keleti oldalának területe, ahol máig élnek a finnugor nyelvrokon hantik és manysik. Hunyadi azt is írja,

[134] Báthory Grizeldiszt (1569–1590) Jan Zamoyski lengyel főkancellárhoz adta feleségül 1583-ban. Erről részletesen lásd: Máté 2021.

hogy erről a területről áradtak ki a magyarok, akik nevüket is az ugor népnévről kapták (28–29. sor): *Ugrus = Ungarus* („*Nondum Iuhra vetus nostros effuderat Ugros, Ugros unde sibi nomen veter Ungarus hausit.*") A magyarok őshazájával kapcsolatos Jugria-elméletnek van egy jól lekövethető humanista hagyománya. Aeneas Sylvius Piccolomini *Cosmographiá*ja nyitja meg a sort, igaz, ő még nem nevezi nevén Jugriát, csak a „*montes Riphei*"-n, vagyis Urálon túli területekre helyezi a magyarokat. Ezt aztán krónikájában átveszi Thuróczi János, majd hasonlóképp Pietro Ranzano (1428–1492) és Bonfini (1427/1434–1502) is. Ebbe a humanista hagyományba kapcsolódik bele Julius Pomponius Laetus (1428–1498), akinél viszont már megjelenik az ugor népnév is (*Ugari sive Ugri*) és Paolo Giovio (1483–1552) *Moschoviá*ja. De valamivel korábban 1517-ben jelent meg először Matthias de Miechow (1457–1523) nagy sikerű *Sarmatiá*ja, amelyben már külön fejezetet szentel *De Iuhris* címen Jugriának. Herberstein saját oroszországi útja alapján írta meg művét és a Jugria-elméletet kísérlettel is meg szerette volna erősíteni, amikor kipróbálta, hogy magyar szolgája megérti-e a jugriaiak beszédét. A kísérlet kudarcot vallott.[135]

Hunyadi egyébként a 955-ös augsburgi vereséget jelentéktelen epizódnak tartja, olyasminek, ami túl van értékelve. Valójában I. Ottónak csak névleges a győzelme. Egyenesen nevetségesnek nevezi azt: „*Ridicula Othonis victoria.*" Kis művét is ezért írta meg, hogy korrigálja az ezzel kapcsolatos tévedéseket. A fő hangsúlyt a kalandozó magyarok európai pusztításaira helyezi. Mi ehhez képest egy augsburgi vereség? Bonfinire hivatkozva (bár Bonfini más kontextusban használja), Európát a magyarok vadaskertjének (*Europa Ungarorum vivarium*) nevezi, ahol kedvükre – szinte veszélytelenül – zsákmányolhatnak, vadászgathatnak. Talán az egyetlen, amit ebben a humanista Hunyadi sajnál, az az, hogy a vad fegyverek rettenetes barbársága (*horrida barbaries*) a latin nyelv és ékesszólás erejét is megtörte. Így aztán a nyelvek is megváltoztak egész Európában (*Linguarum mutatio in tota Europa ab Hunnis*). Vagyis a magyaroknak köszönhető, hogy a népnyelvek egyáltalán felvirágoztak. A másik, amit Hunyadi szerint Európa nyert és kapott a magyaroktól, az a szkíta erkölcsök bevezetése.

Végül művét egy Zsámboky Jánost erős szavakkal illető kritikával zárja, amelyet a már fent említett gúnyolódó epitáfiumában foglal össze. Ez a mesterkedő költészet (*technopaignion*) egyik műfajának, a *logogryphus*nak a darabja, amely rokon a verses találós kérdéssel és Zsámboky humanista nevével, a *Sambucus*sal (magyarul bodzafa) űz szójátékot:

„Historiae fur Ungaricae, non author et author,
Et sine doctrina doctor, non arbor et arbor,
Sambucus iacet hic: nulliscius, omnisciusque,
Exspue qui transis, cinerique imminge viator."

[135] Vásáry István felhívja a figyelmet arra, hogy a Jugria-elmélet Piccolomini *Cosmographiá*ján alapuló itáliai humanista hagyományának a legnagyobb szépséghibája az, hogy sehol sem szerepel a „Yuhra", „Yugria", „Iugra", „Iugria" kifejezés ezekben. A Jugria-elmélet részletes összefoglalását lásd: Gombocz 1926; Vásáry 2008a; Vásáry 2008b.

(A magyar történelem tolvaja: nem szerző és mégis szerző. / Tudomány nélküli tanító: nem fa és mégis fa. / Bodzafa fekszik itt: semmittudó és mindentudó. / Ki [itt] elhaladsz, vándor, köpd és pisáld le a hamvakat!)

Szamosközy hasonlóan erős képet használ a megvetendő *„semiteuton"* Zsámbokyra, akit a hazai történelem nyűvének (*patriarum historiarum teredo*) hív.[136] (Érthetjük szúnak is, ami fát, papírt rág, vagyis pejoratív értelemben 'könyvmoly', de akár 'féregnek' is.)

Ezeknél azért sokkal disztingváltabban fejezi ki magát, de lényegében ugyanezt mondja Báthory István udvari történetírója, Gian Michele Bruto (1517–1592) is Zsámbokyról, vagyis hogy történelemhamisító. Tehát Hunyadi egyértelműen abba a hivatalos narratívába állt bele, amelyet az a Gyulay Pál is osztott, akinek szerzőnk a versét ajánlotta, és aminek kidolgozásával Báthory Brutust bízta meg. Az olasz történetíró *Rerum Ungaricarum libri*je Zsámboky Habsburg-párti történelemszemlélete helyett „arra lett volna hivatott, hogy nemzeti szempontból és egy egységes, Bonfinit folytató, humanista narratívában mutassa be a Mátyás halála utáni magyar történelmet egészen a Szapolyai-ház kihalásáig".[137]

Olvasható még a kötetben egy elégia is *Monodia* címmel, amelyet a király sírjánál „énekelt" állítólag Hunyadi,[138] nyolc számozott epicédium a temetésre, hat számozott elogium, valamint a király képmására költött három négysoros művecske is.[139] Hunyadi gyászkölteményeinek gyűjteményét egy kronosztikonnal zárja, amely Báthory születésének, uralkodásának és halálának idejét közli:

> „VIX noVIes seX, bIs qVInos reX, VIDerat annos
> bIssenI bIssena haVsIt noX anXIa MensIs."

(Alig kilencszer hat, kétszer öt évet látott a király. Hat hónapnak szorongó éjjele, kétszer hat-hat körpályát végzett be.)[140]

[136] *„Nec audiendus est hic Sambucus quoque ille semiteuto, patriarum historiarum teredo, qui innocenti regis Joannis nomini nefarii sceleris notam, nullo eius merito impingit, dum auxilio ad Ludovicum properantis moram proditis crimine suggilare audet cuius satyricam maledicentiam Brutus quoque ipse nonnullis in locis merito castigat."* Tar Ibolya fordításában: „Ezzel kapcsolatban nem kell az úgyszintén félig német Zsámbokira adni, aki hazája történelmét akár egy szú rágja, aki János király ártatlan nevére, noha nem érdemelte meg, rásütötte a gonosz bűn bélyegét, az ugyanis csapataival segítségére sietett Lajosnak, de késett, s Zsámboki ezt az árulás bűnének meri nevezni; ezt az élesnyelvű mocskolódást maga Brutus is több helyen méltán helyesbíti." Balázs, Monok, Tar 1992, 62, 79.

[137] Petneházi 2021, 299, 330.

[138] Magyar fordítását lásd: Weszprémi 1962, 201; Bethlen 2004, 181–183. Talán ezzel keveredett össze az a magyar gyászének, amire Weszprémi céloz, lásd 65. lábjegyzet.

[139] Fordítását lásd *Báthori István képe alá* címmel: Tóth 2001a, 114.

[140] Jancsik Pál fordításában. Ugyanez Kővári Aladár műfordításában: „Élt alig ötvennégy évet, tizig ebbe király volt, / sirba tizenketted havi és napi éjszaka vitte." (Weszprémi 1962, 199). A szöveg elemzését lásd Bodor Andrástól ugyanitt (Bethlen 2004, 186): „A latin szöveg tartalmazza a király halálának évét, életkorát, uralkodásának éveit és hónapjait ... 8410464104641+6+1046450041414145414104114100041=1 586; 9x6=54: életkor; 2x5=10: uralkodási évei; 6=6: uralkodási hónapjai; 646=12: uralkodási napjai; nox = éjjel halt meg."

Az elogiumok közül mindenképpen érdemes kiemelni az elsőt, a mesterkedő költészet (*technopaignion*) és azon belül is a kombinatorikus költészet talán legkorábbi példáját a magyar irodalomtörténetben. A költemény egy játékos koordináta-rendszer elemeiként hozza működésbe az x- és y-tengelyeken a szavakat. Az eredeti, 1588-as kiadás nem hívja fel külön a figyelmet ezekre az olvasási lehetőségekre. Ezt Weszprémi értelmezte így és jelezte tipográfiailag is, amelyet aztán Kővári Aladár még inkább kihangsúlyozott.

Két disztichonról van szó, amelyek minden sora hat szót tartalmaz, amelyeket vízszintesen – *ut solet ut fieri solet* – kiolvasva adják ki a hexametert és pentametert. Az első sor hat főnév vocativusát, a második sor hat ige E/2. imperativusát, a harmadik sor hat főnév accusativusát, míg a negyedik sor megint hat főnevet tartalmaz ablativusban. Az egymás alatti sorok minden eleme permutálható egymással, mivel grammatikailag értelmes lesz az összes variáció. Ha kézzelfogható objektumként, valamiféle versíró masinaként képzeljük ezt el, akkor egy olyan hexagon alakú tárgyat kell magunk előtt látnunk, amelynek négy emelete, szintje van, amelyek, mint a Rubik-kocka sorai, elforgathatók egymáson. Példákat keresve Kilián István könyvére igyekszem támaszkodni, aki a mesterkedő költészet korai, hazai példáit gyűjtötte össze, ám Hunyadi művét nem említette meg.[141] Ezek szerint a verset ún. *carmen parallelum*ként, vagy *carmen correlativum*ként, magyarul *párhuzamos vers*ként értelmezhetjük, amelyben az egymással párhuzamos vízszintes sorokra az ezek elemeiből felépülő függőleges sorok – mintegy kiegészítve azokat – válaszolnak. A műfajon belül több, egyszerűbb és bonyolultabb verzióval is találkozunk. A legegyszerűbb az, amikor az egymás alatt lévő szavakat nem csak vízszintesen, hanem függőlegesen is össze lehet olvasni. Erre ad egy egyszerű példát Paschasius (ő nem táblázatban közölte):[142]

Mars	Pan	Pluto	Ceres	Liber	Neptunus	Apollo
Arma	nemus	baratrum	segetes	mera	flumina	chordas
Captat	amat	dat	multiplicat	fundit	regit	aptat

Mars	Pán	Plútó	Ceres	Liber	Neptunusz	Apolló
Fegyvert	erdőt	alvilágba	termést	bort	vízfolyamokat	húrokat
Tart	szeret	vet	szaporít	tölt	irányít	húz meg

Vagyis: *Mars arma captat, Pan nemus amat...*

[141] Kilián 1998.

[142] Paschasius 1674, 120. Sokkal bonyolultabb példákkal találkozhatunk Juan Caramuel y Lobkowitznál (Caramuel 1663): az *Ad Musas Castalias epigramma* című 292., vagy a 293. példa.

Ennek játékosabb verziójában már jelentéskülönbségek is vannak, amelyek kontextustól (beleolvasástól) függően változnak. Molnár Gergely grammatikájának 1671-es kibővített verziójában az ismeretlen redaktor *versus parallelus*nak nevezi ezt és a következő példát hozza rá (a szemléletesség kedvéért eltoltam a sorokat):[143]

„Haec domus	odit, amat, punit, conservat, honorat, Nequitiam, pacem, crimina, iura, bonos."
(Ez a ház	gyűlöli, szereti, bünteti, betartja, tiszteli, a semmirekellőséget, békét, bűnöket, törvényeket, jókat.)

Adott kontextus szerint változtathatjuk a szöveg ellentétes értelmét attól függően, hogy milyen házról és mit gondolunk. Alapolvasatban ez a ház gyűlöli a semmirekellőséget, szereti a békét stb., de ha eltoljuk egy szóval, akkor az ellenkező értelmet kapjuk: ez a ház gyűlöli a békét, szereti a bűnöket, megbosszulja a törvényeket, megtartja a hasznot és tiszteli a semmirekellőséget.

Bonyolultabb változata az ún. *stychodilection*, amely ránézésre a *carmen parallelum* alműfajának tűnik. Ennél a versfajtánál a sorok és oszlopok száma megegyezik, de vízszintesen és függőlegesen összeolvasva is ugyanazokat a verssorokat kapjuk, ha ugyanazon sorszámú vízszintes és függőleges sorban kezdjük az olvasást. A Molnár-féle későbbi kiadások is ismerik és a *cubus* (négyzetvers) egyik fajtájaként említik.[144]

Tempore	***remigiis***	**sulcando**	**navita**	**tutus**
Remigiis	*rapidas*	*Neptuni*	*scindit*	*arenas*
Sulcando	*Neptuni*	subter	ovantia	rupes
Navita	*scindit*	ovantia	rupes	exsuperando
Tutus	*arenas*	rupes	exsuperando	carinis

Annyiban kapcsolódik ide az ún. *carmen proteicum* (próteuszi vers), hogy a verssor szavait permutálja az összes lehetséges sorrendben. A fenti példáknál ez csak korlátozottan lehetséges, ha nem is a szavak, de a sorok mentén általában működtethető. Paschasius példája a *Tu mea lux vitae virgo spes maxima salve*, amelynek szavait aztán 77 oldalon keresztül variálja az összes lehetséges sorrendben, és így 2000 „verset" (vagy egy 2000 soros verset?) komponál meg.[145]

143 Molnár 1671, N^{v}.
144 *Uo.* N2^{v}.
145 Paschasius 1674, 196–273.

És most lássuk Hunyadi versét (a szemléletesség kedvéért ezt is táblázatba törve):[146]

Dacia	*Musa*	*Fides*	*Gradive*	*Polonia*	*Roma*
funde	*resolve*	*riga*	*proiice*	*sterne*	*seca*
planctus	*ora*	*genas*	*galeam*	*diadema*	*capillos*
corde	*elegis*	*fletu*	*vertice*	*fronte*	*manu*

Erdély	Múzsa	Hit	Mars	Lengyelország	Róma
önts	nyissad	öntözd	vesd le	szórd el	nyírd le
jajszót	szád	orcád	sisakod	fejéked	hajadat
szívből	elégiára	sírással	fejedről	homlokodról	kezeddel

Hunyadi verse a Molnár-féle grammatika *versus parallelus* példájához kapcsolható leginkább. Annyi különbséggel, hogy ez utóbbi vers Báthory István halálára íródott, és így a gyásszal ellentétes értelem nemigen olvasható ki belőle. Az első sor megszemélyesített figuráit egyszerre és külön-külön is meg lehet szólítani. Míg az y-tengelyeken függőleges irányban felülről lefelé hat négyszavas-négysoros versszakot olvashatunk ki, amelyekben Dacia (nyilván Erdély, csak nem adná ki a hexametert),[147] a Múzsa, Fides mint a becsület, hit és hűség istenasszonya, Mars, Lengyelország és Róma siratják a királyt. Ha a fent már hasonlatként említett hexagonális hasáb legfelső szintjét „forgatjuk el", akkor értelmileg még konzekvens marad a vers, vagyis akár a múzsa önt szívéből jajszót, akár Lengyelország nyírja le a haját, vagy esetleg Mars nyitja a száját gyászdalra, ezek mind azzal az univerzális bánattal függnek össze, amely Báthory halálával szakadt a világra. Azért nem merem a magyar irodalomtörténet egy korai kombinatorikus költeményének nevezni, mert a többi sor „elforgatása" grammatikailag helyes olvasatot ad ugyan, de az értelme azért gyakran meg-megbicsaklik (*Polonia riga ora corde*, vagy *Musa proiice capillos fletu*, *Roma riga planctus manu* stb.). Ha elengedjük a kombinatorikát, akkor a versszerkezet miatt úgy is olvashatjuk a szöveget, ahogy egy képverset, vagyis a függőleges sorokat egy időben halljuk magunkban, mint valami gyászkórust. A király erényeinek és dicsőségének szimbólumai tehát kórusban, időben egyszerre siratják Báthory halálát „felülről lefelé", de úgy, hogy a függőleges sorok fölött az alanyok akár cserélgethetők is, miköz-

[146] Kővári Aladár fordításában: „Erdély, Múzsa, te szószentség, Mars, Lengyeli, Róma / önts, nyissad ki, megöntözd, vesd le, letedd, kicibálhadd / jajszót, szád, orcád, sisakod, koszorud, hajadat most / szívből, gyászra, sírással, földrül, a földre, kezeddel." Weszprémi 1962, 203.

[147] Hunyadi műveiben sokszor nevezi Daciának Erdélyt. A humanista eredetmítosz-képzés technikája ez, amely az antik szerzőknél olvasható nép- és területmegnevezéseket hasznosítja újra. Így aztán ahogy a szarmaták a lengyelekre, úgy a dákok az erdélyiekre vonatkoznak, vagyis valamiféle korai dákoromán elmélet helyett egy humanista dákotranszilván retorikai klisével találkozhatunk.

ben vízszintesen is tömör, expresszív szóáradatban nyomatékosítja a szöveg a gyászt és veszteséget a többes, vagyis hat alannyal egyszerre. Így megakad a verssorok lineáris, tehát metrumban mérhető ideje (egy az idő múlásának képzetéhez eleve szorosan kötődő médiumban), mintha harmonikaszerűen összecsuknánk, egymásra hajtanánk a hat oldalt, hogy egyszerre zengjenek a gyászoló, függőleges sorok.

Vajon ebbe a mesterkedő költői játékba beleláthatjuk-e a fenséges gyász olyan nyelvi mátrixát, amelynek elemei és jelentésárnyalatai korlátozottan ugyan, de permutálhatók? Esetleg a formája/szerkezete miatt az idő múlásának és megállításának metaforája lenne? Ha így tekintünk rá, akkor nem olvashatjuk-e akár képversként is (azon belül is a *technopaignion apertum* egyik fajtájaként: *technopaignion simplex*ként),[148] amely a függőleges, cövekként álló jelent és a vízszintes valahonnan valahová tartó időfolyamot próbálja érzékeltetni a halál végül is prózai eseménye kapcsán egy kimerevített képben?

IV. Kéziratban maradt latin költeményei, orvosi munkája és levelezése

Tizenkét rövidebb költeményét ismerjük, amelyek kéziratban maradtak. Az egyiket – egyetlen disztichonnyit – a történetíró Szamosközy István jegyezte le[149] Báthory Zsigmond *Farkas* nevű díszes, reprezentatív bronz ágyújáról (*aeneum tormentum, aenea machina*),[150] amelyet 1593. április 2-án öntöttek és Hunyadi disztichonja volt rávésve (két szövegváltozat ismert):

Sum Lupus, Alpinum nomen ne temnito, Lector!
Auspiciis crevit maxima Roma meis.
[Auspiciis nata est inclita Roma meis.]

[148] Kilián István Andreas Graffra hivatkozva így definiálja: „a költői mesterkedéseknek az a csoportja, amely semmiféle külső alakot nem vesz fel, ugyanakkor azonban láthatóak, mint az alphabeticum (ábécé-vers), az alliteratio stb." Vagyis nem vizuális alakot vesz fel a vers, ahogy a képversek, a *technopaignion figuratum*ok, hanem a mellékjelentést a tér és az idő nem-vizuális érzékeltetésével éri el. Jelen esetben azzal, hogy a vers függőleges olvasata a szinkronicitás képzetét kelti a hat alany egyidejű kórusával, miközben ezzel párhuzamosan létezik a diakrón olvasat is, ahol a hat alany egymás után gyászol. Kilián 1998, 319.

[149] Szilágyi, kiad. *Szamosközy István*..., 1877, 147. Az ágyú legteljesebb összefoglalását, lehetséges méreteit és az arra vonatkozó forrásokat lásd: Kovács 2007.

[150] Kovács 2005, 239: „Űrméretét a kovácsolt vasgolyó súlya alapján 18–20 centiméterre becsülhetjük. Arányaiban leginkább a nehéz kígyónak, esetleg az egész karthaunnak nevezett ostromágyúk típusához tartozhatott ez a bronzból öntött remek lőszerszám, amelyet a salzburgi Mauritius Haas és a segesvári ötvös, Jeremias Aurifaber vezetésével öntöttek a Kendervárban. Csövét a fejedelem „farkasfogas" címerével, a humanista Hunyadi Ferenc által fogalmazott disztichonos felirattal és egész manierista állatsereglettel, tengeri lovakkal, szirénekkel, Medúzával díszítették, nevére pedig a „porzsákjából" kibúvó kis farkaskölyök domborműve utalt. Későbbi adatok megerősítik, hogy ez a mindenki által csodált lószerszám a fejedelmi reprezentáció jelvényévé vált."

Farkas vagyok, de ne vesd meg ezt az alpesi nevet,[151] olvasó! /Az én jelem alatt küzdött a hatalmas Róma. [Az én jelemben született meg híres Róma.][152]

A másik tizenegyet a kolozsvári unitárius lelkész, jádi Johann Broser jegyezte be valószínűleg 1601-ben[153] egy *Ephemeron*, helyesebben az *Ephemeron* kötettel együtt kiadott *Ob felicem* példány végére *Carmina eiusdem* [Énekek ugyanattól] összefoglaló cím alatt. A bejegyző nevére a kéziratos versek fölé beírt „*JESU BENIGNE JUVA*" és „*J. B. J.*" szövegből következtethetünk. A kolligátum első könyvének címlapján fel is oldja a nevét, mint „*Joannis Brosseri Jadensis Biblioth. R. Lycei Claudiop. 1602.*"[154] Ez alatt pedig még a következő is olvasható: „*Continentur praeter reliqua etiam Poemata Varia Francisci Hunniadini*". A kolligátumot jelenleg a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyűjteménye (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj) őrzi.[155] Ezek a versek azért is érdekesek, mert némi bepillantást engednek költőnk munkamódszerébe az ugyanarra a témára íródott, ám kiadást meg nem ért versvariánsokon keresztül.

A versek közül nyolc szatirikus hangnemben íródott, amelyek az anekdoták humoros Hunyadiját visszhangozzák. A verseket Szabó György közölte – néhol nyomdahibákkal – forrásmegjelölés nélkül 1963-ban.[156] Talán a legérdekesebb ezek közül az a hat disztichonnyi rövid költemény (inc. *Tu contra cives iniusta bis induis arma*), amely néven nem nevezve ugyan, de urának, Báthory Zsigmondnak tetteit és következetlen politikáját kritizálja éles szavakkal (Tóth István fordításában):[157]

Kétszer is engedtél hadakat polgáraid ellen,
Gyáván elmenekülsz, szertedobálva ruhád.
Mért támasztani esztelenül belháborúkat, mért
Bízni a vak sorsban és lebecsülni hazát?
Régen hergeled Erdély népeit önmaguk ellen,
És a megölt testvér vére kezedre tapadt,
És most megharagítod a lengyelt is a magyarra;
Egy haza helyett így kettőt tönkreteszel.
Nézz jól szét, a saját nyavalyádon okulva talán, mert
Bűnhődsz kétszeresen roppant bűneidért.

[151] Mivel az ágyút a salzburgi Mauritius Haas és a segesvári szász Jeremias Aurifaber öntötték, ezért az ágyú neve „Wolf(gang)" lehetett. Erre utal az „*Alpinum nomen*" kifejezés. Kovács 2007, 161.

[152] Szalárdi János fordításában: „Farkas az én nevem, kérlek, ne irtózz ily névtől, / Mellyről vett régen Róma eredetet." Szalárdi, kiad. Szakály 1980, 524.

[153] A kézirat az Epitaphia divi regis Stephani című vers után tartalmaz egy kiemelt (vagy áthúzott?) dátumot: „A. 1601. D." (B.M.V.C. 398/k, F4v.) Lovas Borbálának külön köszönettel tartozom, hogy a kézirat másolatát a rendelkezésemre bocsátotta.

[154] Lásd: Ősz 2014, 336–337.

[155] Jelzet: B.M.V.C. 398/k; a Brosserus nevét tartalmazó kötet pedig B.M.V.C. 398/a jelzetű.

[156] Szabó 1963, 67–74.

[157] Tóth 2001a, 115.

Vess már véget a háborúnak; csak messed a szőlőd;
Ostoba háborúzik, szántsd a meződ okosan.

Ebben az a meglepő, hogy Hunyadi – hivatalosan legalábbis – élete végéig hűséges maradt a fejedelemhez. Ez a vers némiképp árnyalja ezt a képet. A korabeli erdélyi viszonyokat ismerve pedig, még ha az asztalfióknak írta is a verset, egyáltalán nem volt veszélytelen ez a fajta kritika. A költemény második sora szerint már kétszer menekült el Zsigmond, ami azt jelenti, hogy valamikor 1599. március 21-e után születhetett a vers. Vagyis költőnknek ez lenne az utolsó ismert verse.

A maradék versek nagy része a téma és a versek belső utalásai miatt Báthory István halála után íródhatott, 1586 decembere után. Ezek közül kettő költemény a király halálára írt epitáfium (*Epitaphia divi regis Stephani*), amelyek nem kaptak helyet végül a *Piis manibus* kötetben (inc. *Hic me coniectum curis odioque meorum*; inc. *Quid mihi pro victo pacata Polonia Moscho*). Ide kapcsolódik az a másik, tizenkét soros vers is (inc. *Marte invictus eram, vicit mors saeva, quis author*), amelyben költőnk Báthory két „eretnek" olasz orvosát teszi felelőssé a király haláláért. Habár nem ír neveket, ezek közismertek a körülöttük kialakult pamfletirodalom miatt: Niccolò Buccelláról (†1599) és Pietro Simone Simoniról (1532–1602) van szó, akik – egymást vádolva a király félrekezelésével – heves vitába keveredtek. A Báthory István apoteózisáról írott versében Hunyadi meg is nevezi Simone Simonit mint aki felelős a király haláláért, és a megfelelő mitológiai apparátus segítségével jó pár soron keresztül szidja (139–190. sor). Másik két verse a király halála utáni veszélyes lengyel politikai helyzetet foglalja össze kettő és három disztichonban (*In tumulum Polonicum*), amelyeket Hunyadi 1587-ben írhatott, mielőtt december 27-én III. Zsigmondot lengyel királlyá választották a másik aspiráns, Miksa osztrák főherceg helyett (inc. *Dum duo germani certant de paupere regno*; inc. *Unum non poteras tolerare Polonia regem*). Még írt két gúnyos hangvételű verset is ugyanarra a témára (*In legatum pontificum claudum*): V. Szixtusz sántikáló pápai nunciusára, vélhetőleg Gerolamo Vitale de Buoi camerinói püspökre, de sokkal valószínűbb, hogy Annibale de Capua nápolyi érsekre. A legátus nem csak testben, hanem lélekben is sánta, írja költőnk. Most, hogy Báthory István már nem él, támogatása híján a Pápai Állam is sántikálásra van ítélve. Mivel V. Szixtusz 1590 augusztusában halt meg, ezért valamikor 1587 és 1590 között írhatta ezeket Hunyadi (inc. *Claudus Apostolica quid vult legatus ab urbe*; inc. *Claudicat huc Sexti claudus legatus et illuc*). A tizenöt hexameternyi és így a kéziratok között leghosszabb *In Stanislaum quendam Czolek Polonum perduellem* című, inszinuáló hangnemben írt verse egy bizonyos Stanisław Czolek (Czołek?) fajtalan életéről és tetteiről szól (inc. *Qui sanum Phalarin immansuetumque Neronem*). A bejegyzett versek közül az utolsó előtti egy meg nem nevezett nemes *magnificus* (nagyságos) címével gúnyolódik, aki soha semmit sem csinált, amivel ezt a jelzőt, rangot kiérdemelte volna. De azért még lehet igazi *magnus*, csak feszes kötélen kell jó magasra fellógatni egy fára (inc. *Cum tu nil magnum, nil parvum feceris unquam*). Tóth István fordításában:[158]

[158] *Uo.* 116.

Mert eddig nem tettél semmi nagyot s kicsi dolgot,
Mért viseled az üres nagyságos nevedet?
Sejtem hol tévedsz, amikor kétes neved ejted:
Mind lopod a napot, ám művelsz majd valamit.
Nagy leszel akkor, hogyha egész a magasba emelnek,
Fára kötözve leszel, s jól felakaszt a kötél.

Az utolsó vers pedig egy Emericus nevű barát halálára íródott (inc. *Hic iacet Emericus qui nulli vixit amicus*). Talán ez az a Szikszai Imre, aki a címzettje annak a Hunyadi-levélnek, amelyet Szamosközy közölt (lásd 59. oldalon).

Annak ellenére, hogy a források nagy része orvosként hivatkozik Hunyadi Ferencre, ennek egyelőre egyetlen ismert nyoma a korábban már említett oxfordi kézirat, amely a kortárs kolozsvári orvos, Lencsés György kifejezésével élve: a „rothadott" és az „elszárasztó láz" gyógyításával foglalkozik. Hunyadi kéziratának címe: *Brevis et compendiosa curatio febris putridae atque hecticae* [*A rothadott és erős láz gyógyítása röviden és kivonatosan*]. Ez inkább egy receptgyűjtemény, amelyet különféle forrásokat felhasználva válogathatott össze. Részletes recepteket ad e lázak kezelésére rózsavízből, liliomszirupból, ecetből, borból, gyantaolajból, hamuból és különféle növényekből vagy azok nedvéből: endíviából, búzából, árpából, spenótból, petrezselyemből, kamillából, aloe verából stb. Borogatáshoz is többféle kenőcsöt, tinktúrát ajánl a páciensnek, majd legvégül a tartós lázat követő mellékhatások (pl. kiszáradás) enyhítésére is nagyjából további tíz receptet javasol. A kézirat érdekessége, hogy a margókra írt sűrű bejegyzések alapján tényleg használták Angliában Hunyadi könyvecskéjét, tehát nem csak az asztalfiókban kallódott évszázadokon keresztül.[159]

Levelezéséből csupán öt tételt ismerünk. Az egyik hivatalos, keltezés nélküli levelet Cinzio Passeri Aldobrandininek címezte, a levelet közlő Szabó Károly szerint „Szent-György bibornokának", vagyis San Giorgio in Velabro diakónusbíborosának.[160] Ha Hunyadi tényleg ezt a címet használta, akkor a levél 1593 szeptembere után íródhatott. Viszont a levél eleje szerint majdnem nyolc év telt el azóta, hogy Báthory István elhívta Simone Genga építészt Lengyelországba, ami inkább az 1592-es évre utalna. Ezt erősíti meg Attilio Amalteo pápai nuncius említése is, aki 1592. június 27-én érkezett Gyulafehérvárra Báthory Zsigmondhoz. Ezek alapján azt valószínűsítem, hogy a levelet 1592 nyarán, legkésőbb ősszel írhatta. A másik keltezetlen levelet VIII. Kelemen pápának írta valószínűleg 1594-ben. Ezeken kívül még két, Baranyai Decsi Jánosnak címzett levelét ismerjük: az egyiket 1596 első felében írta, a másikat valószínűleg 1596 után. Baranyai Decsinek az első levélre írt válasza is fennmaradt 1596 augusztusából. A legutolsó ismert levelét a korábban már említett Szamosközy-féle másolatból ismerjük Temesvár ostromáról. A levél az 1596. június 14. és az azt

[159] A kézirat részletesebb elemzését lásd: Molnár 2018, 101–111.
[160] Szabó 1881, 478. Lásd még: Sas 2008, 58–61. Kézirat: MTA KIK KRKGy, Ms 5086/3.

követő pár nap eseményeit meséli el Szikszai Imrének.[161] Két Hunyadinak címzett, datálás nélküli levelet ismerünk még: az egyiket egy bizonyos P. Schlick írta, aki elküldte gyermekét Hunyadihoz, hogy az vizsgálja meg a gyermek négy éve beteg karját, és ha tud, adjon rá valamilyen receptet. A másikat pedig Aszalai Mátyás írta, aki két saját – nem túl eredeti, iskolás – epigrammáját is megmutatta Hunyadinak.[162]

Összefoglalva: jelenleg ennyit tudunk Hunyadi Ferenc életéről és műveiről. Életéről való homályos tudásunk is csupán feltételezésekre támaszkodik. Így a történelmi messzeségekből legbiztosabb fogódzónkat fennmaradt művei jelentik, amelyek alapján egy mély humanista műveltséggel bíró, tudós udvari költő képe rajzolódik ki előttünk, aki nagyjából a Krakkó–Gyulafehérvár tengely udvari környezetében mozgott a legotthonosabban. Habár jelenünkből visszanézve mindez talán nem tűnik elsőre különösebben izgalmasnak, és valami megbízási szerződéses sablonlíra képzete merülhet fel szemeink előtt, munkássága több szempontból is figyelemre méltó. Az egyik, hogy néhol szinte bugyborékoló költői képeivel és mondataival folyamatosan kikacsintgat az udvari költő sablonszerepe mögül, a másik pedig, hogy a magyar irodalomtörténet egyszerűen nem hagyhat figyelmen kívül egy ilyen méretű 16. századi corpust. Ezt a pazarlást azért sem engedhetjük meg magunknak, mert ha jó mélyen próbálunk is beletúrni, alig-alig marad valami a kezünkben ezekből a korai évszázadokból. A 2300 sornyi – jócskán alábecsült – magyar versszövege mellett fennmaradt nagyjából 5400 latin verssorát azért is érdemes közelebbről és mélyebben megvizsgálni, mert a magyar irodalom évszázadokon keresztül inkább nevezhető latin nyelvűnek, mint magyarnak. Mostani szövegkiadásunk ezt a hiányt igyekszik pótolni, amely talán felkelti majd az érdeklődést elfeledett erdélyi költőnk életműve iránt.

Életrajzi adatok összefoglalása:

1550?	Megszületett Bánffyhunyadon.
1570-es évek során	Németalföld, Franciaország, Anglia, Padova egyetemi tanulmányok, orvosdoktori diploma.
1584. október 20-tól	Krakkó.
1580/81–legkésőbb 1584 július	***1586. június 24–1587 eleje*** Róma.
1587	Valószínűleg végig Krakkóban.
[***1589 tele?***	Erdélyi körút, Besztercét is érintve?]
1590. július 31.	Gyulafehérvár.
1593. május 2 (vagy 8)– június 11. (vagy 13.)	Krakkói út.

[161] Szikszai Imréről lásd: Gálfi 2017, 89–96.

[162] Bibor 2015, 134–135. A leveleket lásd: Szabó 1881, 472–480. Szikszai Imrének írt levele: Szilágyi, kiad. *Szamosközy István...*, 1880, 58–61. Betűhű átiratban: E. Abaffy, Kozocsa, kiad., *Szamosközy István...*, 1991, 146–149. Csonka Ferenc fordításában a Baranyai Decsi-levelek: Janus 1982, 801–807.

1595. ősz (október 28.)	Részt vesz a Havasalföldi hadjáraton (Gyurgyevó ostroma).
1596. január 2–április 6.	Prágai út.
1596. június	Temesvár ostrománál.
1598 nyara	Oppeln-Ratibor-i hercegség.
1600. október 27. hajnali 2 óra	Halála Tordán.

Hunyadi Ferenc nyomtatásban megjelent művei

II.2.

1569: *Az régi és híres neves Trója várasának tíz esztendeig való megszállásáról és rettenetes veszedelméről*

Kézirat: Csoma-kódex (1638), 27r–66v [Lelőhely: MTA KIK, K 72]

Kiadások:

1) *Historia de obsidione decennali antiquissimae et excelsissimae urbis Troianae atque ruina memorabili [e]tc. Az regi es hires neves Troia várasánac tiz esztendeig valo meg szallasáról és rettenetes veszedelmeröl.* Kolozsvár, Heltainé, 1577 [RMNy 388];

2) Debrecen, Hoffhalter, 1582 [RMNy 508];

3) Kolozsvár, Heltai, 1586 [RMNy 586];

4) Németlövő, Manlius, 1592 [RMNy 703];

5) Kolozsvár, Typ. Heltai (Abrugi), 1631 [RMNy 1503];

6) Kolozsvár, Typ. Heltai, 1651 [RMNy 2370];

7) Lőcse, Brewer, 1656 [RMNy 2649];

8) 1676 [RMK I 1199];

9) Lőcse, s.t., 1692 [RMK I 1428];

10) Eperjes, Spaizer, 1729;

11) s.l., s.t., 1776. Az ELTE Egyetemi Könyvtár őriz egy erősen roncsolódott példányt (RMK I 43a), amelyet Bártfán adhattak ki 1630 és 1636 között.

Modern kiadás: Dézsi 1930, 50–118.

III.1.

1583: *In opus de morbis puerorum epigrammation Francisci Hunniadini Transilvani* [Az erdélyi Hunyadi Ferenc epigrammácskája a gyermekbetegségekről írt műhöz]

Kiadások:

1) *De morbis puerorum tractatus locupletissimi, variaque doctrina referti non solum medicis, verumetiam philosophis magnopere utiles; ex ore excellentissimi Hieronymi Mercurialis Foroliviensis medici clarissimi diligenter excepti, atque in libros tres digesti: opera* Iohannis Chrosczieyoioskii *cum licentia, et privilegio.* Venetiis, Apud Paulum Meietum Bibliopolam Pat., 1583, *3^{v}–*4^{v}, [RMK III 5439].

2) Hieronymus Mercurialis, *De morbis puerorum. Item de venenis et morbis venenosis. Quibus adiuncta est censura Hippocratea.* Basileae, Ex officina Pernea per Conrad Waldkirch, 1584,):(4^{r-v}, [RMK III 5443; VD16 M 4817].

3) *De puerorum morbis tractatus locupletissimi; varia doctrina referti, nec solum medicis, verum etiam philosophis magnopere utiles; Ex ore excellentiss. Hieronymi Mercurialis Foroliviensis, medici clarissimi, diligenter excepti, atque in libros tres digesti: opera Johannis Groscesii. Addita Alexandri Tralliani de Lumbricis epistola, cum eiusdem Mercurialis versione. Eiusdem de venenis et morbis venenosis libri II. seorsim editi. Omnia quam ante accuratius expressa; cum indice.* Francofurti, Apud haeredes Andreae Wecheli, 1584, (:)3^{v}– [(:)4^{r}], [RMK III 5446; VD16 M 4818].

4) *De morbis puerorum tractatus locupletissimi variaque doctrina referti, non solum medicis, verumetiam philosophis magnopere utiles; ex ore excellentissimi Hieronymi Mercurialis Foroliviensis medici clarissimi, diligenter excepti, atque in libros tres digesti: opera* Iohannis Chrosczieyoioskii. *Cum licentia, et privilegio.* Venetiis, Apud Paulum Meietum Bibliopolam Patavinum, 1588, [†3^{v}–†4^{v}], [RMK III 5484].

5) *De morbis puerorum tractatus locupletissimi, varia doctrina referti non solum medicis, verumetiam philosophis magnopere utiles; ex ore excellentissimi Hieronymi Mercurialis Forolivien. medici clarissimi diligenter excepti, atque in libros tres digesti: opera* Iohannis Chrosczieyoioskii. Venetiis, Apud Iuntas, 1601, [*3^{r-v}].

6) *De morbis puerorum tractatus locupletissimi, varia doctrina referti non solum medicis, verumetiam philosophis magnopere utiles; ex ore excellentissimi Hieronymi Mercurialis Forolivien. medici clarissimi diligenter excepti, atque in libros tres digesti. Opera* Iohannis Chrosczieyoioskii. Venetiis, Apud Iuntas, 1615.

7) Hieronymus Mercurialis, *Tractatus varii de re medica, a variis Medicis olim ex ipsius ore excepti, nunc vero, post eius obitum, in gratiam studiosorum Medicinae evulgati* [...]. Lugduni, Sumptibus Antonii Pillehotte sub signo sanctissimae Trinitatis, 1618, [N6^{v}].

8) Hieronymus Mercurialis, *Tractatus varii de re medica, a variis Medicis olim ex ipsius ore excepti, nunc vero, post eius obitum, in gratiam studiosorum Medicinae evulgati* [...]. Lugduni, Sumptibus Antonii Pillehotte sub signo sanctissimae Trinitatis, 1623, [N6^{v}].

9) *Degli elogii degli huomini letterati scritti da* Lorenzo Crasso *parte seconda. All' illustrissimo, et excellentissimo signor Cavalier Alvise Sagredo.* In Venetia, Per Combi, & La Noù, 1666, 43–44.

10) Fridericus Boernerus, *De vita moribus meritis et scriptis* Hieronymi Mercurialis Foroloviensis *commentatio*. Brunsvigae, Stanno Keiteliano, 1751, 39–40.

11) Fridericus Boernerus, *Noctes Guelphicae sive opuscula argumenti medico-literarii antehac separatim edita nunc collecta revisa aucta, accedunt primitiae Wittembergenses sub muneris professorii auspiciis publice propositae.* Rostochii et Wismariae, Apud Io. Andr. Bergerum et Iac. Boednerum, 1755, 58–59.

12) Weszprémi 1778, 88–89.

Modern kiadások:

1) Erwin Mehl, *Hieronymus Mercurialis, ein alter Streiter für die Leibesübungen: Zu seinem 400. Geburtstag* = *Die Leibesübungen* 6 (1930), 570; 2) Veress 1941, 569–570; 3) Csorba 1944, 101; 4) Weszprémi 1962, 192–196.

Fordítás: Kővári Aladár fordítása in Weszprémi 1962, 193–197.

III.2.

1584: *Votivum Francisci Hunniadini Transil*[vani] *in editionem operis* [*Az erdélyi Hunyadi Ferenc fogadalmi költeménye a mű kiadásához*]

Kiadások:

1) Hieronymus Mercurialis, *De venenis et morbis venenosis tractatus locupletissimi, variaque doctrina referti non solum Medicis, verumetiam Philosophis magnopere utilis*, szerk. Albertus Scheligius Vbarschaviensis. Venetiis, Meietti, 1584, *4r–v (RMK III 5450).

2) Basileae, Waldkirch, 1584, z4v (VD16 M 4817).

3) *De morbis puerorum…* Frankfurt, Apud heredes Andreae Wecheli, 1584, (:) iiiv-(:)iiiir (RMK III 5446; VD16 M 4818).

4) *De venenis…* Venetiis, Meietti, 1588 (RMK III 5485).

5) Venetiis, Giunta, 1601, A3r–v.

6) Hieronymi Mercurialis, *Foroliviensis, in Patavino Gymnasio medicinam practicamin suprema cathedra, deinde Bononiae, ac denique Pisisin supraordinario loco multis annis cum celebritate, et auditorum utilitate profitentis, opuscula aurea, et selectiora* [...] *Accedit novum consilium de ratione discendi medicinam, aliasque disciplinas hactenus editum. Ad clarissimum, et excellentissimum virum Ioannem Stephanum medicum, et philosophum, civem Venetum, patritiumque cenetensem.* Venetiis, Apud Iuntas, et Baba, 1644, F2v.

7) Weszprémi 1778, 89–90.

Modern kiadások:

1) Veress 1941, 568; 2) Csorba 1944, 101–102; 3) Weszprémi 1962, 196–198.

Fordítás: Kővári Aladár fordítása in Weszprémi 1962, 197–199.

III.3.

1583: [Cím nélkül]

Kiadás: *Viridarium poetarum tum Latino, tum Graeco, tum Vulgari eloquio scribentium. In laudes serenissimi, atque potentissimi D. D. Stephani regis Poloniae, Magni Ducis Litvaniae, Russiae, Prussiae, Semogitiae, Kioviae, Liboniaeque Domini, ac Principis Transilvaniae. In duos Libros divisum*, ed. Hippolytus Zucconellus. Venetiis, ad Signum Hyppogriphi, 1583 (RMK III 722), I, 72–171.

Modern kiadás: az első részt közölte Veress 1941, 570–572.

Fordítás: az invokációt és a *Virtus & Voluptas* részt fordította Tóth 2001a, 109–113.

III.4.

1586: *Ephemeron seu itinerarium Bathoreum: continens reditum ab urbe Roma in Poloniam, Illustriss*[imi] *Principis ac D*[omini] *Domi*[ni] *Andreae Bathorei etc. S. R. E. Cardinalis ampliss*[imi] [*Útinapló, avagy Báthory utazása: amely a legelőkelőbb fejedelemnek és legjelesebb bíboros úrnak stb., Báthory Andrásnak Róma városából Lengyelországba való visszatéréséről szól*]

Kiadás: Cracoviae, Lazarus, 1586 (RMK III 750).

Példányok: 1. Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, B.M.V.C. 398/k; 2. Oxford, Bodleian, Lib.Polon. A 349; 3. Wrocław, Ossolineum, sdXVI-133; 4. Párizs, Bibliothèque Mazarine, 8° 21253-7.

Fordítás: *Oratio Urbis Romae* Báthory Andráshoz fordításrészlet: Tóth 2001a, 114–115.

III.5.

1586: *Ob felicem et exoptatissimum serenissimi Poloniae Regis Stephani ad oppidum Mechoviam adventum ac cum illustrissime Cardinale nepote congressum. Carmen gratulatorium.* [*Lengyelország legfényesebb királyának, Istvánnak boldog és oly várt megérkezésére Miechów városához és találkozására a legjelesebb bíboros unokaöccsével*]

Kiadás: In: *Ephemeron* 1586, D8^{v}–F3^{v} (RMK III 757).

III.6.

1588: *Piis manibus D*[omini] *Stephani Bathorei quondam Poloniae regis inclytii* [*Báthory István úr, egykor Lengyelország nevezetes királyának kegyes alvilági szellemeihez*]

Kiadások:

1) Cracoviae, Lazarus, 1588 (RMK III 773).

2) A cím, az ajánlás és a *Divi Stephani Bathorei apotheosis* című költemény nélkül: *Wolfgangi de Bethlen celsissimi principis Transsylvaniae consiliarii intimi, supremi comitis comitatus Albensis, nec non regni cancellarii Historia de rebus Transsylvanicis, editio secunda, tomus secundus*, Cibinii, typis & sumptibus Martini Hochmeister, 1782, 555–562.

Példányok: 1. Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, B.M.V.C. 398/j; 2. Wrocław, Ossolineum, sdXVI-132.

Fordítás: 1) a *Sub effigie divi regis Stephani* című vers fordítása: Tóth 2001a, 114; 2) az előszó és Apotheosis nélkül az egész kötet Jancsik Pál fordításában: Bethlen 2004, 181–186.

Hunyadi Ferenc kéziratban maradt művei

IV.

[**1586–1599**: *Carmina eiusdem*]

1586.12.12–1587 eleje

Epitaphia divi regis Stephani (inc. *Hic me conjectum curis odioque meorum*)

Aliud (inc. *Quid mihi pro victo pacata Polonia Moscho*)

Kézirat: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyűjteménye, B.M.V.C. 398/k, F4r–F4v.

Modern kiadás: Szabó 1963, 71.

Aliud (inc. *Marte invictus eram,vicit mors saeva, quis author*)

Kézirat: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyűjteménye, B.M.V.C. 398/k, F4v–F5r.

Modern kiadás: Szabó 1963, 71.

1587–1587.12.27.

In tumulum Polonicum (inc. *Dum duo germani certant de paupere regno*)

Aliud (inc. *Unum non poteras tolerare Polonia regem*)

Kézirat: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyűjteménye, B.M.V.C. 398/k, F4r.

Modern kiadás: Szabó 1963, 71.

1587–1590

In legatum pontificum claudum (inc. *Claudus Apostolica quid vult legatus ab urbe*)

Aliud (inc. *Claudicat huc Sexti claudus legatus et illuc*)

Kézirat: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyűjteménye, B.M.V.C. 398/k, F4^r.
Modern kiadás: Szabó 1963, 69, 70.

1599 márciusa után
[Cím nélkül] (inc. *Tu contra cives iniusta bis induis arma*)
Kézirat: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyűjteménye, B.M.V.C. 398/k, F3^v.
Modern kiadás: Szabó 1963, 69.
Fordítás: Tóth 2001a, 115.

Bizonytalan keletkezési idő
In Stanislaum quendam Czolek Polonum perduellem (inc. *Qui sanum Phalarin immansuetumque Neronem*)
In quendam magnificum (inc. *Cum tu nil magnum, nil parvum feceris unquam*)
Epitaphium cuiusdam (inc. *Hic iacet Emericus qui nulli vixit amicus*)
Kézirat: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyűjteménye,, B.M.V.C. 398/k, F5^r–F5^v.
Modern (hibás) kiadás: Szabó 1963, 72, 73.
Fordítás: *In quendam magnificum* fordítása: Tóth 2001a, 116.

1593. április 2. után: (inc. *Sum Lupus, Alpinum nomen ne temnito Lector*)
Modern kiadás: 1) Szilágyi, kiad. *Szamosközy István...*, 1877, 147; 2) Balogh 1985, 282.

***

??? Bizonytalan keletkezési idő [Orvosi kézirat]
Brevis et compendiosa curatio febris putridae atque hecticae (inc. *Febris a fervore dicta est quoniam nostra corpora febriendo…*) [*A rothadott és erős láz gyógyítása röviden és kivonatosan*]
Kézirat: Oxford, Bodleian Library, Ashmole collection (ms. 1425, 1^r–14^v)

Rövidítve idézett forrásművek és szakirodalom

Alföldi 1944

Alföldi Rezső, *Ars medica. XVI. századi magyar orvosi könyv = Irodalomtörténeti Közlemények* 54 (1944), 62–68.

Andrews 2004a

Jonathan Andrews, *Napier, Richard = Oxford Dictionary of National Biography, Vol. 40, Murrell–Nooth*, eds. H. C. G. Matthew, Brian Harrison, Oxford, Oxford University Press, 2004, 181–183.

Andrews 2004b

Jonathan Andrews, *Napier, Sir Richard = Oxford Dictionary of National Biography, Vol. 40, Murrell–Nooth*, eds. H. C. G. Matthew, Brian Harrison, Oxford, Oxford University Press, 2004, 183.

Balázs, Monok, Tar 1992

Balázs Mihály, Monok István, ford. Tar Ibolya, *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről (1594-1598)* = Lymbus, Művelődéstörténeti tár IV., Szeged, Scriptum Kft., 1992, 49–86.

Balogh 1985

Balogh Jolán, *Kolozsvári kőfaragó műhelyek, XVI. század*, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1985.

Benda 1986

Benda Kálmán, *Báthori István tervei Magyarország egységének helyreállítására = Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez*, szerk. Dám László, Nyírbátor, Báthori István Múzeum, 1986 (Folia Historica et Ethnographica, 1), 25–29.

Bethlen 1782

Wolfgangi de Bethlen celsissimi principis Transsylvaniae consiliarii intimi, supremi comitis comitatus Albensis, nec non regni cancellarii Historia de rebus Transsylvanicis, editio secunda, tomus secundus, Cibinii, typis & sumptibus Martini Hochmeister, 1782.

Bethlen 1783

Wolfgangi de Bethlen celsissimi principis Transsylvaniae consiliarii intimi, supremi comitis comitatus Albensis, nec non regni cancellarii Historia de rebus Transsylvanicis, editio secunda, tomus tertius, Cibinii, typis & sumptibus Martini Hochmeister, 1783.

Bethlen 1785

Wolfgangi de Bethlen celsissimi principis Transsylvaniae consiliarii intimi, supremi comitis comitatus Albensis, nec non regni cancellarii Historia de rebus Transsylvanicis, editio secunda, tomus quartus, Cibinii, typis & sumptibus Martini Hochmeister, 1785.

Bethlen 1981
Bethlen Mihály útinaplója, 1691–1695, szerk., utószó Jankovics József, jegyz. Kulcsár Péter, Budapest, Magyar Helikon, 1981.
Bethlen 2004
Bethlen Farkas, *Erdély története* III., *Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594), VI–VII. könyv*, ford. Bodor András, a jegyzeteket írta Pálffy Géza, Budapest–Kolozsvár, Enciklopédia Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004.
Bethlen 2006
Bethlen Farkas, *Erdély története* IV., *Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597), VIII–IX. könyv*, ford. Kasza Péter, S. Varga Katalin, a jegyzeteket írta Kruppa Tamás, Budapest–Kolozsvár, Enciklopédia Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004.
Bethlen 2010
Bethlen Farkas, *Erdély története* V., *Báthory Zsigmond lemondásától Mihály vajda hatalomra kerüléséig (1598–1600), IX–X. könyv*, ford. Kasza Péter, a jegyzeteket írta Kruppa Tamás, Budapest–Kolozsvár, Enciklopédia Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010.
Bibor 2015
Bibor Máté János, *'Meg-írta a' maga ideje-béli Erdélyi dolgokat': Gyulaffi Lestár följegyzéseinek, levelezésének és naplójának ma ismert töredékei = Stephanus noster – Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. Jankovics József, Jankovits László, Szilágyi Emőke Rita, Zászkaliczky Márton, Budapest, reciti, 2015, 127–140 (134–135).
Bitskey 2013
Bitskey István, *Velencei humanista antológia Báthory Istvánról* = Uő., *Religió, stúdium, literatúra (Tanulmányok a régi magyarországi irodalmi műveltségről)*, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2013, 245–253.
Bod 1766
Bod Péter, *Magyar Athenas*, s. l., s. n., 1766.
Boernerus 1751
Fridericus Boernerus, *De vita moribus meritis et scriptis* Hieronymi Mercurialis Foroloviensis *commentatio*, Brunsvigae, Stanno Keiteliano, 1751.
Boernerus 1755
Fridericus Boernerus, *Noctes Guelphicae sive opuscula argumenti medico-literarii antehac separatim edita nunc collecta revisa aucta, accedunt primitiae Wittembergenses sub muneris professorii auspiciis publice propositae*, Rostochii et Wismariae, Apud Io. Andr. Bergerum et Iac. Boednerum, 1755.
Bogdándi, Gálfi 2006, *ETA* VIII/1
Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke, *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei : 1222–1599*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII/1).

Bornemisza 1582
Enekec harom rendbe: kulömb külömb felec, szerk. Bornemisza Péter, Detrekő, [typ. Bornemisza], 1582, 198r (RMNy 513).
Braun 1618
Georg Braun, *Theatri praecipuarum totius mundi urbium liber sextus*, [Köln], [Heirat, Hoghenberg], 1618 (VD17 12:656254M).
Brzeziński 2014
Szymon Brzeziński, Mi nem akarunk az ő erdélyi emberei lenni. *Báthory István alakja a királyellenes publicisztikában* = Uő., *Tanulmányok a 16–17. századi lengyel–erdélyi–magyar kapcsolattörténetről*, Budapest, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke és a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014, 121–139.
Cernovodeanu, Binder 1993
Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii apocalipsului : calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, Bucureşti, Silex, 1993.
Crasso 1666
Lorenzo Crasso, *Degli elogii degli huomini letterati scritti da* Lorenzo Crasso *parte seconda. All' illustrissimo, et excellentissimo signor Cavalier Alvise Sagredo*, In Venetia, Per Combi, & La Noù, 1666.
Csáktornyai 1592
Csáktornyai Mátyás, *Ieles szep historia két görög hertzegröl, erös Aiaxról es bölcz Ulissesröl*, [Kolozsvár], Heltai Gáspár, 1592 (RMNy 686).
Csorba 1944
Csorba Tibor, *A humanista Báthory István*, Budapest, Palladis, [1944].
Dézsi 1911
Dézsi Lajos, *Tinódi Jáson király széphistóriája* = *Irodalomtörténeti Közlemények* 21 (1911), 257–311.
Dézsi 1930
Dézsi Lajos, *Hunyadi Ferenc* = *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei. Hetedik kötet, 1566–1577*, szerk. Dézsi Lajos, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1930.
E. Abaffy, Kozocsa, kiad., *Szamosközy István...*, 1991
Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetíró kézirata. XVII. század eleje, közzéteszi és a jegyzeteket írta E. Abaffy Erzsébet és Kozocsa Sándor, bev. tanulmányokat írta Sinkovics István, J. Fodor Adrienne, E. Abaffy Erzsébet, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1991 (A magyar nyelvtörténet forrásai 2).
Erasmus 1992
Rotterdami Erasmus, *A keresztény fejedelem neveltetése*, ford. Csonka Ferenc, utószó: Barlay Ö. Szabolcs, Budapest, Európa, 1992.

Erdősi 1995
Erdősi Péter, *Báthory Zsigmond ünnepi arcmása. A fejedelem és a ceremóniák* = *Aetas* 10 (1995), 24–67.
Faragó 2007
Faragó Tamás, *Adatok a pestisjárványok magyarországi történetéhez : A máramarosi példa* = *Korall* 8/30 (2007), 19–60.
Farkas 2006
Farkas Gábor Farkas, *Az 1595-ös rejtélyes csillag* = *Magyar Könyvszemle* 122 (2006), 162–200.
Gálfi 2015
Gálfi Emőke, *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015 (Erdélyi Tudományos Füzetek 283).
Gálfi 2016, *ETA* VIII/2
Gálfi Emőke, *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei : 1600–1613*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII/2).
Gálfi 2017
Gálfi Emőke, *Tiszttartók és udvarbírák* = *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*, szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 287).
Gombocz 1926
Gombocz Zoltán, *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. (Harmadik közlemény.)* = *Nyelvtudományi Közlemények* 46 (1926), 168–193.
Gömöri 1999
Gömöri György, *Báthori István lengyel király alakja a korabeli költészet tükrében* = Uő., *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig*, Budapest, Argumentum, 1999, 87–107.
Gömöri 2005
Gömöri György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken, 1526–1789*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2005 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 14).
Grendler 2002
Paul F. Grendler, *The universities of the Italian Renaissance*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2002.
Gyulaffi 1881
Gyulafi Lestár följegyzései. 1565–1605, szerk. Szabó Károly, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1881 (Monumenta Hungariae Historica = Magyar Történelmi Emlékek, 31).
Gyulaffi 1893
Gyulaffi Lestár történeti maradványai. 1565–1605, közli Szilágyi Sándor = *Történelmi Tár*, ser. 3, vol. 16 (1893).

Gyulai [kézirat]
Gyulai Éva, *Nagylucsei Dóczy (II.) Gábor báró (1568–1596)*, [kézirat]
Gyulai 2008
Gyulai Éva, *Báthoriak az emblematikában = A Báthoriak kora (a Báthoriak és Európa). Tanulmánykötet*, főszerk. Dám László, szerk. Ulrich Attila, Nyírbátor, Jósa A. Múz., 2008 (A Báthori István Múzeum Füzetei, 3), 69–97.
Hoffgreff
[*Hoffgreff-énekeskönyv*, Kolozsvár, Hoffgreff, 1554–1555], R3v (RMNy 108).
Hoffhalter 1576
Historia continens verissimam excidii Troiani, causam ipsum videlicet Helenae raptum per Paridem Troianum, cum finali utriusque exitu. Non ita pridem idiomate Hungarico per anonymum quendam ex scriptis poetae Nasonis causa voluptatis in rythmos diligenter coacta, [Debrecen, Hoffhalter], 1576 (RMNy 367).
Horn 2002
Horn Ildikó, *Báthory András*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002, 64–79.
Horn 2008
Horn Ildikó, *Báthory István uralkodói portréja = Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó, Budapest, L'Harmattan, 2008, 363–400.
Horváth–Lévay–Orlovszky–Stoll–Szabó–Varjas, kiad., RMKT XVI/9
Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei. Kilencedik kötet, Valkai András, Görcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergei Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Görcsöni Ambrus históriájához, 1567–1577, szerk. Horváth Iván, Lévay Edit, Orlovszky Géza, Stoll Béla, Szabó Géza, Varjas Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990 (Régi magyar költők tára, 9).
Hunter 2004
Michael Hunter, *Ashmole, Elias = Oxford Dictionary of National Biography, Vol. 2, Amos–Avory*, eds. H. C. G. Matthew, Brian Harrison, Oxford, Oxford University Press, 2004, 661–665.
Hunyadi 1577
Historia de obsidione decennali antiquissimae et excelsissimae urbis Troianae atque ruina memorabili [e]tc. Az regi es hires neves Troia várasánac tiz esztendeig valo meg szallasáról és rettenetes veszedelmeröl, Kolozsvár, Heltai Gáspárné, 1577 (RMNy 388).
Hunyadi 1583
Franciscus Hunniadinus Transilvanus, *Viridarium poetarum tum Latino, tum Graeco, tum Vulgari eloquio scribentium. In laudes serenissimi, atque potentissimi D. D. Stephani regis Poloniae, Magni Ducis Litvaniae, Russiae, Prussiae, Semogitiae, Kioviae, Liboniaeque Domini, ac Principis Transilvaniae. In duos Libros divisum*, ed. Hippolytus Zucconellus, Venetiis, ad Signum Hyppogriphi, 1583, I, 72–171 (RMK III 722).

Hunyadi 1586a

Franciscus Hunniadinus Transilvanus, *Ephemeron seu itinerarium Bathoreum: continens reditum ab urbe Roma in Poloniam, illustriss*[imi] *Principis ac D*[omini] *Domi*[ni] *Andreae Bathorei etc. S. R. E. Cardinalis ampliss*[imi]*: Authore Francisco Hunniadino Transilvano M*[agistro], Cracoviae, In officina Lazari, 1586 (RMK III 750)

Hunyadi 1586b

Franciscus Hunniadinus Transilvanus, *Ob felicem et exoptatissimum serenis*[simi] *Poloniae Regis Stephani ad oppidum Mechoviam adventum ac cum illust*[rissime] *Cardinale nepote congressum. Carmen gratulatorium* = Hunyadi 1586a, D8v–F3v (RMK III 757)

Hunyadi 1588

Franciscus Hunniadinus, *Piis manibus D. Stephani Bathorei quondam Poloniae regis inclytii*, Cracoviae, Ex officina Lazari, 1588 (RMK III 773; Estr. XVIII.318).

Huszti 1582

Huszti Péter, *Aeneis, az az az troiai Aeneas hertzeg dolgai, melyben Troia vétele es romlása, Troiaiak budosások Aeneassal eggyütt, Hadok Olaz országban, es Roma városnak eredeti nagy, szép, dizes verseckel meg iratik*, Bártfa, David Guttgesel, 1582 (RMNy 499).

Ipolyi 1863

Ipolyi Arnold, *Magyar ereklyék* = *Archaeologiai Közlemények* 3 (1863), 66–125.

Jankovits 2002

Jankovits László, *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Humanizmus és reformáció (Budapest: Balassi Kiadó, 2002).

Janus 1982

Janus Pannonius – Magyarországi humanisták, szerk. Klaniczay Tibor, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.

Janus Pannonius, ed. Mayer, Török 2014

Jani Pannonii *opera quae manserunt omnia II. Elegiae,* edidit Iulius Mayer, similia addidit Ladislaus Török (Budapest: Balassi Kiadó, 2014).

Kassell 2004

Lauren Kassell, *Forman, Simon* = *Oxford Dictionary of National Biography, Vol. 20,* eds. H. C. G. Matthew, Brian Harrison, Oxford, Oxford University Press, 2004, 373–376.

Kemény 1980

Kemény János önéletírása = *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, szerk. V. Windisch Éva, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

Kilián 1998

Kilián István, *A régi magyar képvers*, Miskolc – Budapest, Felsőmagyarország Kiadó – Magyar Műhely Kiadó, 1998.

Király 1917
Király György, *A trójai háború régi irodalmunkban = Irodalomtörténeti Közlemények* 27 (1917), 1–23, 129–150.
Kovács 2005
Kovács András, *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században = Idővel paloták… Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 235–258.
Kovács 2007
Kovács András, „Farkas az én nevem..." A gyulafehérvári fejedelmi fegyvertár és ágyúöntés kezdeteinek történetéhez = *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, Új sorozat 2 [12], (2007), 157–172.
Kovács 2020
Kovács András, *Erdélyi mecénások a 16. századi Európában = Peregrináció és erudíció – Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*, szerk. Bogdándi Zsolt, Lupescu Makó Mária, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020.
Kovács 2021
Kovács András, *A gyulafehérvári Szentegyház/Olasz/Zsidó utcáról és lakóiról. Bethlen Miklós lakhelyei ürügyén = Album amicorum : tanulmányok Sipos Gábor születésének hetvenedik évfordulójára*, szerk. Bogdándi Zsolt, Dáné Veronika, Lupescu Makó Mária, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021, 309–328.
Kőszeghy 2008
Kőszeghy Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Budapest, Balassi Kiadó, 2008.
Kruppa 2010
Kruppa Tamás, *A Báthoryak szentkultusza és a pietas Bathoriana = Magyar Könyvszemle* 129 (2010), 327–349.
Kruppa 2015
Kruppa Tamás, *Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából.* Budapest, Balassi, 2015.
Laskowski 1935
Otto Laskowski, *Les campagnes de Batory contre la Moscovie = Etienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie*, Cracoviae, L'Université des Jagellons, 375–46.
Lencsés 1943
Lencsés György, *Emberi testnek betegségiről való orvosságok = XVI. századi magyar orvosi könyv*, szerk., bev. Varjas Béla, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1943 (Monumenta Transsilvanica).
Lepszy 1935
Casimir Lepszy, *Gdansk et la Pologne à l'époque de Batory = Etienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie*, Cracoviae, L'Université des Jagellons, 212–241.
Lucke 1620
Johann Jacob Lucke, *Sylloge numismatum elegantiorum, quae diversi Impp: Reges,*

Principes Comites, Respublicae diversas ob causas ab anno 1500, ad annum usq[ue] 1600 cudi fecerunt Concinnata et Historia narratione (sed brevi) illustrata, Strasbourg, Typis Reppianis, 1620.

Lukinich 1935

Emeric Lukinich, La jeunesse d'Etienne Báthory (Etienne Báthory, prince de Transylvanie) = *Etienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie*, Cracoviae, L'Université des Jagellons, 18–46.

Manuzio 1585

Paullus Mannuccius, *Antiquitatum Romanarum Paulli Mannuccii liber de comitiis ad Ser*[enissi]*mum Stephanum Regem Poloniae et. c.*, Bologna, Ab Aldo, 1585.

Martellozzo Forin 2008

Elda Martellozzo Forin, *Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini ab anno 1566 ad annum 1600 indici*. Roma – Padova, Antenore, 2008.

Máté 2021

Máté Ágnes, *Griseldis Báthory, the Disobedient Bride or the Unsuccessful Taming of a Heretic Shrew = Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 65 (2021), 191–215.

Mehl 1930

Erwin Mehl, *Hieronymus Mercurialis, ein alter Streiter für die Leibesübungen: Zu seinem 400. Geburtstag = Die Leibesübungen* 6 (1930), 561–570.

Mencsik 1910

Mencsik Ferdinánd, *A Paduában tanuló Blotz Hugó levelezése erdélyi és magyarországi barátaival = Erdélyi Múzeum* 27 (1910).

Mercurialis 1583

Hieronymus Mercurialis, *De morbis puerorum tractatus locupletissimi, variaque doctrina referti non solum medicis, verumetiam philosophis magnopere utiles; ex ore excellentissimi Hieronymi Mercurialis Foroliviensis medici clarissimi diligenter excepti, atque in libros tres digesti: opera Iohannis Chrosczieyoioskii cum licentia, et privilegio*, Venetiis, Apud Paulum Meietum Bibliopolam Pat., 1583, (RMK III 5439).

Mercurialis 1584

Hieronymus Mercurialis, *De venenis et morbis venenosis tractatus locupletissimi, variaque doctrina referti non solum Medicis, verumetiam Philosophis magnopere utilis*, ed. Albertus Scheligius Vbarschaviensis, Venetiis, Meietti, 1584 (RMK III 5450).

Mercurialis 1588

Hieronymus Mercurialis, *De morbis puerorum tractatus locupletissimi variaque doctrina referti, non solum medicis, verumetiam philosophis magnopere utiles; ex ore excellentissimi Hieronymi Mercurialis Foroliviensis medici clarissimi, diligenter excepti, atque in libros tres digesti: opera* Iohannis Chrosczieyoioskii. *Cum licentia, et privilegio*, Venetiis, Apud Paulum Meietum Bibliopolam Patavinum, 1588, (RMK III 5484).

Mercurialis 1601

Hieronymus Mercurialis, *De morbis puerorum tractatus locupletissimi, varia doctrina referti non solum medicis, verumetiam philosophis magnopere utiles; ex ore excellentissimi Hieronymi Mercurialis Forolivien. medici clarissimi diligenter excepti, atque in libros tres digesti: opera Iohannis Chrosczieyoioskii*, Venetiis, Apud Iuntas, 1601.

Mercurialis 1615

Hieronymus Mercurialis, *De morbis puerorum tractatus locupletissimi, varia doctrina referti non solum medicis, verumetiam philosophis magnopere utiles; ex ore excellentissimi Hieronymi Mercurialis Forolivien. medici clarissimi diligenter excepti, atque in libros tres digesti. Opera Iohannis Chrosczieyoioskii*, Venetiis, Apud Iuntas, 1615.

Mercurialis 1618

Hieronymus Mercurialis, *Tractatus varii de re medica, a variis Medicis olim ex ipsius ore excepti, nunc vero, post eius obitum, in gratiam studiosorum Medicinae evulgati* [...], Lugduni, Sumptibus Antonii Pillehotte sub signo sanctissimae Trinitatis, 1618.

Mercurialis 1623

Hieronymus Mercurialis, *Tractatus varii de re medica, a variis Medicis olim ex ipsius ore excepti, nunc vero, post eius obitum, in gratiam studiosorum Medicinae evulgati* [...], Lugduni, Sumptibus Antonii Pillehotte sub signo sanctissimae Trinitatis, 1623.

Mercurialis 1644

Hieronymi Mercurialis, *Foroliviensis, in Patavino Gymnasio medicinam practicamin suprema cathedra, deinde Bononiae, ac denique Pisisin supraordinario loco multis annis cum celebritate, et auditorum utilitate profitentis, opuscula aurea, et selectiora* [...] *Accedit novum consilium de ratione discendi medicinam, aliasque disciplinas hactenus editum. Ad clarissimum, et excellentissimum virum Ioannem Stephanum medicum, et philosophum, civem Venetum, patritiumque cenetensem*, Venetiis, Apud Iuntas, et Baba, 1644.

Mercurialis–Waldkirch 1584

Hieronymus Mercurialis, *De morbis puerorum. Item de venenis et morbis venenosis. Quibus adiuncta est censura Hippocratea*, Basileae, Ex officina Pernea per Conrad Waldkirch, 1584 (RMK III 5443; VD16 M 4817).

Mercurialis–Wechel 1584

De puerorum morbis tractatus locupletissimi; varia doctrina referti, nec solum medicis, verum etiam philosophis magnopere utiles; Ex ore excellentiss. Hieronymi Mercurialis Foroliviensis, medici clarissimi, diligenter excepti, atque in libros tres digesti: opera Johannis Groscesii. Addita Alexandri Tralliani de Lumbricis epistola, cum eiusdem Mercurialis versione. Eiusdem de venenis et morbis venenosis libri II. seorsim editi. Omnia quam ante accuratius expressa; cum indice, Francofurti, Apud haeredes Andreae Wecheli, 1584 (RMK III 5446; VD16 M 4818).

Molnár 1671
Gregorius Molnar, *Elementa grammaticae latinae, pro recta Scholasticae Juventutis Institutione*, Claudiopolis, Apud Michaelem Szentyel, 1671 (RMK II 1275).
Molnár 2018
Molnár Dávid, *Hunyadi Ferenc ismeretlen orvosi munkája Oxfordban = A könyv és olvasója : a 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban*, szerk. Fábián Laura, Lovas Borbála, Haraszti Szabó Péter, Uhrin Dorottya, Budapest, MTA-ELTE HECE, 2018, 101–111.
Ms. Broser 1601
Johann Broser kézirata *Carmina eiusdem* címen (1601?) egy Hunyadi 1586b példánynak a végén: Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, B.M.V.C. 398/k, F3v–[F5v].
Nagy 2005
Nagy Levente, *Hunyadi Ferenc = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. Kőszeghy Péter, IV, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 226–227.
Natanson-Leski 1935
Jean Natanson-Leski, *La frontière orientale de la République Polonaise à l'époque d'Etienne Batory = Etienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie*, Cracoviae, L'Université des Jagellons, 242–262.
Neugebauer 1619
Salomon Neugebauer, *Selectorum symbolorum heroicorum centuria gemina* [...], Frankfurt, Zetter, 1619.
Ősz 2014
Ősz Sándor Előd, *Bibliotheca Calviniana Transylvanica. Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 21).
Pap 2014
Pap Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannonia, 2014.
Paschasius 1674
Paschasius, *Poesis artificiosa*, Herbipolis, Zubrodt, 1674.
Pataki 2004
Pataki Jenő, *Erdélyi fejedelmi orvosok - Báthori István fejedelem és Báthori Zsigmond fejedelem orvosa: Hunyadi Ferenc.* In: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*, szerk. Gazda István, Perjámosi Sándor. Budapest, Neumann Kht, 2004. (online: http://mek.oszk.hu/05400/05413/# ; 2021.09.19.)
Petneházi 2012
Petneházi Gábor, *Humanista irodalom és politikai publicisztika határán. Kovacsóczy Farkas (1540–1594) politikai beszédei és Erdély kormányzásáról írott dialógusa* (Szeged, Doktori disszertáció, 2012).
Petneházi 2015
Petneházi Gábor, *Egy kevésbé heroikus gesztus? Zrínyi ujjának mikrofilológiája,*

avagy a comma Zrinianum = *Humanista történetírás és neolatin irodalom 15–18. századi Magyarországon*, szerk. Békés Enikő, Kasza Péter, Lengyel Réka, Budapest, MTA-BTK-ITI, 2015, 66–73 (Convivia Neolatina Hungarica, 1).

Petneházi 2021

Petneházi Gábor, *Brutus az olvasóhoz. A* Rerum Ungaricarum libri *trentói kéziratának bevezetése* = *Lymbus* (2021/1), 297–335.

Ptaszyński 2014

Maciej Ptaszyński, *Who Is the Ruler Here? Dispute between Danzig and Stephen Bathory on the Character of Power in the 16th-Century Commonwealth* = *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 58 (2014), 64–83.

Reszka, ed. Czubek 1915

Stanislai Rescii diarium, 1583-1589, ed. Ioannes Czubek, Kraków, nakładem Akademii Umiejętności, skład główny w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, 1915 (Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce XV/1).

Sas 2008

[Szabó Károly], *A bonchidai Bánffy-kastély egykori kéziratgyűjteménye*, kiad. Sas Péter = *Magyar Könyvszemle* 124 (2008), 58–61.

Spielmann 1973

Spielmann József, *Az Ars Medica szerző- és forráskutatása* = *Korunk* 32/2 (1973), 294–304.

Spielmann 1977

Spielmann József, *A közjó szolgálatában*, Bukarest, Kriterion, 1977.

Sunkó 1998

Sunkó Attila, *Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a 16. században* = *Levéltári Közlemények* 69 (1998) 99–131.

Szabó 1881

Szabó Károly, *XVI. századi magyar tudósok levelei*, in *Történelmi Tár*, ser. 3, vol. 4 (1881).

Szabó 1963

Szabó György, *Hunyadi Ferenc verseinek kéziratos terjedése* = *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series philologia* 7 (1963), 67–74.

Szabó 1974

Szabó György, *Abafáji Gyulay Pál*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974 (Humanizmus és reformáció, 3).

Szabó, Tonk 1992

Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, JATE, 1992.

Szádeczky 1887a

Szádeczky Lajos, *Báthory István lengyel királylyá választása, 1574–1576*, Budapest, Akadémia, 1887.

Szádeczky 1887b

Szádeczky Lajos, *Kornyáti Békés Gáspár : 1520–1579*, Budapest, Méhner, 1887.

Szalárdi, kiad. Szakály 1980

Szalárdi János, *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*, kiad., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Ferenc, Budapest, 1980.

Széles 2011

Széles Ágnes, *Anekdota és referencialitás Kemény János önéletírásában* = *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 30 (2011), 437–445.

Szenci Molnár 1607

Szenci Molnár Albert, *Psalterium Ungaricum, Szent David kiralynac es prophetanac szaz ötven Soltari az Franciai notáknac és verseknec módgyokra most úyonnan Magyar versekre forditattac es rendeltettec, az Szenci Molnar Albert által.* Herborn, Hollos Christof [Corvin], 1607, []:(9r-v] (RMNy 962[1]).

Szilády, kiad., RMKT XVI/1

Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei. Második kötet, 1540–1555, sajtó alá rend. Szilády Áron, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1881 (Régi magyar költők tára, 2).

Szilágyi, kiad. *Szamosközy István...*, 1876

Szamosközy István történeti maradványai, 1566–1603. Az erdélyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányról. Második kötet, 1598–1599, kiad. Szilágyi Sándor, Budapest, Akadémia, 1876 (Monumenta Hungariae Historica = Magyar Történelmi Emlékek, 28).

Szilágyi, kiad. *Szamosközy István...*, 1877

Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603. Az erdélyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányról. Harmadik kötet, 1603, kiad. Szilágyi Sándor, Budapest, Akadémia, 1877 (Monumenta Hungariae Historica = Magyar Történelmi Emlékek, 29).

Szilágyi, kiad. *Szamosközy István...*, 1880

Szamosközy István történeti maradványai, 1542–1608, kiad. Szilágyi Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1880 (Monumenta Hungariae Historica = Magyar Történelmi Emlékek, 30).

Szőke 2017

Szőke Kornélia, Genealogia variabilis : Tanulmány a genealógia műfajairól a Thurzó-család példáján (Miskolc, Doktori disszertáció, 2017).

Teszelszky 2009

Kees Teszelszky, Az ismeretlen korona : Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2009.

Tóth 2001a, *A gyulafehérvári humanista*

Tóth István, *A gyulafehérvári humanista költészet antológiája. "Költők virágoskertje"*, Budapest, Accordia, 2001.

Tóth 2001b, *A gyulafehérvári latin*

Tóth István, *A gyulafehérvári latin nyelvű humanista költészet alapvonásairól* = *Irodalomtörténeti Közlemények* 105 (2001), 3–28 (19–21).

Trausch, kiad. *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, 1847

Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transylvanici, opera et studio clarissimorum doctissimorumque virorum Simonis Massae et Marci Fuchsii, Pastorum Coronensium, nec non Christiani Lupini et Joannis Oltard, Pastorum Cibiniensium, concinnati, quibus ex lucubrationibus Andreae Gunesch, Pastoris Sabaesiensis, aliisque Manuscriptis fidedignis quaedam adjecit Johannes Ziegler, Schenkensis Pastor in Districtu Bistriciensi Neovillensis, ed. Josephus Trausch, I, Coronae, Johannes Gött, 1847.

Vásáry 2008a

Vásáry István, *A jezsuita Cseles Márton és a Julianus-jelentés (A Magna Hungária- és a Jugria-kérdés történetéhez* = Vásáry István, *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*, Budapest, Balassi Kiadó, 2008, 19–36.

Vásáry 2008b

Vásáry István, *A Jugria-kérdés: „Ceterum censeo Iugriam esse delendam"* = Vásáry István, *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*, Budapest, Balassi Kiadó, 2008, 73–87.

Veress 1897

Veress Endre, *Báthory István király magyar hadserege* = *Hadtörténelmi Közlemények* 10 (1897), 277–298.

Veress 1933

Veress Endre, *A történetíró Báthori István király* = *Erdélyi Múzeum* 38, Új folyam 4 (1933), 377–412.

Veress 1941

Veress Endre, *Matricula et acta Hungarorum in unversitatibus Italiae studentium = Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941 (Monumenta Hungariae Italica; Olaszországi Magyar Emlékek).

Vígh 2019

Vígh Éva, *Állatszimbólumtár, A–Z*, Budapest, Balassi, 2019.

Weszprémi 1778

Stephanus Weszprémi, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia – Centuria altera pars prior*, II. Vienna, Typis Io. Tho. nobilis de Tratnern, 1778.

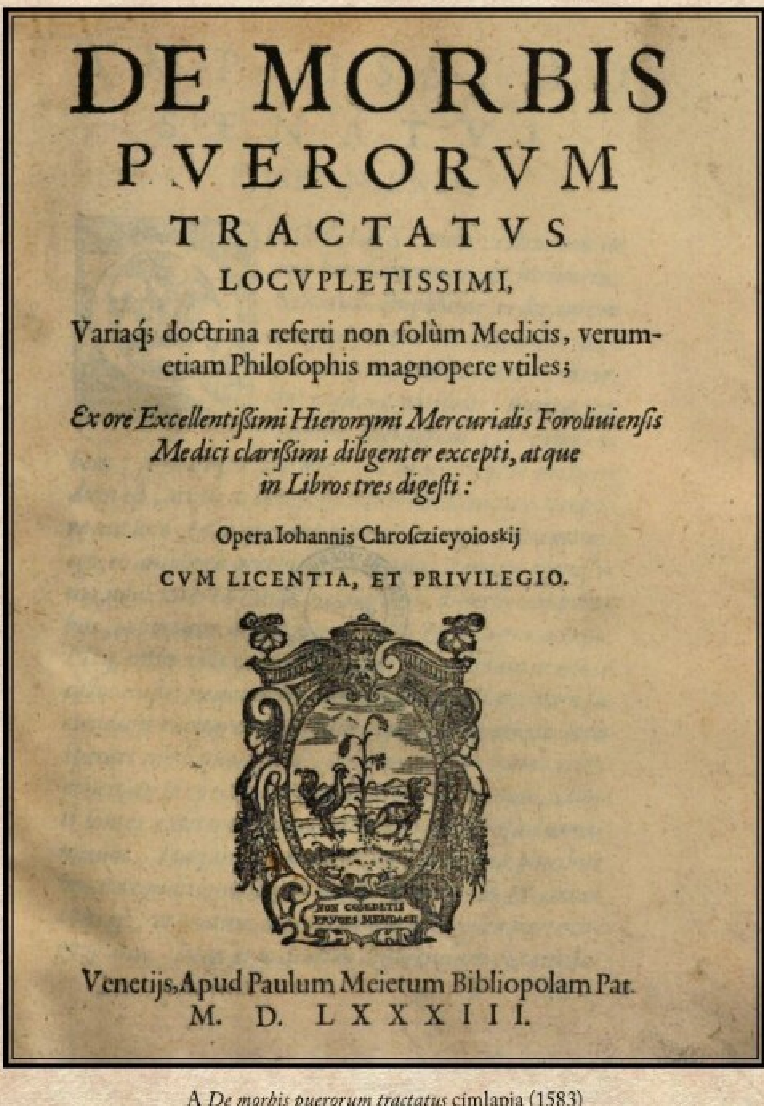
Weszprémi 1962

Weszprémi István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*, második száz – első rész, ford. Kővári Aladár, Budapest, Medicina Könyvkiadó, 1962.

Előszó a kiadáshoz*

Jelen kiadás célja, hogy Hunyadi Ferenc ismert, mind ez idáig kiadatlan latin költői műveit időrendi sorrendben közreadjuk. Egy későbbi kritikai kiadás előkészítésének is tekinthető ez a munka. A szöveg kiadásakor a nyomtatott formát akartuk visszaadni a korabeli humanista helyesírással és központozással, vagyis nem állítottuk vissza a klasszikus szóalakokat. Ahol egyértelmű nyomdahibákkal találkoztunk, azokat további jelölés nélkül javítottuk. Az antik, főleg görög tulajdonnevek latin alakja sok esetben következetlen, de ezeket is csak akkor javítottuk, ha egyértelmű elírásról van szó. A központozáson is csak a legszükségesebb esetben igazítottunk, amikor feltűnően kimaradt, vagy felcserélődött egy-egy írásjel. Hogy jelen kiadásunk szövegváltozatát könnyebben össze lehessen vetni az eredeti, nyomtatott verziókkal, a versek szövege mellett jeleztük az eredeti kiadás oldalszámait is. Az egyetlen nem autográf kézirat kellemetlen írásképe és az ebből eredő bizonytalan olvasat miatt, a kézirat fotóit az átirat mellett külön is közzétesszük. A jegyzetelésnél azt a gumiszabályt igyekeztünk követni, hogy mindazt jelezzük, ami a gimnáziumi tananyagban már nem szerepel és egy kezünkben lévő lexikon hiányában megakasztaná az olvasást. Viszont a földrajzi neveknél – a legnyilvánvalóbbakon kívül – megadtuk a mai alakját is. Nem törekedtünk teljes tárgyi jegyzetapparátusra és a forrásokat is csak a legszükségesebb esetben adtuk meg. Hunyadi műveinek a végén egy *Appendices* fejezetben azokat a költeményeket is közreadtuk, amelyeket szerzőnknek címeztek.

* Külön köszönettel tartozom Petneházi Gábornak a nyelvi és történelmi finomításokért, Jankovits Lászlónak a kritikus észrevételekért, valamint Gálfi Emőkének és Bogdándi Zsoltnak a forrásokért, amikre felhívták a figyelmemet.

DE MORBIS
PVERORVM
TRACTATVS
LOCVPLETISSIMI,
Variaq; doctrina referti non solùm Medicis, verum-
etiam Philosophis magnopere vtiles;
*Ex ore Excellentißimi Hieronymi Mercurialis Foroliuiensis
Medici clarißimi diligenter excepti, atque
in Libros tres digesti:*
Opera Iohannis Chrosczieyoioskij
CVM LICENTIA, ET PRIVILEGIO.

Venetijs, Apud Paulum Meietum Bibliopolam Pat.
M. D. LXXXIII.

A *De morbis puerorum tractatus* címlapja (1583)

Francisci Hunniadini poemata Latina omnia

I.

Epigrammation

Kiadásai: Hieronymus Mercurialis, *De morbis puerorum tractatus locupletissimi, variaque doctrina referti non solum medicis, verumetiam philosophis magnopere utiles; ex ore excellentissimi Hieronymi Mercurialis Foroliviensis medici clarissimi diligenter excepti, atque in libros tres digesti: opera Iohannis Chrosczieyoioskii cum licentia, et privilegio,* Venetiis, Apud Paulum Meietum Bibliopolam Pat., 1583, *3^{v}–*4^{v}; Mercurialis–Waldkirch 1584,):(4^{r-v}; Mercurialis–Wechel 1584, (:)3^{v}– [(:)4^{r}]; Mercurialis 1588, [†3^{v}–†4^{v}]; Mercurialis 1601, [*3^{r-v}]; Mercurialis 1615; Mercurialis 1618, [N6^{v}]; Mercurialis 1623, [N6^{v}]; Crasso 1666, 43–44; Boernerus 175, 39–40; Boernerus 1755, 58–59; Weszprémi 1778, 88–89; Mehl 1930, 570; Veress 1941, 569–570; Weszprémi 1962, 192–196. Magyarul: Kővári Aladár fordítása in Weszprémi 1962, 193–197.

Az orvos és filológus Girolamo Mercuriale (1530–1606) padovai orvos *In opus de morbis puerorum* című könyvéhez írt epigramma. A vers nem csak az itáliai orvost és művét dicséri, hanem a poznańi orvos, Jan Hieronim Chrościejewski (~1555–1627/28) (Iohannes Chrosczieyoioskius / Groscesius) kiadása miatt a poznańi szenátust is.

1.

In opus de morbis puerorum epigrammation Francisci Hunniadini Transilvani.

Ecqua poli regio trifidi quisve[163] angulus orbis,
quodve latus terrae laudum est immune tuarum,
Mercurii facunde nepos? Iam gloria testes
deserit occasus, alioque renascitur orbe.
Te Rhodani,[164] Rhenique[165] cohors, te Sarmatis[166] Arctos,
te Scytha,[167] te Mysus,[168] Dacique Getaeque[169] loquuntur,
certatimque tuum praescribere pagina nomen
ardet, et ingenii monimenta propagat in aevum.
Felix sorte tua, et gratis tam dives alumnis.
En operum series tota[170] circumsonat Arcto.
Omnis te procerum coetus,[171] te purpura et omnis
bibliotheca petit. Vultu tibi favit[172] amico
bellipotens populi pastor, tibi panditur omnis
regia, seu natis, seu tu nascentibus almam
addis opem, te nascentes natique salutem
rite vocant, te aetas omnis, te sexus uterque

[163] *trifidi quis* : Mercurialis 1583, Mercurialis 1588, Mercurialis 1601, Mercurialis 1615, Crasso 1666, Boernerus 1755; *trifidive quis* : Mercurialis–Wechel 1584, Mercurialis 1618, Mercurialis 1623.

[164] Rhône, vagyis a „Rhône mellett lakók", tehát franciák.

[165] Rajna, vagyis a „Rajna mellett lakók", tehát németek.

[166] A humanisták a lengyelekre használták a szarmata kifejezést.

[167] Jelen esetben magyar jelentéssel (de sokszor a törökökre is a használták). Általában minden barbár népet, amelyik kelet felől tört Európára, legyen az hun, gót, vandál, avar, bolgár, magyar vagy török, a *scytha* névvel illették.

[168] Kis-ázsiai provincia, melynek határai északon a Dardanellák és a Márvány-tenger, nyugaton az Égei-tenger és Tróasz, délen Lüdia, keleten pedig Phrügia és Bithünia. Ez alapján bárkikre utalhatott Hunyadi. Talán görögökre gondolt? Mert a törökökre aligha. A másik lehetőség, hogy Moesiára gondolt, de akkor *Moesi* alakban kéne lennie a latin szónak, amihez képest a „Mysus" túl nagy rontásnak tűnik, és mivel a következő Daci alakban az ā hosszú, ezért a hexameter is megbotlik. Ugyanakkor a szöveg értelme mégis csak a *Moesi* alakot valószínűsíti. Egy későbbi szöveghelyen a Havasalföld, Moldva értelem valószínűsíthető.

[169] Ókori thrák törzs. Sokszor használták a törökre a géta kifejezést, azonban itt Hunyadi biztos, hogy nem a törökökre gondolt. Mivel az ókori forrásokban a dák és géta ugyanazt a nyelvet beszélő népcsoportként jelenik meg, ezért Hunyadinál akár egymás szinonimái is lehetnek. Sokféle értelmezéssel számolhatunk: a „dákok és géták" kifejezés így jelentheti azt, hogy erdélyi és román, vagy azt, hogy román és – a középkori gót-géta nevek összemosása miatt – szász, de akár azt is, hogy erdélyi. (Sztrabón, *Geographica* 7.3.13.7–7.3.13.8: „ὁμόγλωττοι δ' εἰσὶν οἱ Δακοὶ τοῖς Γέταις"; Plinius, *Naturalis historia*, 4.80.1–4.80.3: „Ab eo in plenum quidem omnes Scytharum sunt gentes, varie tamen litori adposita tenuere, alias Getae, Daci Romanis dicti..."; Appianosz, *Historia, Prooemium* 15.5–15.6: „Γετῶν τῶν ὑπὲρ Ἴστρον, οὓς Δακοὺς καλοῦσιν.")

[170] *gelidam* : Mercurialis 1601, Mercurialis 1615.

[171] *Te procerum coetus omnis* : Mercurialis 1583, Mercurialis 1588, Mercurialis 1601, Mercurialis 1615, Crasso 1666, Boernerus 1755.

[172] *ridet* : Mercurialis–Wechel 1584, Mercurialis 1618, Mercurialis 1623.

conditioque colit; Puer hinc iuvenisque medelam,
grandaevus quo vivat habet, quo germinet, infans.
Tu regum sceptris aulisque infesta venena
arte fugans mensis innoxia pocula misces.
Absistunt trepidae mortes, invitaque Clotho
fila trahit, Lachesisque[173] dolet sua pensa revolvi.
Sponte sua saevae privigna venena novercae
ebibit, impune invisos non ulla clientes
fraus perimit, pascuntque suos aconita colonos.
O hominum vitae, o communi nate saluti!
Non sic clara suum iactavit Pisa Tonantem,
illustresve suo Rhodos aurea sole colossos,
talis Apollinea prostratus gymnade Python
poena renascentum exutus, vitaque soloque
matris onus pulsavit humum, sic Herculis Hydra,
Hydra ferae Iunonis honos, face, cuspide, clava
concidit, et matrem maculavit sanguine Lernam.
Ergo beata viris Posnania, sancta senatu,
excipe Phoebei[174] tam nobile munus alumni!
Te geminae decorant claves, insignia clara;
Panditur iis via virtutum: nunc tertia clavis,[175]
qua vitae reseratur iter, quae saecla recludit,
accessit. Gaudete patres, queis dulcia curae
pignora! Vos opus hoc pueri crescente iuventa
nocturna versate manu, versate diurna.
Vestra salus agitur primaevo in limine vitae;
Hinc senium, hinc seri canos sperate nepotes.

Patavii.

[173] Klóthó, Lakheszisz és Atroposz a három Moira, vagy Párka. Klóthó fonta, Lakheszisz megszabta a hosszát és Atroposz vágta el a sors fonalát.
[174] *Phoebaei* : Mercurialis 1601, Mercurialis 1615, Mercurialis 1618, Mercurialis 1623.
[175] Poznań város címere: a városfalon hármas torony, a bal oldali tornyon Szent Pál áll kezében karddal, a jobb oldali tornyon Szent Péter áll kezében egy kulccsal, a város kapujában két kulcs látható keresztben.

II.

Votivum

Kiadásai: Hieronymus Mercurialis, *De venenis et morbis venenosis tractatus locupletissimi, variaque doctrina referti non solum Medicis, verumetiam Philosophis magnopere utilis*, ed. Albertus Scheligius Vbarschaviensis, Venetiis, Meietti, 1584, *4^{r-v}; Mercurialis–Waldkirch 1584, z4^{v}; Mercurialis–Wechel 1584, (:)iii^{v}-(:)iiii^{r}; Mercurialis 1588, [†4^{r-v}]; Mercurialis 1601, A3^{r-v}; Mercurialis 1644, F2^{v}; Weszprémi 1778, 89–90; Veress 1941, 568; Weszprémi 1962, 196–198. Magyarul: Kővári Aladár fordítása in Weszprémi 1962, 197–199.

Szintén Girolamo Mercuriale (1530–1606) *De venenis et morbis venenosis tractatus* című másik orvosi könyvéhez írt epigramma. Ezt a művet is egy lengyel orvosdoktor, a varsói Wojciech Szeliga (Albertus Scheligius Vbarschaviensis) rendezte sajtó alá, aki pedig Báthory Istvánnak ajánlotta a kiadását. Mercuriale helyett Hunyadi verse is inkább Báthoryt dicsőíti.

2.

Votivum Francisci Hunniadini Transil[vani] in editionem operis.

Parve liber gelidos mundi visure Triones;
Illa tot heroum genitrix, tot honoribus aucta
Aula petenda tibi est, Schythiaeque superba trophaeis.
Hic ubi bella ducum cupido perlegeris ore
E domitum Tanaim, et fractae Maeotidos arcus,
Divitiis confise tuis, audacter adito
Divini penetrale Ducis, prosternere supplex
Atque unctum venerare Dei, genibusque volutus
Debita magnanimo defiges oscula Regi.
Ille licet nunquam curarum pondere liber,
Te tamen adspecto discussa nube parumper
Liberior, paulumque suus, te fronte serena
Excipiet, magni divina oracula vatis.
Magna decent magnos, Tu nempe potentibus herbis
Nigra venena fugas, vitamque in secula differs;
Ille venenatos ferro et face conficit hostes.
Macte bonis animi, Rex invictissime, rerum

Certa salus, atavis soboles non degener Hunnis.
Quo nascente fluunt anni meliore metallo,
Quo nascente redit vivus calor urbibus aegris,
Quo nascente audent canae procedere leges;
Invenies virtute viam. Tua numina Ganges
Et septem gemini formident hostia Nili.
Tu vero lux Arctoae clarissima gentis
O iuvenis, tibi quid tanta dabit indole dignum
Posteritas? quali pensabit munera lucro?
Ultra Pyramidas, annosaque Mausolea
Duret honos, nec te premat invida nube vetustas.

Patavii.

III.

[Cím nélkül]

Kiadásai: *Viridarium poetarum tum Latino, tum Graeco, tum Vulgari eloquio scribentium. In laudes serenissimi, atque potentissimi D. D. Stephani regis Poloniae, Magni Ducis Litvaniae, Russiae, Prussiae, Semogitiae, Kioviae, Liboniaeque Domini, ac Principis Transilvaniae. In duos Libros divisum*, ed. Hippolytus Zucconellus. Venetiis, ad Signum Hyppogriphi, 1583 (RMK III 722), I, 72–171; Az 1–66. sort közölte: Veress 1941, 570–572; Magyarul részlet: az invokációt és a *Virtus & Voluptas* részt fordította Tóth 2001a, 109–113.

Ippolito Zucconelli 1583-ban adta ki Báthory István dicsőítésére *In laudes serenissimi, atque potentissimi D. D. Stephani regis Poloniae* összefoglaló cím alatt azt a válogatáskötetet, amelyben 26 szerző verses laudációja olvasható. Közülük Hunyadi Ferenc dicsőítő költeménye a legterjedelmesebb. Négy részre osztotta. A bevezető invokációban a megszemélyesített Fama női alakja keresi fel a bukolikus idillbe merült költőt az északon dúló, véres háború hírével. Ahelyett, hogy idejét apró-cseprő eklogákra, epigrammákra pazarolná, az égi küldött arra buzdítja, hogy alkosson végre valami nagyszerűt, egyedit, epikusat: „Elég legyen a nem akarásból, legyen egy kis merszed és távolodj el a tömegtől!" (16–34. sor) Miután meggyőzte a költőt, Hunyadi Báthory Istvánhoz fordul és előre szabadkozik műve miatt, amely se nem igazán óda, se nem igazán himnusz, vagy eposz és a király dicső haditetteinek részleteiben sem merül el. A múzsák ajkára kívánkozó témát ő csupán egyszerű parasztos énekkel (vagyis bukolikus költeménnyel) érinti majd.

A második rész (*Genethlia*) Báthory István régen megjövendölt születéséről ír, amely újra békét és virágzást hoz Magyarországnak. Az egész világon csodajelek tűnnek fel, és valóra válnak a jósok jövendölései. A Dél és a Kelet népei elborzadva várják, míg a Nyugat és az Észak ujjong a változások láttán, amelynek híre a Boldogok szigeteire is elér. Az istenek saját szemükkel akarják látni a csodát, így hát a gyermek bölcsőjéhez gyűlnek. Egyedül a Párkák hiányoznak. Juppiter értük küldet, hogy aztán a második rész csúcspontjaként (233–296) Atroposz a gyermeket megszólítva és fonalát pergetve megjövendölje annak dicsőséges tetteit. A háború és béke minden erényével rendelkező király majd véres háborúban legyőzi a törököt, visszahódítja Budát, Belgrádot és a Balkánt, majd a lengyeleknek meghódítja Polackot (BY). Ezzel aztán el is érkezik egy új aranykor. Atroposz jóslatát nővérei jóváhagyják, a természet pedig szentesíti.

A harmadik rész (*Stephanu paedia*) István gyerekkoráról szól. A 310–318. sorban a költő előbb Báthory Istvánt, majd Báthory apját szólítja meg. A 329. sortól Hunyadi előrevetíti a visszafoglalt új Buda templomát és a Báthorynak állított diadalívet, amelyet két oldalról a háború istene Attila és Mátyás király élethű márványszobra őriz,

előttük a legyőzött és kiterített törökök sora. A gyermek Báthory Istvánhoz – aki már párévesen is harcolni akar – atyja hosszú szónoklatot intéz (613. sorig) és történelmi, bibliai, mitológiai példákat felsorolva a tanulás fontosságára hívja fel a figyelmét. Az árvaságra jutott Báthory István valójában alig volt féléves, de Hunyadi, az atyai szónoklat kedvéért, pár évvel megtoldja a kis Báthory életkorát. A 624. sortól tűnik fel Virtus és Voluptas, hogy kíséretükkel és retorikai eszköztárukkal az ekkor már nagyobbacska Báthoryt a saját útjukra csábítsák. Végül Virtus kerül ki győztesként. A 977. sortól a nevelését magára vállaló Várdai Pál esztergomi érsek udvarában találjuk. Innen a szülői házba már Hunyadi Mátyásként tér vissza (1047. sor). Az 1065. sortól Hunyadi a leendő fejedelem filozófiai, poétikai és egyéb stúdiumait részletezi. I. Ferdinánd bécsi udvarában való apródoskodását elhallgatja, helyette *ex Alemania* tér vissza Báthory Gyulafehérvárra (1150. sor). Erdély úgy fogadja Báthoryt, mint egy viruló és izgatott menyasszony a vőlegényt (1164. sor). Az 1183. sortól álmában megjelenik előtte Magyarország gyászos női alakja, kíséretében a folyamistenekkel, valamint Illyriával, Mysiával és Bohemiával, akiknek a ruhája viszont nem magyar viselet. Ungaria rövid beszédet intéz Báthoryhoz (1211. sor). Már élni sem akar, csak méltó módon megsiratva és meggyászolva meghalni. A dicső múlt felsorolása mellett kitér a kapzsi és orv Ausztriára is, amelyik megirigyelte és megkívánta tejjel-mézzel folyó földjét. Az egyetlen reménysugár, ami maradt, a Báthory nemzetség Erdélyben. Ungaria tehát Daciát (vagyis Erdélyt) kéri meg, hogy segítsen, mert csak ők gondoskodhatnak arról, hogy ne felejtsék el a magyar nevet. Báthory elszörnyedve kiált utána, de Ungaria alakja köddé válik.

Az utolsó, befejező rész az 1316. sornál kezdődik és Báthory István királyságáról (*Stephanu basilia*) szól. Félig-meddig különálló műnek is tekinthető, talán ez volt az egész epyllion eredeti magja, amit kibővített Báthory születésével és gyerekkorával. Itt – miként az első részben Famához – újból az égi hatalmakhoz fordul, de a történetírás múzsáját, a „történelem kertjeiben" oly járatos Kleiót idézi meg. Az immár felnőtt Báthory történelmi tetteinek dicsőítésébe nem is lehetne e segítség nélkül belekezdeni. Az invokáció oly jól sikerül, hogy Apollón váteszi ereje rögtön magával is ragadja, és az első rész elejének léha, bukolikus furulyaszava helyett a tárgy komolyságához jobban illő zene csendül fel. A fejezet három „epikus" méretű haditett elmesélésére vállalkozik: az 1575. július 19-ei kerelőszentpáli csatáéra, Danzig lázadásának 1577-es leverésére, és a livóniai háború 1579–1581-es hadjáratának eseményeire. Báthoryt még meg sem választották erdélyi fejedelemmé, de az élve eltemetett Pannonis női alakja már kikel sírjából. Az előző részben, Báthory álmában már korábban felbukkanó Ungaria alakja most a valóságban is megjelenik Pannonis néven. A Párkák a magyarság bűneinek fonalát elszőtték végre és most megtisztulva új, boldogabb sorsot szőnek. Az álomjelenethez mint előképhez hasonlóan Pannonis leánya, a kétségbeesett Dacia újra felbukkan és kifakadva az őket ért csapások elviselhetetlen kínja miatt, az istenektől kegyes halált kér. Ekkor jelenik meg Virtus nőalakja Dacia és Pannonis előtt, akinek az ifjú Báthoryt sikerült az erény útjára csábítani.

Vigasztalja Daciát, de azért a szerencséjében elbizakodott Pannonis felelősségét sem hallgatja el, aki végül túlságosan elpuhult uralkodókat engedett a trónjára. Nem tanult se Hellász, se Róma példáján, ne csodálkozzon hát, ha királynőből rabszolgává lett végül. Az álomjelenettel ellentétben itt maga Virtus bízza meg Daciát, hogy segítsen Pannonisnak, akit mint hajótöröttet kell megmentenie. Daciának össze kell hívnia Gyulafehérváron a szenátust, hogy Báthoryt – mint utolsó reményt, aki képes a feladatot teljesíteni – megválasszák erdélyi fejedelemmé. Miközben Báthory egy szőlőlugasban ülve töprengett Pannónia sorsán, a hatalom jelvényeit felmutató éljenző tömeg vette körbe. Természetesen Báthory visszautasította a felkérést, de miután mindenki sírva könyörgött neki, majd színe elé járult a száműzött Pannonia árnya, Pietas és Virtus alakja is, elfogadta a megbízást. Új aranykor érkezik el. Azonban a dühöngő Ausztria ármányt szőtt, mert nem saját jelöltjét választották erdélyi fejedelemmé. (Bekes Gáspárról van szó, de Hunyadi nem nevezi néven, mert később kibékül Báthoryval és kiváló hadvezérként szolgált mellette.) Ausztria fröcsögő monológban szidja Pannóniát, aki hidraként – ezzel Erdélyre célozva – újabb és újabb fejeket növeszt. Megesküszik, hogy amíg él, üldözni fogja Pannóniát. 1575 júniusában óriási haddal tér vissza Ausztria (valójában Habsburg-támogatással Bekes). Egy epikus jelenetben Mars és kísérői veszekedni kezdenek az istenekkel, de Jupiter parancsára az újból felbukkanó Fama közbelép. A magyaroknak szükségük van a segítségre. Mars maga helyett saját lován küldi Virtust a csatába, mert neki Perzsiába kell mennie. (Ez a jelenet utalás az 1578–1590-es oszmán–szafavida háborúra.) Mars beszédében jó tanácsokkal is ellátja Virtust. A sereget úgy kellene felállítani, mint az 1444-es várnai csatában Hunyadi és I. Ulászló. Az 1575. július 9-ei kerelőszentpáli csata előtt érkezik meg Virtus, aki Báthory fenséges alakját már messziről észrevéve, odarohan, átöleli és csókjával isteni erőt lehel belé. Bárcsak előbb született volna meg Báthory, akkor már a török is ki lenne űzve Thrákiából. A csata után Erdélyre aranykor köszönt, míg mindenhol máshol vaskor uralkodik. De közben Valois Henrik lengyel király visszatért Franciaországba (ahol III. Henrik néven uralkodott), és Sarmatis király nélkül maradt, aki úgy döntött, hogy Báthoryt hívja meg a trónra. Az örömhírre újabb csodajelek tűnnek fel: a Szamos tejjel folyik és Hunyadi János felnevet gyulafehérvári sírjában. Báthory kiváló diplomataként és törvényhozóként minden ellentétet és peres ügyet megold. Évszázados konfliktusok halnak így el. A fejezet utolsó része egy aránytalanul hosszú, 800 soros leírása Danzig térdre kényszerítésének (1575–1577), amely város nem volt hajlandó Báthory uralmát elfogadni. Ez az aránytalanul hosszú rész pedig egy szintén aránytalanul hosszúnak tűnő buzdító szónoklatot is magában foglal Báthory kapitányától, Vadas Mihálytól, aki aztán a csatában életét is veszti (Bekest csak egyszer említi meg Hunyadi, pedig jobban illett volna az ő szájába a szónoklat). Danzig legyőzéséhez képest a livóniai háború eseményeinek leírása alig száz sornyi (Polack 1579-es, Velikie Luki 1580-as és Pszkov 1581-es ostroma). Ez a rész is mintha kiseposz lenne a kiseposzban külön eposzi kellékekkel. A felsorolt haditettek miatt már a török is féli Báthory nevét, de költőnknek már Kleió

segítségével sincs ereje, hogy elmesélje az elkövetkezendő időket, az Oszmán Birodalom bukását Báthory István miatt. Hunyadi szerint (2555–2561. sor) mások tetteivel könyvtárakat töltenek meg, míg mi saját restségünk miatt lemaradunk. Itt az idő, hogy ez megváltozzon! A költemény legvégén magát ajánlja. Ha lehetőséget kapna, akkor letenné egyszerű nádsípját és halhatatlan énekkel festené le a nagy király tetteit.

3.

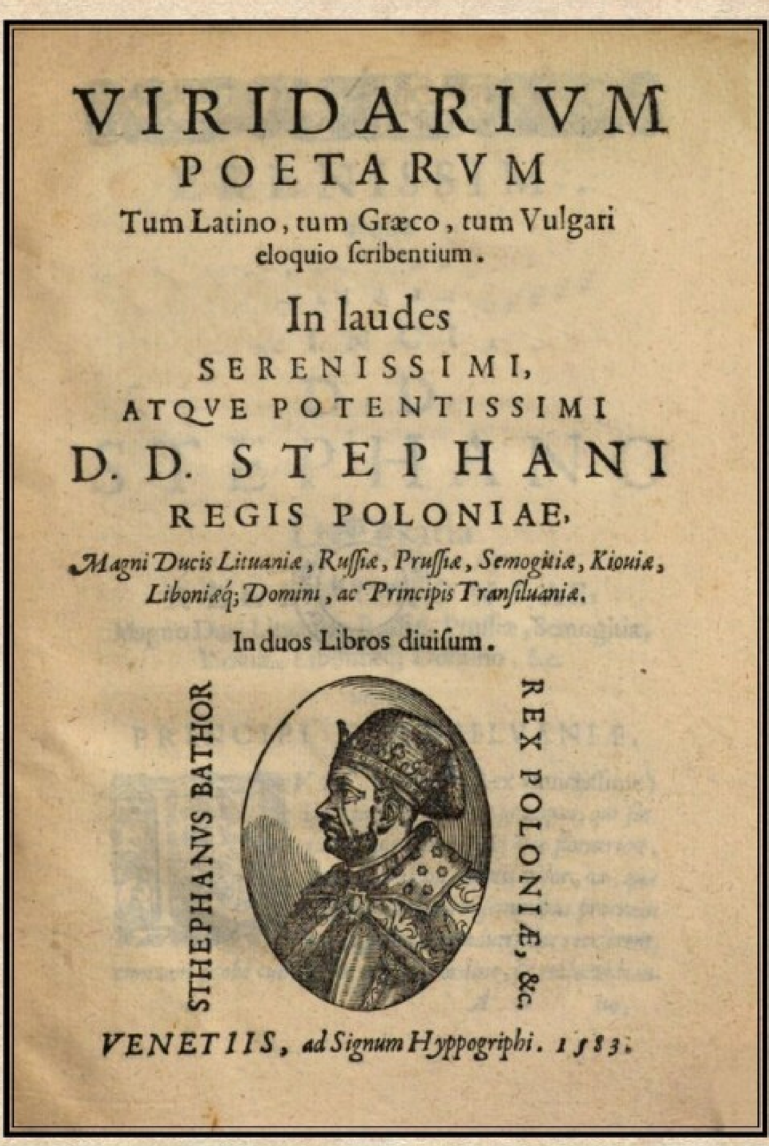
Francisci Hunniadini Transilvani

Medoaci ad ripas secreta nuper in umbra 72
Primaevi roseos veris mirabar odores,
Et circum Andiades mecum mea cura Napaeae
Annua Mantoo texentes serta Maroni
Minciadem querula flebant Meliboeon avena.
Ecce ab Hyperboreo praenuncia Fama recessu
Aedonas hyemes volucri dimensa volatu
In Zephyros sulcabat iter, magnamque salutans
Hesperiam, Adriacis allabens finibus haesit.
Hic ubi me Arctoae vidit telluris alumnum
Aonium Euganeo[176] meditantem murmur in antro,
Sicut erat patrii suffusa aspergine Martis
Sanguineum excutiens atro de corpore rorem
Succedit luco, et nostra Dea restitit umbra,
Incumbensque solo iam lassis debilis alis
Talibus aggredit. Te nunc ignavia deses 73
Occupat Euganeae iuvenis pars una coronae,
En ego quot terras obii, iam praepete giro
Lustravi Aonidas, geminumque Atlanta replevi.
Exercet vates magnus labor: ille cruentus
Heroos inflat lituos, crepat ille pedestri
Sanguineas acies numero, fluit ille solutus,
Hi laetum Paeana sonant, hi pectine blando
Exhilarant tristes elegos, hi Sapphica culta
Hi lentum Scazonta, hi laeta anapaestica ludunt,
Partaque dinumerant Arctoo, et hoste trophaea,
Tu cunctaris adhuc sacri praeconia Regis
Pegasea tentare tuba, Tanaimque subactum?

[176] Hunyadi itt a másik költőfejedelemre, Petrarcára (is) utalhat, aki az Euganei-dombságon található Arquà településen halt meg.

Exurge in numerum, quid capripedes Satyriscos
Quid iuvat Heliadas subdivalesque Ithyphallos
Delyrare lyra, lascivaque numina Faunos?
Aut si forte breves Gyaros sannamque vereris,
Si nondum Ascra favet, necdum tibi somniat Aon,
Aude aliquid, noluisse sat est, teque exime vulgo.
Haec memorat, coeloque viam molita per auras
Ingreditur nymbos, et rauca tonitrua tranat.
Nunc ego quid coner, Phoebumne in vota vocabo?
Iam fessa est Phoebea chelys, numenne precabor
Montis Hiantaei? iam laudibus entheus Aon
Ebrius est, fontemne bibam? iam deficit Ascra.
Moeoniasne implorem umbras animamque Maronis?
Non unus Maro, non unus tibi sudat Homerus.
Praesentesne canam titulos Arctonque receptam?
Praeterita accendunt animum, belline labores
Iustitia exsuperat, clarorum nomen avorum? 74
Immensum mihi surget opus, partemne relinquam
Virtutum laudisque tuae? Quodcunque tacebo
Maius erit, prompto faciens Rex magne furori,
Obruor immensa virtutum mole tuarum
Non licet heroas acies, tot bella, tot enses
Tam timida vibrare lyra temerarius error
Excludit veniam, laus est siluisse modeste.
Interea Euganea sine me rude carmen in umbra
Inter odoratas lauros, atque Itala Tempe
Cantare ad cunas. Mavortia flare trophaea
Non opis est nostrae, magnorum maxime regum.
Maiores maiora tonent, gaudere triumphis
Nos satis est, humilique humiles inflare cicuta
Cum Satyris rurale melos, sic pauperis horti
Villicus exiguum sterili de iune[177] racemum
Suspendit Bromio, pastores farre litarunt
Thure Iovem, parva Cererem placamus acerra.
Forsan erit tempus, quo te tuaque inclyta gesta
Incipiam maiore lyra, totumque movebo
In laudes Helicona tuas, nunc paupere plectro
Tantarum liceat fastigia tangere rerum.

[177] Talán a *iuniperus*ból rövidíti (terméketlen/haszontalan borokóbogyó). Vagy félreírás és talán *vite*?

VIRIDARIVM
POETARVM
Tum Latino, tum Græco, tum Vulgari
eloquio ſcribentium.

In laudes
SERENISSIMI,
ATQVE POTENTISSIMI
D. D. STEPHANI
REGIS POLONIAE,
Magni Ducis Lituaniæ, Ruſſiæ, Pruſſiæ, Semogitiæ, Kiouiæ,
Liboniæq; Domini, ac Principis Tranſiluaniæ.
In duos Libros diuiſum.

STHEPHANVS BATHOR
REX POLONIÆ, &c.

VENETIIS, ad Signum Hyppogriphi. 1583.

A *Viridarium poetarum* címlapja (1583)

Iampridem opprobrium titulis, et inania regni 75
Pondera, et edomiti ludibria viximus Haemi,
Nascere magne pater patriae, quo vindice fasces
Maiorum canasque iubent procedere leges
Infensi quondam superi, praesagia magnae
Indolis agnosco, video, felicia nasci
Saecula, et optatam Ungariae revirescere pacem;
Audio Amiclaeos, praesagum carmen olores
Cantare, et cunas blando lustrare volatu
Sarmatici ducis; ecce novum mitescit in aurum
Natura cogente chalybs, iam flumina lactis
Flumina mellis eant, iam sudent balsama silvae
In falces abeant gladii, fluat amnibus aurum
Nectare et ambrosia tumeat Mavortius Ister.
Tu vero, Stephane, ingentes accingere ad orsus
Bellipotens, en tota tuum coniurat ad ortum
Machina, et aeterni spirant praesagia coeli.

Te nascente ferum cecinit Chaldaeus aruspex
Auspicium Arsacidis, augur te agnovit Hetruscus
Nascentem, aspectisque Aegyptus horruit astris.
Te Clariae sacer horror aquae tripodesque deorum,
Te Persae stupuere magi, te sensit aruspex.
Cortina trepidante Tages, te Marmaris ara, 76
Te Pelusiaci praedixit victima Lagi.
Phocaico nunquam tantum mugivit ab antro
Alma Themis, nunquam tam veri numinis aestro
Fatidicos fudit Dodonia quercus elenchos.
Miratur Babylon nodosae robura clavae,
Et fidos arcus et avitae tela pharetrae
Iratos fregisse Deos, lamenta vagantur
Per populos, vetitumque nives texere Canopum.
Hostia nulla placet superis, non anser Osirin,
Non placant fruges Cererem, non cerva Dianam,
Non haedus Bromium, sus Maiam, capra Minervam,
Non furvae Plutona boves, Ergenna bidental
Expavet, in Boream flamen canit exta dialis
Crescere, defectisque Nothon marcescere fibris.
Illic et lapidum fletus et flumina dextra
Attonitos terrere magos partusque sinistri

Semiferi vultus et flammea barba cometae.
Ingeminat solitos cautes Sipyleia luctus,
Liquitur in lachrymas Eurus, miserabilis uda
Canitie, pullaque Nothus maestissimus ala,
Quam vellet mutare diem, Boreaeque beato
Invidet imperio, gelidus licet axis utrumque
Nutriat, atque pari dispensent frigora libra.
    Aemulus exultat Boreas, pigrique Triones
Luxuriant, choreisque vacat genialibus Arctos.
Absistunt nebulae, mundus caligine liber
Deliolos flores et odori germina veris
Fundit, et halanti cunas dissuaviat herba.
Alma canit Natura novo gavisa sereno, 77
Dulce genethliacon saliunt ad plectra Napaeae
Pannonides patriique canunt encaenia Daci,
Oscines sacra infantem cinxere corona
Laetantes, melicoque fluunt modulamina rhythmo
Ad cunas. Nunquam tot aves Arctoidos orae
Vidit Atlas, patrium linquunt Maeandron olores,
Dilectum alcyones linquunt Ceyca, remisit
Daulias ales Ityn, nigrum liquere sepulchrum
Memnonides, tepidum mutarunt Strymone Nilum
Naupliadae volucres, non Nisi Scylla capillos,
Non Circen Diomedis aves, non Terea Progne
Infestum meminit, volucri cita verbere penna
Quaerit Atlanteas dextro sub cardine plantas.
Elysios quoque fama tui venerabilis ortus,
Magne heros, heroas adit. Gaudere nepoti
Turba patrum, quos cana fides et Martia virtus
Perfunctos vita poenali a sede secretos
Addidit aeternis abluto corpore Divis:
Busta licet mutumque caput fessumque cadaver
Felix Alba tegat. Nascenti cymbala regi
Instaurant vates, antiquaque fila resummunt.
Quaque licet sacro plaudunt modulamen Averno,
Iam nec Threicii crinem miratur ephebi[178]
Letiferae lyricen gustator Anacreon uvae,[179]
Aeolis Ambracides Sappho non heroinas[180]

[178] Anakreón (fr. 71).
[179] Plinius anekdotája szerint Anakreón egy szőlőszemtől fulladt meg (*Nat. hist.* 7.44.3–7.44.5).
[180] Itt Szapphó szerelmeit sorolja fel. Cf. Angelo Poliziano, *Nutricia* 619–627.

Ardet Anactorien et sideream Telesippen,
Excidit ore Phaon, sordet modo Mnais et Atthis,
Est nova cura iecur. Cunctos tibi nutrit amores,
Te recinit iam lymphatae nova pectora vates 78
Implentur veteris Phoebi, laetaeque futuris
Concipiunt numen, venturaque fata recludunt.
Quicquid Amalthaea et veri praesaga Phaennis
Quicquid faeta Deis Manto longaevaque Glauci
Deiphobe, Herophile et venturi conscia Demo
Phemonoe Phytoque et Apollinis aemula Sabbe
Et Carmenta parens, quicquid Marpesia fati
Dives habet, non iam folio librove loquuntur
Ancipites, sed certa refert, sed gutture vivo
Spiritus, arcanumque evibrat Phoebade numen.
Tu quoque, qui volucres, qui nigra venena, Melampu
Novisti, gemino zelatus Apolline mentem
Laeta renascenti cecinisti gaudia mundo.
Festa coronatae peragunt convivia vitae,
Exultant geniale pii per Averna nec unquam
Orphea tam magno manes cinxere theatro.
Arrident superi, regalia sydera summos
Obsedere poli tractus, nec ad ima salubres
Abscondunt radios, toto ferus exul Olympo
Saturnus rursum Latio latet, occupat orbem
Cres heres, flamma radians tonitruque secundo.
Ecce novum sidus sinuatis aethere giris
Vidit uterque parens longo descendere tractu
Illabique domum, et bifido proserpere cornu
Ad cunas stupuere simul. Simul igne divino
Praesagus flagravit apex radiavit honorus
Vertex, innocuae carpserunt tempora flammae
Mox sua Ledaei repetunt convexa Lacones.
Non satis est superis coeli terraeque marisque 79
Prodigiis fecisse fidem, placet ora videre
Infantis, numenque novum convexa relinquens
Ingreditur terras venerandi curia coeli.
Expediunt sese celeres, vehit aurea magnum
Ala Iovem, subeunt Cybeleia lora leones,
Sphaera rotat Ianum Genii iunxere Molossos.
Sithonios Mars fraenat equos, tu tigrides, Euan,
Alma Ceres cogit rapidos ad fraena dracones;

Mercurium sua penna vehit Tritonida pardus,
Saturnum cancri, dominam Saturnida pavi.
Neptunum balaena senem, vaga cerva Dianam,
Luna boves urget, Ditem vehit acer Alastor,
Mulciberum salamandra Fabrum, terraque poloque
Maiores venere Dei, qui fata gubernant
Bis deni rerum domini, venere minores,
Quos arbor, fluvius, mons, fons, nemus, aequora, rura
Diversis coluere sacris. Venere secreti
Indigetes, cycnos gemini iunxere Lacones,
Flora premit zephyros, bigas insedit Enyo,
Solis avem custos aeterni nectaris Hebe
Conscendit Iovis ales agit Ganymeden amatum.
Venit et ad terras felix Astraea relictas,
Quam laeva turtur, fert iuxta ciconia dextra,
Alcidem sua monstra vehunt, pars caetera divum
It pedes, ut tetigere sacri cunabula Regis,
Quod sors cuique dedit, Divo pia dona recenti
Certatim accumulant. Cingit diademate crines
Iuppiter, et sceptro rex regem illustrat eburno.
Dat pater ingenium puero Saturnus, et altum 80
Consilium, bifrons promittit saecula Ianus,
Neptunus maris imperium, spolia ampla Diana
Consortem Lucina[181] tori Berecynthia prolem,
Sol annos, Gradivus equos, Cythereia leporem,
Virtutes Pallas, celebrem Saturnia famam,
Uber agri faecunda Ceres messemque beatam,
Optatum genius votum, Bronteia tela
Vulcanus, Dis divitias, dat spicula Phoebus,
Eloquium confert Hermes adamantidaque harpen.
Donat Hydaspaeis ornatam nebrida gemmis
Vite beans Bromius. Promissa assensibus implent
Indigetes et turba minor dant foedera fratres
Unanimemque fidem. Spondet Bellona triumphos,
Alcides animos infractaque pectora bello.
Dat gladios Astraea truces iustamque bilancem,
Aureolas dat Flora rosas, dat nectaris haustus
Iliades, pueroque puer pia basia iungit.
Dat ver aeternam et viridem sine fine iuventam
Diva gubernatrix longaevi nectaris Hebe.

[181] Diana „Lucina" jelzője a gyermekszületést segítő aspektusára utal (Iunó ugyanezen erejére is vonatkozhat).

Concilio solae abfuerant sanctaque caterva
Quae rata pacta Deum reddunt vitaeque tenorem,
Fataque dispensant divino pollice Parcae.
Accelerant Iovis imperio, fert stamina concha,
Gryphes Hyperboreae calathos quibus addit et aufert
Annorum Dea dura modo, tum maxima natu
Atropos obstantes revocans ad terga capillos
Candida vividulis intexit licia fusis
Sic memorans: Salve o patriae spes una, patrisque
Magne puer, salve iam dudum debite terris 81
Auxilium, requies fessis, victoria victis,
Poena reis, custos populis, lux una tenebris,
Una salus aegris, salve iustissime vindex
Iustitiae, salve obscuro Sol addite mundo,
Mecaenas Musis, desuetis Scipio bellis;
Alcides monstris, Numa legibus, Aeacus orbi,
Ops miseris, Decius fugientibus, Annibal hosti,
Labenti Codrus patriae, captaeque Camillus,
Typhois naufragio, Cato victis, Cressius heros
Damnatis, Perseus vinctis, Brutusque tyrannis
Alcinous profugis, salve virtutis asylum
Iustitiae, salve Curius, Rhadamante nocentum,
Militiae Caesar, salve nunc parvulus infans,
Nunc spes sola tuis! Veniet robustior aetas,
Implebis terras infans brevis, aethera, Pontum,
Pontum caede, polos fama, terrasque tropaeis
Fabricios vinces animis, virtute Quirinum,
Religione Numam, dextra Titanas, Atridem
Imperio, lingua Crassum, gravitate Lycurgum,
Consiliis Fabium, Aeneam pietate, Philippum
Auspiciis, spe venturos, vivosque triumphis
Maiores gestis, cunctos ingentibus ausis.
Euge beate puer, divum genus, eia age nymphae
Pannonides, heroa novo conspergite flore.
Iam sudent querceta favis, eat Ister amomo.
Tu quoque desuetis iam tandem assuesce triumphis,
Hunne ferox; at vos felici currite Regi,
Currite felices felicia licia fusi.
Iam satis indultum lachrymis, sat sanguine vestro, 82
Bistonis intepuit rabies, sat caede litatum
Pannonia, satis exhaustum est, poenaeque necisque,

Cresce puer divine, licet quo vindice vinctos
Impia disiectis iuga detrectare catenis:
Currite felices felicia licia fusi.
Te nascente fluunt anni meliore metallo,
Te nascente redit vivus calor urbibus aegris,
Te nascente audent canae procedere leges,
Currite felices felicia licia fusi.
Macte animo puer Ungarico, tu maximus ille es
Unus, qui patriae veniat modo iusta iuventus.
Cunctando amissam, pugnando restitues rem,
Currite felices felicia licia fusi.
Te duce Sithonios in vincula belliger Hunnus
Thracas aget, coeloque iterum te praeside surget
Hunnus honos, domitoque iterum dominabitur Haemo,[182]
Currite felices felicia licia fusi.
Hic tibi Sarmaticas innectet Moscha catenas.[183]
Arctoi gaudete duces, gaudete, receptae
Vistulades, niveoque diem numerate lapillo,
Currite felices felicia licia fusi.
Aspicio flentem Tanaim, videorque videre
Sanguine sudantes campos et fulgere in armis
Magnanimo heroas respersos pulvere belli,
Currite felices felicia licia fusi.
Magna loquor, video redivivae moenia Budae
Bellogradumque potens et amaeni iugera Dravi
Atque triumphati fatalia fraena Poloci,[184]
Currite felices felicia licia fusi. 83
Impia non ultra bacchabitur orbe Megaera,
Cessabunt Erebi leges, et pace sequestra
Melle fluet felix tellus, pluet aureus imber,
Sistite felices felicia licia fusi!
Atropos haec caecinit, geminae assensere sorores,
Annuit omnipotens variis assensibus aether;
Infremuit Natura parens praescita Dearum,
Sanxit, et aeterni solvit se concio coeli.

[182] Visszautalás a 68. sorra.

[183] A livóniai háborúnak azon szakaszára utal, amikor Báthory István 1578-tól Rettegett Iván ellen több hadjáratot is vezetett.

[184] Polack (Połock) városa, ma Fehéroroszországban.

Vos modo, quae vada laeta Sami vitreumque Tibiscum 84
Pannonides colitis, nunc aspirate, Napaeae
Daciades, iam flore suo roseaque iuventa
Induite infantem! Vestris adolevit in ulnis.
Andide vos tenerum lauru et Cythereide myrto
Lustralique leves fovistis murmure cunas.
Aspirate Deae virides, et adeste vocanti,
Sic vobis Sol aeternus, sic flore perenni,
Ver halet, tepidaeque fluant clementius aurae.
Tuque iterum mea vota novo comitare favore,
Armipotens Stephane, exilem ne desere venam,
Atque triumphales hedera redimire capillos!
Parce, pater patriae, Cyrrhaea per avia donec
Loton et Euganeo carpam de colle corymbos.
Magne parens, nulli natorum laude secunde,
Seu colis Elysios, seu templa novemplicis aethrae,
Nunc ades, et primo sudantem pulvere firma
Uberiore Deo, secretumque influe numen!
Tu caneris, duce te sed enim praeeunte secutus
Arripuit sacri felix iter aetheris infans.
O, si tanta meae superet mihi portio vitae,
Ut natum Ungarico scindentem Turcica curru,
Agmina, deiectis inamaeni cornibus Hebri 85
Conspicuum trabea videam, cum barbara colla
Victori submittet Arabs, confessaque numen
Ante pedes Rhodope supplex animosa procumbet,
Tum mens plena Deo Pimpleideque ebria lauru
Sanguinea fera bella tuba Martemque crepabit,
Surgent in laudes arae, templumque tropaeis
Instituam, Rex dive, tuis, altaria mystes
Perfundam veneranda mero, plaudensque chorea
Ture sacros adolebo focos, niveaque hecatombe
Castaque lacte novo peragam votiva sacerdos.
Stabunt et vivis spirantia marmora signis
Pro foribus custos belli Deus Attyla, clades
Hesperiae geminique trucis duo lumina Budae
Corvini vinctisque duces ad terga lacertis
Nec iam fulminea metuendus Turca sarissa.
Pendebant quoque dona tholo, nunc symbola grati

Quantulacunque animi deductum dilige carmen,
Primaevi neu temne rudes, Rex magne, laboris
Primitias, si quando iocis te forsan amicis
Vel belli feriae, pacis vel seria laxant
Consule, et haec aequi, si te non digna patrono,
Non iniusta tamen: nec semper adorea divis
Magna damus, sed grata tamen; dilexit avenam
Thuscus eques, nec oves in apricae fornice rupis
Pascentem, niveus nec arantem tempsit Alexis
Tityron, et sua bucolicis est gratia Musis.
Vix dum tu tenero natalia limina passu
Libabas, primaevus adhuc et idoneus ulnis,
Ante annos iam bella geris, iam multus in ore 86
Miles erat, nec iam nucibus vel arundine longa,
Sed gladiis praecox gaudes, campique cruenta
Tempestate ferum gravibus cohibere lupatis.
Tympana pro cunis pro mollibus hasta susurris
Pro domibus dumi, pro bullis bella placebant.
Iam tum Carpathio fictis in pulvere giris
Gaudebas, hastamque rudi vibrare lacerto.
Martius horror inest membris, oculisque verendis
Nescio quid regale micant, niveaque refulgens
Maiestas in fronte sedet, sacrumque beatae
Iam spirant diadema comae; maturior annis
Nil breve moliris, primoque ostendis in aevo
Quis quantusve fores, et dignas indole tanta
Balbutis lingua nondum articulante loquelas.
Talis ad Eoum primaevus Liber Hidaspem,
Ut primum patria subrepsit posthumus alvo
Iam Iove digna patre, et miranda virilibus annis
Carminat, et nigrum perterret cuspide Gangem
Thyrsigeramque ferox infans desudat ad hastam.
Ipse triumphato quoties fluxisset ab ortu
Threiiciis plenus spoliis et Perside gaza
Magnanimus genitor, reduci non iungis anhelum
Basiolum, non brachiolum, sed belliger armis
Advagis, laetus Thressam tibi saepe pharetram,
Saepe pater parvo phaleras suspendit et ensem,
Heroamque brevem calamis oneravit et arcu.
Saepe coruscanti te non puerile loquentem,
Parvulaque ad rutilos tendentem brachia vultus

Cernuus assumpsit gremio rudibusque lacertis 87
Fraena dabat moderanda feri teretemque sarissam:
Attentare manu, atque hirsutae cassidis ignes.
Reptasti puer in clypeo flammamque vomentes
Tractasti galeas et acutae cuspidis hastam,
Non pavidus, non si Sais Phorcynide virgo
Velet, et Atracii sinuent per colla Cerastae.
Quid tibi tunc animi genitor, cum pignora tanta
Aspiceres, rumpunt dilectum gaudia pectus?
Et lachrymis maduere genae, mox versus ad astra,
Mene (inquit) tanto duxistis munere dignum
Militiae longo defectum membra labori,
Di patrii; date Threiicios adiuret in hostes
Succedens oneri patribusque, parentet uterque
Christophorum Christo, Stephanum sacrabo Coronae:
Ille Deos templumque colat sanctumque tribunal,
Hic reges regat, et domitis det iura tyrannis.
O nimium foelix, o terque, quaterque beatus
Natorum virtute pater! Cur amplius ergo
Degeneri tellure moror? dilata quid addet
Votis vita meis? Iam iam securus honorum.
Succedam Elysio, tituli manet obses aviti
Non unus, vixi felix. Sic fatus utrisque
Oscula libavit natis, et thure cremato
Vota reus solvens, praesagum dividit omen,
Sic urget fatum, sic mens non cassa futuri,
Sic author Deus intus agit. Crescebat uterque,
Ille annis, hic spe maior, duo lumina matris
Pannoniae, ceu rosidulis duo lilia thyrsis:
Paulatim exertant rutilum iubar, ictaque Phoebo 88
Sidonios pandunt vultus, et hiantia rostra
Ad solem geniale rubent, flat amica micantes
Aura sinus, vivunt nymphae, timet aemula nais,
Quae videat Dea, quae rapiat, quae prima decoro
Ungue metat charo dilectum munus amanti.
Unanimi quoties frater cum fratre per urbes
Pannonias in equis Tyrio radiabat in ostro,
Cedebant proceres spatiis, et odoribus omne
Ambrosiis halabat[185] iter, proscaenia plausu
Compita fervebant votis, Sobolescite magni

[185] Hunyadi 1583: habebat.

Relliquiae generis, quibus est concredita fato
Ungara res, patriaeque salus excurrere fama!
Non pigeat pueri proavos crescente iuventa,
Neu doleas, invicte pater; sic Aegea Theseus
Pelea Pelides, sic Aesona vicit Iason.
Talis Amyclaeos non iunxit copula fratres,
Tanta nec Inachio Pyladem devinxit Oresti
Pyrithoumque fides, cedat concordia foelix
Euryali et Nisi, sparsam in duo corpora iures
Unam animam, geminosque ab eadem vivere vita.
Sic Latonigenae, seu Cynthi, seu Aracynthi
Exercent dumeta Dei, pharetrata caterva
Pone ruit, praeeunt fratres, par annus utrique,
Par animus, facies, eadem coniuncta voluntas.
Uruntur tacitum Dryades, suspirat Oreas,
Deperit omne nemus, currunt ad retia mites
Sponte ferae, parent laqueis, nec tuta capessunt
Devia, non pedibus celeres, non mole resistunt
Maiores, non dente ferox, non cauta latebris 89
Sponte lupus sequitur casses, sese obiicit ultro
Ursa plagis, non frendit aper, non saevit hyaena,
Non fugiunt fetae venabula dia leaenae,
Dulcia declinant furtivae ad basia quercus.
Ipsa beatorum torvo Rhamnusia vultu
Foedus amat fratrum, tandemque oblita nocendi
Mitescit Nemesis. Tales sibi crescere natos;
Alternant per vota patres, oculisque sequuntur.
Hos cuncti genuisse volunt hac nubere lege,
Nec caelebs, nec Vesta negat, sic innuba Pallas
Gignere vult thalamoque animum sociare marito.
Nunc vetus attollat fallacem fabula Ledam,
Et fratres ovumque suum, nunc Graecia iactet,
Quam vates finxere fidem comitetur Averno.
Thesea Pyrithous, tumuloque Patroclea donet
Aeneides, cedet veris amor, ardet utrinque,
Maior ut ingenua gravitatem fronte serenat,
Utque minore minor tantum superemicat omnes
Maiestate viros, vultuque allectat amico.
Ut minor heroas et iam num spirat honores,
Ut rotat infrenes eques imperiosus habenas
Nilque puer puerile gerit, contutibus haerent

In puero, unanimique fremunt praesagia voto.
Ergo ubi iam certo signavit limite gressus,
Protinus arma loqui, et saevo praecingier ense:
Iam magno comes ire patri iam viva videre,
Praelia, et Emathio sudare in pulvere gestit,
Temporis impatiens tardi, nimiusque iuventae.
Qualis ubi levibus vix audens fidere plumis, 90
Parvus olor solus, natalibus incubat ovis,
Mox sua materna suffragine brachia tentans:
Reptat humi, repetit nidum, sequiturque parentem,
Luxuriansque fuga, vicina sidit in ulmo;
Hinc aliis, atque hinc aliis sublimia donec
Arripiat tandem, et rauca inter nubila clangat.
O quam saepe patris nimiis successibus amens
Invidit, bellique sibi meliora negari;
Indoluit tacitum, atque herois ignibus arsit.
Prospera sic patris, fertur flevisse Philippi:
Parvus Alexander metuens sibi defore laudum,
Materiem, toties illo referente trophaea
O quam saepe patrem, mixta puer inclytus ira
Vota recusantem nati, cervicibus haerens
Corripuit. Quo nam usque meas pater optime differs
Virtutes? Semperne ignavae degener ulnae
Pondus ero, generis contentus stemmate nudo
Semperne indecoris plangam vagitibus aulam.
Sat pupis nucibusque datum, mihi nempe coaevus
Pellaeus iuvenis Nabathas,[186] Pompeius Iberos
Invasit, magni referens cognomen uterque:
Quid iuvat hos animos, et cultum puberis aevi
Degeneri traxisse mora, talesque lacertas;
Heroos nati genitor sic leniit aestus.
Parce rudi nostrae non degener indolis haeres
Virtuti, atque animos opera ad maiora reserva.
Vix primaevus ad huc tria, nec sexennia mensus:
Aggrederis metuenda patri, compesce calores.
Icarus et Phaeton in aquis exspirat uterque, 91
Dum patre plus audent pueri, fiduntque iuventa:
Exue corde metus, veniet mihi crede theatrum,
Quo nimium spectere puer, pretiumque labori.

[186] Valószínűleg Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzai*ból is ismert I. Démétriosz Poliorkétész makedón királyra céloz, aki Kr. e. 312-ben megtámadta a nabateus királyságot, bár elfoglalni nem tudta fővárosukat, Petrát.

Aequa rogas, sed cruda nimis festinaque virtus
Consulto rationis eget, Prudentia bello:
Sternat iter, sic nempe Iovis genitrice cerebr,
Bellica se fudit Pallas. Si noscere verum
Si ratione cupis, non sensu vivere bruto,
Disce puer, dum prima novae lanuginis aetas
Invitat nec calva comas occasio vertit.
Ut peritura ruit praeceps sine remige puppis:
Sic populos sub Rege rudi. Viguistis Athenae
Sub iuga barbaries, et bellipotens Lacedaemon
Et Thebae venere truces, Academia donec
Docta Platone crepat, dum Stoica porticus artes
Verbosis serit in triviis, magnusque Licaeum
Format Aristoteles, rigidi dum Socratis aetas,
Ad crudam dociles virtutem inflammat ephebos.
Aspice Pellaei sacra incunabula Regis,
Et Cyrum legem regum, quod uterque monarha,
Consilii quod uterque potens bellator et acer,
Ille Semyramias prostravit cuspide turres:
Calcatum galeis Indum victricibus hausit,
Causa est ingenuas didicisse fideliter artes,
Per geminum sedenim magni quinquenne flagella,
Sensit Aristotelis patefactus limes Olympo,
Atque refecta pii merces Stagira laboris.
Aspice melliflua torquentem fulmina lingua
Bis patrem patriae Ciceronem, hic aspera primus 92
Contudit arma toga, plus et quam calvus Iulus
Plusquam Crassa domus Romanam restituit rem;
Pastores populi, ne laederet ultor Atridas,
Diva inflammatum vetuit Glaucopis Achillem.[187]
Pallas erat ratio formata fidelibus annis,
Actaque semifero sub praeceptore[188] iuventa.
Hinc tibi Iesaeos ter maxima nomina reges
Psallentem Davida melos, templumque dicantem,
Iam plenum Solomona Deo, rex magnus uterque
Et magus et magnus domini de lege Prophetes.
Saxa, feros homines, testudine, dulce loquendo
Molliit Amphion, chaos et Styga musicus Orpheus,
Non cythara, sed voce magis, nec Ariona Delphin,

[187] Homérosz, *Il.* I.223–.
[188] Kheirón kentaur.

Pyratae vexere maris, fidissima custos
Ars erat, et manans divino nectar ab ore.
Adde, quod hac iter est coelo, sic libera busti
Laus aeterna viget, famaque superstite crescit,
Quinque secant terram zonae,[189] quas sive rigenti
Stringat hyems, glacie, medius seu torreat ignis,
Qua tamen extat aquis tellus, genitalis ubique
Nata fovet, non sol aestu, non bruma rigore
Naturae frustratur opes, altrinque tenetur:
Estque suis cunctis aether, elementa, nec illos
Spiritus alter alit, communi Soli fruuntur,
Differimusque situ sub eodem fornice coeli.
Hi licet, ut credi par est, belloque, togaque
Non temnenda gerant, nec nobis forte minora,
Et gelidos extra tropicos, medioque sub aestu.
Anne tamen vivunt? vix illos esse fidelis 93
Persuasit ratio, quin veri ignara vetustas:
Vitales tres esse negat, quae Sole perenni
Aestuat, algentesque aeterno frigore zonas.
Nec mirum, desunt artes quae facta per orbem,
Evulgent, famaque viros interprete monstrent.
Quare age, quid dubitas, tales convertere in usus,
Primaevi breve ver aevi, docilemque iuventam,
Annales evolve meos, proavitaque gesta,
Nunc Italos etiam retro te confer in annos
Athletas Sophiae duplicis rimare, Maronis
Ingenium, Tulli linguam, praecepta Platonis,
Numen Aristotelis, dominam quibus artibus Hellas,
Persida deiecit solio, quibus Hellada Roma,
Romanos Hunni, nostrum genus, adde parentis
Abdita Naturae, quid agant post corpora manes,
Unde corusciferae nubes unde explicet auro,
Tres Iris varios adverso Sole colores.
Nunc et Smyrneo iuvet indulgere recessu
Iratos quo melle linat, qua Pyrrhus ovarit
Indole, dum magno non degeneraret Achilli.
Neu unquam Samius ferat in declivia trames,
Nate nota nunquam puero monitore, sed annis
Utere maturis; felix mihi crede iuventa,
Consultor cuicunque senex, sed et integer aevi;

[189] Az öt égöv. (Vergilius, *Georgica* 1.233–239; Ovidius, *Metamorphoses* 1.45–51)

Sine throno sedeas, lare seu privatus avito:
Consiliis, usuque tuum metire Senatum;
Si fore sancta cupit multo sene garriat aula.
Quod si te Virtus opera ad maiora vocarit,
Recta duce Virtute, et comitante secunda 94
Fortuna, neu certa Deum decreta refutes.
Mox ubi te matura virum firmaverit aetas,
Plena tuis sensim pandet se occasio rebus;
Tunc fortes imiteris avos, et si qua probasti
Incipe tute sequi, et cunctis exemplar habetor.
Dulce sit in clypeo, vigiles producere noctes
Attegiis vitare nives, hyemare sub axe,
Ascensu montes fluvios evince natatu
Si silvae obstiterint, silvas prosterne bipenni,
Si valles supera saltu, si saxa vetabunt,
Saxa superfuso rumpes Paeni instar aceto,
Nec quocunque geres, sed noto milite bella,
Perspexit quem longa fides, atque aspera rerum
Magnanimum videre prius, non futilis aula
Lydia namque silex, ut crimen adulteris auri,
Sic animos adversa probat fortuna fideles.
Quin Stephani quod nunc patris arbitraria nomen,
Fortuito censura dedit, fatale fuisse
Re mox et virtute proba, simul indue mente,
Magnanimem proavum, qui primus opima Tonanti,
Suspendit tumidumque Notho Mahometon, et Euro
Verrentem Ungaricos centena remige fluctus.
Stravitque,[190] cum Threiicio vada sanguine victor
Paeoniasque replevit aves, pepulitque cruore
Flumina, corporibus valles aequavit hiulcas.
Perge igitur dilecte puer, securus in astris,
Sic fuero, sic vate bees, patriamque, genusque,
Hoc pignus patris instar habe, sic Ungara crescet
Gloria, sic divus post fata vocabere votis scandes. 95
Haec genitor mandata dedit, natique iuventam
Sic flexit, teneros his artibus imbuit annos,
Ipse sacro iampridem haeres decretus olympo
Deseruit terras, aeternaeque regna petivit.
Siccine me vitae in bivio, rudibusque sub annis
Destituis pendentem animi, fragilemque caducumque

[190] Hunyadi 1583: Straus equeit (sic!)

Ah nimium secure mei pater inclyte? qua iam
Tellure excipiar, quae me in discrimina dedam
Nunc primum illatus mundo atque ephemerus hospes,
Ille refert variisque onerat convexa querelis.
Dum dubitat vitamque rudis speculatur ab omni
Cardine, distorquetque animum in contraria curis,
Ecce duas Iuvenis non uno tramite cernit *Virtus, et voluptas.*
Adventare Deas; levis altera et altera vultu
Pene vir est, neglecta comas succincta lacertos,
Atque altum ingrediens. Haec Virtus, illa Voluptas
Nomen habet, petulans nimis haec et amabilis, illa
Hirta severa, sui similis, cinxere sorores
Hinc atque hinc latus ensiferum, praeit heroinam
Casta Pudicitia atque tenax Constantia recti
Laeva cana Fides, et honos, et Gloria vivax,
Dextra Iustitia, et Pietas, et nescia labi
Temperies, iudexque sui Prudentia cinxit,
Pone Pudor, probitasque comes, volat innuba virtus
In mediis, vultuque Deas superemicat omnes.
Illa toro molli recubans et passa papillas
Idalios discincta sinus et odoribus halans
Pressit olorinis effulta sedilia plumis
Aureolosque rosa parce interplexa capillos 96
Invitat paetis oculis ad basia, molles
Mille volant circum illecebrae, Veneresque, iocique
Mille pharetrati dominam comitantur Amores.
Lora Libido regit, lateri genialis inhaeret
Luxuries, Somni dulces et amasius Euan
Accubat in gremio, circumque pedissequa turba:
Hinc Irae faciles, hinc personata Simultas
Ebrietasque mero faetens, et bruta Cupido,
Et Torpor putris, et cornuta Superbia, et exlex
Ambitio, Visusque salax, et Tactus adulter.
Mox ubi composito iuvenem penes ore resedit
Blanda veneni fluo coepit sermone Voluptas.
    Ergo ne tam tristi iuvenis transmittis abusu *Voluptatis oratio.*
Ver aevi, questuque Deos iniurius urges?
Liber es, indulge genio, curaeque facessant,
Dum faciles anni, vitaeque beatior aetas
Invitant, en purpures rosa prima pudoris,
En ut Acidalias spirant vaga lumina flammas,

Virtus és Voluptas (Brant, 1497)

Accede et nostro iam primum assuesce choreis
In gremio, me nuda Venus, Charitesque coronant,
Me comitatur heram iugi pax alma tenore.
Illa ego sum, cui tot vitae tot secla laborant,
Dulcis odos aethrae, venerabilis unio rerum,
Pax hominum qua Sol animat qua concipit orbis,
Conceptosque fovet faetus, ego misceo sacris
Coniugiis elementa, arcanaque foedera iungo,
Quae varias postquam in species miscella redegit,
Hinc hominum vitae, hinc volucrum, formaeque ferarum
Et quae marmorei verrunt vada caerula Nerei 97
Sacra voluptatis, servant rata foedera Divae,
Haec ne trux Virtus, et avarum diruat aevum,
Impleo vi gravida, et facundos insero rores,
Unde tot annorum soboles, unde inclyta gentis
Tu quoque Bathoreae nondum matura propago,
Et genitus, geniture alios, sic consulo rebus
Fida altrix sic regna parens; propugno caduca.
Illa ego cui coelum, furvi cui regia Ditis,
Militiaeque ducum parent, cui belliger ensis:
Sarcula, rastra, bidens, falces, ligo, vomer, aratrum,
Pro me navi fricat,[191] sulcat mercator abyssos,
Pro me Sidoniam sub tauro Iuppiter albo:
Fur rapit Europen,[192] Asopida decipit igni,
Impluvio Danaen, et quid Iove maius habetur.
Pascit Apollo gregem, Vulcania vincula Mavors,
Ludibriumque Deum patitur, vaga Cynthia nudum,
Endymiona polo praefert, veteremque cicadam
Dignatur roseo praegnans Aurora cubili.
Alcides infanda patrat, prorupit Averno
Rex niger, ad Seras propter me ad Bactra cucurrit,
Magnus Alexander, pro me Pagasaeus Iason:
Iussa subit fratris, metuendaeque vellera legit,
Nempe ut secura reliquum mihi viveret aula.
A me quid gustat, tangit, videt, olfacit, audit,
Vester habet sensus, fragilisque tot organa vitae.
Defugiesne bonum, quod Diique hominesque sequuntur?
Dum licet exulta, et praesentibus utere Divis:
Dumque anni fragiles, atque invidiosa vetustas,
Nondum aevi meliora rapit, mox fabula vulgi 98

[191] Hunyadi 1583: fragat.
[192] Hunyadi itt a szidóniak Európénak szentelt templomára utal.

Et civis et manes erimus, cassoque queremur
Praeteriisse dies et ademptum aetatis honorem.
Heu miseri, quos hoc breve ver in limine vitae
Destituit iuvenes, ah quos temeraria virtus
Lancinat, ecquid honos etenim sine flore iuventae
Gloriolaeque leves et futilis aura iuvabit?
Nonne fuit satius turba curisque solutos
Hic inter Veneres molli dare tempora ludo
Quam tot in exhaustos terraeque marisque labores
Currere praecipites et per discrimina mille
Virtutis fera iussa sequi, nos vivere longum,
Illa breves annos, nos lusus illa labores,
Nos requiem, ciet illa grave sine fine tumultus,
A me pax tranquilla venit, securaque leti
Perpetuo florens aetas et gratior auro
Fax oculi et rosa dilectae diuturna iuventae,
Aeternumque virens semperque aquilina senectus.[193]
Heu quos haec non heroas regesque, ducesque
Praecipites tulit et vitae viduavit honore,
Occidis in prima dulcis Pellaee iuventa
Perpetuus Thetidis dolor, atque miserrima cura.
Heu ego quot pro te lacrymas charissime Palla
Quos finxi gemitus, cum parvus et immemor aevi
Immanem sequerere virum, quibus ignibus ussi
Euryalum et Nisum tibi quas pulcherrime fudi
Parthenopaee preces, raperet cum prodiga vitae
Per medias virtus acies. Haec Tydea divum,[194]
Haec Paulum[195] Deciosque duo[196] et fulmina Romae
Scipiadas leto dedit, haec ne prisca retexam 99
Pannonios in aperta tulit discrimina patres.
Quis Lippam[197] tumulum Ungariae, quis funera Varnae[198]

[193] Erasmus, *Adagium* 856.
[194] A csatajelenet forrása valószínűleg Statius (*Thebais* 10).
[195] Lucius Aemilius Paullus († Kr.e. 216) római politikus és hadvezér, Lucius Aemilius Paullus Macedonicus apja. A cannaei csatában halt meg.
[196] A két Publius Decius Mus, apa († Kr.e. 340) és fia († Kr.e. 295). Politikusok és hadvezérek, akik mindketten a szamniszok elleni háborúkban haltak meg, az isteneknek felajánlva életüket (*devotio*).
[197] Lippa 1551-es török kézre kerülésére célozhat, de azt a keresztények visszafoglalják, majd miután Bernardo de Aldana kapitány harc nélkül feladja, a törökök 1552-ben ismét bevonulnak. A „Magyarország sírja" kifejezés Lippa esetében több, mint túlzás. Ez csak Mohács lehet. Talán a metrum miatt cseréli fel a két eseményt.
[198] Várnai csata, 1444. november 10.

Seriniumque[199] trucem et Lossonci[200] nobile pectus
Nesciat, ingentes animas, quibus exitus idem
Obtigit, ah si quis vetita modo surgat ab urna
Credo equidem sese nostris ultro inseret ulnis.
Tu quoque quem in geminum bifidae trahit optio vitae
Me sequere actutum et nostra securus in aula
Virtutis ride furias, dum Martia clanget
Buccina, vel lentus molli tere tempora ludo
Vel Baccho Venerive vaca, sine praelia Virtus
Desudet, frustra fleat, algeat, aestuet, amens.
Adde iugum servile lucri, si praemia cessent,
Languet iners virtus, pretio se sordida librat,
Vis ego virtutis, pro me metuitque doletque
Pro me in bella trahet superos, perrumpet Avernum
Axem humeris feret, atque Iovi furabitur ignem.
Carperet ut dulces tenera cum virgine somnos
Pyrithous manes adiit, Bryseide rapta
Pelidae virtus hebes est, est digna Lacaena
Cui Danai duo lustra terant, cui Troia procumbat.
Ut Phryges ut Rutulos patremque Lavinia bello
Involvat Venus est author lectusque iugalis
Mella Voluptatis per mille pericula virtus
Dum sequitur Thuscum Romano sanguine Tybrim
Excidiis terras implevit et aethera tabo.
Omne lucro facinus reditu metitur honestum,
Hactenus est Virtus, Tu (si sapis) effuge nate
Vile ministerium, melioraque iussa capesse: 100
Dum licet, et nostris facilem te caetibus infer.
Haec memorat, nec esset adhuc, ni mascula virtus
Concipiat sensim flammas, signumque furoris,
Admoveat dextram capulo, vix saeva ferendo est
Verbosa maledicta Deae, pudibunda votavit
Ora rubor, dubitat putres, ne evisceret artus
An consanguinea vindex obturbet abysso:
Monstrum importunum, crudo vix abstinet ense
Saeva manum, vix tela premit, vix verbera differt.
Composuit vultum, et mixta Dea nobilis ira
Subiicit haec parcens animis. Satin impia tandem

[199] Zrínyi Miklós (1508–1566).

[200] Losonci István temesvári kapitány 1552-ben halt meg, amikor Temesvár török kézre került. A törökök a várból a megegyezés szerint elvonuló magyarokra rátámadtak, akik közül sokat megöltek és fogságba vetettek. Losonci halálát Tinódi Sebestyén is megénekelte.

Temesvár 1596-os elvesztése (Ortelius, 1602)

Magnanimum oppugnas iuvenem, dulcisque veneni:
Egregiae valuere artes? Huc omnia confer
Monstra Erebi, non Smyndiridas, non Sardanapalos,
Non Parin illaqueas, iam iam scelerata facesse:
Heroos animos, et inexpugnabile tentas
Robur, et incoctum generoso pectus honesto.
Euge dicate Deo iuvenis quem protinus ortum
Excepi nutrice sinu, sparsumque salubri
Nectare, primaevo genitricis ab ubere raptum:
Lacte meo, tenerum ceu Pallas Erechthea fovi.
Euge meus sanguis soboles mea, nosce teipsum
Microtheon, civemque Dei, teque assere coelo:
Haec est Scylla vorax, haec est Zanclaea Charybdis,
Ista decennalis cauti Symplegas Ulyssei,
Haec fallax Syren, monstrosaque pocula Circes:
Hae Strophadum volucres, et avarae philtra Calypsus,
Maeonium cape nate moly, ramumque Sibyllae,
Evigilet ratio, nunc caeris obstruat aures, 101
Democriti tenebris oculos, thorace trilici,
Cinge latus, proh felices quis tale trophaeum,
Annuerit coeli favor, et sine crimine vitae.
Pauci equidem, quibus in bivio comes addita Virtus,
Tu sis ex paucis, nec te declinet euntem,
Culmen inaccessum, et dextra via lubrica rami.
Illa ego sum, non sanguis humi, non filia Ditis:
Sed caeli Dea, dux vitae, vis aetheris almi
Nata Dei cerebro, rerum vigor igneus ille,
Qui mundi per operta meo, quo pulcher in axem
Phosphoros hiberni rediens a limite circi,
Coniugis in gremium faecundos impluit imbres
Aeris, aeternus fati tenor, aureus ille
Omni parente Deum pendens ex aethere funis.
Quo pius Aeneas meritum, quo Liber adivit,
Aethera, quo niveae vernant duo germina Ledae
Vivit Alexander,[201] viget aeternumque vigebit,
Alcidae decus, et memori iuvenescet ab aevo.
Hi per inexhaustos, terraeque, marisque labores:
Non Cypriae castus, non te probrosa Voluptas,
Me sociam petiere sibi, nunc nectar odorum

[201] Báthory István kedvenc olvasmányának, Curtius Rufus Nagy Sándorról írott történelmi munkájának megidézése. Lásd: Petneházi 2012, 76.

Libant indigetes. Sed me vel sola tuetur
Maiorum pietas. Ego clari nominis Hunnos
Trans tot inaccessas Alpes, Riphaeaque claustra
Contra Austros Zephyrumque tuli, gentesque quietis,
Effaetas senio, suetumque minoribus orbem
Invadens Scythica tremefeci examine mundum,
Romanos domui non uno Marte monarchas.
Orbe flagellato, gentis secura subactae, 102
Ungariae natos optata sede locavi.
Protinus heroum generosa prole replevi,
Paeonas, unde genus proavorum nate tuorum,
Per certos ad regna gradus sceptrumque vocavi.
Maturum coelo patrem poscentibus astris,
Mortali vita facili languore solutum:
Restitui superis, et tali prole beavi.
Sic Almus,[202] sic Bela[203] parens, fulmenque secundum
Ausoniae Toxys,[204] sic crevit origine parva:
Tota retro series patrum, sic gloria vexit
Corvinos terrorem Asiae, stat Thuria[205] virtus
Et viget, et nullo tenebris damnabitur aevo.
Quis te magne Dobo[206] tacitum, aut te invicte relinquet
Chynisi,[207] ingentes animas quas provida Virtus.
Exemptas terra cives transcripsit Olympo.
Ergo dolis absiste ferox, et parce veneno,
Parce sacris inimica. Deos cur ore nefando
Incestas, et teste polo tua crimina fulcis?
Sed nil illicitum sceleri, tu sonte tonitru
Armasti coelum, et generi non parcere charae
Movisti superos, cuius sub iure tenetur:
Quicquid ubique perit, cui nigri regia Ditis,
Tartareumque chaos furvumque ministrat inane.
A te tot mortes terris iraeque Deorum,
Phthysis atrox colicae infames mutilaeque chiragrae
Et quos tu melius nosti cui talia curae,
Gallicus Hispanus diri sine nomine morbi.[208]

[202] Álmos vezért (819–895) Árpád fejedelem (845–907) követte.
[203] I. Bélát (1016–1063) Szent László (~1040–1095) követte.
[204] Taksony magyar fejedelem (931?–973?), Árpád fejedelem unokája, akinek vezetésével a magyar csapatok egészen Otrantóig eljutottak. Őt Géza fejedelem (945–997) követte.
[205] Thury György (~1519–1571), várpalotai, majd kanizsai kapitány, neves párbajhős. A törökök tőrbe csalták.
[206] Dobó István (~1502–1572), Eger várának híres kapitánya.
[207] Kinizsi Pál (~1431–1494), legendás hadvezér, országbíró és Zala vármegye ispánja.
[208] Szifilisz.

Ut nullae sine caede domus sine lite clientes,
Ut Troia ut Babylon, ut concidat alta Corinthus, 103
Ut Thebae, ut Spartae, et venerabile nomen Athenae.
Te duce Phryx Helenen fur Ilion Hellade vexit
Sponsa maritales incestat, adultera taedas,
In pretiumque dapes tactu transformat avaro
Te stimulante Midas, hominemque paciscitur auro.
Effodis omne latus terrae, cogisque nefanda
Privigno miscere truces aconita novercas.
Tu teneros scelerare mares, confundere sexus
Illicitos ignosce Pudor, si ferrea lingua,
Mille fluant voces, rigeat si pectus ahenum:
Parva loquar, potui satius tacuisse, nefasque
Heraclyti ritu tacito comprendere luctu.
Heu miseri, quibus in tale convertit abusus,
Ver aevi glycopicra Venus, quos faeda voluptas:
Involvens tenebris vitae viduavit honore.
Effuge chare puer, dumque insidiosa voluptas,
Nondum aevi rapuit meliora, iter astrue caelo.
Nec te decipiant dubiae ludibria sortis,
Nunc vi, nunc opibus, vanoque tumescere censu,
Concessum sceleri, ut mundo graviore ruina.
Omen eat, sic incesto dat sanguine poenas,
Aspirans ad regna Nero, luit arbiter Idae
Turpis, et a sinistro Solis formosus adulter,
Imperio mendacis avi, Romaeque potitus.
Tarquinio aeternum peperit cum prole voluptas,
Dedecus ultorem Virtus ad sydera Brutum
Provexit. Nunquam sine me secura potestas
Quaesita est, toties quondam me praeside victor,
Vi senis unius terris pulsatur, et undis: 104
Annibal,[209] Ausonio tepefecit sanguine Carras,
Fraude tua Crassus,[210] quaesitumque ebibit aurum.
Tu facis ut poenas ut vix credenda scelestis,
Exquirant tormenta Dei cum fulmina desint
Supplicio, quis enim Cyclops, quae flamma, quae incus[211]
Sat poenae sceleri fabricet coguntur Averna?

[209] Quintus Fabius Maximus Verrucosusra (ca. Kr.e. 208–203) céloz, aki a második pun háború idején a Hannibál elleni óvatos stratégiája miatt kapta a „Cunctator" jelzőt.

[210] A carrhaei csata, ahol Kr. e. 53-ban vereséget szenvedett a Marcus Licinius Crassus (Kr. e. 114–53) vezette római sereg a pártusoktól és maga Crassus is elesett.

[211] Hunyadi 1583: *quis incus.*

Iustitiae complere modum, non sufficit ingens
Iuppiter ad poenas, his saevi vulturis unguis
Immortale iecur tundit frustratur at illos
Unda fugax, hos futile vas, casurave moles:
Hos reditura silex, orbisve volubilis urget;
Igneus hos Phlegethon flammanti sulphure lambit,
Ah quam execrantur vitam, et convicia ructant
Dira deis, vellentque mori, sed fata recusant.
Et nunquam, et semper vivunt non ulla dolores,
Horarum momenta levant, his sedibus illos,
Damnavit sancti lex intemerata Tonantis.
Et merito me neglecta, te nempe secuti,
Proiecere animas ultro, non talia lucra
Stulti non tales habituri, me duce vitas.
I nunc, atque absolve reos, i vincla Voluptas
Deme tuis, satia fallaci Tantalon unda,
Pelle Prometheas volucres, Ixiona laxa,
Eripe anhelantem saeva Salmonea flamma,
Fratrinecas Danai nuptas cassumque laborem
Aeolidae pensa requie, videri hic quoque Virtus:
Quid valeat, quantum, et terris dominetur, et orco.
Nonne ego tot quondam poenas miserata tuorum,
Post mare, post terras ut opem sentiret Avernus 105
Instructum clava Alcidem, ut cessit Amazon:
Ut leo, bos, sus, equus, cerva, hydra, avis, umbra tricorpor
Demisi ad inanes imos, tunc ille trifaucem
Cerberon obtrivit, religatum Thesea solvit,
Terruit, et nigrum sterili cum coniuge Regem.[212]
Desine mendaci virtutem incessere lingua,
Quod Regina fuit tercentum, atque amplius annis:
Pannonia armipotens, famamque extendit Olympo
Autor erat Virtus. At postquam ignavia mentes
Dissolvit, sensimque hominum communis Erinnys
Degener irrepsit pulsa Virtute Voluptas,
Propitii fulgere Dei, vix angulus unus
Virtuti cessit, putris omnia torpor habebat,
Regnabant Veneres, et tu tener Euie et ira,
Gnata Voluptatis, dissensio, iurgia, lites,
Hydraque centenos diffuderat impia rictus.
Dum iugulis instat, dum trux quatit oppida Turca

[212] Hadész és Perszephoné.

Dum Nothon Auroramque simul Solymannus ad arma
Evocat, ignavus molli cum milite princeps,
Pocula siccabat, marcentes cautior hostis
Oppressit, turpi Rex[213] helluo mersus in unda:
Ardua nostra via est, fateor, nec fallere nobis
Convenit, ast ingens superat dispendia merces,
Et nosti ut nunquam parvo tam magna parentur
Conatu, si maternis haesisset in ulnis,
Aeacides, si deliciis uxorius Hector
Fluxisset, si servili nevisset in aula
Alcides, si non ingens errasset Ulysses,
Quis cineri superesset honos? vix nomen inane 106
Haessisset terris, Iri, fratresque Gygantum,
Pulsassent bruto genitalem pectore tumbam.
Quare age iam in primis o me mihi charior annis
Magne puer. Si te sancti reverentia patris,
Si decus aeternae accendit venerabile vitae,
Me sequere, et tantis iam nunc sis aemulus orsis.
Carpe breves aevi flores, docilemque premendo,
Finge animum donec rudis, et tractabilis aetas:
Mitescit facili cultu, ne deside somno,
Ne vano torpesce situ. Si bella requirat
Publica res primus suade, tu primus in armis
Appare, prospera lente cunctare sed aere
Martia tunc dulces abrumpat buccina somnos,
Nec freta, nec scopulos, nec hiulci fulminis iras
Defuge pro populo, Meroes calcabis arenas
Solstitio, Bruma Scythiam, tropicosque Triones.
Si par es celera pugnam, sin hostibus impar
Conatus elude suos, et castra salubri:
Pone loco vallo fossis, atque aggere muni,
Eque minus pugna, saepe ut sine sanguine vincas,
Pons Coclis[214] ars Fabii Muti[215] te flamma docebit.
Ut sis inferior nullus, nec Marte, nec arte
Maiores aequare, pares superare labora
Maior in adversis niteas, et vince ferendo
Fortunam, in dubiis neu unquam defice rebus.

[213] II. Lajos magyar király (1506–1526).

[214] Horatius Cocles Kr. e. 509-ben egymaga védte meg Rómát a Pons Subliciusnál feltartóztatva Lars Porsenna etruszk seregét.

[215] Kr. e. 508-ban az elfogott Gaius Mucius Scaevola Lars Porsenna etruszk király előtt egyetlen jajszó nélkül csontig égette a jobb kezét az áldozati oltár tüzében.

Fata modum invenient.
Seu te maturum regni ad fastigia tollam,
Seu privatus eris, semper cum Pallade casta,
Me propone tibi, quod si te praeside gentes, 107
Indigeant, accede Deis, et publica semper
Commoda mente tene, procul exitiosa voluptas
Absistat, fugiat luxus sapientia regnet.
Nilque nisi sanctum sancta dominetur in aula.
Nunc tibi ne magni desit custodia patris,
Utque rudem possis imitando fingere vitam
Protinus ingentem Varadini antistitis[216] aulam:
Ingredere hunc exemplar habe, et vice patris honora,
Dum teneras lanugo genas iuvenilis inumbret,
Eia igitur dilecte puer per sydera iuro,
Nil etenim mihi cum Stygiis, per et inclyta gesta
Pollicitis maiora dabo, virtutibus orbem
Explebo, inscribam superis, eris indiges aethrae.
Dixit, et amplexus pueri Dea laeta petivit
Dulcis, et in tenuem post basia vanuit auram.
    At Stephanus magni fatalem Praesulis aulam
Ingreditur ducente Deo, certusque futuri
Obfirmans duris animum, se caetibus infert
Heroum, et tantas docilis puer imbibit artes,
Maturam nec dum prodit lanugo iuventam,
Qualis ab Oebalia respirans gymnade Pollux,[217]
Flore genae iucundus adhuc, et pulvere pulcher:
Qualis Olympiacam viridis petit Elin ephebus,
Primitiasque Iovi vovet hoc apparuit ore
Troilos, et coma purpurei non saucia Nisi.
    Quis Xenophon divine tuos mihi tyro labores
Dinumeret: quae lingua tuae praeconia vitae,
Explicet? ut Martis parvus bellator anheli,
Cruda rudimenta in teneris exegeris annis. 108
O quoties iuvenis cunctis mirantibus udo,
Contectus sagulo clypei aestivavit in orbe,
Carpathiasque nives, et iniqui flabra Bootae
Nil aestus hyemi suae memor, nil imbris, et aurae
Pertulit ultra annos teneri tam prodigus aevi

216 Várdai Pál, esztergomi érsek (1483–1549), akinek az udvarában nevelkedett Báthory István.
217 Talán a nemeai játékokra gondol. Pollux ugyanakkor a rege szerint az argonautákkal közös kalandjaik során, Bithüniában vett részt ökölvívóversenyen.

Tam vitae, per operta gelu securus agebat
Flumina cornipedem, pernox umbone ruebat
Studentes Aquilone nives, quam saepe rotatum
Aut Boreas, aut turbo furens, aut fulmen hiulcum,
In praeceps egit iuvenem, aut impegit in undas.
Illum etiam immanes vastae per confraga rupis,
Expavere ferae, nocturna cubilia Fauni
Deseruere metu, vastos animosus hiatus
Transiluit, montes ascensu flumina nando:
Transmisit galeaque caput, latus aegide fultus
Ridebat tumidas circum insanire procellas.
Quin aliis rigido cum vix hypocausta Decembri
Sufficerent hic semineci tundentibus Euris,
Danubium frangebat equo, tentoria fingit
Delicias, muliebre casis tectove videri.
Saepe gravi motus pueri vice, et indole rara
Fregit inhumanas hyemes, fabrisque pepercit
Aeolus, et miti tepefecit oriona sudo.
Montis inaccessi tumor, avi iniurius amnis
Obiecit rabiem, vel sicubi maxima cautes,
Dilecto genitrix favit Natura labori
Ipsa suum correxit opus, parcensque rigori
Iugera languenti deduxit atrocia clivo,
Stagna novercali siccata resorbuit ore, 109
Destituit virides arenti in fonte Napaeas.
Tabuerat si forte siti squallentibus arvis,
Fortunam miserans vivit,[218] Deus atque repente
Non expectati ceciderunt nubibus amnes.
Nec Marti solum indulget, sed iuncta timori
Crescebat pietas, semper pendebat ab ore,
Divini senis, hic tantum instillabat amorem
Virtutis cultusque Dei sic contulit aevo,
Ut matutinus primaevus udor in herbis.

Macte bonis animi iuvenis, te pulveris huius
Poeniteat nunquam, pretium non vile laboris,
Proposuit certus fati tenor, interit aetas:
Praetereunt anni, pereunt, sudorque, laborque,
Vivet at aeterni dos immortalis honoris;
Spiritus et coeli longaevum Zeugma parentis,
Natali mens ducta polo, non lubrica merces.

[218] Talán elírás és inkább: *misit*?

Deliciis fluat ille suis asarotica calcet,
Faeteat unguentis Erythraeo dormiat ostro,
Tu durare malis Hunnorum, more memento
Vellere pro vili terram mare lustrat Iason,
Invadit Strophadas cassa mercede volucres.
Alcides, tenera pro virgine mollis Achilles,
Virgo fit, et turpi mentitur plasmate sexum;
Te nec vile pecus, nec aves, nec turpe lupanar,
Sed charae virtutis amor tot inesse coegit:
Tot superesse malis, nimirum Europa levanda,
Hac cervice fuit, veterique animanda nitore.
    Mox ubi te genitrix post tot documenta recepit
Curia, ab Elysiis animam remeasse putabant 110
Corvini, tam divino gaudebat avita
Successore domus, coeunt iuvenesque senesque
Attonitaeque nurus, ceu cum Phoenica[219] volucres
Assyriam videre novae, festinat ab ortu
Ales ab occasu, coit omnis praepes et oscen
Huc viduus turtur peregrinaeque currit hirundo,
Stant omnes mutae circum et suspiria ducunt,
Non flet canus olos fratrem, convitia cornix
Absorbet, philomela sacros interpolat hymnos
Eoae gaudent dominae micat hospita Phoenix
In mediis roseos cervix cui Daedala cirros
Errore irradiat dulci, cui purpurat ore
Laetus honos, oculisque fluunt incendia ravis.
    Nec satis est vultus rosei nitor igneus, intus
Pulchrior hospes erat, Virtus cum Pallade casta
Fingebant animum et memori tibi mente sedebant.
Quicquid habes reliquum bellis, causaeque foroque
Impendis studiis, quicquid Romana vetustas *Studium sapientiae.*
Cecropiique tegunt patres rimaris, et orbi
Democriti risus, et sacra silentia magni
Pythagorae, Heraclyti lacrymas, letumque Catonis[220]
Et Cynici vas apricum, puteumque Cleanthis,
Perlegis immensi venerabile dogma Platonis
Socraticamque domum. Si sint mage seria cordi
Volvis inaccessum Divi noctesque diesque
Flumen Aristotelis, Naturaeque abdita lustrans

[219] Báthory István mint a főnixként újjászülető Hunyadi Mátyás (Cf. Ovidius, *Metamorphoses* 15.391–402).
[220] Marcus Porcius Cato Minor (Kr. e. 95–Kr. e. 46) öngyilkosságára utal.

Eruis abstrusa ingeniti primordia mundi
Unde fluant vitae, unde citae celer impetus aethrae
Ut levis a centro consurgere nititur aer, 111
Terreaque adverso suspendit pondera nisu
Annua cur Solis, cur menstrua functio Lunae,
Cur Boreas abigat nubes, cur praeparet Auster
Cur pontus metas metuat transire, vel unde
Parrhasis occiduo, non mergitur ursa profundo.
Unde draco, unde faces, infaustaque barba Cometae
Fulmina, nix, grando, procellae, chasmata venti.
Unde poli tenor aeternus, genialis et ille
Astrorum sonor, unde anni et certissimus error
Ille planetarum. Quicquid Memphiticus Hermes
Chaldaei quaecunque tegunt mysteria vates
Excutis, his Graio Latium cum fonte leporem
Isocratis iungis numeros, Demosthenis alti
Eloquium, Livii annales, abscondita Plinii,
Plautinosque sales, tersi figmenta Terentii.
Perdius et pernox facunda volumina Tulli
Lecturiens chartae indormis, fessusque legendo
Languida vix aperis lasso quoque lumina lychno:
Mox tempestivo laxans tot seria lusu
Vatibus indulges, quoties Pharsalica castra
Maeoniumque senem, et divinam Aeneida versas
Ignibus herois ardes, miraris Achillem
Sternentem Phryges, et caelum clamore ruentem,
Ut pius Aeneas, ut magni spiritus ingens
Hectoris assurgat contra Mavortis, et instar
Ense metat fontes animas, ut puppibus ignem
Immittat Danais, cedat septemplice pelta
Bellipotens Aiax, ut saeviat igneus Hector
Pro patre, pro dulci patria pro Ilio alto 112
Qualis Carpathio bacchatur in aequore Caurus,
Qualis pro tenero tigris Garamantia faetu.
Hic acuis mentem stimulis, privata relinquens
Inde forum repetis, te discutiente quiescunt,
Difficiles inimicitiae, discordia, lites,
Nec mirum, sic te Virtus ita Pallas amicat,
Ut rapias quocunque libet, distractaque corda:
Associes tanta est Pyliae facundia linguae,
Ac si dulciloquo vocalis pectore Syren

Vivat, et innocuo respergat melle labella,
Tot tibi verborum Veneres ea gratia fundi,
Fulminea tonat in lingua, torrentis et instar
Culta, Periclaeos intorquent ora lepores.
Ergo novercales attollat Graecia luctas,
Alcidae, Aeneam coelestibus induat armis,
Quid veris par inveniet? sit Iuppiter illi
Huic Cythereia parens, et falsum numen origo:
Tu nec nacte Dea, nec ficta vatibus hasta,
Nec Iove furtivo Lunari nocte creatus,
Non unum percellis aprum, sed quicquid ubique,
Monstrorum Natura tulit, nec cingula Turni,
Caelesti invadis clypeo, sed fulmine dextrae
Threiicium patriis avertis finibus hostem.
Salve vera poli soboles, fortissima patrum
Progenies, Hunnis maioribus aemula virtus,
Cedant historiae Graium, veteresque Latini,
Prodeat Antaeus caestu, lassusque parentem,
Tangat humum, crescat seges, atque uxoria virtus,
Aesonidae, non tela Cydon Macedove sarissam 113
Sic rotat, Herculem ludus prostrare Gygantem,
Et rapidum volucri fluvium superare natatu.
Quis ferat armatum, vel cum pedes exis in hostem,
Sive feri tu terga teris, pavet excita tellus
Gorgone terribilem iuncta radiare Gradivum,
Quicquid et in magnum confinxit Homerus Ulyssem.
Sin augusta tui vultus effulsit imago
Dilecto nequeunt satiari lumina visu
Praecipue cum clade redux Arctoide visis
Suspensam votis patriam, quae gratia circum
Venali non empta fide, quot ubique favores,
Et plausus et inemptus amor, nec ficta voluntas.
Rostra togatus adis, rigidoque armatus honesto
Inclyta commemoras sub iudice facta senatu.
Regia sic olim te Iulia viderat Alba *Reditus ex Alemania.*
Invidia cum iam maior, liberque nocentum
Per septem solito graderere decentior urbes.
Quis tunc herois sacro non arsit amore?
Atque parentali confudit gaudia luctu?
Laetitia fremuit favor aetheris, almaque mutum
Arrisit tellus, fluxerunt largius amnes

Mater et amplectens passis te Dacia portis
Marmoreum tibi stravit iter, gavisaque nato
Ardua Carpathias diduxit ad ostia fauces
Tota rosis halavit humus, non serta Napaeae
Silva comas Dryades lucos, non carmina sacrae
Neglexitis aves, effaetum patria curis
Deposuit senium, atque novo tibi fulsit honore.
Ut nova iam thalamo venientem sponsa maritum, 114
Cui caste servatus Hymen, perterrita laetis
Insolitum, dulcique genas suffusa rubore
Expectans, famulas instigat, et atria verrit,
Spargit odore toros, et suave virentibus herbis
Errantes molli deducit pectine crines,
Iam tandem cui comat adest, stat sedula nutrix,
Gestibus informans, et avili murmure nuptam.
Adde tot interea civilis pondera vitae,
Orator mittendus erat poscente senatu,
Munus obit patrum iuvenis, res bella poposcit,
Deposita tulit arma toga, commune ruentis,
Natus in officium patriae, rebusque medela.
    Sed versant maiora viri, tristissima portat
Vincula Pannonia, et faedo censetur ab hoste,
Hac sine nil actum est, huic inclyta Dacia Regem:
Huic ostende ducem, nunc defensore Camillo,
Corvinisque novis opus est, huc omnia confer
Consilia, et supera Matthiam defer ab arce.
    Forte soporatos iuvenis compresserat artus, *Inso[m]nium.*
Blanda quies, vox cum terras obscura teneret,
In somnis ecce Ungariae lugubris imago,
Astitit ingentes obliquans aegra querelas.
Non qualis patria Turcas obtriverat hasta,
Nec qualis Borea quondam Zephyroque subactis
Iura Scythis Medoque dabat maestissima, texit
Sanguineos nubes oculos, atque illa verenda
Caesaries neglecta iacet, crinemque caducum
Squallor arat, flos ille genae decor ille iuventae;
Sidereus perit ille vigor, iacet inclyta formae 115
Gratia, nullus honos oris, nant lumina luctu,
Exossata cutis, tabent rubigine dentes,
Vox gracilis, tardi gressus, prohibente senecta
Vix titubans, fractamque trahens in gloria parmam.

Matrem udi cinxere Dei, maestissimus Ister,
Fluviorum Deus Arctoum dominator aquarum
Et tristis Savus, occiduos qui pulvere faedo
Abscondit vultus, crinemque obnubit arundo,
Et Dacus Samos, et Marysus Dravusque bicornis,
Et Thracum toties tepefactus caede Tibyscus.
Stant sociae circum comites, hinc Illyris, illinc
Mysia[221] Pannonicosque exuta Bohemia ritus
Par habitus cunctis pariter mentita figura;
Haec curtis saliens tunicis, et operta galero:
Attritas vix tecta vates, hanc Thracius ambit
Illam Itali mutilant habitus, et degener ensis
Ut primum affari potuit lacrymaeque quierunt
Sic prior. Agnoscisne meos puer unice vultus,
Immemor ah nimium, nimiumque oblite parentis.
Illa ego sum, ne chare meum ne horresce cruorem,
Illa ego sum quae prima tuo cunabula patri:
Nate dedi, Regum quondam faecunda creatrix
Pannonia, infelix hodie gentisque nefandae
Ludibrium, hunccine vos crudelis mater in usum
Siccine progenui? per tot discrimina vitam
Exul, inops, in formis ago, vos vulnera matris
Vos siccis mea damna, genis mea verbera nati
Negligitis, quae vestra fides? ubi Dacia? tandem
Si locus est ullus lacrymis ad limina vestra 116
Confugio supplex mater, non amplius oro
Ut vivam, non ut Macedo, Thrax, Thessalus, Hellas
Me metuat, non ut gelidus mihi serviat Atlas.
Omnia perdidimus, sat erit si mater habebor
Atque pios videam gemitus, flentesque nepotes
Ad tumulum, chari hoc unum concedite nati
Si nil est vitae reliquum, ne vilior umbra
Descendam ad nigros infletaque fabula manes.
Dives eram venis auri differta trophaeis,
Bellipotens, populosa, ferax, formosa, beata
Ad Nothon a Borea mundo trepidante cucurri
Infensi ceu ira Dei, vindexque flagellum
Non mare, non tellus volucri, non obstitit Hunno
Romanus rerum dominus, non obice Rheni
Gallia tuta fuit, quicquid iacet inter Iberos,

[221] Inkább: Moesia, és Havasalföldre, Moldvára gondolhat.

Et Scythiam, quantum Gades Tanaisque recedunt
Pannonium vectigal erat, me Caesar uterque
Horrebat, stravi Boream, devexaque Solis
Cumque una ingruerent Alemanus, Sarmata, Turca
Tres Reges, tria castra simul, tria praelia vici
Terna trophaea tuli, meme pro pace pudenda
Rex Regum Mahometus adit. Telluris abunda
Dives eram, mihi messe Libys, atque area mundi
Aegyptus, mihi Cyrrha viris, Methymna Lyaeo
Divitiis celebrat Iber, Oenotria gleba
Argos equis, Babylon opibus, Lacedaemon honore,
Attica temperie, Trax bello, Roma triumphis,
Vellere Ser, rivis Ide, virtutibus Hellas,
Hybla favis, Hermus, Pactolus, Chrysa, metallis 117
Impluviumque Rhodi, pinguis superabat avarum
Agricolam seges, et primam pellente secunda
Dives inexhausto manabat copia cornu.
Ubertas mea me miseram, mea vena peremit
Hostibus heu facunda fui, iam vertice coelos
Pulsabam, numerosa saloque soloque trophaea
Armipotente manu legeram, famamque per arma
Quaesieram terris et aquis, invidit avara
Austria felices cursus, et lactea regni
Flumina quamque armis, et quam virtute timebat
Fraudibus appetiit totosque huc contulit astus.
Pannonii quoties verrebant Hellada remi
Surrexi quoties iurati miles Olympi
Threiicios abolere greges, haec impia bella
Intulit absenti a tergo, furtisque nefandis
Tam sanctum turbabat opus, praepostera verti
Agmina, et ingentem invita virtute Viennam
Prostravi, victos a stirpe evellere reges
Tunc potui, victrix opibus regnoque peperci
Heu nimium secura mei, commercia iungens
Arte nova incautam, atque alio circundedit astu.
Turbavit resides discordi semine natos,
Inque sua armatos distraxit viscera fratres.
Discessere odiis animi, civilibus armis
Occidimus, Trax fraternos compescuit enses
Pannonio medio vicistis sanguine Turcae.
Livida iam mecum socias compone querelas

Et propriis satiare malis, nunc Austria serva es
Quae fueras Regina prius, famulamur utraeque, 118
Et trahimus commune iugum, spes nostra, columenque
Ungarici cecidere duces, luis vivida poenam
Fastidita iaces, censeris, et undique vallo
Angustata paves, hostes i punge propinquos.
Iamne tuos flatus, et nomina vana remittis?
Hic animis opus hic fuerat, depone superba
Gloriolas, et pende novum captiva tributum.
Vos quoque, quos heu heu exactio longa fatigat:
Christicolae lugete pii. Cur Illyri, curo
Mysia, cur cessas lacerata Liburnia planctus
Ingeminare tuos? Assurge miserrima matris
Fle lacrymas, una occidimus, perit illa priorum
Maiestas, vix Bathorea cum gente superstes
Dacia servat adhuc veteris vestigia regni.
Haec una est suprema salus, o si mihi tantum
Filia des, matris toties miserata querelas
Dacia, ne virtus exhalantique labore
Dispereant, maneat quisquam de gente vetusta
Bathoreus, mutum ad cinerem, tumbamque parentis:
Qui fleat, et memores nomen transmittat in annos.
Quod te per lacrymas, et per communia damna
Nate precor, per si quid adhuc vitaeve, necisve
Est super, exclusam mundo ne desere matrem:
Deme malis aliquid maternaque vulnera levi,
Sperandique ostende modum, ni fata recusent.
Vel saltem miserere mei, solare dolentem
Namque potes, melius te consolante iacebo.
Iamque vale, video Eoae Tithonides ignes
Ecce dies, invita tuo reditura nec unquam 119
Solvor ab alloquio, lux est inimica pudori,
Dixit, et in tenues cum voce evanuit auras.
Tum primum exanimis Stephanum circumstetit horror,
Mater io iterat iuvenis da cernere vultus:
Siste gradum, cura nostro te subtrahis ore,
Illa abit, et frustra revocantia verba refugit.

Fama és Historia (Goltzius, 1586)

 120

Armatas Sthephani laudes, Riphaeaque bella,
Quem vatum Clio volucris, memor arbiter aevi
Quave iubes inflare tuba? nunc tota laborat
Thespia, vixque tuus sic unquam expalluit Aon.
Tu vis es vatum, Clio tibi furva vetustas
Concessa est. Da plus aliis Dea numinis, Unum
Si pius est Helicon, si iustis Aone votis
Durat honos, sic largus Hias, aeternaque Cyrrha
Vatibus ambrosios sitientibus impluat haustus,
Annue dia mihi, nec enim novus advena sacras
Pulso fores, duce te primaeva genethlia lusi,
Sit quoque fas sacro cinctam diademate frontem,
Bucolicis miscere iocis, sine paupere vena:
Primitias laudum emoduler, non horrida bella,
Non arctos, Scythiaeque iugum, me symbola grati
Elicuisse animi sit fas. Ades enthea virgo,
Huc ades, et virides mecum spatiare per hortos
Historiae, timidumque ignota per avia deduc
Aonas ad fontes, et flumina mellis Himetti.[222]
Numen adest, audimur io, date cymbala vati 121
Sentio anhelantis Phoebaeum pectoris aestrum
Vaticinus venit ecce calor, flue tibia carmen,
Eia chelys, quo mens quo spiritus urget, eamus.
Ergo minae cecidere poli, non cassa piorum
Vota cadunt, flexit superos Astraea nocentes
Ecce novum pulsa, fundit se nube serenum,
Virtutique aperitur iter, discedite luctus:
Nunc inhonora rudi, tandem procede sepulchro
Pannonis, effaetaeque situm depone senectae.
Curre rota meliore dies, Sol alme benignos,
Consumptaque colu scelerum, felicia Parcae
Pensa neant. Sed te tua, seu Amphisa moratur,
Sive sacrum gelido permutas Aona Tempe,
Ne pigeat Clio tantarum exordia rerum

[222] Az attikai méz itt a szép stílus szinonimája az aóni – vagyis múzsai – forrással együtt. (De jelentheti egyben az édes italt is, amiből ihletet merít a költő.)

Ante sequi. Septem trieteridas[223] exul agebat:
Pressa iugo tristi, et servili enecta catena
Pannonis, ille Dei quondam poenale flagellum
Mox fidei rigidus custos quo vindice crevit,
Relligio, et tempsit Medas Europa pharetras,
Bellipotens odiis civilibus occubat Hunnus.
Nec minus Ungaricis victrix sese Austria iactat,
Quaesitis sine re titulis, peculatur utrunque
Turca latus, cunctante foro, conventibus hostem,
A iugulis arcere, sat est vanoque Senatu.
I licet his obsessa malis, casuque propinquo *Transilvaniae calamitas.*
Dacia[224] deiectos longo velut excita somno,
Attollens oculos, vicinis anxia fatis
Haec secum. Quonam usque premet servilia colla
Triste iugum, Ungaricos quae finiet hora labores? 122
Siccine Di merui? Tricesima volvitur aestas,[225]
Supplicium crudele luit, premiturque catenis
Pannonis heu mea chara parens, ego fida mentis
Europae tutela diu, fulmenque Getarum:
Collibus exiguis, et parva vallor arena
Carpathiae faucis, quin ni Natura resistat,
Iam tulerint ignes, hostilis et hauserit ensis.
Certe ego felices annos diuturna vovebam
Sceptra meis, et spe curas solabar inani:
Cur mihi tam fallax, et tam breve fata dedistis?
Nequicquam solium melius contenta pusillo
Pauperibus Scythiae plaustris peritura latebam.
Ah quam difficile est olim viguisse beatam
Nunc adversa pati, heu in quas defluximus umbras,
Heu quo decidimus, iam tandem ignoscite Divi,
Dum luimus commune nefas, et crimen avitum!
Excedit vindicta modum, nimiumque flagello
Castigata perii, ter io miserabilis uror
Uror inexhaustum, quid agam, quo lumina flectam
Quos adeam, quibus aegra quaerar, quae numina tentem,
O si nunc veterum tantummodo virgula regum

[223] A τριέτης hároméves időszakra utal, tehát itt 21 évről van szó. Vagyis Magyarország 21 éve senyved rabigában. Báthory 1571-es erdélyi fejedelemmé való választásához képest kell a 21 évet számolnunk. Szapolyai özvegye, Izabella királyné 1551. július 21-én a tordai Szent Mihály-templomban adta át a koronaékszereket Habsburg Ferdinánd követének. (Teszelszky 2009, 78.)

[224] A megszemélyesített Dacia, Pannonis lánya siratja anyja állapotát.

[225] Ha Báthory erdélyi fejedelemségéhez képest 30 évvel számolunk, akkor Buda 1541-es török elfoglalására utalhat itt Dacia.

Nutanti superet patriae. Cur invida fata
Egistis dominae deiectum moenia Romae,
Semina tota patrum, fractis tu degener haeres
Instabat nostro sobolescens Turca cruore.
Di quibus invitis Erebi mitescite tandem,
Tot lachrymis, an adhuc perstat fortuna rigori,
Aut tales abolete notas, aut fulmine vestro
Prima petar, quod si sacro, nec fulmine dignor 123
Quin aperitis humum, pronoque involvor hiatu.
His agitur furiis, fatis irata Iovemque
Convitii citet aegra reum, pertaesaque damni
Deficiat: ni lapsa polo miserata querentem,
Libret humi sese Virtus, levat uvida musco
Colla Samos veniente Dea, dat Atlantifer umbras
Carpathus, arentes largum iubar erigit artus,
Tum tali tristes affatu demere curas.
Parce Deis vano contendere Dacia questu, *Virtutis oratio.*
Nec te Pannonici nequicquam innoxia casus
Lugendo fac esse ream, ceu sponte labantis
Dux steteris quotacunque rei, vel conscia noxae,
Ipsa peregrinos dum sanguine fisa cooptat
Semiviros ad sceptra, suo se culmine vertit
Pannonis, heu non aequa mihi, nimiumque secundo
Plaudentis blando fortunae falsa favore
Fata illi magnum imperium, regesque beatos
Annuerant, sed abusa bonis, dum maior habetur
Maluit esse minor, poterat vel Roma, vel Hellas
Fortunae monuisse vices, inopinaque fati.
Illa pari delapsa throno, dum prodiga mundi
Nescio quos ad sceptra Getas, et Theuthonas effert:
Mancipiis haec privatis servire coacta
Cunctorum Regina prius, dum faeta bonorum
Tuta putat quaecunque potest, sic ebria laetis
Prostituit sese levitas, et credulus error,
Tu quoque sero tua nequicquam cauta ruina
Degeneres dedisce pati te teste tyrannos
Pannonis, externamque fidem consuesce timere. 124
Felix si virtute viros non sanguine mensa
Vixisses contenta tuo, securior hoste
Quaelibet est mihi crede fides: hac arte tot annos
Succubuit nulli respublica virgo tyranno

Adriadum et matri laudum stetit aemula Romae.
At tu quae fueras donec stetit integra cervix
Pannoniae iurata comes succurre parenti
Nata vel invitae qua fas, humerisque benignis
Naufragii fragmenta leva, tibi debuit ortum
Debeat et vitam, meritoque obstringe perenni.
Non est grata fides salvis afferre salutem
Sors benefacta probat. Sic instaurante Camillo
Relliquias patriae, melius collapsa revixit
Roma vetus, pacis renovans effaeta senectam.
Pannonios sic ante, gravi turbante ruina,
Emicuit Corvina domus, te provida nostri
Obice Carpathiae sepsit Natura coronae.
Eia Deo ducente praei, nunc prisca resumme
Acta patrum, arcanis egomet suffragia ducam
Viribus, et sancti condam me corde Senatus
Tu modo, quae menti sedit sententia, disce.
Est iuvenis totam qui spe modo concipit Arcton
Bathoreae lux una domus, cui credita fato
Lapsa salus patriae civiles iniice curas:
His humeris: Sed quam timeo ne forte recuset,
Tam parvas, tam magnus opes, et temnat egenam;
At non is iuveni rigor est, terrere timentem
Maiestas proavita vetat, succurrere lapsae,
Et Virtus et Di subigent, audacter adito 125
Tam multis confisa malis, et supplice fletu
Ante pedes prostrata genu tunsoque procumbens
Pectore, palantes defoeda pulvere canos.
Ergo age et ut pudibunda thoro surrexerit Eos
Rite Deum casto sacraria thure vaporans
Iustitio patres Albana ad moenia conci.
Sola dees coeptis agedum desiste vereri
Quid dubitas tali socia? mirabere corda
Ismaria ceu tracta chely, tibi nectar hianti
Abscondam coeleste labris, et Nestoreum mel.
Haec ait, Albanasque volans iter urget ad arces,
Pax sequitur quacunque ruit, micat igne corusco
Regia, testatae dominam rubuere curules
Icta Deae zelo subita face curia fulsit.
Solus pampinea Stephanus tum forte sum umbra
Pannoniae curas secreta in sede coquebat,

Cum subito trabeas regni fascesque parentum
Praeferri videt et plausus fervere benignos.
Obstupuit primo obtutu, mox undique patrum
Circunfudit ovans iuvenem chorus, undique miles
Agglomerans dominum submisso poplite adorat.
Hic veneranda senum facies, hic purpura supplex
Obliquat cum voce pedes, hunc septa domorum
Hunc urbes, fora templa lares et rura loquuntur.
Fatali invitant solio, gravitate modesta
Renuit hic fasces, et onustos temnit honores *Stephanus Princeps*
Flent miseri, tenduntque manus miseratur et heros *Transilvaniae.*
Excussaeque viro lacrymae, subit exulis umbra
Pannoniae, Pietas, dolor atque domestica damna 126
Invictum fregere animum, Virtusque fatigans.
Concedit fato, et patriam spe divite complet.
Ilicet aeterno solvit se Dacia luctu,
Atrati periere dies Metanaea recedit
Rostra fremunt votis, resonant proscenia plausu,
Luxuriant querceta favis, Astraea relinquens
Autumni portas, innoxia secla reformat,
Qui prius afflictae damnarant taedia vitae
Iam gaudent vixisse senes, iam virgo revisit
Libertas populos, Pietas, castaeque sorores
Deseruere populos, placidaque impune per urbes
Discurrunt, hymnis et dulcisono modulatu
Hiscit humus, veteres Clementia mitigat iras
Pax hebetat gladios, tristes Sapientia Musas
Excitat e tenebris, Virtus et gloria magnis
Heroos acuunt animos, Concordia regnat
Impia carnificis cessant augmenta tributi.
Ipsa senescentes alta cervice Iuventas
Instaurat leges, Probitas cum fratre Pudore,
Paxque parens, et cana Fides, et Gratia nuda
Plaudunt per populos, iterum vetus aurea cudit
Secula Saturnus, rursum rediere triumphi
Corvini patris, et tersa rubigine putri
Armipotens priscis infloruit artibus Hunnus.
Ut Phaethonteae relegens monimenta ruinae,
Et laceros Sol torvus equos, postquam egit herili
Infraenem Pyroenta manu, natique recepit
Lora parens, iterum casta illa modestia coeli

Lege meat, tenor ille tener pulchrique volatus 127
Confusi rediere poli, refovetque caducas
Temperies arcana animas, discordia rursus
Foedus amat elementa suum, sic pristinus ille
Bathoreo moderante nitor, patriaeque revixit
Deplorata salus, hanc laesi vulnera regni
Poscebant curam, talique medente cicatrix
Consolidanda fuit. Sed quid fera frendit Erinnys?
Bella cit et sancta macet importuna quiete
Virtuti comes est livor, patriaeque tibique
Iamdudum furiata nocens coquit Austria virus.
Surge heros invicte, tua nec abutere forte,

Bellum Alemannicum ad Szentpalum.

Sis autor qui rector eras, arcana revela
Dona Dei, mundoque latens age luceat ignis.
Illustrant fortes rerum aspera, deme tenebras
Solis honos nullus, defit sua gratia luci,
Purior in tenebris radiat, sic obice rupis
Fortior est obstante Nothus, nec navita solers
Composito mitive mari, nec militis alta
Pace patet virtus, pyratica laurea Magnum
Non toga nobilitat, Sarrana Scipio clade
Plus meruit quam pace Cato, quam Scaevola lingua
Deme viro iuvenem Clio paulisper olivam
Bellica praevelet victricia tempora laurus
Tertia mox viridi succedat at aurea lauro.
Laeta triumphabat rediviva Dacia pace
Cum memor antiquum caelans sub pectore vulnus
Austria sic. Adeone vetus mihi torpuit ira,
Ut nunquam invideam? furtis en eruta nostris
Dacia crescit adhuc, viresque resumit avitas. 128
O gens invisa et votis contraria nostris
Suspectum o semper mihi Transilvania nomen,
Pannonis est quae maior erat, vel Marte vel arte
Auspiciis subversa meis, vivacior hydra
Haec superest, crescitque malis, quin proh pudor auro
Vi potitur regnique bonis. Ego solius haeres
Nominis, illa rei, titulos ego venor inanes.
O felix fortuna prior, qua nixa solebam
Nunc Celtas, nunc Ausonios turbare Quirites,
Nunc gentes alias quascunque inimica propinquas
Sors dedit, ad crescunt, et pace fruuntur opima

Proh dolor en iterum, nostrique impune paratus
Absistunt. Sed non adeo vetus excidit ira
Austria vivit adhuc gentesque timete beatae
Tuque superba novo duce Transilvania faxo.
Faxo non longum parta laetabere pace
Ferro iterum flammaeque sequar non saeva quiescam
Donec eris, tecumque simul mea desinet ira.
Aestuat impatieris et plurima mente volutat
Fingit multa sibi, hinc Hunnorum copula fratrum
Cognatique duces, illinc Mavortia magni
Matthiae virtus agit et prostrata Vienna
Et diadema duplex, huc illuc dividit amens
Consilia, occultet ne dolos, manifesta ne bella
Induat, et Marti sese committat aprico.
Displicet hoc, nugas Stephanus contemnit aviles
Fortibus assuetus, totque innutritus avorum
Exemplis, caelare dolos et vincere furto
Apparat, et totum exhaurit delectibus Istrum. 129
Ergo ubi successit facinus, technaeque repertae,
Opprimit incautos inopino milite fines
Ut cum durat ea conscendens Hellas in alvo
Lassa decennali fraudavit Pergama lucta.
Auditis stupuit Stephanus, nil Marte piandum
Admisit, culpae nil mens innoxia conscit.
Ergo pia causa Divisque instructa secundis
Castra movet ferus vindex, iubet obvia ferri
Signa, sarissa tamque effudit ad aequora pubem:
Tum litui crepuere truces, diffulgurat alte
Romuleusque it ad astra tridens, fluit undique bello
Ungara vis, coryton atrox et tela Valachus
Felle linit, denso stipantur milite signa
Clamor it, ardentesque ducem sepsere manipli.
Tam cito vix praegnans custodes velleris aurei
Natali genuit tellus sata ferrea gleba,[226]
Quam Stephanum cinxere sui, dat nomina miles
Obsequio fervent proceres, ipse arduus aureo
Ense rubens eques, et generosa nubilus ira
Fulminat huc illuc, veluti cum fratre retruso
Sublustris tremulum Lunae iubar errat in umbris.
Ad iuga forte truces patrio Gradivus in Haemo

[226] Ovidius, Met. VII.29–31.

Threiicia gelidam sparsurus Persida caede
In bellum comebat equos, trux cassida crinit
Hirsuti Formido Dei. Furor aegida terget
Indomitum redimit ferrata cyclade pectus
Fratris Enyo feri, nutus observat heriles
Ira rubens albusque Pavor, nec caetera desunt
Numina, deserta venit Marathonide Pallas, 130
Et nemorum Latona potens, Virtusque sodalis,
Et tria tabe natant, aures exsurdat hiulcas
Clamor inhumana fervet fera regia rixa,
Miratur varios Virtus stupefacta tumultus,
Ensibus impactos enses, vaga gliscit ubique
Seditio, creperique metus, Mors arbiter atris
Procubat in foribus vix fert animosa virago
Frendentes immane minas, quin verbera libret
Ni Pudor obsistat virgo, dum Marte morante
Bellica crudeli contentio murmurat aede.
Fama trucem, iussu Iovis, alipes, irruit aulam.
Adventu tacuere minae, novitasque furores *Fama ad Martem.*
Composuit, mutae presserunt iurgia rixae.
Illa refert. Sic te Bellis hominumque Deumque
Praefecit pater? infestis premit Austria signis
Dacicolas Gradive tuos, tu mixte Deabus
Forsitan aut choreas quatis, aut spectacula coeli
Mulcibello fallente paras, absiste morari
Prorue et Ungaricis fer opem expectate minis
Nec dubita, nam testis ego, neu nuncia fera
Incuses, non bulla dedit, non tessera signum
Nescio quae stulto bellis impegit Erinnys.
Turbati stupuere Dei, pater ilicet ipse
Horrendum torva spirans sub casside Mavors
Sic infit, dicente Deo silet Hebrus et Euri
Et celeres posuere Nothi, non sibilat Haemus.
    Discite damnosae gentes non fidere paci, *Martis oratio.*
Bella quibus mortesque favent, et crescitis armis
Hac vice fata meant, nostri quaecunque labores, 131
Et gladii peperere truces, pax aemula delet.
Coge sub imperium bello mare, sidera, terras.
Si cesses, et pace animos hebes ira remittat
Fis vulgus, bellis emitur, bellisque, perennat
Imperium, quin ipse poli Rex Iuppiter olim,

Non nisi deiecto possederat aethera patre.
Ecce mei Thraces bello peperere tenentque
Quantum non audax Macedo, non aspera Persis
Non Medi videre suum, gentemque tuebor
Donec ad ignavam solvat pax pigra quietem.
En qui victrices aquilas utroque sub axe
Romani mea progenies per bella tulerunt
Desidis ingrati sectantes otia vitae:
Principia heu iterum refluunt in parva. Sed et tu
Hunne meus sanguis victricia nonne per arma
Ardua deiectis scandens Capitolia Gotthis
Supplicis ante pedes vidisti colla Senatus.
Et nunc ecce tuos vix ausi cernere vultus
Bella cient, ego si veniam: sed mitto furorem.
I Virtus, en cornipedem, non ocior ullus *Virtus in auxilium decernitur.*
Hoc bellive, domive meo stabulatur in Haemo.
Huic consanguineus qui me vehit, heus age Terror
Huc adverte ferum, viden' ut flat, et ut pede plaudit
Ambo pares animis uniusque indolis ambo
Et Borea de patre sati, illi nomen Aello
Huic Pyrous, vis alterutrum, sed pronior ille
Quod si tela micent strictos diverberat enses
Sicubi fraena cites rapidos, pede praeterit Euros.[227]
Eia bonis avibus Virtus, ego Persida visam,[228] 132
Tu sat eris Dacas anima, dispone maniplos
Signa fer ipsa manu Lunataque cornua diduc,
Fac peditem praecedat eques, pugnamque lacessat,
Pone pedes quadratus erit, mox tertius ordo
Tetrarchas primosque ducum regnique Quirites
Atque cor imperii Regem vehat, hunc age densae
Heroum soboles, et inexpugnabile vallet
Munimen peditum, ut quisque est acerrimus armis
Prima terat belli, rudes sistat ad ultima vulgus.
Et meministin' adhuc qua struxerat arte phalanges
Corvino comitante truci, saevissimus armis
Pannoniis Iagellonides, cum impegit in ortus
Corniger Hebre tuos Rhodopes iuga fregit et Hellen.[229]
Non illum Mahometus atrox, non noster Amurath[230]

[227] Homérosznál (*Il.* XV.110) csak Árész két lovának a neve szerepel: *Phobosz* (lat. *Metus*) és *Deimosz* (lat. *Terror*).
[228] Utalás az 1578–1590-es oszmán–szafavida háborúra.
[229] Utalás az 1444-es várnai csatára. Lehetséges forrás: Heltai Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, 1575.
[230] II. Murád szultán (1421–1451) és fia II. (Hódító) Mehmed (1451–1481).

Sustinuit, discessit Athos, tremere Ismara vidi,
Canaque degeneres horrescere flumina venas.
Non unquam tanta rubuit face Phosphoros Haemus
Puniceo niveos infecit sanguine cycnos
Strymon et insolitos tremefecit purpura pisces.
His et tu dispone modis hac lege cohortes,
Neu obnube ducem, quid enim cum nube feroci
Ut timidum Cythereia Phrygem, sed tela mentis
Dirige, nunc obtende nepas, nunc aegide vela,
Sed quid necto moras, sunto tibi caetera curae,
I cita, vix unquam tanto illi veneris usu.
Haec ait et tortae velocior impete fundae
Deserit Aemathiam, et Solis se vertit ad ortus.

Virtutis ad castra profectio.

Paruit haud invita Deo, gavisaque Virtus
Officio venisse locum, pernicior Euro 133
Suda volans rapido luctantia sulcat hiatu.
Abscondit Rhodope iuga, Parnasusque bivertex
Laeva trux Macedo, dextra se Thessalus abdit,
Erigit excelsus plaustrum brumale Bootes,
Iam Mysus, iam se Traiana Nicopolis effert,
Mox et odoriferi raduntur stagna Caici.
Ergo ubi vecta Nothis iusso stetit aequore virgo,
Heroamque suum media inter millia lustrat,
Augustam agnovit faciem, licet addita sacri
Dissimulet notum maiestas oris honorem
Currit in amplexus, perque oscula numen inhalat,

Salutatio Virtutis.

Sic etiam praefata duci, Salve Ungara vere
Gloria, te propter coelos atque ultima trano
Terrarum, nosco natas ad maxima vires.
Vicisti spem nate meam, nunc ardua mente
Aggredere indomita, latum qua ingentibus orsis
Gloria pandit iter. Sicula tibi Mulciber Aetna
Ingentem excudit centenis follibus hastam,
Noctem addens operae, non tu Theti carula qualem
Non emit Venus Aeneae, vi nempe coactus
Non prece, non lecti pretio, si fata tulissent
Te citius, sponte Ismarias ivisset ad arces
Ungarus et versis lugeres Thracia fatis.
Mox ad Hyperboreos axes, Tanaimque rebellem
Victricem molire tubam, per limen utrunque
Defensum te nate dabo, per inhospita ducam

Báthory István (1583)

Euxini, pronoque sequar mucrone Gelonum,
Plura libet, sed ne fortunam et fata moretur
Paulisper venerata virum Pyroenta iugalem 134
Iussa duci galeamque patris dat, et aegide nubit.
Comit equum, galeamque iubet praecrinit equina
Digerit ardentes aequa in stativa maniplos
Iustitiae favere Dei, vix classica prima
Turbales tonuere tubae, vix unus, et alter
Cornipes exsiluit spatiis, Alemannica pubes
Romulei ut primum contra micuere tridentes
Terga dat, utque leves stipulae, crepantibus Euris
In tenues abeunt prunas, sic nigra repente
Absumpta est acies, unaque evanuit hora. *Victoria Stephani.*
Desine magnanimos furtis incessere livor
Securum sceleri nihil est, vigil omnia lustrat
Sobrietas procul. En alieni raptor iniquus
Raptus es in volucres, et nusquam, et ubique sepultus.
Dicite Carpathiae fauces crudelia busta
Teuthoniae, quanta tepefiant caede novales
Quo Pesti,[231] quo damna rogo, Temesina[232] piantur.
Non queror humanis albentes ossibus Albas[233]
Tandem civiles par victima mitigat umbras
Non Hadadum,[234] totos peregrina cadavera colles
Texerunt, et flumineas cruor advena moles
Impulit, Austriacis incanuit ossibus herba.
Ipsa cruentata desudans cuspide Virtus
Per coacervatos patratae stragis acervos
Ivit ovans, duxitque ducem, pars maxima belli
Sanguine consumpto districtos condidit enses
Omnis et invisum sitiens redit hasta cruorem.
Hibernus per tesqua leo ceu forte paventem
Conspexit capream, rabie stimulante fameque 135
Occupat, et parvos iram tamen explet in artus.
Sanguinis horrendos aestus, ferrique furorem
Testatur Samus et Marysus, quos horridus alveo

[231] Buda és Pest 1542-es keresztény ostromára gondolhat.

[232] Temesvár bevétele 1552-ben, amikor a zsoldosok rávették Losonci István kapitányt, hogy megadja magát. A török ígéret ellenére lemészárolták őket.

[233] Talán Fráter György 1551-es gyulafehérvári ostromára gondol.

[234] A hadadi csata 1562. március 4-én, ahol János Zsigmond serege vereséget szenvedett a Zay Ferenc és Balassa Menyhárt vezette magyarországi csapatoktól. Az erdélyi sereget Némethy Ferenc és éppen Báthory István vezették, aki meg is sebesült. A történtekről később udvari történetírója, Gian Michele Bruto számára saját kezű összefoglalót írt. Kiadása: Veress 1933, 405–412.

Discludens vetitos belli cruor egit in amnes.
Quis credat? quoscunque truci servavit ab ense
Cura pii ducis, hos dono locuplete refectos
Restituit patriae indemnes, iurataque castra
In cineres iugulumque suum, sic nobilis ira,
Magnanimus sic urget honos, per tela, per enses
Protexit clypeo, et letalem militis ictum
Excepit, meritaque hostes a morte redemit.
   Ecquis erit Brutus, Stephani qui sceptra recuset?
Quisve Cato te Rege Regi servile putabit?
Ante preces offers veniam, qui diligit hostem
Quid faciet civi? parcit qui sontibus ultro
Laedetne immeritos? qui vult servare nocentes,
Defendetve suos? hoc iudice crescite leges,
Vivite virtutes, adolesce scientia, Musae
Surgite, procedant artes, reviviscite iura
Turpis ab innocua fugiat procul ambitus aula.
Et iam fama viri totum vulgata per orbem
Emerita, aeternos iter affectabat ad ignes
Sat secura sui, patriam charosque penates
Explevit meritis, populos ad iura redegit
Imperio prior ordo redit, iam curia patres
Vaellat, et invento gaudent lictore secures.
Cedunt arma togae vis legibus, ultio crimen
Non praeit, invitum nil est, iniuria rara
Noxa silet, crudae compressa licentia morti. 136
Ius unum est cunctis, urbes, fora, compita, villae
Festa pace virent, gaudet tranquillus arator
Palmite iam vites, farra iuvenescere sulcos
Nil hostile timet pastor, nec Turcica collo
Lora, sed aprici recubans sub fornice saxi,
Aut simplex melos, aut veteres syringe labores
Iubilat, aut securus humi furumque luporumque
Exigit optatos tranquilla per otia Soles,
Quae modo solicito vix respirabat ab hoste
Pannonis indulget genio, et cum ferrea currat
Secla aliis, huic laeta net aurea tempora Clotho,
Quin etiam huc magni terrarum ex omnibus oris
Gavisum Venere viri, quos aurea lassos
Pax iuvat, et longi presserunt taedia Martis,
Sedibus ut saltem, et communi pace virerent.

O hominum communis amor, te Thraces adorant
Ante feri, nunc mite genus, te praeside gaudent
Contenti nihilo, aut quavis mercede beati,
Scilicet omnis honos clarus sub principe claro.
O quot ab occasu gentes Boreaque nivali
Te dominum petiere sibi, sed fata recusant,
Magnorum genitrix Arctoa Polonia Regum,
Haec illa est fatalis humus, requiescite gentes
Quas Stephani pius angit amor, non omnibus unus
Natus erat populis, sinite incita currere fata.
Volverat inter ea fatalem Phosphoros horam
Bellipotens populi, quae Sarmatis orba patrono
Versabat curas animo, cui sceptra dicaret
Quo duce tuta foret, nec erat discernere promptum 137
Legitima veterum consumpto sanguine regum
Libertas quae virgo patres ad fata vocaret.
Nec longo mora iustitio, confine propinquum
Hosticus urget eques, hinc interregna cruentus
Excidio Moschus quatit, hinc pharetratus adurget
Tartarus, inde Getes, illinc insultat Alanus.[235]
Sicut oves fretae quondam pastore fideli
Mulcebant pingues laetis balatibus agro
Sorte salus ovium si mox occumbat iniqua
Dilectus pecoris custos, mutescit ovile
Non fluit arenti dives mulsura papilla
Sueta nec ulterius plaudunt per rura gregatae
Non pastu invigilant, septae sed hiantibus ursis
Nocte diem noctemque die praesepibus imis
Submissae capita inter se metuuntque vocantque
Talis erat populi custode carentis imago,
Rege opus est, qui non ignava deses in umbra
Otia lenta terat, nec qui mulieribus intus
Dedat se illecebris, suetus cura exule totos
Indormire dies, sed qui fera belliger arma
Induat et patrios propugnet cuspide fines. *Consultatio Polonorum.*
Ergo tribunitia permistus plebe Senatus,
Rite freques examen init, suffragia ducunt
Sortibus et versat censores urna lapillos.
Hos opibus, bellis alios, aut stemmate nudo
Discernit privatus honos, hos gratia formae

[235] Lengyelország keleti szomszédai, akik a vesztét lesik: oroszok, tatárok, kozákok, moldávok.

Conciliat, nil dum satis est, sit Pallas in armis
Mercurius sit in eloquio, Gradivus in hoste
Iuppiter in populo, quem non divisa decoret, 138
Sed collecta beet virtus. Nunc consule laudi
Sarmata, nunc veteres animos et robur avitum
Nunc tete si quando proba, quid degener ambis
Faemineos aulae pueros, et limina regum,
Fide Deis, toto quem protinus orbe coemptum
Sponte voles est in mediis, non vilis ephebus
Sed virtus censenda tibi, ne temne Deique
Praesagos monitus omenque vocantis Olympi.
Est gelido sub Atlante locus, qua Thessalus atrum
Semifer Aemonio deterret scorpion arcu,[236]
Dives agris, praegnans populo, trux accolit Hunnus
Dacia nomen habet. Boreae notissima tellus.
Huc id agente Deo iamdudum te auguris aethrae
Signa vocant, nunquam tanta se lampade caelum
Induit, atque hilares cecinere tot omina cycni.
Visus et odrysium taurus prostrasse leonem.
Neu ostenta Deum dubia te ambage morentur
Haeccine tuta fides, quem non numerosior hostis,
Non montes fluviique ferent, non ensis et ignes
Hic tibi fatalis Vultus neu Sole perustos
Neve saturatas hostili sanguine vestes
Tempora nec gravibus contemne rigentia rugis
Tabida neu pluviis perfossaque cuspide crebra
Et rabido vexilla Notho, crinemque madentem,
Scilicet illa novam patriae paritura salutem
Per varios casus, per mille pericula rerum
Perque tot exercenda fuit fortuna ruinas.
Illa laborantes mediis ex faucibus hostis
Asseruit populos, plus est succurrere lapsae, 139
Quam firmae mihi crede rei, non salva Camillo
Roma tulit, sed capta decus Corvina perennat
Gloria, non acres saevo quod Marte Bohemos
Pannonia virtute domat, sed regis egenae
Quod patriae suscepit onus, privatus adivit
Bella, dealbavitque humanis ossibus Albam.
Extorrem sic Roma Numam, legesque severae

[236] Cf. Lucanus, *Bellum civile* 6.393–395: *teque, senex Chiron, gelido qui sidere fulgens / impetis Haemonio maiorem Scorpion arcu. / Hac tellure feri micuerunt semina Martis.*

Optavere suum, sic libertate iubente
Durus ab arenti lectus dictator aratro.
Et tibi magnanimos venit dum gloria bello
Non tenerae Babylonos opes, non Lydia pensa
Non facies lita pigmento, cerussaque vilis,
Rastra dabant et aratra duces, callusque laborque
Et sudoriferis detrita ligonibus arva.
Talem te genitrix Bolelae[237] Polonia vidit
A cunis patrios implentem protinus arcus
Vitoldi[238] genus egregium fortesque Iagellos,
Perge sequi superos, non unquam sorte sodali
Indiguit Virtus, nec te fortissime Princeps
Taedeat incepti, fatis accede, quid haeres?
Da veniam dubiis, necdum te novimus omnes
Mox aderit, cum caeruleo bellator ab axe
Haeniochos Chaeosque sagittiferumque Gelonum,
Bistonas et triplici fusos certamine Moschos
Turbinis instar agens tota venerabilis Arcto
Ibis eques victor Boreae, vindexque tuorum.
Di patrii quibus omnipotens obtemperat aether,
Sic vobis elementa, parens ita pareat orbis
Ne decus hoc unum fessis abscondite rebus, 140
Dique, Deaeque poli succurrite, numine quorum
Iura, potestatesque fluunt terraeque marisque.
Vixerimus steriles, et sors illuserit aegris
Fas habeat sperare diem, redivivaque sceptra.
Audior, en toto suffragia laeta Senatu.
Conspirant autore Deo, nova gratia caelis
Afflat et arcano compleri numine nomen.
Necdum intellectae laudes, assensus honores
Abscidit, examenque novi rupere favores.
Extemplo lectos centum placet ire Quirites,
Cum sceptro qui iusta ferant mandata Senatus,
Ne mora tam sanctos turbet dilata paratus,
Forte suas ad iura tribus de more vetusto *Stephanus Rex Poloniae.*
Castra recensebant septem, cum murmure grato
Regia compleri, passas Albana iuventus
Gavisum fluit ad portas, et laeta novorum
Aula fremit votis, accensa palatia plausu,

[237] A Piast-házi I. Boleszláv, vagy Vitéz Boleszláv (Bolesław I Chrobry) lengyel király (967–1025).
[238] Nagy Vitold (Vytautas Didysis) litván nagyfejedelem (ca. 1350–1430) 1392-től 1430-ig.

Aera sonant, videas caelo tormenta rotari
Clangentesque tubas, psalteria, cymbala, nabla,
Euge beata dies, totique salutifer Arcto
Tu desolatas seris, cultoribus urbes
Restituis, tu putre situ squallente reducis
Ius atavum, et strictos removes cervicibus enses,
Euge dies genialis, io iterate Napaeae,
Mella ferant quercus, vino fluat ebrius Ister,
Sudent irriguae redolentia balsama venae.
Libera Saturno sic est gavisa fugato
Machina, cum caeli regem, mundique monarcham
Elegit Natura Iovem, diademaque magnum 141
Imposuit parvo capiti, consulta verendis
Subscribunt elementa Deis, consentit et aether
Iam Deus immensum terret tam parvus Olympum
Astra rotat nutu, delet cava nubila risu
Terra supercilium Aegiochi formidat ephebi.
Dicitur ipse sacer tanti praesagus honoris
Lacte novo tumuisse Samos, risisse sepulchro
Corvini cineres, fulmenque volasse sinistrum.
Fama rei tantae Boream transvecta nivalem
Afflavit zephyros et limen ad usque natantis
Subsistens terrae peregrini Gadibus haesit
Amphitryoniadae, qua stagna reciproca Thetys
Evomit in praeceps, aliumque illatrat in orbem.
Pigra gelu torpebat hyems, cum laeta Bootem
Invasere cohors, qua se vetus explicat Arcto
Mysia, ceu aestiva grues cum Thracia linquunt
Strymonos, et longo describunt aera nexu.

Iovis oratio, et legatio Mercurii.

Forte foros coeli Divum compleverat ordo
Spectandi excitus studio, terrasque tenebat,
Cum pater omnipotens, rerum cui maxima cura,
Observans regem placido sic ore profatur.
Ecce pios caetus, hominumque simillima nostri
Concilia, extantemque mei instar ab agmine regem,
Exi fide vigil, Cyllenide pectora virga
Tranquilla, atque novos mortalibus inde favores
Hospitio accipiant numen, tibi lactea fandi
Copia, parque data est per limen utrunque potestas:
Paruit hic, iussasque viam molitur ad Arctos,
Ille coruscanti ferit Acroceraunia telo, 142

Omen, et ingentem tonitru tremefecit Olympum.
Parva Iovis iussu venienti sidera Divo
Assultant, tepet hibernum mollita rigorem
Mitis hyems, quin pigra prius iam laetior Arctos
Plaustra rotat, choreisque vagantia provocat astra.
In Boream parcente polo flexere meatus
Errantes fixique Dei, dat suda serenus
Aer alma, novum pubenti germine faetat
Terra suum venerata ducem, demitque rigori.
Omnis in occursum fluit, exultatque caterva
Visendi studio matres castaeque pudorem
Neglexere nurus, mixtaeque impune maritis
Festinant, spargunt flores, plauduntque choreas
Sacra canunt, talique ducem Paeane salutant
Submissa poplites. Ut te fortissime regum
Defessae excipimus, tu nobis secla reformas
Aurea, neglectasque doces revirescere laurus.
Accipe Sarmatici quae donativa tulerunt
Regna duces, rege fatales rex sospes habenas *Stephani difficultates.*
Perpetuusque tuis succede penatibus haeres.
Nunc age Pyrrhaea procedat Atlantifer Oeta
Alcides, insignis apro, monstrisque novercae,
Troius Aeneas et Troiae victor Achilles,
Natus uterque Dea, et fraetus coelestibus armis.
Non inimica tibi est aut sola aut foemina Iuno
Aspera, sed totas bello Germania vires
Exhaurit, premit inde Getes, hinc Turca fatigat
Non ope virginea, sed fatis use benignis
Et solo munite Deo, grave pondus Atlantis 143
Coelifera cervice subis, spe lusus inani
Concidit et causis cessit melioribus hostis.
Inde novis inhians curis, colla resarcis
Omnia, componis lites, expungis iniquas,
Fers aequas, crudo nec scriptas sanguine leges,
Non actoris eget lis ulla, nec ulla patroni
Omnia scis, agis, absolvis, iam crimina desunt
Legibus, interiere doli, perit ultio, cessant
Intestina odia, absistunt furiaeque necesque
Conticuere minae, quaeque indiscussa iacebat
Mille annis, iam momento componitur ira.

Sed maiora vocant. Iterum tibi caede litandum,

Hostili, sat nempe foro, pacique dedisti
Hoc quoque pacis erit, mercari sanguine iura
Securamque fidem: Sic cum furialibus orsis
Impia terrigenas armaret Phlegra Gygantes
Pacatum trifido mutavit fulmine sceptrum
Iuppiter, aequanimis belli pacisque sequester.
Ergo novas acies desudatumque laborem
Exaudi, vastumque una decurre per aequor,
Vos quoque qui melicum Regi Paeana sonatis
Permutate novo genialia iubila bello,
Depositaque, parum Marti indulgete chorea.

Urbs erat insignis portu Oceanitibus undae *Belli Dantiscani origo.*
Contemptrix superum, studiisque asperrima belli
Dantiscum, qua dividuas se dives in Arctos
Explicat, et canos allambit Prussia fluctus.
Sarmaticis haec saepe ferox ab origine prisca
Subsultare iugis, belloque lacessere reges 144
Sueverat impatiens sceptri, longaque quiete
Luxurians, secura sui studiosa novorum.
Mox ubi fatales cervix nova fulsit habenas
Artibus usa suis caput exertare superbum
Urbs ausa est, nec ferre iugum, nec adesse vocata,
Abrogat imperium, certatque immunis haberi.
Ille Dei ritu, dum prima piacula sidant
Errori donat spatium, cedensque repulsae
Impia Nestoreo mulcet commissa lepore.
Fallit te incautum clementia, pensat abusus
Officium, gliscit rabies, et crimen inultum
Augetur venia, non iam servire recusat
Barbaries levis impulsu, sed cornibus auctis
Te solio pulsura ruit, crepuere repente
Bellica, funestoque iubent bubone moveri
Praecipites bellis aquilas, fervere videres
Incendiis villas, undare cruoribus urbes
Tecta solo sterni cultas squallere novales.
Parva loquor, nec Di nec iam delubra Deorum
Tuta manent, pius in templis mactatur, et insons
Fit reus, admissumque luit commune sacerdos.
Incestata sacras moritur Vestalis ad aras,
Et geminam exsatians rabiem praedonis iniqui
Expiat effuso moribunda cruore pudorem.

Heu qua tum coeli virtus in parte latebas
Heu ubi Relligio fueras, Pietasque, Fidesque
Cum vestras impune domos, et fana latrones
Diriperent, ubi sunt tonitrus, ubi fulmen Iesu
Cur non nunc o nunc obscaeno monstra barathro 145
Praecipitas? ubi sunt incendia vindicis aethrae
Aut fortasse sacri tu dedignaris Olympi
Tam viles animas flammis, sed morte pudenda
Damnasti, furiant miseri atque immane minentur,
Dum licet, ut poenas cumulo maiore refundant.
Tempus erat curru quo Sol freta sorbet anhelo *Virtutis ad Regem oratio.*
Nocturna, et dulci scintillant sidera nictu,
Iamdudum infestos ulcisci certa nocentes
Sera nimis terrae Virtus illapsa, revisit
Magnanimi penetrale duce, seseque videndam
Sublustri ac nocte tulit, cui nube soporis
Oppresso, parvos abrumpere temporis usus
Diva timens, solo radians se lumine prodit.
Illum pervigili volventem mente diurna,
Iam crescens in honore labor, curaeque coquebant:
Ales uti mater, nondum cui pipit ab ovo
Involucer pullus, ventis exposta ferisque
Insomnis secum per noctem plurima versat
Bellua ne chara laniet cum prole parentem,
Aurave nutantem depellat ab arbore nidum,
Acclinata toro, cui sic Dea voce profatur.
Ten' segni torpere mora, dum Prussia bello
Cingitur, et totam exhaurit delectibus Arcton.
O nimium confise Deo, iam tela facesque
Insultant aris, et ni mea cura resistat
Eruerint enses, et barbarus hauserit ignis.
Surge meus sanguis. Non plura effata minaces
Sicut erat galeata comas, ter bellica rauca
Intorquet, ferale, tuba, quo Sarmatis Arctos 146
Intremuit late et Maeotidos ora paludis.
Protinus ingentes armorum laxat habenas,
Delectus habet, it bello fera tessera signum,
Romulaeique Notho radiant crispante tridentes.
Ut leo Getulus vacua si deses in umbra
Sentiat imbelles antro incursare silenti
Hinnuleos vafrumque suem, non protinus effert

Fultum caute latus, solitum sed rugit et antri
Significat dominum, sin is audacia crescat
Post veniam, propiusque subent, urgente repulsa
Assurgit tandem impatiens, et tubine vasto
Torva fremens volat in medios, dat hiulca ruenti
Silva locum, mansa mutum pecus abstinet herba.
Principio qui signa ferant, castrisque futuris
Designent spatia, et Martis praeludia tentent, *Bellum indicitur Dantisco.*
Sarmaticos iubet ire equites, quis tela sarissae,
Corytique graves iaculis, et letifer arcus
Mille, quadringentos lectissima pectora bello.
His pedites de gente sua quos Agria bellax
Threiciis pavit spoliis, et sanguine fuso
Sexcentos adhibet iuvenes, ipse agmine toto
Pone secuturus, late loca milite fumant,
Lambit anhelantes acies Vulcania campos.
Parte alia crepuere tubae, ruit omnis ad arma
Prussia, quosque duces ponti confine diremit,
Quique Ripen, Dunnamque colunt, huc Danus ab axe
Acer Hyperboreo, huc omnis Gothlandia misit
Braccatos in bella greges, huc Scotia cano
Caesariem depexa gelu, flavusque Svevus. 147

Rumor iit sine Rege vagos per plana patentis *Dantiscani contra regios.*
Dersaviae paucos solis se credere caestris,
Additus est animus stultis rapuere catenas,
Intorquent laqueos, certa est victoria paucis
Non gladio, sed fune opus est huc omnis ephebus
Huc puer, huc cerdo mercator lixa bubulcus
Convenere, serunt nugas, hi fortia facta
Inter vina crepant, trahit hic ad moenia Regem,
Seligit hic Hunnos, nent illi lora Polonis.

Festa dies aderat Stygio qua carcere ruptos *Impietas.*
Eluit humanam paschalis victima labem,
Hac ipsa placuit neglecto numine Divum
Fortunam tentare die periura feroces
Castra movent, pubemque animant in bella protervam.
Di tantum avertere nefas, nam saeva cohortes
Sacrilegas invasit hyems, et furva sepultum
Abscondit caligo diem, surrexit Olympi
Militia, et totas coeli cataracta procellas
Fudit, et ingenti dispersit castra ruina.

Ecce gyganteas adigentem in bella phalanges,
Vindex flamma ducem, et toto Iove fulmen adactum
Praecipiti prostravit equo, sed nulla furentes
Monstra movent, nil ostensum, nil ultio prodest,
Verum ubi lux rediit mundo, et cessantibus Austris
Suda serenatus diffudit lumina Titan,
Abruptos iterant cursus, nemora ardua late
Ingenti clamore premunt, pars axe citato
Vasta furens tormenta rotat, volat igneus ille
Fulmineis in equis, piceo stat turbine coelum 148
Aethra tonat, crepitu armorum tremit excita tellus.

Vallis erat quam gurges, et irremeabilis alte
Hinc atque hinc Symplegas obit, cinxere paludes
Murorum in speciem, tristes uligo resorbet
Pigra lacus, baratrumque vorax, huc se undique campis
Tota mole tulit, faucesque insedit iniquas
Colluvies populorum, et passa apparuit ala.

Scinditur ambiguus studia in contraria miles
Sarmaticus, tanto septus molimine belli,
Hi socias arces, vicinaque moenia cursu
Arripere, et tutos silvarum intrare recessus
Praecipiunt, dubiamque fuga servare salutem.
Hos Martis vesana fames, et conscia virtus
Exstimulat, crudoque parant decernere ferro,
Vincere vel vinci, hostiles iuvat ire per artus
Si superent, pulchramque pati per vulnera mortem,
Ut cum indignantes pelago incubuere procellae
Diversa de parte poli, tumet Adria fluctu,
Hinc Nothus, hinc Boreas aestus ciet ille sinistra,
Hinc dextra instructus trepidarum agit agmen aquarum
Insultans, dubium nescit cui pareat aequor,
Sollicitant fragiles exterrita carbasa remos.
Hos inter motus dubio cessante senatu
Impatiens animi Michael[239] pars maxima belli
Militiae dux Pannonicae saevissimus armis,

[239] Báthory gyalogsága a Danzig elleni hadjárat első felében szinte kizárólag magyarokból állt. Hunyadi itt azt a híres esetet írja le, amikor a lengyel tábort megtámadó danzigiakkal szemben Vadas Mihály vezérlete alatt az alig néhány századnyi magyar gyalogság ellentámadást indított és megfordította a csatát. Vadas fontos embere volt Báthorynak, a kék drabantok parancsnokaként a fejedelemválasztáskor nem állt át Bekeshez, harcolt a kerelőszentpáli csatában, Lengyelországban részt vett a danzigi és livóniai hadjáratban. Utóbbbi során, 1579 októberében halt meg. Hunyadi az ő alakja köré építi fel a fejezet dramaturgiai csúcspontját: itt hosszú beszédet ad a szájába, ezt követi Mars szózata, majd a magyar vezér hősi halála (valójában majd csak a livóniai háborúban esik el). Vö. Veress 1897; Sunkó 1998.

Plusque manu quam voce valens, urgente pudore,
Vindictaque furens medium procedit in aequor
Ense latus saeva dextra est armata bipenni, 149
Sic ille ad proceres ora indignantia solvit.

Oratio Michaelis ad milites.

Sarmatici, Ungaricique duces gens utraque bello
Indomita, aut pulchra vitam pro laude pacisci
Tempus adest, aut progeniem delere superbam
Consilio locus hic non est iam classica clangunt,
Iam stricti nostris radiant cervicibus enses.
Iam fumant scelerati ignes, et buccina mugit
Aut ferro quaerenda salus, aut si metus urget,
Imbelles fugiant dubii discrimina Martis
Hinc pudor, inde timor torquet iacturaque vitae
Neutra quidem secura via est. Sed si quid in armis
Consilium valuit famam praeferre timori,
Solicitat Virtus, anceps est alea belli,
At certus pudor est illinc Hunnumne ferocem
Sauromatasne truces, assuetaque pectora caedi
Dania nescio quae solo vix nomine nota
Ante tubas sternet, gladio defendite nomen;
Innumera est acies, sed tanto gloria maior,
Nunc subeat mentem sancti reverentia Regis,
Abiurata fides, contemptaque iura Senatus
Et sacri ritus, atque emptae sanguine leges.
Praecipue veterum vobis ludibria Regum
Sauromatae afficiant animum, quot damna quot ultro
Intulerunt caedes patribus, gens aspera vestro est,
Affinis iugulo nos pascua divitis Istri
Incolimus, nos Pannoniae vocat uber aristae.
Dent poenas sontes animae, nunc vindice ferro
Annorum delicta luant, nunc iusta coactus
Induat arma furor, nunc irritata, tot annis 150
Conspiret legio, oblatumque armetur in hostem,
Sint licet innumeri, causa est iniusta, Deoque
Destituente cadet, meritas vos summite poenas,
Sin extrema manent, tumulosque decrevit Enyo,
Vos servate aciem, et tuta statione locate,
Dum salva est, ego Pannonios in bella leones
Producam, et tanti tentabo pericula casus.
Si vivam, et primi faveant praeludia Martis,
Vos quoque Sarmaticas a tergo effundite vires

Instaurate aciem, et victos terrore replete.
Sin peream, pro rege sacro pro lege perenni
Devoveo hanc animam, vos nostro absistite damno
Et victi ad regem incolumi legione redite.
Ergo alacres aptate ensem, et consurgite ad arma
Pannonii socii, vobis hortamine longo
Non opus est, subeat saltem quot vindice dextra,
Quosque duces patrii per iugera laeta Tibysci
Stravimus, innumeris utrunque Atlanta trophaeis
Sparsimus, Arsaciis implevimus ossibus agros
Magnorum subeant calcata cadavera regum,
Sub iuga tot missae gentes, abavitaque bella
Vos Nothon et Zephyron gladio pigrosque Triones
Innumeros pauci armatos vicistis inermes,
Indomitas quoties Parthi prostravimus alas
Bistoniis tepidi testantur caedibus enses
Atque cruces plenae poenis et turbida tabo
Flumina, cessantem clypeo sulcavimus Istrum
Sanguine Threiicio canam tepefecimus Hellen,
Hic neque Marmaricos arcus, Medive pharetram 151
Excipimus, molles populos, ignavaque corda
Foemineis assueta choris Venerique videmus,
Ite per imbellem populum, atque cadavera viva
Millia iam bis sex sexcenti vincite bello.
Ite citi superate fidem, credetne futura
Posteritas, et qui surgent post fata nepotes,
Tam parva cecidisse manu tot millia laeti
Praecipitate moram, et campos implete ruina.
Nec vos flammivomo vibrata tonitrua bombo,
Nec Galatea seges, nec ferrea terreat umbra,
Nec dubia afficiant liquefactae verbera glandis
Exarmatus erit, si scloppum torserit hostis
Nil virtute valent. Solo clamore catervas
Sarmaticus confundet eques, mucrone sequetur
Mille viros centumque uno moriente iacebunt,
Praeterea ut iusto descendant agmina motu
Explicet hac duplici cornu pedes Ungarus alas,
Irritetque hostem, mox si tormenta tonarent,
Sternat humi sese miles, rursumque resurget,
Elusisque globis peditum, densissimus ordo
Invadat primos et ahenae robora pubis

Sexcenti haidones contra duodecim hostium millia.

Cuspide praetentet, si ferrea respuat absis
Cuspidis impulsum poplites, caedantur aperti
Praecipiti gladio, contra ignea verbera lectos
Viginti heroas statuam, qui fulmina sistant
Cerbereae faucis, committam caetera fato
Aut socii superate, aut non impune cadatis.
Interea gelido, seu tu procumbis in Haemo
Seu scandis galeatus Athon, seu sanguine Medo 152
Caucaseas verris Borea trepidante pruinas,
Exaudi Gradive pater, tibi mille sacrabo
Quadriiuges, centumque viros mea dextera mittet,
Inferias patrum tumulo tibi mille trophaea
Instituam, et Scythicos placabo sanguine manes,
Mars pater affer opem, atque ingentibus annue ceptis.
Audiit armipotens iuvenem, galeaque tremenda
Subrisit crudele pater tum terque quaterque
Tempora concutiens vasta sub rupe sedentem
Bellonam alloquitur, viridi haec sub tegmine taxi
Hircanis saturos pectebat caedibus angues.
Tantane nos patriae cepere oblivia gentis *Martis ad Bellonam oratio.*
Diva soror torum, ut nuper quae ad iura coegit
Atlanta, et Latias prostravit cuspide turres,
Ludibrium extaret mundo, divisque repente
Degeneraret avis, en quo mansueta timendum
Europae atque Asiae, traxit patientia nomen,
Ast ego praevidi atque animo mecum ante verebar,
Scis soror, hos animos ne si mea forte remittat
Progenies iterum gentes audere minores
Inciperent aliquid, certe non augure surdo
Consului tripodas, en grex vesanus onusta
Vinclis plaustra vehit, laqueos turpesque catenas
Molitur genti indomitae, quae fulminis instar
Terror erat populis, non sic meus Attyla muros
Pulsabat Latios olim, quem bella frementem
Luxit Atlas gemuit tellus, exhorruit aether,
Corvinique duo vinctis qui ad terga lacertis
Bistonas Ungaricis reges egere quadrigis 153
Haec est illa manus, quam trux Catalunia vidit
Implentem tabo Hesperiam, quam caede calentem
Non furor Aedoni Boreae, non igneus Auster
Continuit, non zona rigens, non zona perusta,

Haec et inaccessas Alpes et Caspia claustra
Effregit, clypeo coeli, armorumque ruinas
Carpathias hyemes galea tulit, inde per enses,
Per fraeta, per rupes geminumque cucurrit Atlanta,
Si periere patres, vivit genus, inclyta restat
Progenies, vis est eadem, nunc Ungara virtus
Erigere, audacique nefas ulciscere dextra,
Fer clypeum Bellona mihi, galeaque nitenti
Sanguineas suspende nepas, tu tinge cruore
Fraena Pavor, tu iunge feros Formido iugales!
Vos Haemi gelidae valles, te Vistula testor,
Vix unquam tanto creverunt sanguine rivi
Sarmatici, Arctoos satiabo cadavere pisces.
Alpinae gaudete ferae, gaudete volucres,
Quas Tanais, quas Strymon alit, prodite latebris
Tigrides, humanoque lupi pinguescite farto.
Ipsa peregrinos iam degener herba sapores
Induat, hostilique seges nutrita cruore
Liveat horrentemque fuget pallore colonum,
Dixit, et indomito solidatam adamante bipennem
Trans freta, trans nymbos dextra indignante rotavit
Vociferans, stupet altus Athos planxere Napaeae
Istrides, exsanguemque gelu timor alligat Hebrum,
Totaque prostratis tremuerunt Ismara ramis.
Haec volat, et celeri liquidum per inane meatu 154
Desiluit belli media, ingentique replevit
Corda Deo, sensere Hunni, signumque benignum
Agnovere patris flagrat spe concita Virtus,
Accenditque viros animosi gloria leti.
Ilicet expediunt cuneos et in aequor apertum
Caeruleum effundunt cornu, stat prona iuventus
Signa ducis nutumque sequens et certa triumphi
Gaudet et arcano fervet sub pectore virtus, *Instructio pugnae.*
Parte alia ingentes non segnius explicat alas
Nigra cohors, tollunt aquilas fremit aequore toto
Instratus ferro sonipes ventosque lacessit,
Ignescunt galeatae acies, animataque Phoebo
Aera rubent, latoque volant incendia campo
Laetus adhuc belli vultus, nec decolor aurum
Caede viri, nondum clypeorum argenteus orbis
Nat sanie, constant acies, est integer ordo,

Floret ager, librant intentis pila lacertis
Pulvereos hortantur equos, pars aerea suta
Thoracum implicitant humeris pars cornua lentant,
Exercent per inane manum, et sola putria tundunt
Pars fluvios arcent aditu, pontesque rescindunt
Ne spes ulla fugae victis, statioque supersit
Pannoniis claudunt saltus, atque obice vivo
Omne latus belli cingunt. Ubi Pannones ergo
Quave via speranda salus? hinc ferrea septa
Inde palus ingens interceptique meatus
Gurgitis impediunt, quoniam nil undique restat,
Hoc erit hoc virtutis opus perrumpere claustra
Armorum obstantesque vado prosternere truncos 155
Tela viam, tutos praebebunt corpora pontes
Nec minus imbelles iuvenum nuruumque catervae
Innumeros victis laqueos et tristia nectunt
Lora manu, pedicas pueri manicasque trinodes
In poenam expediunt patres haec vincla manebunt
Si vivent gladii immunes, aptate catenas
Crudeles nati, victor quibus implicet Hunnus
Colla patrum, heu caecae mentes ignaraque fati
Consilia, heu secura sui mortalia, temnunt
Tam paucos freti numero, non praelia miles
Sed praedam, atque hilares superato ex hoste triumphos
Cogitat, et tutae metitur gaudia pugnae,
Iamque truces Bellona comas cristata trilingui
Angue venit, tonat in nimbis et flammea Gorgon
Tela quatit, saevam in cladem parat aegida Mavors.
Stant duplices adamante togae, fluit ignibus umbo
Atracius, saevoque fluunt incendia vultu,
Ante volat dominum Pavor, armiger Iraque rubra
Subsultant hincinde minae latus urget utrunque
Mors comes et leti merces cruor, alta catenas
In poenam vindicta rotat, spoliisque lacertos
Aptat ovans, ipse in mediis dux igneus hasta
Fulgurat increpitans biiuges, et grandinat ore
Tum grege de rapido crispantem pila Pavorem
Alloquitur, non illo alius prosternere caecum
Vulgus et insano confundere castra tumultu,
Aut falsos melior quisquam sparsisse timores
Elicit hunc ultro pater et sic turbidus infit.

Heus Pavor i volucri turmam praeverte volatu, 156 *Martis oratio.*
Praecipe tela mea, et recto pete praelia nisu,
Bella cie, sere monstra animis Alemannaque castra
Obscaena confunde fuga, turpesque timores
Effunde in medios, imple terroribus hostem
Cunctantem, tibi mille artes, formaeque nocendi,
Tu quoque curre fuga et iunctum comitare Pavorem
Et tu turpis abi pudor, eia impellite remos
Alarum et stulto pervertite cuncta tumultu,
Tu parte adversa stimulis maioribus urge
Pannonios vindicta truces. Heus Ira labantem
Curre iuva famam, en Virtus animosa laborat
In mediis habilemque parat Constantia parmam,
Ite citi mox funereum, novus arbiter aequor
Ingrediar, pigrasque impellam tabe paludes.
Dum loquitur, fugere Dei cum voce, Pavorque
Ante alias micat, et rapido ruit aethera nixu
Praecipitans, vix ille leves afflaverat horas
Armorum, vis omnis abit, vix castra subivit;
Extemplo cecidere animi, gelidusque cucurrit
Ima per ossa tremor, gaudensque ululavit Enyo.
Ergo ubi castra vigil tuta statione locavit *Pugna committitur.*
Cura ducum, et iusso. Stetit acer in aequore miles
Classica ferali gemuerunt tympana planctu;
Increpuere tubae, et rauci canor horridus aeris
Fit fragor Aetnaeo vibrata tonitrua bombo
Horrendum intonuere, crepant convexa boatu
Ad coelum exundat vortex mugire videres
Omne nemus reboant sylvae montana resultant,
Exurdat vicina tonus, pluit aereus imber, 157
Concurrunt per inane faces, volat ignea lampas
Per nymbos, totisque in praelia viribus iter,
Sicut ubi Arctoi rabies Aquilonis in axe
Aeolius rupit postes et carcere laxo
Tortum imbrem, piceoque trahens per nubila Cauros
Insedit pelago, atque minas effudit in aequor,
Saevit hyems, frendunt sylvae, ruit aestus arenas,
Nutat Atlas, titubant axes, ferit aethera murmur;
Pannonius volat in mediis pedes alite planta
Flammeus, et numeri damnum virtutibus implet.
Fit via vi, cedunt cunei, confertaque inundat

Agminis, et qua tela rigent densissima tendit
Qua flammas, et saeva videt tormenta rotari.
Sternit humi sese cautus, maiorque resurgens
Perfurit intentasque ferox diverberat hastas
Quaque ruit, nymborum aut hiulci fulminis instar
Obvia cuncta metit gladio, atque immane minatur.
Nunc pedes infrendens pediti, nunc acer anhelos
Miscet agens hastis equites fervescit ubique
Martis opus, moestas roseus rigat imber arenas.
Illinc non acies iustae, non dextra virilis
Rem gerit, insani furiunt per inane molares,
Pila pluunt, densus iaculis obtexitur aer,
Committuntque globis ictus, atque eminus instant,
Sors peragit virtutis opus, clamoribus hostem
Non dextra, non ense premunt. Crebescit acervus
Caesorum, hic patitur, gerit alter bella satelles.
Hic medias inter strages, dum praelia saevus
Asperat, et fessas animat dux Ungarus alas[240] 158 *Casus Michaelis.*
In caput ingenti muralis turbine massae,
Obruitur, cadit infelix, sortemque nefandam
Ingemit, obscoenosque animam exspiravit in ignes.
Agnovit gemitum pater, et ter ab aethere summo
Iuppiter intonuit, ter et aegide pectora plausit,
Turbatur, poscit iuga, Bellonamque morantem
Increpat, atque fremens superum rapit agmen in aequor.
Interea afflavit fessos meliore iuventa
Pannonios, addit vires, atque aggerat iras.
Incaluere Deo heroes, per et obvia pila
Per flammas impune ruunt,
Laxantur late cunei, crudescit ubique
Pestis, hebet vindex tot adactus molibus ensis,
Nec mora, nec requies, furor undique et undique ferrum,
Crescit amor caedis, crescit preciosior auro
Torrentis ritu sanguis, natat acer in alta
Tabe pedes, gaudet stagnare cruoribus agros
Caede tegi cuncta, et vivos desaevit in artus.
Ut cum exultantem Massyla caede leonem,
Setigeri videre sues, atque agmine facto
Invasere ferum, propriusque accedere tentant

[240] Valójában Vadas Mihály nem ebben a csatában, hanem három évvel később halt meg a a livóniai hadjáratok elején Polack (BY) ostrománál 1579-ben. Hunyadi dramaturgiai megfontolásokból helyezte ide az epizódot, hogy egy igazi epikus csatajelenet legyen a mű csúcspontja.

Cunctanti, tacitas acuit leo Caspius iras;
Mox ubi non ultra virtus non continet ira
Infremit horrendum assurgens, quaeque impetus egit
Fellantem rotat ungue gregem. Sic Pannona pubes
Viginti haidones tormenta Germanis eripiunt.
Saevit inexhaustum, et rapido volat aequore victrix;
Ecce moras belli tormenta minantia caelo
Viginti invadunt heroes, et agmine facto
Diripuere truces, trepidi cessere magistri, 159
Vi potitur telis Hunnus, faucemque malignam
Vertit in authorem, et caedem cedibus addit;
Tum vero turbatae acies, ruit ordine nullo
Miserabilis Dantiscanorum caedis, et fuga.
Ferreus ad portas immissis miles habenis
Stagna vetant refugos, et ineluctabile coenum,
Quosque ipsi clausere lacus, et triste barathrum,
Quid faciant, via nulla fugae spes, nulla salutis;
Hinc immensa palus currentem, hinc ferrea terret
Tempestas telorum, et aquis immanior Hunnus:
Heu iam mille vias, iam mille resurgere pontes
Vellet et exangui metitur lumine ripas,
Instat atrox trepidis Hunnus, iugulosque resolvit
Cunctantum palant acies pars vertere terga,
Pars mutilos enses, et surdos expedit ictus;
Nequicquam hic laxis penitus recitatur habenis,
Hic ruit huc illuc, hic desolatus et expes
Porricit in fluctus animam, fruiturque sepulchro,
Hi pressant in tabe comas, hi extrema precantur,
Hi linquunt in ripa animam, corpusque propinquis
Precipitatur aquis, hic imo in gurgite vivus
Singultit, spirantque vadis immurmurat atris,
Summa salus in aquis, extra furit Hunnus, et acer
Nunc gladios optet centum, nunc brachia centum
Dextra cruore fluit, crebris hebet ictibus ensis.
Spirat adhuc, calidoque ferox sudore fatiscens,
Explicat ingentes humeros, sparsisque per arva
Exuviis horret, nudusque in bella recurrit
Saevior, ingeminatque metus, extantiaque ossa
Truncat et ingentes pontis vice calcat acervos. 160

Polonicus equitanus.
Exin gramineo paulatim albescere tractu
Sarmatici caepere duces, cognataque castra
Obsedere diem telis, hoc acrior Hunnus
Relliquias belli terit, et cervicibus instat,

Nec minus hic audax redivivum Sarmata bellum
In cuneos cogit, residesque redintegrat iras,
Ut cum exundantem maternis imbribus Hebrum
Aeoliae vivere animae, natat aspera Thrace
Obvia praecipiti vertuntur plana ruina,
Non Rhodopen sua saxa tenent, non Ismara sylvae,
Deplanat montana furor. Sic additus Hunno
Auxiliaris eques fervet face Martis, et acrem
Flat sub corde Deum, maternas alveus undas
Excludit gremiis, humana per ora cucurrit
Ossifragis auriga rotis, pede pressit iniquo
Corporeos pontes iacet alta in tabe superba
Victima sanguineis spirant vada livida venis,
Pars praedae sese accingunt, aut prona supinant
Corpora, si vivus quisquam super alitus erret
Scrutantes, sopor hos et nox aeterna fatigat,
Illi succiduis exspirant lumina venis,
Semineces alii ingentes ex ossibus hastas
Evellunt, stridunt animae telumque sequentes
Aegra cruentatis acclinant corpora bustis,
Hi redimunt viles animas, veniamque precantur,
Expediuntque sinu laqueos, funesque requirunt
Quos hosti nexere prius, pars oblita coeno,
Ora latet, sparsae per devia rura cohortes
Pacicolis passim fera praeda fuere colonis. 161

Heus animose prius iam nunc miserabilis hostis,
Heus miles metuendae, ubi nunc generosior ille
Spiritus, ah ubi nunc unctus tot cotibus ensis
Et torvi vultus, et scloppi bombus, et ictus,
Et manus et laudata tuis cerdonibus hasta?
Scilicet is fueras, iuribus qui castra referres
Captiva, ignotos Hunnorum ostendere vultus
Iuratus dominae, hancne fidem periure reportas?
Sic ne tuae spolia ampla legis miser heroinae?
Heu demens, quis nunc oculos in morte natantes
Comprimet et laceros artus tellure reponet,
Heu ubi nunc dilecta tua est, choreaeque iocique?
Viscere pascis aves, per vultus orbita currit
Dignus es hoc tumulo, hac Virtus te condidit urna
Spirantem nimium, atque hostili caede superbum.
Nonne fuit satius flexa cervice sub umbra

Cum senibus garrire tuis, nocturnaque bella
Ludere et intentas precio placare secures.
Linquere tela viris et praelia Martis anheli
Nunc animose iace, at tu iussa capessere Divum
Disce tuo exemplo Dantiscum urbs aspera, disce
Iustitiam, atque Deos memores fandi, atque nefandi
Dilige ius, unctumque Dei, iusta indue bella,
Disce timere ducem, et divino assurgere regi.
Vos, ne longa dies memori procul eximat aevo,
Quinquaginta animae, quas non cita turbine cuspis
Non hasta stravere virum, non masculus ensis
Sed nymbus sclopporum, et quem murale tonitru
Obruit heu magnae Michael tam prodige vitae, 162
Enthea si patitur virtus, vos carmine nostro
Vivite, si Phryx Aeneas, si Phthius Achilles,
Hic Thetidis timidus puer, ille uxorius heros
Perpetuam meruere chelyn, si caecus Achillem
Aeneam indigitat figulus, si fabula Troiae,
Si Thebae septemque duces, fictique labores
Alcidae, si vivit Hylas, Indoque vagatus
Cornigeri meruit Macedo de sanguine nasci
Ammonis, mendaxque invenit praemia fama,
Vos vestrae maneant laudes, verisque triumphis
Vivite et in longos nomen proferte nepotes.
Nunc ego quae vestrae reddam praeconia famae
Victores, roburne prius dextraeque vigorem
An suetos duris animos et pectora mirer?
Vos nec anhelanti violentis terruit igne
Sirius, Hibernique truces Aquilonis hiatus,
Aestivos nudi Soles, brunaeque rigorem
Sub dio expertes Veneris Cererisque Lyaeique
Exigitis, sueti castris, ad mollia segnes,
Mansueti ante tubas facilesque ad vota leonum
Exemplo, prompti ad caedem, si provocet hostis
Non prece non ultra precio, non Marte nec arte
Tractandi, cupidi pacis, sed viribus emptae
Salvete aeternum heroes Mavortis alumni,
Thymbraeo et plus quam Mantoo pectine digni:
Quid molles Asiae populos, Gangemque subactum
Flamus, et Eoos imbellia nomina Seras?
Quos vicisse fuga est, raros cervicibus enses

Expectant, caesoque fugam meditantur et hoste. 163
Haec alii celebrent, hinc vasta volumina vates
Parturiant, his ferrea vox, centenaque lingua
Aptetur, totusque Helicon consurgat ad Orsa,
Hic languent animi, nulliusque aemula laudis
Mens hebet, et contenta humili virtute remittit,
Hinc vinci patimur, parvoque impune sub hoste
Sternimur ignavi, atque hostis crudelia corda
Immites querimur gladios, at inertia nostra est,
Non ira hostilis probri rea, saeviat omnis
Dum superat nunquam mitis Clementia vicit.
O felix virtute tua virtute tuorum
Macte novis Rex auspiciis quae praemia laudum,
Quae votiva tibi dilecta Polonia reddet?
Romanis quernae defenso cive coronae
Talio laudis erant, referenti ex hoste triumphos
Laura serta dabant, spirantesque aere colossos.
Patribus at patriae fanum et delubra dicarunt,
Quae tibi sufficient arae, quae civica fronti
Digna sat est, qui non unum caput aegide fida
Regna, sed et totas redimis cum civibus urbes,
O si quis redeat hodie Maro, si quis Homerus
Ridebit cantata prius delebit ineptum
Nomen et inscribet Stephani nova pagina laudes!
Non unus tibi Pelides, non Annibal unus
Militat, innumerus sequitur tua Scipio signa
Et Fabius, crebroque micant Samsone cohortes.
Non tua luxuriant Eois castra lapillis
Non Arabum myrrha maiotum more, nec auro;
Castrensi cratere bibis, nec noxia nervis 164
Una, sed aut quod sors aut dat locus, inter ovantes
Militiae socios, contentus simplice victu,
Quem condit Natura fame, non arte voluptas.
Nec Venere aut Baccho, sed honestis sobria curis
Aula nitet, vultumque tuo desummit ab ore
Numinis instar es ipse tuis, te praeside miles
Per mare, per flammas, per saxa impune volabit
Centimanum tempe Gygem, tu Cressia monstra
Tu reviviscentem ferro, et face conficis Hydram
Unde etiam meriti sperat te regia coeli
In choreas convexa volant, tibi sibilat aether

Non observatos humanis sensibus hymnos,
O felix quodcunque tuo dignabere numen
Accubitu ignotosne Nothos Austrumque requiris,
En tibi gratantes hilaris nepa contrahit hamos
Arctarumne tuum? forceps en brachia cancer
Iamdudum angustat sociumque invitat Olympo.
Hic Iovis accumbens epulis conviva Deorum
Ambrosia satur, et diffusus nectare curas
Cum Sole et Luna sacri sacer hospes Olympi
Aeternam vives vitam indefessaque secla
Interea donec caeli te regia mundo
Concedit, perge afflictis succurrere rebus
Auxilioque fovere pios, sic ibis ad astra.
Incipe Diis te ferre parem, votisque vocari,
Ut Minos, ut Liber, ut aurea pignora Laedae,
Ut Mars, ut quorum virtus victuraque fama
Humanum excessere modum divisque quatiunt,
Nosce tuos ortus, et concipe sydera mente, 165
Nosce ignes in te heroos, et semina coeli
Hector es in galea, posita mox casside Nestor,
Si fera bella tonent, praesto est tibi Martia virtus,
Si toga paxque vocet, non deest tibi gratia fandi,
Pronus es ad veniam iustus bellique domique
Pacis amans, constans fidei, parcissimus irae
Mansuetus, praeter laudem nullius avarus.
Uni omnes varios Divae famulantur in usus,
Iusticia in primis suadet rectumque bonumque
Temperies castos actus, Patientia mentem
Obdurat, firmum pectus Constantia reddit,
Quae fugias, quae deinde petas Prudentia monstrat,
Felix sorte tua, rex dive, quid amplius addi
His potuit? Tamen ecce novos Gradivus honores
Concipit, en maiora animum ad molimina ducit.
Est in Atlantaei supremo limite circi *Moscovita Scythiae regio.*
Librat Hyperboreos qua zona novissima tractus
Foeda situ tellus, Scythiam dixere priores
Gentibus Hesperiis, Latioque incognita pilo,
Huc nunquam tepidi clementior aura Favoni,
Nec vernae venere animae, sed pelle pruinas
Papilione nives arcet Scytha durus et axe,
Pendentesque boves, et pronas suscipit Arctos.

Haec Parthos poenam Ausoniae volucremque Gelonum;
Haec et Amaxobios, et dirum nomen Alanos,
Massagetamque arcu insignem Gotthosque potentes
Bisaltamque trucem, atque antiqui sanguinis Hunnos
Progenuit praegnans armis, et flore virorum,
Hanc Moschus praemit imperio, dux impius, audax, 166
Immensus voti, populorum poena minorum.
Hic memor exordii patrio nec degener ortu,
Quicquid ubique vacat Scythicis immune pharetris
Diripit, incendit, vastat, debellat, inundat
Milite Mulcibero, ferro, Mavorte, cruore
Quaque potest, non qua fas est sua sceptra propagat.
Mos erat huic si quando alios, aut bella vocassent:
Efferentve rogis regem, exequiisque vacarent
Oppida cive suo campos viduare colonis,
Aut quatere excidiis urbes, et vertere praedam.
Hac et tum incautos oppressit fraude tyrannus
Finitimos spoliantur agri, ruit omnia late.
Trux Scytha grassatur gladiis, et fana profanat,

Moschi Livoniam populantur.

Foedantur teneri Geticis in cestibus anni,
Languescit moriens enecta messis in herba
Cultores viduantur agris, cultoribus agri
In gremio in charis matrum complexibus infans
Lactatus, patrius confundit sanguine fletus,
Nec pecus est immune mali, spoliatur ovile
Subrumes abigunt teneris cum matribus haedos,
Agricolasque boves, rediens ne serus arator
Findat humum, segetemve queat sperare secundam.
Excipit horrendam vicina Livonia cladem,
Hic quicquid reliquum est furiarum, iraeque necisque
Evomit, hanc ima Moschus de stirpe recisam
Vendicat in proprium, atque suis ditionibus addit.
Hinc victor plenus spoliis et divite gaza
Flectit ovaris biiuges retro, Scythiamque revisit.
Postquam in castra virum et pacati regis ad aures 167
Rumor iit, facinusque audax in mentibus haesit
Protinus ira ducis iustos exarsit in ignes
Ingemit, hinc virtus et mens sibi conscia recti
Solicitat calidas belli sudore cohortes
Colligere, iniustique ausus fraenare tyranni.
At quibus insidiae Moschorum, artesque patebant

Sarmatici vetuere duces, ne cautior hostis
Incautam Scythico pubem circundaret astu.
Centum oratores tectum ad crudele tyranni
Ire placet, glauca velatos Pallade frontem,
Qui mandata ferant, violataque federa firment.
Non hominum ritus, non gentis iura propinquae
Barbariem tenuere viri, quin carcere foedo
Auderet regum medios temerare precantes.
Omne nefas licitum sceleri, non talio mentem
Non gravior vindicta movet, poenaeve suorum,
Maior in hos rabies, pronique licentia ferri
Ut didicit non esse pius, fruiturque nocendo,
Tantum animi fasces addunt Scythiaeque potestas.

Ergo ubi per populos et saucia corda cucurrit
Heroum, scelus infame, atque iniuria duplex,
Arma arma ingeminat plebes, fremit arma Senatus
Turba ruunt, rapuere aquilas, et caede recenti
Squallentes tergent gladios, novat arma satelles
Comit equum, crinit galeam, praecingitur ense
Tympana maesta gemunt iterum, mugitque cruentus *Bellum Moscoviticum.*
Stridor agris, tristem raucus canor increpat aethram,
Ingens iuratur bellum, volat undique ad arma
Martia Sarmatiae pubes, clypeataque totis 168
Agmina densantur campis, perstringit ahena
Lux oculos, celsisque ardent in nubibus hastae.
Nec minus invalidi, (libertas aurea ducit)
Huc ultum venere senes, huc rure relicto
Vulgus iners, nec agri nec culta novalia curae
In gladios abeunt falces, ligo, rastra, bidentes,
Sic cum indignantes armarent Hellada Bello
Tantalidae, innumeris fervebat classibus Aulis.
Proxima patritios Lithuania cogit equestres *Litvani.*
Faeta viris tellus, agit hos in praelia ductor
Insignis Radivillus[241] avis, et fulmine linguae,
Exercentur equis iuvenes, secat aequor apertum
Bellator sonipes, et fraena frementia mandit.
Asper Amaxobias deterget Mazo bipennes *Massovii.*
Herculeos armans iuvenes, floremque virorum.
Tu quoque trux tetra nulli cessure Ruthene, *Rutheni.*
Sive rotas gladios, iaculo seu Tartaron urges,

[241] A litván eredetű Radvila (Radziwiłł) család.

Polack ostroma (Mack, 1579)

Sive pharetratum sequeris pharetratus Alanum.
Iam desolatas reparat pia ad arma cohortes *Pruteni.*
Prussia, Dantiscumque potens, et fida Torunna.
Hinc Gracchi genus antiquum, et Camenecia pubes *Poloni Podolienses.*
Non illis impune Cydon se conferat arcu,
Non Garamas, stupet insolitis armatus Orion
Caetibus, et subitum stringit perterritus ensem.
It bello devota phalanx, haec horrida contis
Illa rigens iaculis, pars ficta gymnade certat
Decretisque neci praeludit in aethere telis.
En consanguineas Mavors pater excitat urbes,
Quique Samum, Marysumque bibunt, viridemque Tibyscum 169
Quique Savi Dravique vadis vallantur et Istro *Ungari.*
Coniurant in bella duce, rapuere sarissas
Pannones, armatur ferratus acinace Dacus,
Hos regit imperio ducis, et moderamine fraenat.
Dives opum atque animi cognata egente Bekessus,[242]
Paeonii florent iuvenes, miratur ab Haemo
Fulmineum Mavors equitem, peditesque ducesque,
Et tantam belli faciem et molimina tanta
Hi tendunt rutilis diffulgurat igneus hastis
Miles, hiant fremitu valles, montana resultant,
Aethra tonat, crepitu armorum tremit excita tellus.
Heu quanta trahit populata Livonia bella,
Quanta clade lues tot abactas latro rapinas
Ultor adest, attolle animos metire ruinam,
Belliger en totas equitatus adobruit Arctos,
En ultrix iustis Victoria remigat alis
Contra axes Tanaimque tuum, viden' igne Triones
Fervere, calcatosque duces prostrataque castra,
Heu quis equis sudor, quanto se pulvere coelum
Induit, heu quantus circuntonat aethera turbo.
Quid mundo Gradive paras, video hiscere rupes,
Hinnitu, et Scythico tractos in sanguine Reges.
Ecce Polottaeum fumantisque eruta cerno
Moenia Plescoviae, Velychum veteremque Torullam,
Non te Nevigradum, non te tua Mosqua tyranne
Communi eripiet leto, Maeotas ad usque
Curre vagos, Tanaim mundi confine terentem

[242] Bekes Gáspár (1520–1579) erdélyi hadvezér, Habsburg-támogatással az erdélyi fejedelmi szék aspiránsa Báthory István ellen, aki a kerelőszentpáli csatában legyőzte 1575-ben. Báthory 1576-ban megbocsátott neki, lengyel nemességet kapott, a livóniai hadjárat kezdetén a magyar csapatok parancsnoka volt.

Vince fuga, Garamantas adi Riphaeque lustra
Invenit fortuna viam, proh quanta manet te 170
Gloria, quosque Polone ferox tibi laeta triumphos
Fata vehunt, ecce ipsa tuum gens Caspia nomen
Turca pavet, maestoque niger tremit omine Ganges.
Hic fer opem chelys, hoc tota simul utere Cyrrha
Nunc centum linguas, et ahenea pectora Clio
Suggere, perpetuumque loqui, me subtrahe vulgo,
Ut neque Baebaei iactet se sanguine vatis
Smyrna, Rhodos, Colophon, Salamis, Chios, Argos, Athenae.
Mantua Vergilio, quo me temeraria cogis
Imbellem Pietas? video considere in ignes
Euxinum, veteresque Tomos, Pontumque ferocem,
Tu quoque hyperboreis accedes Narva trophaeis;
Sic ego mole rei confusus, et illice fama
Huc illuc diversus agor, velut enthea vates
Plena Deo, videt illa quidem, sed copia menti
Obfudit noctem, et caligine sepsit opaca.

Hactenus Euganeo sat erit lusisse recessu
Inter odoratas lauros, atque Itala Tempe
Ad cunas Rex magne tuas, dum fulminat Arcto
Gloria, detornatque hilares, Europa triumphos,
Quando erit illa dies, ut te fortissime visam
His oculis reducem, pronoque deosculer ore
Suppliciter venerans, genibusque volutus adorem,
O Sol, o Luna, o vitae, quaecunque praeestis
Hoc unum date fata mihi tu barbite zelo
Tunc omni, totoque fave lyra Pegasis aestro
Huc cantum disserte Deae, tunc flumina tota
In venas conferte meas, et divite rivo 171
Thespia maiores indulgeat ungula lymphas:
Tunc ego non humilis cycneo gutture vates
Immortale melos posita torquebo cicuta;
Mox et Apellaeis animabo coloribus acta,
Ipse meum numen casta prece fusus ad aras
Concives inter superos securus adibo.
Ture, reus voti ceu sors, vel simplice farra
Nunc age dilectum, si fas intercipe murmur
Canna sat est, plenis alii sine faucibus inflent
Classica tu solis modulabere iubila silvis.

Báthory András (~1688–1703)

IV.

Ephemeron seu itinerarium Bathoreum

Kiadása: *Ephemeron seu itinerarium Bathoreum: continens reditum ab urbe Roma in Poloniam, illustriss. Principis ac D. Domi. Andreae Bathorei etc. S. R. E. Cardinalis ampliss.: Authore Francisco Hunniadino Transilvano M.*, Cracoviae, In officina Lazari, 1586. Magyarul: az *Oratio Urbis Romae* rész fordítása in Tóth 2001a, 114–115.

Báthory András bíboros útját írja le három részben Rómától Krakkóig 1584 július és októbere között. Az első rész Báthory bíborosi kinevezésével kezdődik és a Rómától Padováig tartó út állomásait írja le: Róma – Capranica – Caprarola (villa Farnesia) – Narni – Todi – Spoleto – Foligno – Camerino – Tolentino – Macerata – Ancona – Senigallia – Fano – Urbino – Pesaro – Rimini – Cesena – Bertinoro – Forlì – Faenza – Bologna – Ferrara – Revere – Mantova – Cremona – Lodi – Milánó – Velence – Padova. A mű második részének állomásai Krakkóig: Padova – Treviso – Conegliano – Sacile – Cividale del Friuli (kitérő?) – Spilimbergo – Osoppo – Venzone – Pontebba – Tarvisio – Arnoldstein – Villach – Friesach – Neumarkt in der Steiermark – Pöls – Knittelfeld – Leoben – Bruck an der Mur – Neunkirchen – Bécsújhely – Traiskirchen – Hainburg and der Donau – Pozsony – Szenc – Nagyszombat –Nyitra – Léva – Zsarnóca – (Szklenófürdő? vagy Szliács?) – Besztercebánya – Királyboca – Királylehota – Késmárk – Czorsztyn – Nowy Targ – Mszana Dolna? – Wieliczka – Krakkó. A harmadik, lezáró rész inkább egy terjedelmes toldaléknak tűnik, mintsem a mű szerves részének. A padovai Báthory István-panegirikusz párjaként ez egy Báthory András-panegirikusz, amely a frissen kinevezett bíboros gyerekkorával, ifjúkorával és tanulmányaival foglalkozik.

Illustri ac Magnifico Domino D[omino] Francisco Dobo etc. Supremo Ungariae Capitaneo, Domino suo clementissimo.

Cui dono lepidum novum libellum?

[A2[r]] Tibi Illustris et Magnifice Dobo: non quidem ut te dignum, sed ut tibi debitum. Tanta enim tibi cum illustrissimo Cardinale Bathoreo intercedit et sanguinis et amicitiae coniunctio; ut hic libellus alium praeter te patronum omnino recuset. Neutrum alteri in amore ac benevolentia cedere, abunde declaravit, brevis illa quidem, sed longe iucundissima in Ungaria consuetudo, qua vestrum quidem amorem crevisse, non audeo dicere, cum supremum illi iampridem cumulum mutua virtus et admiratio addiderit: sed certe non mediocriter fuisse confirmatum, adeo sentit uterque vestrum; ut externo [A2[v]] testimonio, hoc est meo, non egeat. Dubitavi mecum, an patronus aliquis, huic

operi quaerendus esset. Nam cum itinerarium sit, deterius videtur, quam ut pro dono mitti possit: sed quia Bathoreum est, amplissimum quemque, sibi de poscit patronum. D[ominus] Stephanus cubicularius author fuit, ut tibi commendarem. Nam cum incredibilis illa tua humanitas, qua id temporis, erga Cardinalem amplissimum, et aulam ipsius usus es, aliquod a nobis grati animi requireret argumentum; nihil mihi aliud hoc tempore in mentem venire potuit, quam id, quo testatum fieret apud omnes, nos tuam humanitatem perpetua velle memoria recolere. Sed praeterea, tam multa exstant tua, in literas ac literatos homines, non dico beneficia, sed merita; ut dignissimus sis, ad quem Musae, tanquam ad communem quendam Mecoenatem conveniant omnes.

Ephemeron Graece opus hoc inscripsi, quod acta singulorum dierum contineat. Sed et animalcula quaedam ad Enipaeum amnem nasci solita, ephemera [A3r] vora vocat Aristoteles,[243] quod eorum vita unius tantum diei spatio circumscripta sit. Vereor ne eadem opusculo huic meo, quae illis animalculis futura conditio fit; ut scilicet uno tantum die perduret. Praeceptum Horatii est, ut ea quae in publicum proferre decrevimus, nonum premantur in annum,[244] hoc est, solerti diligentia et examine librentur, ne immatura et inconcocta, vel inscitiam prodant authoris, vel temeritatem. Ego vero vix uno die opusculum hoc pressi, et tersi. Non enim otioso mihi, sed inter negotia, cum progressu itineris quotidie nascebatur, ut iure foetus abortivus dici possit. Mandavit Cardinalis Illust[ris]: ut quicquid esset, colligerem: collectum in libri formam redigerem: redactum deinde praelo subiici placuit; ut itinerarii Bathorei ratio omnibus constaret. Tibi itaque Illustris et Magnifice Dobo,[245] itinerarium hoc inscribo, consecroque. Quod, si non voluptati, certe solatio tibi futurum esse non dubito, quo te in mediis Turcis constitutum maxime indigere, credibile est. Accipe igitur [A3^{v}] has laborum meorum primitias: fructus in posterum si Deo placuerit accepturus.

Vestrae Illustris Magnificentiae observantissimus servitor.
Franciscus Hunniadinus

A4^{r}

Appendix 1–2.

[243] Arisztotelész több helyen is ír az ἐφήμερον ζῷον-okról, vagyis „egynapi lényekről", kérészekről (*De mundo* 392b35–393a8, *Historia animalium* 490a32–490b3,), de az Epineusz (Ἐνῖπεύς, Ενιπέας) thesszáliai folyót nem említi. Itt Hunyadi vagy félreolvasta a szöveget, vagy egy rontott szövegkiadásból vette, vagy pedig a nyomdász rontotta el. Az eredeti hely ugyanis a Hüpanisz (Ὕπανις) folyóról, vagyis a mai Ukrajna területén található Fekete-tengerbe torkolló Déli-Bug folyóról ír (*Historia animalium* 552b17–552b23: Περὶ δὲ τὸν Ὕπανιν ποταμὸν τὸν περὶ Βόσπορον τὸν Κιμμέριον ὑπὸ τροπὰς θερινὰς καταφέρονται ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ οἷον θύλακοι μείζους ῥαγῶν, ἐξ ὧν ῥηγνυμένων ἐξέρχεται ζῷον πτερωτὸν τετράπουν· ζῇ δὲ καὶ πέτεται μέχρι δείλης, καταφερομένου δὲ τοῦ ἡλίου ἀπομαραίνεται, καὶ ἅμα δυομένου ἀποθνήσκει βιῶσαν ἡμέραν μίαν, διὸ καὶ καλεῖται ἐφήμερον) és Arisztotelész ebben következetes, mert egy másik helyen szintén a Fekete-tenger partvidékére teszi ezeket a kis *ephémeron*okat (*De partibus animalium* 682a22–682a29: Ἱκανὴ γὰρ τροφὴ τῷ σώματι ἡ ἐκ τοῦ σώματος ὑπομένουσα ὑγρότης, καθάπερ τοῖς ἐφημέροις ζῴοις (γίνεται δὲ ταῦτα περὶ τὸν Πόντον), πλὴν ἐκεῖνα μὲν ζῇ μιᾶς ἡμέρας χρόνον, ταῦτα δὲ πλειόνων μὲν ἡμερῶν, ὀλίγων δὲ τούτων). Tehát latinul a *Hypanem* alak lenne a helyes.

[244] Horatius, *Ars poetica* 386–390: „Siquid tamen olim scripseris, in Maeci descendat iudicis auris et patris et nostras nonumque prematur in annum membranis intus positis: delere licebit, quod non edideris, nescit vox missa reverti."

[245] Ruszkai Dobó Ferencnek (†1602), aki 1582 és 1589 között volt bányavidéki főkapitány.

4.

Pars prima.

Continens itineris rationem, ab urbe Roma Patavium usque.

Tu mihi quae rerum causas arcanaque Paesti
Dictabas, toties votis assueta vocari:
Huc ades, extremum Clio visura Bootem,
Bathoreo iucunda comes, dum iussus Hetruscum
Permutat Tybrim,[246] patriasque remigrat ad arctos.
Tempus Hyperboreos invisere Diva Triones,
Hac etiam tua turba sumus: Nec segnior arcto
Vena fluit, quamvis coelo pigriore Bootes
Plaustra rotet: sed et Ungarico tibi barbitos hymno
Medoaci ad ripas secreta lusit in umbra.
Ne pigeat quodcunque melos solamen eunti
Indulgere lyra, quo taedia longa laborum
Insolitumque iter, et dumos et devia fallam.
Tu quoque seu Pangaea premis, seu Maenalon arcu,
Seu immortales agis alipes ad iuga cervas:
Huc ades, o Diana, vago succurre labori,
Errorum comes, ignotis dux praevia lucis:
Et mecum ingentes silvarum invade latebras.
Ergo age, quicquid erit terrarum, et flumina et urbes
Ad numeros dicta Clio: non carmina cudis [A5r]
Digna supercilio, sed forte quod obvenit ede.
Tempus erat quo ferventi declivior Austro
Siccus anhelantes amburit Syrius agros:
Instaurare viam, et celeri placent aequora cursu
Mensa remetiri, dives iam frugibus hornis
Annus erat, Tropicoque hymenem sol a Capricorno
Invitabat agens, urget mora temporis acti.
(Phoebas in octavum iam Luna coiverat orbem)
Iam patrui decus et tanti legatio regni
Aetati commissa a tuae primaeva probarat

[246] Vagyis a Tiberis menti Rómát váltsa fel a tőle északra következő Etrúriával, tehát Toszkánával és utazzon vissza északra.

Acta, quid et de te veniens promitteret aetas
Andrea: stimulant animos iterata morantes *Bathoreus ex*
Nuncia, crebrescunt patrui mandata vocantis. *Italia revocatur.*
Siccine te pietas inquit Romana coercet,
Chare nepos, ut iam pigeat meminisse tuorum?
Recte equidem, nec multa queror, sed et altera certe
Invitat pietas, et adhuc maiora supersunt.
Iam satis indultum Latio: sat moribus aetas
Culta sit Ausonis tandem tibi visere sacras
Tempus oves hyemen properet dum chela a nivosam.
Chare redi: tractus, et si pote linque remotos.
Ire libet, pars praecipites aptare quadrigas,
Pars procingit equos: iam plurima dextera dextrae
Iungitur, atque vale circumsonat aula frequenti.
Certum est, in rapidos nec opaco vertice Soles
Usque rapi, patruumque sequi quacunque vocantem. [A5v]

Sed divum decreta vetant: sacra tempora nondum
Velavit fatalis honos, et numinis index
Nondum sydereos redimit nova purpura crines.
Ergo concilio patres Adriana verendos *Concilium.*
Phana vocant: coit huc omnis quicunque vel aevo
Vel pietate gravis. Stant nulli pervia noxae
Iam senio spatiosa gravi sacraria, quae non
Humanum defendit opus, non ardua vallant
Moenia, sed sola se relligione tuetur
Sanctus apex; ubi nec vis imperiosa, nec urna,
Non tripus, ambiguis non fallere cautus Apollo,
Non vates damnata sacris, aut ebria Dite
Aetherium dispensat onus; sed spiritus intus
Fatales librat coelesti examine lances.
Iam densus populi favor, et privata bonorum
Reddiderant te vota suum, sententia iudex
Vix examen init, vix intellectus, et omnes
Te patrum voces, te totus inaugurat ordo
Non urna, sed voce citans, suffragia testis
Lingua probat, quid non mortalia pectora cogis *Bathoreus Cardinalis.*
Coeli sacra fames? vultu stetit ille modesto:
Fixus humi torvos oculos, tunc dulce per ora
Scintillat tranquilla pudor, ceu lilia mixta
Alba rosa, primi vel sicubi gloria veris,
Narcyssi brevis ille pudor materna renidet

Arva per, agnatasque virens interpolat herbas.
Tum sic ad superos: O qui praees omnibus, inquit, *Oratio.*
Summe pater, quibus esse datum, quem praepes olympus [A6r]
Et mater tellus, ac iura perennia rerum
Et metuunt et amant, a quo sumus omnia, et in quo
Tu potes e nihilo producere secula nutu:
Utere me quacunque potes, potes omnia: Tu me
Vide lutum tanto dignatum munere vitae
Authorem das scire meum: tua sola voluntas
Dotibus his, et spe vitae beat infinitae:
Iam satis expertum tua quid miseratio possit:
Hac etiam me forte beas. Ure ure meum cor
Igne tuo propius, ne servus inutilis abdam
Depositum, satiaque tui solius amore
Hanc animam, cunctis cor inexpugnabile monstris
Ingenera. Procul hinc fastus, procul ite nocentis
Invidiae stimuli. frustra deludere tentas
Hanc animam commune nefas: quin protinus eia
Deiice me pietas, animum patientia frange,
Ut discam servire Deo. Stupefecerat omnes
Iamdudum sacer ille lepos, zelusque loquentis:
Et modus et mixtum plus quam gravitate senili
Eloquium, sed nec fandi vis illa, nec aevi
Tam praecox pietas, animos oculosque silentum
Quam spretae tetigistis opes. O sola beata
Divitiis Satur aethereis, et sordibus aevi;
Libera mens, ut quam non insidiosa voluptas,
Non levis ambitio, non spes emancipat ulla
Contentam meliore bono. Tunc ora verenda
Tus adolet, corpus lustrali spargitur unda.
Et nova maiestas sacra tempora circumtexit [A6v]
Imponente manu, tum pulchro concolor ori *Impositio manus.*
Infula Sidonio quater exsaturata cruore
Vertice cardineum fulsit decus: inde fluentis
Maiestas undosa togae, chlamys alba rotundat
Exstantes humeros: digitos sacer annulus ornat.
Qualis militiae mala perpessurus iniquae
Tyro tener vario sese munimine sepit
Ense latus, galeam capiti, Phorcynida laevae,
Induit. Hinc lorica trilix, thoracis et illinc
Squamma bilix latos humeros et terga revelat,

Omni parte minax, et inexpugnabilis, aequor
Ingreditur, iam signa sequi iam comminus ire
Certus, et horrentem rotat imperterritus hastam.
Tali conspicuum radiantis honore galeri
Ipse pater solio iamdudum fultus eburno,
Indigitans socium permisit ad oscula numen.
Tum sacro iuvenis succensus pectora zelo
Incoat unanimes tendens ad sydera vultus:
Vincite coelestes animae: iam vince volentem *Oratio Bathorei.*
Relligio, nec enim certo sine numine divum
Sanctorum tot vota patrum: quocunque vocatis
Fata sequor. Tu Petre fores radiantis olympi
Qui referas, te Petre voco, da dignus haberi
Parte tui quacunque gregis, tu muneris author,
Dede mihi te sancte ducem, tu pectora zelo
Reffice, coelestique obdura numine mentem.
Audierat, puerique nova pater indole laetus
Annuit, atque suae penetrans arcana cathedrae [A7r]
Numen agens stetit mediis, tremuere repente
Templa suum testata Deum, sacer impulit horror
Bathoreum, micuere comae, fuditque coruscum
Lumen apex, sese totos insertat in artus
Enthea vis, premit ille sacrum quem non videt ignem
Attonitus, fruiturque Deis, ut spiritus intus
Irrubuit, tum pars homini terrena recedit,
Mortali maior species, augustior oris
Effigies, sensere Deum, genibusque voluti
Unanimes prona sanctum prece numen adorant.
Protinus ad patrias legeris praenuncius arctos
Spectate in multis Dembinii,[247] qui nova rerum *M. Samuel Dembinius*
Absenti patruo, Romanaque gesta reportes. *in Poloniam nuncius.*
Bathoreum rosea radiantem tempora mitra
Ad patrios remeare lares. Qua tot mala passum
Te recolam, plangamve lyra? rerumque locique
Tot casus securus obis: non saeva latronum
Concilia, aut gelidae tristis rigor obstitit Alpis.
Audacem faciebat honor, probitasque fidesque
Pro domino non pigra mori, si fata vocarent.
Nunc tua ne sero virtus intercidat aevo,

[247] Andrzej Samuel Dembiński (†1649), a lipcsei egyetemen tanult 1579 és 1581 között. Később Báthory István lengyel király követe, majd Báthory András római udvarában tartózkodott.

Sarmatiae decus eximium, columenque future,
O iuvenis, tibi quam tenui formavit avena
Non ingratus amor, sterilem ne temne camoenam.
Tempus adhuc maiora tibi virtusque reservat
In frugem magnae si creverit indolis aetas.
Interea laeta passim discurritur urbe
Festa coronatas instaurat pompa choreas, [A7v]
Ardentes struxere pyras, diffulgurat ignis
Turribus, et magnae fastigia despicit urbis.
Strata viaeque virent, adolescunt pubera fronde
Moenia, proh quantos mater tibi Roma triumphos
Fingebat, fora multiplici differta theatro
Surgebant, et ubique tuum testantia nomen
Ardua Bathoreos animabant aera colossos,
Nuncia sed tantos turbarunt crebra paratus.
Urget amor patrui, cogit reverentia Regis,
Praecipitatque oditque moras, iter auribus haeret
Saxaque, tesquaque iam fluvios tranare rapaces
Mens agitat, canumque nova nive praeterit Istrum.
At Romana novo misceri moenia planctu:
Matres atque viri digressu moesta supremo
Turba gemunt, festo viduatur limen amictu,
Atque hesterna novo mutantur gaudia luctu.
Flent patrem pueri, natum provectior aevo,
Quisque suum, variis moesti fora questubus implent,
Oraque certatim ceu nunquam forte videnda
Delibant, charo miscentes oscula luctu.
Parvulus in vacuo veluti si quando cubili,
Cui dulcis longinqua parens trans aequora tendit
Nil profecturas chara cervice querelas
Obliquat, flet et alma parens dubitansque revelli
Ardua solicito suspiria pectore ducit.
Ille tenax voti cura non impare pressus
Mutua flet, firma nec quicquam mente movetur:
Affectus ratione premens. Capitolia raptim [A8r]
Visit, et excelsi numen venerabile Petri
Exorat, longis complexibus ordine patrum
Prosequitur fausta properantem turba salute.
Mater et ipsa suas declinat ad oscula turres
Roma, parentalique genas circumflua luctu *Oratio urbis Romae.*
Sic audita loqui. Felicia secla, recordor,

Auspiciis fundata meis, cum Rege sub uno
Tranquillo placidae florebant foedere gentes.
Omnibus una fides et religione sub una
Aurea securi peragebant otia reges.
(Flebile) sed postquam fidei discrimine terras
Subvertit Germana lues, pia foedera mundus
Abscidit, et totas in me Septentrio vires
Vertit, et heu miserae confodit viscera matris.
Me duce dedidicit cultus Europa profanos,
Nunc odiis bene facta luo, nec mitior illos
Poena manet, sontes Erebus premit et duce nullo
Praecipites novus error agit, poenasque rependunt.
Ex illo fidei vestra rarissimus Arcto
Accessit socius, Romanumque auxit ovile.
Spes mea solus eras, et tu quoque deseris heu heu.
Certe ego te dignas peregrino marmore sedes
Fingebam, muros animo complexa futuros,
Ardua pulsabant operosae sydera moles.
Riphaeas utrinque acies et Atlantica bella
Celabam, patrui veteres ab origine pugnas,
Haeccine vana forent, et mens cadet irrita voti?
Plura locuturam lachrymae oppressere profusae: [A8v]
Ille refert: Non te non te mea desero Roma, *Responsio.*
Sed patrui mandata sequor: prius aetheris almi
Iucundum iubar, et vitae pater abnuat usum;
Quam pietas, quam sancta tui veneratio cultus
Et constans moriatur amor. Si barbara vincis
Pectora, semiferasque doces mansuescere gentes:
Quid quos sancta prius Christi patientia fregit?
Seu nova seu veteris percenseo temporis acta:
Te duce nil nisi dulce iugum, nisi grata potestas
In commune salus, atque aurea floruit aetas.
Te sequor, en adsum socius terraque marique
Bathoreus, nostros in quoslibet accipe casus
Conatus, et pacta fide stabilita perenni.
Te propter Syriae validos superabo vapores:
Te propter gelidos subter durabo Triones.
Aeternum vos o colles et Tybri valete, *Valedictio.*
Tybri Latinorum quondam tot macte trophaeis,
Tybri per Hetruscos placido qui murmure saltus
Laberis, ingentemque secas veter Albula Romam.

Dividor en, celeresque ferunt mandata quadrigae,
Dixerat, extremas Euri rapuere salutes.
Itur Hyperboreos axes et Oriona contra *Initium itineris.*
Maenala desidunt currenti, et Roma recedit,
Fleverunt abitu Nymphae, Panesque Latini
Et Satyri, capripes decussit cornua Faunus:
Ramorum silvae gratum viduantur honorem
Erubuere Deae, fundo vaga Nais in imo,
Occuluit se fronde Dryas, decurrit Oreas B[r]
Moesta iugis, arent Lymphae, deflevit euntem
Soracte, pater ipse cavo Tyberinus ab antro
Ingemuit, multa barbam perfusus arena,
Tybrides, iratoque Napaeas reiicit ab alveo.
Aemula Romanis attollit Hetruria iuxta *Hetruria.*
Culmina murorum. Nabathas et Oriona contra
Ad Ligurem porrecta Macram, qua tristeolens Nar,
Qua montis iuga Paenini, volucerque Metaurus
Tendit, et agnatis nostrum mare fluctibus auget.
Tybridis ad fontes, clarique volumen ad Arni
Picentes, Tuscique colunt uberrima regna,
Laetaque flore virum Florentia, littus Hetruscum
Atque Fluentinas Tuscorum abscondimus arces:
Ad laevam Aemilios[248] Picenaque saxa secuti. *Picaenum.*
Solibus aestivis, magnique sub igne diei
Durum iter Italiae terimus: cane tostus anhelat
Omnis ager, rus omne putret, rimosa fatiscit
Tellus, et validos exspirant antra vapores.
Saepe graves auras, umbrosa vel abdita silvae,
Undave, vel creperae compensant frigora noctis:
Et fratris Latona vicem nocturna peregit.
Prima tulit placidam medio Capranica resurgens *Capranica.*
Aspreto requiem, somno tum membra diurno
Refficimur, noctemque viae indulgemus opacam.
Parva quidem sed quam Farnesia gloria coelo *Caprarolla Illustriss[imi]*
Aequavit, convalle tumet Caprarola patenti, *Farnesii.*
Farnesi tua pulchra quies, portusque laborum,
Seria dum Vaticana, et edentes pectora curas B[v]
Declinas, animumque urbana compede laxans
Liber es, atque aliquando tuus: secura profecto
Otia, neu unquam domino nocitura voluptas:

[248] Via Aemilia, amely Riminitől Piacenzáig fut.

Caprarola (Braun, 1640)

Nam quid inexhausto liquentia flumina plumbo
Quid Polycletaea[249] spirantes arte colossos
Mirer, et infectis asarotica ducta figuris?
Plus animum dominumque colo, licet omne vetustum
Hic aetas retroacta legat: quies aurea vere,
Vere Musarum domus: hanc neque litigiosa
Exturbant fora, nec popularibus obstrepit auris,
Anxia nec vigiles exercent pectora curae;
Sed stabilis liberque tui, te iudice vivis
Securus, nulla fuscatus pectora nube.
Huc ades, o qui deliciis assuescere veris
Vanaque ventosae ludibria qui potes aulae
Temnere, nec curis animum mordacibus uris.
Septena Titan lustrabat lampade terras,
Urbibus antiquis cum se celeberrima pandit
Umbria, dives aquis et vatibus Umbria magnis. *Umbria.*
Hinc Nomentanos Trebulanaque nomina quondam
Maiestas Romana tulit, veteresque Fidenos.
Proxima valle brevi, parvoque Utricola colle *Utricola.*
Invitat, fessos multo iam mane iugales
Sistimus, et celeres nocti laxamus habenas.

Uda dein laetos spatioso Narnia campo *Narnia.*
Porricit anfractus, vix uberiore superbit
Ora latina solo, vel mole liquentis aquai.
Quam fortunati nec felix Delta Canopi, B2r
Non triferae iuga Cyrenes, non area Nili
Praetereant cultu, riguo implua nec Rhodos auro
Hinc genus antiquum Tuder et Strictura, benignas *Tuder. Strictura.*
Iungit amicitias, plausus et clamor ubique
Et dulcis quies, atque modum lassata voluptas.
Vertice Threiicios supereminet alite Cauros
Spoletum vetus, et campo spatiatur aperto. *Spoletum.*
Tendimus, et magnae paulatim allabimur urbi
Sublimes in equis, torvum simul horrida mugit
Buccina: tunc acies immani mole moveri
Cernere erat, totamque sequi cum moenibus urbem:
Stant timidae in muris matres, puerique nurusque
Arcton, et Hesperio rubros heroas aheno
Mirantes procul, et florentes aere maritos.

[249] Polükleitosz (Kr. e. V. sz.), görög szobrász, akinek a nevéhez fűződik az emberi test arányainak matematikai modellje, az ún. „polükleitoszi kánon".

Ipse inter primos antistes, et urbis amicae
Praeses in amplexum tanti ruit hospitis: inde
Iunguntur dextris proceres, reverentia passim
Bathoreo capiti postquam data Cardineoque,
Deducit patrias laetis applausibus agmen
Ad requies. Sic cum pulsurus nectare curas
Iuppiter, Oceani mensas et pocula visit,
Illum turba frequens Divum comitata minorum
Agglomerat, cinxere suum nova numina Regem
Indigetum chorus, officiis et numine dispar.
Antevenit dominum volucri Cillenius ala,
Dextrum Iuno latus, Pallas tenuere sinistrum,
Pone cruentato Deus horridus ense rubet Mars,
Sceptrifer in mediis radiat Deus: ut data largis B2v
Tempora deliciis, tunc prima secundaque monstrat
Luxiter. Oceano postquam Sol egit anhelos
Alipedes, iuga Fulgineis advertimus oris. *Fulginum.*
Quid tibi nunc fastus, Cererisque et dona Lyaei
Omne genus, squallens auro regale lacunar
Evolvam numeris, proceresque patrumque coronam?
Altera nox, Sol alter iit, cum moenia grata
Deserimus, favet imbre novo dilutior aer,
Permulcentque graves aurae Zephyritides aestus.
Haec quondam tellus priscis habitata Sabinis
Imperium sublime fuit: nunc putria seclis
Marmora vix veteris servant vestigia cultus.
Miramur gentis cineres, exesaque saxa
Dente vetustatis, silvas et devia visu
Perlegimus, donec celeres Camarina quadrigas *Camarina.*
Promovet, et densa sepsit legione virorum.
Ipse togae sacrum praesul veneratus honorem
Optatos petit amplexus, et mutua iungunt
Oscula, quadriiugis differtaque cive frequenti
Strata fremunt, foliis atque immortalibus herbis
Templa virent, olea, lauruque hederaque sequaci,
Foetaque munifico splendent triclinia cultu.
Exundat ceu praela merum: laetissima fessis
Lux iit illa: graves iterat nox proxima cursus.
Inde Tolentinas sacro cum praesule praeses *Tolentinum.*
Invitat, varios urbs officiosa paratus
Instaurat, Phoebo nondum cedentibus astris

Silvoso de colle tuos Macerata penates C3^{r} [B3^{r}] *Macerata.*
Advehimur, lare ceu patrio considitur oris
Optatis, non blanda quies, non copia desit
Nectaris Ausonii, chara vix urbe soluti
Visimus obscurum Volscis Rheate vetustis. *Rheate.*
Sancta fave genitrix; tibi enim tibi maxima mater
Hoc iter auscipiumque operae, tibi Diva dicamus
Unanimes, da felices ad Lauretum caetera cursus:
Communis mundi genitrix, miserere precantum
Coelitus: huc ades o Laureti numen et alma
Divorum regina, novus tibi venit ab Arcto
Hospes: ades, fessisque iter o concede benignum.
Hinc Adriae fluctus et portu nobilis Ancon *Ancon vel Ancona.*
In Boreae propiora patet, mundumque rigentem,
Deducit resides varia ad spectacula pontus.
Marmoreum miramur opus, modo velite cimba
Tuta maris legimus, blandumque eludimus aequor.
Interea calor ingeminat, graviorque resultat
Sole repercusso vitreo de gurgite lampas:
Hortamur trepidi socios, aestumque sequentem
Praecipimus rapido cursu, dum cogat Erythraeos
Solis equos Matuta, diemque invitet Olimpo.
Romanis iam clara malis Senogallia tollit *Senogallia.*
Moenia, quae propter materni flumen Aterni
Molle tument, laeva in campos effusa patentes.
Hinc facilis molli deducitur orbita clivo
Ad Fanum Fortuna tuum, molesque vetustas, *Fanum Fortuna[e].*
Nomina nunc, postquam solio ruit Itala Roma. C3^{v} [B3^{v}]
Erigit Iliacas vetus urbs ad sydera turres
Urbinum, vere urbanum, cunabula magni *Urbinum.*
Principis, a claroque genus qui duxit Iulo.
Dives et hic largo fudit se copia cornu
Defectis. Nondum Oceano caput Atlantaeo
Occuluit Titan, parva se valle Pisaurum *Pisaurum.*
Explicat, et nivei spatiosa volumina muri
Exsinuat. pueri circum et promiscua plebes
Angustant aditus. Hilari cum Principe Princeps *Illustrissimus*
Indulgent genio: lux altera et altera laetis *Dux Urbinas.*
Sic iit, inviti chara divellimur urbe.
Sol ruit, Arctoumque rotat qua temo Bootem.
Tendimus, et dubium Luna duce currimus aequor.

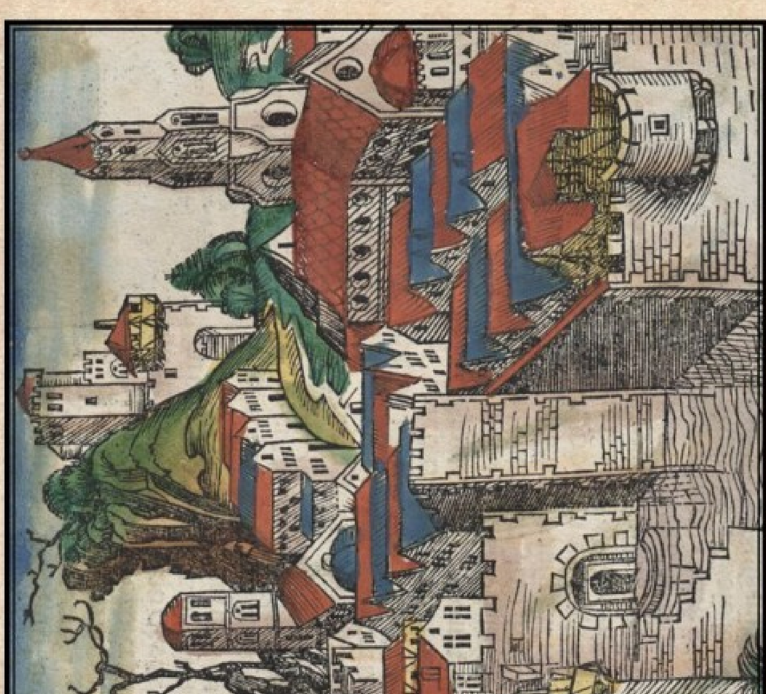
Pesaro (Braun, 1623)

Culta iacet calidis obnoxia flatibus Euri
Tellus; Aemiliam veteres dixere Latini: *Aemilia.*
Italiae regina, recessu dives amaeno,
Perpetui circum colles, lucique beati,
Quos neque trux Boreas hiberna praefocat ira,
Nec Nothus amburit, viridi sed amoena iuventa
Aeolium Boream, atque hyemis ludibria ridet.
Prima gravis quondam belli civilis origo
Surgit Ariminon, Ausoniis non utile rebus, *Ariminum.*
Romana iam pace virens, postquam orbis adempti
Exsanguis longa respirat Roma ruina:
Solibus exhaustus Rubicon vix arida tinxit
Ima rotae, nulla tumidus vada sicca pruina.
Inde Sabinanum, et sancto Britonora senatu *Sabin[i]anum, Britonora.*
Dives opum variarum, et sacro Praesule felix B4r
Suscepit gremio, requies ubi plurima fessis
Indulsit. Quid nunc regalis ludicra mensae?
Quid salsos sine felle iocos, iucunda molestae
Condimenta viae, tranquillaque gaudia ruris
Expediam cantu? plus te sanctissime Praesul
Miror, in Aeolias promptum comes ire pruinas
Bathoreo, non te legati munere functum
Sancte pater saevi tenuit plaga cana Bootae.
Hinc humilis Caesena prius, nunc aemula Romae, *Caesena.*
Per veteres spatiatur agros, cui collis utrinque
Detumet, ingentique incumbit plurimus urbi.
Vallis obit dextrum latus, et non horrida silva,
Hinc atque hinc lauru et longaeva adoperta cupressu.
Inde forum Livii civili nobile bello *Forum Livii.*
Invitat lassos: excelsi nominis urbem
Nosse iuvat, cursu legimus vicina citato.
Miramur vastis eductas molibus arces,
Tectorum decus, et flavo lita templa metallo.
Spectandi studio plebes et sexus uterque
Conveniunt, veluti cum se nix plurima coelo
Deiicit, et campos aspersit cana latentes.
Silva dehinc nebulo surgens incaedua luco,
Alta Faventinae fastigia non procul urbis *Faventia.*
Desuper ostentat: contra galeata virorum
It legio, tuba terribili crepat incita bombo:
Impellunt altas animata tonitrua turres.

Carpimus optatae laeti secura quietis B4v
Gaudia, delicias inter lususque iocosque:
Mox Imolam, et riguo Castellum invisimus arvo.
Iam vaga Felsineas late compleverat arces *Bononia.*
Hospitis adventu, sancto cum Praesule plebes
Relligiosa fremunt: amicitur frondibus ara:
Strata nitent: pars regales laquearibus aurei
Instaurant epulas, pars Euhion usque iocosum
Ad lusus cantusque citant, accingitur omnis
Ordo salutatum. Quisquis vel Marte vel arte
Insignis, generosa suae spectacula laudi
Apparat, et tanto censeri iudice gestit.
Qualis Olympiacam confluxit in Elida, tota
Hellade solennis stata per quinquennia Graius:
Seu quis equo, dextrave valens, pedibusve, rotave
Propositae victor palmae speraret honorem.
Quicquid in humanos aliquis Deus extudit usus
Eruitur, gaudent pretio communiter artes.
Felsineas etiam Phoebus qui protegit arces,
Hortatur doctas raptim ad sua plectra sorores
Exultans, totosque illuc aspirat odores
Monte suo: variis dissultat floribus Arnus:
Suave viret tellus: et amoenum germen adhalat:
Garrula multisonos flectunt aviaria cantus.
Huc Erycina Papho pueros indulget amores,
Et nova Paestanis nuper demessa viretis
Lilia, narcissumque et Pierida suave virentem.
Excelso de colle procul turrita videri
Iam poterat, raucique Bononia flumen ad Arni, B5r
Aetnaeo par flamma iugo, validumque tonitru
Fulminat, et piceas eructat ad astra favillas:
Timpanaque et rauco torvum boat horrida cornu
Buccina: tunc acies contra galeata virorum
Tendere, persultat crebris accentibus Arnus,
Felsina centenis crepitat dispulsa quadrigis.
Discubuere duces picto super ignea cocco
Fulcra, trahuntque novas in longa crepuscula pompas.
Progredimur laeti fluvium qua propter amoenum *Ferraria.*
Mulcet olorinos dives Ferraria cantus.
Urbs plano spatiosa situ, quam pulcher opaca
Fluviorum Deus Eridanus vertigine lambit,

Bucolica Eridanus toties celebratus avena.
Innumera hinc atque hinc equitum peditumque caterva
Occursum ruit, et venientibus agmina iungit.
Ipse inter primos sacro cum praesule Princeps, *Illustriss[imus]*
Estensis, lux vera domus, antiqua propago, *Dux Ferrariae.*
Fulmineos citat alipedes: laquearibus aureis
Accipimur: veterique exuti pectora cura
Refficimus placida languentia membra quiete.
Digressi antiquis Reverini allabimur oris,
Qua vetus exertat vastos Insubria montes.
Te quoque ne pudeat celebrari carmine nostro
Mantua, Vergilii pia mater et hospita vatis. *Mantua.*
Mantua flore virum felix, et Principe tanto,
Pricipe quo patriis pax aurea regnat in oris. *Illustriss[imus]*
Urbs pingui foecunda solo, praedives aquai *Mantuae Dux.*
Piscoso secura lacu, mons desuper Austro B5v
Imminet, arborius, canaque beatus oliva.
Mons sacer, ah tanti quondam cunabula vatis,
Nunc raris exculta casis: e culmine valles
Despicit irriguas aeterni nominis Ande.
Salve syderei genitrix veneranda poetae,
Cui Sibaritis avena, Peloriadesque cicutae,
Smyrnaeus, Siculusque senex,[250] Sophiaeque lyraeque
Transcribunt primas, cui non imitabile, cui non
Humanum fluit ore melos, sed Daedala labris
Mel ingessit apis, siditque in pectore Syren.
Explicat hinc agros turrita Cremona patentes, *Cremona.*
Pulchra situ, foecunda solo, ditissima campis,
Ut quam crebra palus, quam Mincius abluit ille,
Mincius ille, sacra, fovit qui Tityron umbra:
Sed nec aquis, nec agro tantum, nec turre superba
Mantua quantum crevit damnata querela.
Hic agros Melibaeae tuos, et Alexidis ignem,
Inflatum venas multo Sileon alumno,
Atque Arethusaeos Galli reminiscimur aestus.
Tu quoque Pompeii merita Laus laude superba *Laus Pompeia.*
Aeternum officii nomen, famamque tulisti.
Nam quae digna tuae reddam praeconia laudi
Bathoreo dilecte senex, bis et hospitis hospes
Borromaee, Ausonios inter sanctissime patres: *Borromaeus Card[indalis].*

[250] Statius (Silvae V.3.151) Theokritoszt hívja „szicíliai öregnek".

Milánó (Schedel, 1493)

Perpetuus vigil, atque tuae fidissime custos
Insubriae, vas electum, virtutis alumnus.
Tu reficis fessos longarum mole viarum,
Solaris tristes, exhaustos munere ditas: [B6r]
Vive beate senex sacri sacer hospitis hospes:
Et paribus vos dulcis amor conglutinet hamis.
Inde brevi cursu Laudensia rura remensi,
Sulcamus vicina Padi, fluvioque secundo
Subvecti Adriacos volucri rate radimus aestus.
Tunc Veneti fines, atque invia Syrtis aditur, *Venetiae.*
Relliquiae trux Hunne tuae, dum sanguine misces
Ausoniam, et victos terra depellis in aequor.
Urbis inaccessae non mons, non moenia vallant
Circuitum; sed tota brevi se Syrte coronat:
Altior et pediti, depressior unda carinae
Munit, et aeterna saevi Symplegade fluctus.
Prospicimus lato vexilla minantia ponto
Marce tua, innumeraque maris vada mota triremi
Miramur gentem aequoream, mirantur et illi
Arctoi generis tantum decus, ut micat ardens
Purpura sydereis humeris, ut dulce galerus
Crine rubet: pars praecipiti ruit aequora cymba,
Pars rate fluminea, tecto natat ille Liburno
Summa maris, placidamque vadis eremigat undam.
Qualis Threiicii grus advena gramen ad Hebri
Aprico iam Vere redit, clangoribus Haemi
Raucet ager, messes exercitus ales alumnas
Admetit, et densa circumtegit arva caterva.
Illi etiam Adriacis Princeps qui praesidet undis,
Et Veneti spaciis assurrexere Quirites.
Phana recensentur, Divique armaria Marci,
Ordine quaeque suo. Placidi mox flumine Brentae [B6v]
Visimus Euganeis antiquum Antenora muris. *Padua.*
Medoacus qua montanis uberrimus inter,
Fusus aquis vasti spatiosa volumina muri
Allambit, pinguique rigat sata laeta liquore.

Velence (Braun, 1640)

Pars secunda. [B7r]

Continens itineris rationem, ab urbe Patavio Cracoviam usque.

Vix sol Euganeas tenui percusserat arces
Lampade: Saxosas Alpes et dura iubemur
Carnorum montana sequi: sonat alipes axis
Pulsibus, atque citi coeunt ad fraena iugales.
Densior interea plebes, crebrique recursus
Vestibulis, haerent hesterni pectore vultus
Hospitis, hic ingens iuvenumque senumque caterva
Palantum, dare summa sacrae iuvat oscula dextrae
Certatim, fervens clamosa per atria passim
Turba salutantum. Quas tu pulcherrime mentes,
Quos oculos, quae corda virum stupefacta ciebas
Mirando? rapit hos aetas, hos charior auro
Praecoqua canities animi, nitor igneus illos
Syderei vultus, et ephebi sancta pudoris
Simplicitas: multi nunquam satiata videndo
Ora tenent, iterumque oculos iterumque reducunt.
Emicat Arctoo Parium ceu numen ab orbe
Sarmaticae lux magna rei, venerabilis alto
Reschius[251] eloquio, Latii quantum instar in illo
Numinis, ut cui sponte Pater charissima rerum [B7v]
Credidit, et toto surrexit Roma senatu.
Tales Iliacis optasti Nestoras armis
Bellipotens Agamemno decem: non Orphea talem
Ismaris ora tulit, his belliparens Lacedaemon
Freta viris, nullo circumdedit oppida muro.
Scilicet hoc a te pietas, mansuetaque vitae
Sedulitas, nataeque ad publica commoda vires
Poscebant, totoque vagum iam nomen in orbe.
Quid iuvat in tenebris sterilem producere vitam,
Et tantum vixisse sibi? crepet ille vel ille
Per solium, captet titulos, asarotica calcet,
Venalis quaestu, et populum diducat hiantem:
Tu solida virtute tuis prodesse memento.
Tempus erit, quo maiori te concinet aestro
Musa, nec alpino tantum celebrabere versu:

[251] Stanisław Reszka (1544–1600), jezsuita diplomata, Báthory István titkára és Báthory András nevelője.

Nunc silvae strepitusque vocant, vatemque citatum
Urget iter, pepulitque rotas auriga volucres.
Forte suum nemus, et mutatos Aone colles,
Clio Musa Bathoreum invisere cupit.
Docta soror Clio, Patavinaque sacra petebat,
Ausonios visura choros, vultumque verendum
Hospitis augusti: tentis simul Arcton habenis
Invadi, rapidoque videt iuga concita cursu.
Flectit iter, montesque suos confusa pudore
Deserit, et dominum furvis adit Aeolon antris.
Tunc sic unanimem alloquitur malesana tyrannum:
Ventorum nimbique pater, sub numine cuius
Tempestas et hyems fatali lege tenetur,
Fida tibi ante alias supplex tua limina Clio
[B8r] *Clio tempestatem ab Aeolo impetrat ad remorandum Bathoreum.*
Circumfusa, precor munus breve, nunc opus usu
Dive tuo: Nostri quondam pars magna Lycaei
Bathoreus, vix Euganeis brevis hospes opacam
Indulsit noctem, et nostras contemnit Athenas.
Incute vim pluviis, pronasque perobscure valles,
Et tenebris involve diem. Te quilibet hospes
Sentiat esse Deum: segnes age dum iuga fervent
Rumpe moras: dites memoris tibi gratia Pimplei
Donat opes, nullis periturum dentibus aevi
Nomen, et Aonia laudes iuvenescere fama.
Paruit, et torvo facilis Deus annuit ore,
Nimborumque Nothon tempestatumque potentem
Tempestas Patavina.
Evocat: hic nebulis, et turbinis impiger alis
Evolat, agglomerant nimbi, et densissima coelum
Nox operit, furvaeque diem clausere tenebrae.
Frater et ipse suas gravida nive verberat Alpes
Frigidus, et veteres Aquilo dedit ire pruinas
In laticem: miscet tonitrus et grandinis iras
Insultans, gelidaque minax assibilat Alpe.
Liquitur in pluvias aether, atque agmen aquarum
Frigidus imber agit, saltus quicunque pererrant
Euganeos, Carnosque Dei auxiliaribus undis
Praecipitant iussi: tellus ventusque laborat
Iratam satiare Deam: natat omnis arator
Imbribus, et tristes iuga deseruere Napaeae.
Stant adversa tamen nil proficientibus Austris
Proposita, Aeolias hyemes et flamina contra
Udi per gelidos imbres, et lubrica coeno [B8v]

Strataque torrentesque natant. Tunc ora Trivisi *Trivisium.*
Iam cedente die, Foroiuliaque arva leguntur. *Forum Iulii.*
Urbis honoratae legio sanctusque senatus
Excipit, et denso venientes cive coronat.
Hinc rupes Coniana tuas, atque horrida dumis
Saxa supervecti, fugiente Sacelia Phoebo
Arva, et ferrati legimus dumeta Livenci.
Incipit hic sensim felix decrescere cultus
Divitis Italiae, praestantesque ubere glebae.
Tunc se montanis dives Spiliberga fluentis *Spilinberga.*
Explicat, hinc excelsa minax iuga surrigit aether
In Boream: sedet aeria trux Iosipa caute, *Iosipa.*
Alpinasque aperit fauces: tunc prima laborum
Moenia nativo tolluntur Avancia muro. *Avancium.*
Vindelicos laeva, Carnos et Norica dextra
Continuans iuga tollit apex: immane parentis
Naturae, non artis opus: non sauciat ullus *Alpes Carnicae.*
Vomer agros, stat iners, nulloque domestica cultu
Glarea, nunc sterilis si torrida canduit aestas:
Foeda gelu si canet hyems; nil parturit illic
Terra parens, nisi quod vel saxa vel educat humor

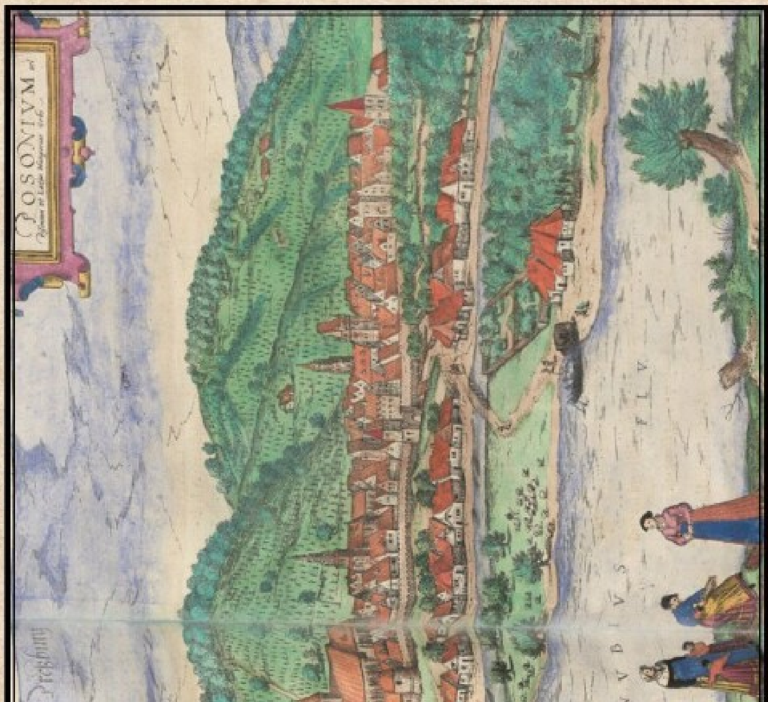
Hinc subeunt mentem famae monimenta prioris
Sol Rhodius, turrita Pharos, et remige Medo
Velificatus Athos: natis superaddita rebus
Per tumulos ars fecit iter, per inhospita currunt
Tesqua rotae, patefacta suos arcana revelant
Saxa sinus, veterisque patent abscondita silvae.
Hinc metas Ponteva tuas, habitataque paucis C[r] *Ponteva.*
Saxea regna casis, passimque inarata videmus
Lustra, et praecipiti pendentes rupe colonos.
Limes hic imperii tenuis strue pontis, et unda
Constitit, exigui pars altera marginis, haeret
Austriacis, pars Adriaco subiecta leoni.
Monstrosas tandem strumosa Carinthia gentes *Carinthia.*
Et steriles aperit latebras, vix tristius illo
Damnavit natura solum: gens horrida cultu
Clauda fide, trux ingeniis, et barbara morum.
Inde brevis Trivisana, atque Artlestana teruntur *Trivisan. Artlestan. Vilachum.*
Iugera, et Imperii princeps sublime Vilachum.
Exiguum non parte sua Diis urbe profana
Impietas cessit spatium, vix hospite raro

Tarvisio (Schedel, 1493)

Nec nisi secreto monstratum numen aditur,
Progredimur, sacrosque Deo celebramus honores:
Hinc inde Frissacum et Neichirki iugera mensi *Frissach. Neichirk.*
Naymarchum, os mutumque cito perlabimur axe.
Stiriacos donec sterilis confinia terrae *Stiria.*
Confundunt populos, par genti cultus utrique
Congener ingenium, pendent cervice tumores
Barbarum in morem, squallens sine lege capillus,
Venatu silvas agitant, Cererisque Lyaeique
Expertes, vitae sortem miserabilis urgent.
    Vos quibus hic aether rerumque abscondita curae
Numina, quae ratio tales produxerit ortus, *Strumarum causa efficiens.*
Dicite, vos monstri causas aperite latentes.
Perpetuum terrae vitium, et male coctus opaco
Oppressus tellure latex, abluta metalla, Cv
Vel plumbum, gypsumve tenax, vel hydrargyros, illinc
Tam variae venis pestes hic effocat humor,
Laxat hic, hic alio atque alio se semine prodit.
Fert Babylon guttas, naphtam dixere Pelasgi,
Quam quocumque fugax flammarum atque ignis amici
Vis sequitur, dum tota leves conflagret in auras.
Est locus adversam qua Dacia mater in Arcton
Porrigitur, dumis coeloque minantibus horrens
Cautibus, hic maiora fide miranda videre
Me memini, in putres baculum concrescere petras
Momento, nodosque modis inolescere miris
Informi trunco, strumas exsanguis agebat
Arbor, et horrentem expavit natura figuram.
Rarius est sedenim, puroque salubrius haustu
Sole diu quidcunque calet, ceu imbribus unda
Quae cecidit, fluviusque suo distantior ortu.
Pelcion, et sterili Kindfeltum appellimus arvo *Pelcium. Kindfeltum.*
Irriguo Lubenna sinu, Prukkumque feraci *Lubenna. Prukkum.*
Excepit gremio, mox Marslacon inde minaci
Impendens nemori legitur, tunc altior ora
Defessis rerum foecundos Austria campos *Austria.*
Explicuit, longe metimur culmina visu
Murorum, et firmis vallatas moenibus arces.
Prospicimus late pugnata ferocibus Hunnis
Oppida, magnanimo Scaevae prostrata Viennae *Scaeva Vienna.*
Moenia Corvino, calcataque signa ferocis

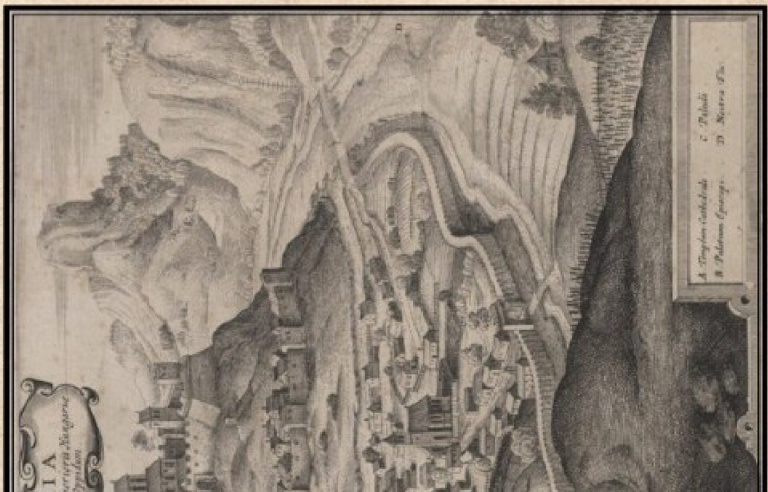
Neichirki, laeva crudeli clade notatum C2r *Neichirkum. Hamburgum.*
Eminet Hamburgum, pinguique Neapolis arvo *Neapolis sive Neistat.*
Visitur, et parvam Dreschirki allabimur oram *Dreschirkum. Pestis Viennensis.*
Interea labem miseris mortalibus aegram,
Intulerat gravis ira Deum, neglectaque forsan
Relligio populis, nullo discrimine gentes
Flagrabant lue terribili, ceu ignis inhaerens
Arenti cum fors stipulae, per proxima quaeque
Fertur, et ingentes culmorum allambit acervos.
Principio tenui corpus languore gravatum,
Et tristes oculi, pigraeque ad munia vires
Signa dabant manifesta mali, tunc igneus intus
Ardor, anhelantique sitis ceu flamma palato.
Protinus erumpens obscaenus ab inguine bubon
Aut maculae, vel pestifero carbunculus igne,
Fixit humi miseros et funere mersit acerbo.
Praecipue dominam crudeli strage Viennam
Virus edebat atrox, immani sexus uterque
Vi rapitur, per agros et per conferta domorum
Bacchari vesana lues, non proficit ullum
Artis opus, pressit moerens opobalsama languor:
Non vis antidoti, nusquam Mithridatica prosunt
Pharmaca: non panacaea potens, Erycinaque thapsos
Delusas queritur nequicquam ingloria vires
Moerens, et tacito mussat medicina pudore.
Ultrices igitur poenas iramque Deorum
Praevecti tutae legimus confinia terrae.
Mitior hic aether, mundique beatior ora
Emicuit, quondam quondam regna illa feracis C2v
Ungariae, subsidit apex vallesque profundae. *Ungaria.*
Detumuere iugis, ferimur per plana viarum
Dreschirko et Burgi foecunda revisimus arva.
Exerit orta dies generosi nominis Istrum, *Danubius fluvius.*
Vindelicis qui parva trahens exordia saxis
Euxinum immensus tendit non solus in aequor.
Senserat adventum Deus udus, et agmen aquarum
Mansueto iubet, ire vado, taciturnus et ipse
Talia secreto moliri pectore secum:
O mihi perpetuos toties optate per annos, *Oratio per prosopopeiam.*
Sed nunquam sperate puer, quam sero parentem
Visis, et Ungariam spe sola pascis inanem.

Pozsony (Braun, 1635)

Perge sequi fatum, nos nulla vetabit egestas
Crues esse tuos. Amnes sic fatus amicos
Legatos raptim patrias dimittit ad oras.
Liptovios Vagum ingentem designat in agros
Aurificemque Garum, Pisonia moenia tandem *Pisonium.*
Excipiunt laetos, grato pia vota Tonanti
Reddimus: Hic ingens iuvenumque senumque caterva
Strata viasque replet, genibus iuvat oscula sacris
Inserere, accedunt laeti melioribus annis
Gavisi vixisse senes, procede sepulchro
Ecce tui desiderio tua limina visit,
Hunne tuus sanguis, spe iam maiore superbi,
En vultus quos aere colis, quos ducere cera
Dulce fuit, prodi, vivum complectere numen,
Quo fortes cecidere Scythae. Da basia nato,
Perfruere optato venerandi antistitis ore, C3r
Et civem cognosce tuum, quo praeside surgit
Relligio, nostrisque diu procul exul ab oris
Vita redit fessis, atque aurea cuditur aetas *Convivium Ungaricum.*
Ceu miti regnante Numa. Convivia laeti
Instaurant, properisque frequens fremit aula ministris.
Humanos, quidcunque parens produxit in usus
Ungaria, aeria quicquid regione vagatur
Expediunt, pater ipse suos ad sicca natantes
Ister agit, dapibus cuncti vinoque soluti
Euhyon ingeminamus, Opes quis Adonidas illius
Aequarit mensae, toto licet Aone torrens
Vena fluat, resonam laetis accentibus urbem
Plaudentes choreas, et re licet aegra Radeci[252] *Illustris[simus] Radecius.*
Membra vetent, pandentem aulas et Daedala tecta
Et te cunctorum artificemque ducemque bonorum
Zaloci, fidei decus atque exemplar herilis. *Zalocius.*
Luxuriat vario regalis mensa paratu:
Exundans opibus, patribusque augusta verendis
Heroas centum famulos, centum Ganymedes
Aspicias, magnosque putes accumbere Divos.
Sic ubi maternae cunabula Iuppiter Ides
Visit, et aequaevum citat ad convivia coelum,
Diva immortali circumfremit hospite Creta,
Saltant ad numeros Satyri Faunusque choraules,

[252] Radéczy István, egri, majd váradi püspök (†1586).

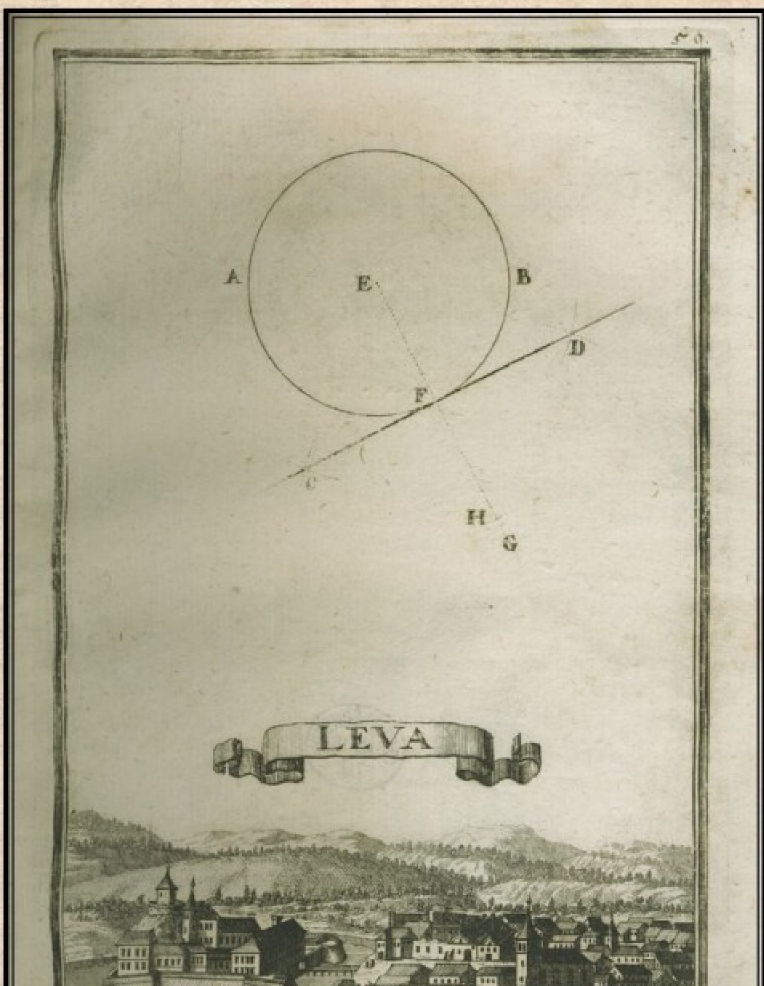
Nyitra (Janssonius, 1657)

Et conviva Deis tellus exultat alumnis.
Vix iter ingressis planae convexa videri
Incipiunt iuga Tirnavae, cum tendere contra C3v *Tirnavia.*
Turba virum, densaeque procul radiare sarissae.
Terribili tremit ora globo, per suda satelles *Illustris et magnifici*
Fulgurat, et longe rutilo ferit astra flagello, *D[omini] Dobo adventus.*
Turbati novitate rei, mox turba fideles
Iungit amicitias, mediisque in millibus heros
Visus adesse Dobo,[253] celsi nitor igneus oris
Irradiat, longeque virum reverentia prodit.
Alter ad alterius stupuit primum hospitis hospes,
Os oculosque dehinc manibus per mutua iunctis
Haerent amplexu, et chara cervice fruuntur.
Tum plaga Tirnaviae, turritaque moenia Senci *Sentium. Nitria.*
Visuntur, celsaeque impendens Nitria rupi.
Forte truces Thressa populatus clade Gelonos
Marspiter immani caput acclinabat in Haemo *Mars de Bathoreo solicitus.*
Languidus, et fesso latus exarmaverat ense:
Cum clamore virum atque hinnitu excitus equorum
Bathoreum dubiae ut vidit se credere sorti,
Bellonam tali compellat voce sororem.
Quae tibi nunc soror alma animo sententia surgit? *Martis ad*
Effera Threiicii miscent certamina Reges *Bellonam oratio.*
Pannoniaeque manus gentes ad praelia natae.
Sanguineas acies inter mea maxima cura
Bathoreus, legit extremae imperterritus oras
Ungariae, nimius voti, fidensque iuventa.
Exi fida soror furvo caput abdita nimbo
Eoos confunde duces, et praelia conci
Armenios Persasque feri, montana pererra C4r
Cappadocum, Turcas peregrino distrahe bello,
Dum meus hic patrias evadat sospes ad arctos.
Proruit Aemoniam dextra succincta bipennem,
Mors sequitur quacunque meat, confligere montes
Insultare feras, irataque saxa sonare.
Ipse pater gelido contra torvum increpat Haemo
Quo volucresque feraeque tremunt, radice vetusta
Velluntur tumuli, torrens nive constitit Hebrus
In glaciem, pigrumque ligat tremor Oriona
Altaque concussas pressere silentia terras.

[253] Ruszkai Dobó Ferenc (†1602), aki 1582 és 1589 között volt bányavidéki főkapitány.

Progredimur ducente Deo ferrum inter et hostes
Ingenti comitante Dobo, confligere certa
Addit se sociam legio, stativa manipli
Iussa tenent, dubii media in penetralia Martis
Saxa per, et tumulos, inarataque ducimur arva.
Non te magnanimos inter Sibrice silebo[254] *Sibrik.*
Heroas, qui fraterni non degener haeres
Sanguinis, Ismarios hasta teris alite Thracas
Iuratus patrios ceu quondam Paenus in hostes.
Nec te fide Czobor, domini qui colla secutus *M. Czobor Stephanus.*
Perpetuus comes Arctoos decurris in axes. *Illustris et magnifici*
Defuit eventus tibi magne Nadasdie,[255] clarum *Do[mini] Nadasdi*
Ungariae columen, longa qui sede profectus *in fortunium.*
Bathoreum dubiis absentem quaeris in oris.
Invidit fortuna bono, proh quanta tulisses
Gaudia, quanta dares, vix postera fixerat Eos
Lampade tellurem, cum te Pisonis in urbe C4ᵛ
Constituis properum, sed iam peregrina vehebat
Orbita Bathoreum, tandem moestissima retro
Lora legis, nos hostiles equitatus ad oras
Deducit patrius, castella minantia coelo
Horremus, tacitaque labant formidine mentes.
Interdum arcanos silvarum amplexa recessus
Exsinuat sese legio, nunc plana patenti
Cornua fundit agro, nunc se densissima longos
Colligit in cuneos. Tunc sensim emergere contra
Leva, et terrifico coelum admugire tonitru. *Leva castellum.*
Arx triplici muro, fossis atque aggere tuta
Pars sterili defensa lacu, atque uligine pigra
Prominet, ac longe montana cacumina vincit.
Vestibulum ante ipsum magna comitante caterva
Iudith avis, atavisque potens Keresenia[256] proles *Iudith Illustris[simi]*
Excipit occursu, non visos tempore longo *D[omini] Dobo coniux.*
Agnoscit vultus, charisque amplexibus haeret.
Inde torum genio consternimus, aurea surgunt
Atria, purpureis animantur tecta tapetis:
Vina coronantur plenis quadrima culullis: *Convivium Levanum.*
Diffugiunt resides curae, pars pulsa Lyaeo

[254] Sibrik György, váradi kapitány.
[255] Nádasdy Ferenc (1555–1604), a „fekete bég”.
[256] Báthory András unokatestvére, Kerecsényi Judit, aki ekkor már Dobó Ferenc felesége volt. Kerecsényi Judit apja a főispán Kerecsényi László, aki Báthory Erzsébet második férje volt.

Léva (Burchard von Birckenstein, 1686)

Pars dulci cythara, pars multisono modulatu,
Heroas circum famulos, totamque videres
Militiam mandata sequi, clamoribus hiscit
Regia lata, putes bacchantibus Euhion Indis
Indon ad aurifluum, vel ad ebrii flumina Gangis
Orgia solenni trieterica ludere pompa.
Nox etiam alma brevi vix est decerpta quieti, C5r
Tunc iuvat actorum seriem memorare malorum:
Mane truces sectamur apros, aut agmine facto
Vicinos celso speculamur ab aggere Turcas.
Dependent lychni in noctem laquearibus aureis
Nec tenerum tinnire lyrae, querulumque syringes
Absistunt, vacuos explaudunt tympana bombos,
Subsultim ad numeros agimur, calidique Lyaeo
Pellimus Ungarico cor edentes nectare curas.
Euge beata parens auri, Cererisque Lyaeique
Europae penus, heroum generosa creatrix
Ungaria, o si te felix concordia regni
Et pudor, et geminos iustus dolor armet in hostes.
Nempe tuis olim cecidit Byzantion armis,
Nempe monarcha tuas tulit olim Roma catenas
Excute degeneres animos, aliquando priori
Sis similis: nunquam peregrinis Ungarus armis
Tutus erit: citius flammae miscebitur unda,
Eurus ab occasu, zephyrus se fundet ab ortu.
Tertia lux ierat, iucundo sacra Lyaeo
Tertia nox, cum Liptoviae confinia radi
Incipiunt, et se propius iuga longa revelant.
At tu cui primo nascenti fulsit ab aevo *Sarnovia Magnifici D[omini]*
Nobilitas, et avitus honos, ventura parentis *Gabrielis Docii.*
Pannoniae tutela Doci,[257] ni te aspera fata
Invideant mundo, Tibi quid mea carmina dignum
Quid dulcis dictabit amor? simul actaque mecum
Vita tibi, tibi quem tenero mihi iunxit ab aevo C5v
Par amor, et syncera fides, et copula morum.
Tu quoque regales Domino tua visere tecta
Dignato instauras cultus, hospesque comesque
Hospitibus, domino fidus, fessisque benignus.
Dii faciles, rerumque potens natura, favete

[257] (II.) Dóczy Gábor báró (1568–1596). Lásd: Gyulai [kézirat]. (Itt szeretném megköszönni Gyulai Évának, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.)

Huic iuveni, ut pulchrae maturior indolis aetas
Vincat avos, et crescat honor crescentibus annis.
Hinc thermae Sinassa tuae, mox Bacica vena *Sinassa. Bistritia.*
Bistriciique auro celebres, humilisque Leonta *Mons Carpathus.*
Visitur, hic fera Carpathius iuga tollere vertex
Incipit, et longo terras obnubere dorso.
Murus hic Ungariae Dacos amplexus in orbem
Sauromatas hinc finitimis discriminat oris.
Tunc vastos aperit silvosa Polonia tractus, *Polonia.*
Armenti pecorisque ferax, sed tristior aether
Collibus invidit mites immitibus uvas.
Parcior ipsa Ceres varios distracta per usus,
Margo rudis, nec agros foecundis messibus ornat,
Mens pigrior coeli vitio, tranquillaque genti
Simplicitas morum, heu quantum quantum illa recedit
Felici Ungaria, non colles vitis opacat,
Non usquam mitis coeli tepor, arva teruntur *Sorstinium Magnifici*
Chesmarki veteris. Sorstinia culmina tandem *Domini Dembinii castellum.*
Accipiunt, qua finitimae Dembinius[258] arcis
Ius habet, et patriis fidus vigil excubat oris
Foedifragos vetitis arcens a finibus hostes.
Tertius hic laetos rerum fessosque laboris [C6r]
Excepit Titan, postquam se blanda voluptas *Novitarga.*
Explevit, celeres humilis Novitarga recepit.
Inde laboriferos tenui discrimine saltus
Egressi, Umpsana longos requiete labores *Umpsana. Velisca.*
Pensamus, placet hic salsae castella Veliscae
Visere, et ingentes per subterranaea venas.
Teria lux Gracchi parva tellure diremptam
Indulsit cupidis urbem, iacet ardua mole, *Cracovia.*
Urbs triplici complexa sinu terna oppida, castrum
Colle tumet modico, dextra se fundit in altam
Planiciem, rigidi Boreae non tota latratu
Tunditur urbs, mater spatiosos Vistula campos
Lambit, et arentem fluctus eructat in Austrum.

Magne opifex rerum, decurso fine laboris
Ne prohibe sacrum his oculis invisere Regem
Magnanimum Regem, vitae quid profuit usus,
Quid duras vicisse vias, et taedia mille,

[258] Andrzej Samuel Dembiński (†1649).

Ni decus hoc unum vestro quoque numine Divi
Excipiat reducem, date sacro impendere Regi
Hoc quicquid reliquum est mihi temporis, hac eat omnis
Vita mihi, optatumque diu sic exeat aevum.

Pars tertia. [C6v]

Continens Carmen quo Cardinalis Illustris: Roma rediens exceptus fuit a Francisco Hunniadino.

Exere Luciferos Erythraeo gurgite currus
Sol: operata sacris plaudant concentibus astra,
Ocius et pigrum moveant sarraca Bootem
Laetitiae bona signa: sacer genialibus hymnis
Aether, unanimique citet Titana chorea,
indigeti gavisa novo. Tu causa bonorum
Tu cui sydereos redimit nova purpura crines
Dive fave, tibi post Scythicum mea tibia Martem
Andrea venerande vacet, te numen adorem,
Cui vitae pars nulla perit, cui sacra per omnes
Maiestas est vecta gradus, et cardine sistens
Supremo, tandem aeternis stetit aemula Divis.
Ergo nec Aonio deducam vertice Musas,
Non animus vatum vocali flumine libet,
Castalius mea labra latex, nec fabula Pimplei
Maeoniis animata modis, aut ebria loto
Profuerit, non ficta cano: Tu suffice vires [C7r]
Qui caneris, tu numen eris, tua gloria carmen
Aeternet, lumenque tuo de lumine summam.
Sed quota pars aevi viridis, quae portio laudum
In numeros impune cadet? Si pectus ahenum,
Centum ora, et linguas Smyrnaei rana poetae
Mantousque culex ad inania, monstra vocarunt:
Quae lyra, qui montes, ecquis mihi vera canenti
Mugiet ore tripus, menti quis inaestuet Euan,
Quove sacer numerus temerabitur Hippocrene?
Tu cui Roma sacros non inficiatur honores,
Sancte puer superos animo complexe capaci:
Tu mihi te da posse loqui, tu numine quovis
Irradia, captumque tuae dulcedine laudis

Nutri fonte tuo. Sic quos mare parturit amnes
Incipiunt refluuntque in idem caput: afforet olim
Plus animae ducente Deo, Nunc proxima laudum
Fortuna non arte sequar, dum copia rerum
Destituat breviorem animum, viresque dehiscant.
Tota fremit, si quando tuas Oenotria laudes
Artifices alii ceras, aut aere Myronis
Os animant, hic acu vultus, hic marmore ducit,
Omne tibi iam spirat ebur, tua fama tot inter
Exigua mihi parte vacet, sine me quoque tantis
Oblectem pulchris animum, sacrasque iuventae
Mirer opes, hic erit voti modus, annue vati
Dive tuo, tantoque beem sine numine carmen
Austerum: sic aegra trahens sub mole viator
Genua, suo se fasce levat, pondusque benignum [C7v]
Vectorem se praebet hero. Si sanguinis ordo,
Corporeum si forma bonum, fecere beatos
Singula, quos arcus, aut quae monimenta tuarum
Inveniet laudum cumulus, cui mixta redundant,
Cuncta simul: pudeat nil omni parte beatum
Dicere communisque queri iam desinat error,
Invento te fine boni. Vix gaudia prima
Desierant, et adhuc Scythica de caede rubebat
Bellipotens patruus, micuit cum rursus ab arcto
Bathoreum iubar, et mundo lux altera fulsit:
Auspicio venerande tuo, quem provida rerum
Elegit sibi Roma parens, sanctaeque poposcit
Militiae socium fati rea, sic tenor ille
Arcanus, sic ille Deum sacer ordo iubebat.
Viderat emeritam fatis ad sydera ferri, *Providentia divina.*
Iam plenam virtute domum, certusque futuri
Omnipotens sic mente pater. Mea foedera donec
Caede prophetarum demens Iudaea revulsit,
Electum Iudaea genus, mea regna Sacerdos
Fundabat, sanctique duces, et rege propheta
Crescebat duodena tribus, sic tempore prisco
Elegi Davida meum, sic Mosea clarum,
Sic Arona senem, sic omniscium Salomona.
Effraenis sed abusa Deo, mea numina postquam
Tersit et infanda tinxit se caede meorum,
Abstinui pater imperio, priscumque regimen

Per fas atque nefas ruiturum culmine vidi.
Nunc alia de gente sacrum qui pascat ovile, [C8r]
Inveni Davida novum quo rege resurgat
Relligio Stephanum, supera quem sede beare
Iamdudum mihi mens agitat, fatique potestas:
Hunc onus imperii sacris quia distinet armis
Unum illi socium sancto de semine iungam
Bathoreum, nec fas etenim mihi deesse prophetam
Gente pia, crescat dum firma accesserit aetas
Andreas, numenque meum veneretur ab aevo.
Mox ovibus tutela meis, mea templa sacerdos
Rite colat, divumque aris imponat honorem.
Sic urget fatum, sic fert mea sancta voluntas.
Ergo Deo sacer a cunis, et miles Olympi
Vix iter ingressus vitae, vagitibus aras, *Infantia.*
Ore Deum gestuque Deum exultante vocabas,
(Auspicium) tener amnicolae ceu pullus oloris,
Nondum gnarus aquae natali liber ab ovo
Excursu per stagna brevi pede remigat udo,
Mox fluvii canor, alituum regina natantum.
Hic ubi liberior vitae pia templa petiisti
Dulce parentis onus, tum basia fingere lingua
Liminibus, tunc authori (sic zelus agebat)
Conari votiva Deo, stupefactus anhelat
Spiritus, attonitaque sacros bibit aure sonores.
Crescebas per templa puer, parvusque Sacerdos
Libabas holocausta Deo, seu exiguum far
Donasset seu liba parens, proh quanta voluptas
Inter psallentes sacris astare ministris,
Iussa sequi, niveaque comas obnubere vitta. [C8v]
Non te magnanimi levis indulgentia patris *Educatio.*
Illecebris solvit tenerum, sed ab ubere sancto
Suxisti cum lacte Deum: nec degener infans
Certabas pietate patri, quam multus in ore
Et Deus, et mundi qui crimina lavit Iesus.
Sic ieiuna novo crescunt plantaria rore,
Sic hiberna seges regelata tepore Favonii
Luxuriat, patrique comes se subiicit aethrae,
Telluremque beat foecundo germine matrem.
Non tibi cum levibus scurris, lixave protervo
Res erat, innocuos vitae, morumque probatos

Colloquiis adhibes, quos experientia maior
Vel pudor ingenuus, vel adultior imbuit aetas.
Non tibi vaniloquos mellita venena, poetas
Indulsit rigor ingenuus, sed torva magistri
Relligio, ceu numen erat, dicisque facisque:
Nil nisi te dignum, multisque imitanda relinquis
Mente senex, aevo iuvenis, sub iudice duro *Pueritia.*
Vivitur, et totus patris exploraris ab ungue.
Non Polycletaeas ducit sub pollice formas
Cera sequax, nec adoptivam sic implicat ulmum
Vitis, adhuc infans, nec promptius arbiter artis
Linea degeneres emendat linea naevos,
Quam patris te lima polit. Non aulica mores
Corrupit levitas, non te distraxit hiantem
Vel popularis honos, vel pars vilissima rerum
Divitiae. Quicquid somnove cibove perisset
Pensabas studiis, urges noctesque diesque Dr
Doctrinam virtutis iter: placet omne videre
Praeteritum, fastosque senes, Sophiaeque per hortos
Ire retro, fontesque sequi. Nunc Attica mella,
Nunc fandi Deus Arpinas, nunc scaena Terenti
Voluitur, et quisquis fera contudit arma togatus.
Livius hinc, olor Euganeus, sydusque Latinum
Os animumque Deo similis Maro. Siccine dulcis
Carpis iter Trivium vitae seu rhetoras hauris, *Triviales disciplinae.*
Seu iunctos vates numeris, non monstra iocosa,
Non steriles nugas, sed selectissima rerum
Colligis hinc atque hinc, nec semper inutile falsum
Delibas, apis exemplo, melioraque carpens,
Coelesti teneros efformas indole mores.
Hinc fandi gravis ille lepos, hinc illa beati
Ingenii vis, et torrens, seu templa sacerdos
Seu terras legatus obis, quam dulce tonitru
Ore Periclaeo, vultus animosque silentum
Nescio qua Syrene trahis, Rhodopeia rupes
Cederet, et cursu crudelis hebesceret Hebrus.
Qualis inexhausto fons ubere largus aquarum,
Qui non Sole malo, non ullo deficit haustu,
Sed stat vena prior, mage sed satur alveus exit.
Mox ubi te iuvenem maturior induit aetas,
Tum propius spectare Deum, et disquirere causas

Tantorum incipiens operum, subtusque superque
Naturae per operta meas, quibus axibus aether — *Philosophiae studium.*
Tam magnum sustentet onus, quis fulciat Atlas,
Quas habeant elementa vices, quo foedere iungant D^{v}
Concordes inimicitias, certissimus error
Unde planetarum, cur palleat humida Luna,
Mars rubeat, cur ningit Hyas, cur Syrius ardet,
Lampade fraterna quanto minor aemula Phoebe,
Aureus unde illi color est, argenteus isti,
Cur pontus metas metuat transire patentes,
Quicquid alit tellus, vel subluit aequore Nereus
Mundivago, quicquid volucri vaga circite Luna
Distinet, omniparens quicquid docet Hellada Memphis
Complectens animo, nil scibile linquis inausum.
Ut nec Aristotelem stupeat schola docta Lycaei,
Ut sileat magnos Academia sacra Platonas,
Porticus ut trivios temnat iam rauca Cleanthas.[259]
Proh dolor interea patriae spes una ruinae — *Illustrissimi et*
Occidit, heu crimen superum, vix integer aevi — *sanctissimi princip[is]*
Christophorus,[260] vix te primo Sismunde bilustro, — *Christophori interitus.*
Perfectum linquens tanti ad fastigia regni.
Tristius infelix nil illo funere vidit
Dacia, non unquam fera tam grave vulnus adegit
Atropos, haud aeque populi vitalia laesit.
Sol pater auricomos texit ferrugine vultus,
Impia letiferi flagravit barba cometae.
Ipse pater glaucos pullo crines Hyacinto
Atravit Samos, et fugerunt gurgite nymphae
Pannonides, et adhuc squallent altaria luctu,
Christophorum iuga, Christophorum nemora alta reclamant.
Ast ego pertaesus vitae, ignavusque laborum, $D2^{r}$
Herbarum abieci cultus, exhaustaque luctu
Defecit mihi vena prior, carmenque coactum
Non pleno torrente fluit, tua munera Phoebe
Sordet uterque labor, studiorum fautor et author
Occidit (heu desiderium, luctusque suorum)
Forsan erit tempus, si qua mens aegra dehiscat,
Ni reditum dulcem in patriam fati abnuat ordo,
Hunc memori pietate colam, cinerique quotannis

[259] Kleanthész (~Kr. e. 331–~Kr. e. 232), sztoikus filozófus.
[260] Báthory Kristóf (1530–1581) 1576-tól erdélyi vajda. Báthory István bátyja és Báthory Zsigmond apja.

Ture pio, vel lacte, vel horna fruge litabo
Narcissum & pictos lugubre legens Hyacintos
Deflebitque meos elegeia longa dolores.
Quis tibi nunc duce curarum socioque remoto *Ad regem fra[trem].*
Accedet modus aerumnis Rex inclyte? quicum
Sortis erant utriusque vices, aestusque laborum
Dulcior, una salus, atque indivisa voluntas.
Quis te vel reducem, vel ad ardua Martis iturum
Accipiet miti alloquio? quis mitiget aegri
Taedia, quis tecum vel laeta vel aspera rerum
Dividet? Arctoo seu figis opima Tonanti,
Seu gelidam Thracen, et Orioniam Pallenen
Impingis clypeo, qua plaustra pigerrimus axis
Vix agit, et Scythici riget inclementia coeli.
Saepe inter medias acies memor ante bonorum
Suspiras lugubre, gravesque ad nomen amatum
Serpunt sub galea lachrymae, vix summa potestas
Vix regem diadema tenet, fortemque virumque
Vix ratio, premis aerumnas, luctumque resorbes.
Tale gemit chara viduatus compare turtur, D2v
Talibus alternos animae natura redemit
Foederibus geminos, talem Caeica maritum
Cui lugubris adhuc amor aggemit Hellesponto.
Iure doles, sed parce queri, nec funeris huius *Consolatio.*
Argueris superos, hominem gemis, incola mundi,
Et vitae mortisque capax hominemque professus
Vixit, et hospitii spatium fatale peregit.
Vidit magnanimum per avi vestigia fratrem
Transgressum genus, Arctoo diademate cinctum,
Vidit Hyperboreo triplices ex hoste triumphos,
Pace suos princeps, et principe prole beavit:
Plus homini sperare nefas, aut poscere Divos
Nunc tandem exemptus curis, et carcere liber,
Non tristes furias, sed templa decemplicis aethrae
Immortalis adit, longaevi nectaris haustu
Pulsurus vitae senium, partesque caducas.
Vive beate pater, non in te furva vetustas
Ius habeat, neu ulla dies oblitteret aevo.
Sismundus tua sera puer, tua sola voluptas
En patruo comes irrigua ceu virgula ripa,
Surgit avos ultra, atque patrem virtutibus aequat.

Adde piae tot vota domus, Te maxime Praesul,
Te quem purpureo radiantem Roma galero
Indigitat, patriique vocant ad maxima Divi:
Et dubitamus adhuc votivo laeta Tonanti
Tura sacris adolere focis, tu numinis haeres
Defuncti tu redde vicem, tua praecoqua virtus
Invidiam penset superum, generisque ruinam D3r
Andrea, viden' ut plenos tibi gratia laxet
Alma sinus, age coelestes ordire triumphos
Ante annos, et spes hominum virtutibus exi.
    Naturae iam certus eras, cum te novus hausit *Studium theologiae.*
Sed patriae melioris amor, finisque bonorum
Authorem celebrare tuum: Tum invadere magnum
Aethera, tum quaecunque retro Iudaea vetustas
Prodidit, afflatique Deo fudere prophetae
Eruis, arcani penetrans mysteria verbi.
Ut chaos e nihilo tenebris eruperit, utque
E nihilo pater omnipotens produxerit aevum,
Ut pater e limo generis primordia nostri
Finxit, humi dominum, miratoremque laborum,
Eque maris mater concreverit ossibus Eva
Causa mali tanti, quis eam deceperit error,
Innocuus labem hanc qua caede piaverit agnus.
Tunc omnes tentare aditus, devotus adire
Templa Deum, late sacri qua semina verbi
Sparsa iacent, veterisque vigent miracula cultus.
Ergo Palestinam parvi cunabula Iesu,
Telluremque videre sacram, cineresque beatos
Dulce Dei desiderium Zelusque trahebat,
Quales sponsa Dei thalamos possederit olim,
Unde profecta salus mundo, quibus exul in oris
Illa Dei soboles patris, ille salutifer agnus
Antiquam labem, generisque piacula nostri
Eluerit, quo colle patris satiaverit iram.
O quot ibi lachrymas muto quae vota sepulchro D3v
Fudisses, quanto satiasses numine mentem,
Obstitit heu rigidus fati tenor, impius hostis
Servito Syrios, et sacram pressit Idumen.
Dat pietas animum, atque malis audacior ibas
Accendens hac corda fide. Quid deinde tyrannis
Quid mihi barbaries, vigil aut custodia valli

Obstiterit? sequar eia sequar, quicunque creavit
Addet opem, feret et referet, per inhospita curram
Aegypti, Syriae validos superabo vapores.
Iam mihi per tenues aderit comes angelus auras,
Thesbytaeque senis coeli per inania corvi
Sufficient epulas, satiabor coelite manna.
Dicentem impediunt lachrymae gemitusque parentum,
Iniectaeque manus fratrum, charaeque sorores
Affusae torvis humeris, prohibentque ruentem.
Agna rudis chara veluti viduata parente,
Solivagus dulci quam distrahit error ovili
Per silvas matrem unanimem per saxa requirit
Tabescens desiderio, nec amaena dolores
Germina, nec suavi crepitantia flumina plumbo
Avertunt, crescuntque mora crescente quaerelae.
Macte Deo puer, atque piae tam prodige vitae:
Parce tuis et parce tibi, maiora deinceps
His humeris tractanda manent, Ecclesia nutans
Viribus est libranda tuis, tibi debita fato.
Hanc circum innumerae pestes Erebique venena
Hinc atque hinc immane fremunt, age suffice vires D4r
Qua potes, et victor coeli mercede labora.
Fata viam fortasse dabunt, qua rursus Idumen
Christiadum ferro repetet genus, et nova rursus
Libertas, Europae Asiam sociabit et Afros.
Atque Dei sacrum pastor reget unus ovile.
Tunc iuvet aetherei regis venerabile bustum,
Ossa prophetarum, cineresque revisere sanctos,
Qua cruce nostra salus, quo colle pependerit olim
Quas adiit terras, quo vertice raptus Olympo.
Alme Deus sat poenarum satis hausimus irae,
Sat luimus, laxa dextram, crimenque remitte,
Inveniat vindicta modum, quid barbarus aras
Incestat monstris, numenque impune profanat?
Parce piis, ignosce reis, sat poenitet omnes
Admissi, saevum iam mitiget ira flagellum:
Siccine per Solymos, per inaccessam Babylona
Pannonias acies, ab avitaque signa tulisti,
Hicne Deo populus sacer extitit? heu ubi patrum
Relligio, sancti reges, heu nobile regnum
Heu mundo metuenda manus, quo te improba vexit

Seditio, et civile nefas atque advena sanguis:
Heu pietas, priscumque decus, nunquamne resurget
Ungarici flos imperii, si parcere certum est
Cur nimium cessas author Deus? erige busto
Corvinos, sacra redeat Ladeslaus ab urna,
Bellipotens veteri procedat Iula sepulchro.
Interea donec cessas, atque ira residit: D4v
Ne prohibe fractis iuvenem hunc succurrere rebus
Hic lacerae spes una rati, quo praeside surget
Priscus honos, veteresque inducet patria cultus.
Ergo Dei donis, Zeloque animatus Olympi
Tecta remetiris patriae, iuratus in omnes
Fortunae eventus, seu te infera regna iuberet
Spiritus ille sequi, flammasve marisve profunda.
Quis mihi nunc lymphas Aon, quae lympha furorem
Sufficiet? volucres quis Pegasus induet alas?
Dum vitae monimenta tuae, variosque labores
Evolvo divine puer, quibus hostibus unus
Oppositus, quales valida cervice tumultus
Sustuleris, non tristis hyems, non ignis anhelus
Te tenuit, quoties furtis tentatus et astu
Vicisti, non ulla lues pervertere mentem
Evaluit, donis et inexpugnabilis auro
Insignem egisti superato ex hoste triumphum.
Parce tua virtute puer tam magna vel ausis
Acta putes, Deus illa Deus, sic invia Moses
Aegypti, et rubrum sicco pede transiit aequor.
Sic Babyloniaca tres in fornace puellos
Ignis non violavit edax, flammaeque pepercit
Credibile est aliquem superis e fratribus aethrae
Perpetuum lateri comitem, sociumque laborum
Advigilasse tuo, tali duce nulla malorum
Tempestas, non ulla animum deiecit egestas.
Evolvant leges alii digestaque regum, D5r
Crimina discutiant et ius violabile firment,
Iactent se bellis alii, turpique cruore,
Assistant lateri regum, furtisque beentur,
Praecipites alios amor irrequietus habendi
Torqueat insomnes, curaque coquantur inani,
Tu regere Andrea patriam pietate memento.
Ecqua tuos divine puer satis aequa labores

Ornabit merces, quae talio digna rependet?
Civica sufficeret servato cive corona,
Laurea pacanti terras, aut hoste subacto,
Te dignum nil invenient, tu miles Olympi
Non civem, aut fragiles muros, non oppida servas,
Sed coeli reseras iter, atque altaria sancis,
Eripiens tenebris animas et Tartara frangens,
Innumerosque refers diverso ex hoste triumphos.
Per cunctos igitur pietas te vexit honores:
Ut posses prodesse magis, te Dacus, et ora
Sarmatiae, iuvenem rebus praefecit agendis.
Nunc reges orator adis, nunc templa sacerdos,
Et modo privatum modo publica commoda tractans:
Nunc bona, nunc animas hominum, nunc corpora servas.
Cura prior pietas, et ne qua parte vacillet
Relligio, firmas socios, et phana revisis,
Custodisque sacrum communis pastor ovile.
Qualis multiplices hominum formatur in usus
Vulneris impatiens adamas, nunc torquis adornat D5v
Pectora, nunc implet dextram scyphus, unus in omne
Artificum divisus opus, nec inutilis usquam.
Vix impuber adhuc primo gena flore pilabat
Cum fasces antistes inis, proh quanta voluntas
Auspicium est testata tuum, quis clamor ubique
Que matrum lachrymae, quae spes quae vota bonorum,
Ipsa videbatur positis ecclesia curis
Gaudia testari, et sacrum motare cacumen.
Tunc lapidum risus, praesagaque somnia vulgo
Iactari, vocesque imis exire sepulchris.
Tandem inquit tandem e seris evolvite seclis
Hunc unum pia fata diem, quo belliger Hunnus
Pro patre Romano Corvina redintegret arma.
Euge novum numen patriae spes una, fidelis
Palantum custos ovium, cui credita fato
Res hominum, quem fida gregis tutela manebat.
Euge Petri iurate comes, ecclesia mater
Te pridem, te signa poli praesaga vocabant.
Perge salutifero moderari numine caetum,
Coelestisque vigil roseo signate galero
Pasce gregem, donec pretioso sanguine Christi
Pallia tincta geras perfuncte laboribus aevi.

Ipse pater glauca velatus arundine frontem
Ausus erat proferre caput, seseque videndum
Danubius praebere tibi, dominoque cruentas
Ostentare genas, et cornua flere retusa. [D6r]
Tunc etiam indocilis coeli convexa tueri *Ungaria.*
Ausa est semirutos pudibunda attollere vultus
Ungaria informique tremens erepere busto
Aspectu fruitura tuo, reducemque videre
Natum, dilectique novo gaudere triumpho.
Nondum passa virum, sed iam matura virago
Tristis, inexpletum lachrymans, et vulnere crebro
Tota patens, luctuque genas effossa madentes
Semineci lugubre gemens apparuit ore.
Tecta femur scissa laterum tenus horrida laena,
Nuda caput, centone rudi pedis occulit ima,
Illinc Threiicius cervici impendet acinax,
Hinc accincta fugae proprio male provida damno
Austria, subsidio protendit inutile ferrum.
Ilicet ingenti vix eluctata dolore
Vitam inquit mea lux inopinaque gaudia portas
O veterum bene nota patrum pulcherrima proles,
Bathoree, agnosco cultus, habitusque meorum
Sic se durus adhuc, et nondum degener Hunnus
Extulerat, sic armipotens impegit in orbem
Attila, sic geminos sub iura redegerat axes.
Ut te post gemitus et inenarrabile vitae
Ludibrium, post excidia opprobriumque meorum
Accipio amplectorque libens, sine fraena furori
Laxet amor, patere amplexus, longoque parentem
Exsatia desiderio. Nunc si qua Deorum
Est pietas, nunc nunc crudelem abrumpite vitam.
Nunc non pigra mori, nunc fortunata iacebo. [D6v]
Dum te chare puer miserae solatia matri
Indulgent saevos paulum miserata dolores
Numina, ne fato superem tam dira nocendi
Materies, et iniqua novis occasio poenis.
Felices alios fortunatosque malorum
Eventu qui damna fovent, Divosque nocentes
Spe redimunt, me nil nisi si commune periculum
Refficit, et socii sperem commercia casus.
Mutua fraternas agitat discordia gentes,

Exemploque mei toto concurritur orbe.
Inarimen credas ruptoque Typhoea fundo
Antiquum spirare nefas, et Erinnyas imo
Materiem miscere chao, sitit arma, cruenta
Tellus, et consanguineis flagrat impia bellis,
(Infandum) venient tacito pede, vana sit augur,
Sed venient graviora fide, mundoque nocenti
Una lues, solus cunctantia fata moratur
Bathoreus, dum se civili sanguine miscet
Europae furor, et rabidi trux ira Gradivi.
Permutat solas nondum bene saucia merces
Ausonia, incumbit sociali Belgia bello,[261]
In sacra ius gladii male cauta Britannia vertit,
Gallus amat, nova quaerit Iber, Alemannia potat.
Ast ego cassa mei iampridem accisaque rerum,
Gentibus exemplum, diro data victima Turcae
Prostituor, totoque (nefandum) prodigor orbe:
Europae fideique pudor, tuus ille lacertus
Nonne pudet, pars militiae fidissima sacrae [D7r]
Relligio, iurata tuae pietatis alumna.
Externosque utinam tantummodo passa nocentes
Hoste premor gemino, quot heros tot nacta latrones,
Impingat seu Turca latus, seu tristior illo
Militibus sim praeda meis, audire querelas
Et differre sat est, anceps qua parte timendum
An sociis an ab hoste magis, divellor utrinque
Nec domini secura mei, qui perdidit, hostis
Tento fidem, veluti medicatae Telephus hastae
Passus opem, fiunt digna atque indigna relatu,
Conditio facit immemorem, crimenque ferendo
Ulciscor, pudet insuetas tot frendere voces,
Solius mea lingua iacet. Si forte requiro
Tot dominos, aut huc illuc interprete longo
Detrudor, vel concilio deludor inani.
Saepe patrocinio, non intellecta, nefandi
Raptoris furisque mei, (sic urget egestas,)
Ne videar nil ausa nocens, tolerare parata,
Subiicio ius omne mei. Vix sobrius unus
Hesterni foetore meri, tot atrocia solus
Obstipo librat cerebro, videoque proboque,

[261] A nyolcvanéves háború Németalföldön (1568–1648).

Et damnis subscribo meis, parere coacta,
Si capitis rea, si rerum, si carcere visa.
Dii tantum ne ferte nefas, aut reddite vitam,
Aut letho finite malum, nil iam moror, in me
Fulmina cuncta pluant, meme hostis adobruat omnis.
Tu cui felices promittunt numina cursus [D7v]
I pede felici, conantem plurima, turbat
Clamor, et hostili sublatus ab agmine pulvis.

Surge Ducum veneranda domus, foecunda virorum
Bathorea, effaetaeque situm depone senectae,
Stirps aequaeva polo, non in te ferrea sumet
Ius Atropos, donec satiati numinis ira
Desinat, et toti redeat pax pristina regno.
Afforet illa dies, qua mundi sorde secreta
Numen eris, cum perpetui concivis Olympi
Emeritae capies iampridem praemia palmae.
Ipse ego solennis vitta, viridisque corymbo
Suspendam tibi dona tholo, tibi crebra quotannis
Festa coronato procumbet victima cornu.
Mox immortales animantem pectine pugnas
Clanget Atlas, Hyperionios tranabo volatus,
Magnanimum Riphaea citans in praelia Regem.
Oenotriae vos culta plagae, vos Dacia mater
Vos iuga Sarmatiae, vos Pannonis ora loquetur,
Sacraque perpetuis inscribam nomina fastis.
Cresce beata domus, pulchro te pignore ditet
Numen, inabruptoque beet tua gaudia cursu.
Haec ad oloriferi facunda volumina Brentae
Cantabam, vacuus curae, dum Syrius arva
Urit ad aurifluae recubans leve murmur aquai
Dum dulci procul in patria ruit omnia forsan
Bellonae rabies, et barbarus arma fremit Mars. [D8r]
Sit satis o superi ter atroci clade piasse
Bella, bis hostiles regali caede sarissas,
Sanguine Danubium Temesinaque castra natasse,
Et foedata duo civili Marte bilustra,
Proh facinus, nec adhuc fraternos condimus enses.

Itinerarii finis.

Krakkó (Schedel, 1493)

V.

Ob felicem et exoptatissimum serenissimi Poloniae Regis Stephani ad oppidum Mechoviam adventum ac cum illustrissime Cardinale nepote congressum. Carmen gratulatorium.

Kiadása: *Ob felicem et exoptatissimum serenis*[simi] *Poloniae Regis Stephani ad oppidum Mechoviam adventum ac cum illust*[rissime] *Cardinale nepote congressum. Carmen gratulatorium*, in *Ephemeron* [...], Cracoviae, In officina Lazari, 1586, D8v–F3v.

Ez a verseskötet az *Ephemeron* függelékeként jelent meg, mintha Báthory András útjának az epilógusa lenne. Művét annak örömére írta Hunyadi, hogy a frissen kinevezett bíboros több hónappal Rómából való hazatérése után, 1585. március 14-én találkozott végre Báthory Istvánnal Miechówban. Tizenegy verset tartalmaz, amelyek közül az utolsó hárommal már Báthory István halála után egészítették ki a kötetet. Az első kompozíció egy üdvözlő, dicsőítő vers, amely kilenc részre van osztva. Az üdvözlő bevezető után sorban a király színe elé járulnak az uralma alatt álló tartományok, országok allegorikus alakjai: Lengyelország, Litvánia, Oroszország, a Porosz Hercegség, Livónia, Podólia és Erdély. A verset végül magának a királyi udvarnak az üdvözlése zárja. A másik nagyobb költemény egy oráció, amelyet Báthory István szaval el unokaöccsének, Andrásnak. A gyászversek előtt további három rövid, dicsőítő epigramma és himnusz is található. A *B. B.* című egyik threnos talán Báthory Boldizsár (1555–1594) monogramját rejti és őt gyászolja. A király hirtelen halála miatt megbicsakló – eredetileg örömkötetnek szánt – kompozíciót a Báthory testvérek szájába adott három gyászének zárja.

E[r]

5.

Magnifico Domino Paulo Giulano: Serenissimi Poloniae Regis Stephani Secretario: Integerrimo, Intimo etc. Patrono ac benefactori suo magno: Libellum hunc animi grati primitias: Dat dedicatque, Author Franciscus Hunniadinus.

Aula Cardinalis Illust[ris] Regem venientem alloquitur.

Tot votis optata dies, dilataque longum
Venisti tandem, qua te fortissime Regum
Accipio, et toties optato perfruor ore.
Iam tandem satia te mens, amplectere dextram
Qua fortes cecidere Scythae, prosternere supplex
Ante caput sacrum, et patriae venerare parentem.
Salve igitur nostris verum decus addite seclis
Virtutis vivum exemplar, ter maxime Regum:
Salve iterum quo perdita res moderante resurgit,
Inque potestates se vindicat Arctos avitas,
Et magnis iterum tua Dacia cingitur orsis,
Hoccine tam magni populi servator et author
Cuius virtuti vastus vix sufficit orbis
Clauderis hospitio? Nunc quicquid pace vel armis E[v]
Gessisti egregium, parvo lare tam brevis aula
Complecti videor, totius et hospita mundi
Sarmatiam, et magnum hospitio accepisse Bootem.
Cerno triumphantes regni te vindice fines,
Primaque victrici praecincta Polonia lauru
Tali te dominum compellat blanda salute.

Polonia.
Quo duce barbaricos temno secura furores,
Huc ades o mea vita, meae vis una coronae
Ut Sol immensum radiis illuminat orbem
Corporis exhaustos anima cor ut irrigat artus,
In cunctos mare perpetuum venas agit amnes;
Sic tu vita tuis, te Rege Polonia regno

Nil hostile timens, et nulli praeda latroni.
Cerne meae plumas aquilae, iam crista resurgit
Candidior nive, iam nostra populator ab ala
Abstinet, et celso tollunt se vertice pennae.
Incipe maiores mea Vistula volvere fluctus
Ultra Indum, Tanaimque et clari nominis Istrum.
En domini praesaga sui se germine laeto
Vestit humus, cedunt hyemes, expandit odorum
Ver aries, Tropicoque ruit Sol a Capricorno.
Sic o perpetuum felicia currite secla:
Sic vitae tenor, et dulcis mihi desinat aetas.

Lithuania. E2r
Inde triumphato rediens Lithuania Moscho
Arrectum citat alipedem, gladioque coruscans
Incoat: unde loco, vel qua mihi sorte Deorum
Insperata salus ades o fortissime Regum,
Qui nostrum putri squallens insigne senecta
Expurgas, et degeneri rubigine terges
En eques armatus livens et humillimus olim
Emicat assurgens, atque hostem calce repulsat.
Tu patrum expurgas nostro grave dedecus aevo,
Tranquilloque novas virtutes inseris orbi.
Quamvis in ferrum se degener induat aetas,
Quamvis extremos mundo neat Atropos annos
Defectae tu forma rei, color unicus orbis.

Russia.
Ecce pharetratae validam succincta bipennem
Laevae, et terribilis villossae pellibus ursae
Russia. Si meritos labor exantlatus honores
Exigit, huc omnes lauri veteresque coite
Heroum tituli, quotquot mea protulit Arctos.
Coeperat extingui cum fama deside nomen,
Crebra gemebat ager pedibus succussus equorum,
Tranquillasque domos aliena quaerere terra
Cogebat longa vis enervata ruina.
Ante patrum vultus nati crudele luebant
Supplicium, charo genitor comes ibat alumno E2v
In poenam, et iuncto laverunt sanguine bustum.
Nulla senectutem reverentia, nulla redemit

Forma iuventutem, nisi quae pulcherrima passa est
Concubitus turpes, hostemque cupidine flexit.
Poena fuit vixisse senem, cervice luebat
Consumpsisse dies, et iam matura sepulchro
Vita breves horas properati perdidit aevi.
Squallet adhuc campus nullo renovatus aratro,
Foetaque nidificat vacuis in turribus ales.
Quid fortes genuisse viros, et opinio famae
Quid sive consilio vires, sine praeside miles
Profuerat? cum terribili mihi res erat hoste,
Quem nec Pellaei fregit fortuna monarchae,
Persida qui quondam, Romanaque praelia risit.
Nunc mites ovium ritu parere fatentur,
Massagetaeque Scythae, et dirum nomen Alani.
Extra praescriptum iam non audere Gelonos
Miror, inaccessos et nullo tempore victos
Cogis ad obsequium, tanta tellure diremptus,
Terror es, et totum percellit fama Bootem.

Prussia.

Prussia quinetiam damni pertaesa prioris
Vix oculos pudibunda levans. Si prisca movere
Sit mihi fas, et facta queant infecta reverti, E3r
Officiis inquit quam Marte notescere mallem:
Sed tua me non nota fides, ignotaque virtus
Impulerat miseram stultis accingier armis.
Nativo ceu gemma luto cooperta, profundis
Delitet in tenebris, nec honora, nec utilis ulli,
Sic splendor tuus, et nondum bene prodita virtus
Vile fuit, quis enim magnos virtute Quirites
Transgressum Arctoa genitum te crederet ora?
Sed scelus hoc multo iampridem sanguine poenas
Expendit, veterisque nefas abolevimus aevi.
Te duce nunc iterum toto notissima mundo
Gaudeo pace fruens, et ad imas remigo Gades.

Livonia.

Inde triennali rediviva Livonia bello
Electro radians, et rubra corallia vellens
Qui mihi semirutas inquit iuvenescere turres,
Qui desolatas seris cultoribus urbes

Restituis, salve communi nate saluti
Bathoraee, aeternum Boreae patris ornamentum.
Acta patrum novi Romanaque bella recordor,
Persidas, et bellax Macedo quae contudit arma,
Assyrios licet, et bello tremefecerit Hebrum
Fama prior, Medos, et inermem fregerit Indum,
Quos hostes, quae bella tuis aequaverit actis?
Tu non Armeniam ferro, mollesque Sabaeos,
Sed Scythiam Tanaimque domas: quae gloria Romam E3v
Altius evexit? non victi gaza Philippi,
Non Arar, aut Rhenus, domiti sed gloria Daci,
Materiam semper virtus his rettulit oris:
Sic Italus Gotthis, sic Hunno Gotthica laurus
Cessit, atrox odiis civilibus occidit Hunnus.
Exulis unius triplici vix consule castra
Sparsa refert, veri licet insidiosa vetustas,
Militis et ducis officio tu functus, eodem
Tempore naturam et magnum tibi subiicis hostem.
Nunc ego pro populo, pro libertate recepta
Quid voveam tibi summo ducum, quae gratia restat?
Sufficiat dixisse mihi: Tu maximus ille es
Humanae probitatis apex, tutela Livonum,
Quo se perfectam virtus agnovit in uno.

Podollia.
Quid toties Scythicos experta Podollia motus
    Quid dicet? nisi Bathoreo se vindice tutam
Stagna per Euxyni dominam septemflua Ponti
Vincere, et hostili solitam ditescere praeda.
Quem non ulla prius poterant defendere septa,
Non fuga, non latebrae, nunc indefensus arator
Hostiles invertit agros. O sera Deorum
Sed ventura tamen gressu vindicta silenti, E4r
Usque secuturos toties ultura nepotes.

Transilvania.
Hinc fera Carpathias impellens vertice turres
Terribilis galea, atque ingenti nixa sarissa
Dacia sic. Longo iam semisepulta veterno
Torpueram, et belli vetus ille refrixerat ardor,
Per te nunc iterum video Corvina reverti

Secula, nunc vetus aes, et ferrea desinit aetas.
Iactavit quondam proavi se laude vetustas
Dive tui, sed te plus est genuisse, nec ullis
Ungara laus unquam sese altius extulit actis.
Nondum puber eras cum te Mavortius ardor
Impulit, atque patri comes imperterritus iisti
Priscam ignominiam, et fasces ulturus ademtos.
Filius armorum castris adolescis, in ulna
Militis, et patrium iuras ceu Paenus in hostem,
Finitimique doces rabiem contemnere Turcae.
Crevit cum titulis aetas, maturus honorum
Ante senex quam puber eras, victorque prius quam
Miles, et ante pilos praecox sapientia venit.
Inde gradus omnes virtus egressa, modumque
Humanum celsa se maiestate locavit.
Neutra retardavit laudum fortuna tenorem,
Aequa nec inflavit te fors, nec fregit iniqua
Non unquam a solido mentem divertit honesto $E4^v$
Utile permultis, multis et inutile bellum.
Quod ius in populo non vis dominatur utroque,
Pace viret pulchra quod plebs intusque forisque
Tu tribuis, gemino fueram commune tyranno
Ludibrium, pacis sub conditione, nefanda
Multa tuli, duce te fines transgressa vetustos
Laetor, et hostiles derideo tuta tumultus.
Tu fidei pestes, quas ignorantia veri
Stultave credulitas, dubiusve invexerat error
Expugnas, Plebes sacra lue coeca flagrabat
Hic nullos putat esse Deos, haec bellua credit
Mortales animas, Vaticanae derogat ille
Sceptra potestati, venerabile numen Iesu
Temnitur, impius hic divum destruxerat aedem.
Vana sequebamur nullo discrimine monstra
Palantes ovium ritu, sua cuique placebat
Relligio, miserique novis authore seipso
Gaudebant placitis, errores error alebat
Ambiguos, frater fratri, coniuxque marito
Dissensit nato genitor, mendacia certant
Autori damnosa suo, capit unica sedes
Plures indigenis pestes, tectoque sub uno
Coeca tenebrosas miscet discordia lites.

Mille resurgebant una de stirpe nefanda,
Ac error serit errorem. Tu mitia primum
Attentas medici ritu, ne forte venenum
Fortibus auxiliis, et non medicabile fiat.
Nempe repentino putrefiunt membra calore, E5r
Quae magno riguere gelu, sed lenia furtim
Conceptum eliciunt blando luctamine virus.
Ergo reflorescit patriis pia rursus in oris
Relligio, et secli sacra disciplina prioris,
Quam nati natorum, et postera reccolet aetas.
Tysiphonen saevas hortantem ad dira sorores,
Audio Letaea vinctam mugire caverna
Et fas et Stygio raptum ius omne tyranno.
At tu iure potes patriae pater inde vocari
Pacem qui vera cum relligione regignis.
Quae tua sobrietas, quam frugi victus ubique?
Quod studium pacis, si quis furor impulit hostem
Arma sequi, quanta est rabidi moderatio ferri.
Consilioque tuo tantum victoria cedit,
Pace domi, quam Marte foris clarescere praestat.
Non auro tuo castra nitent, sed ahenea longe
Horrescit seges armorum, flictuque coruscant
Terribiles aquilae, peditum imperterritus ordo
Undique caeruleum sinuat latus, ipsa tridentes
Bathoreos Bellona citat, pater ante rubet Mars,
laetaque purpureis victoria remigat alis.
Agglomerat lateri pietas comes, ut tua bello
Increpuit tuba, magnanimo cadit impetus hosti
Attonitus, ceu icta Deo viridissima pinus
Sternitur, et densa verrit se nube comarum.
Duc per Hyperboreae cristalla rigentia Tyles,
Per freta, per saevas comes imperterrita Syrtes
Te sequar, et calidas impellam cuspide Gades, E5v
Vive decus nostrum, et patrios reminiscere Dacos.

Aula.
Has inter pars Bathoreae non ultima turbae
Tales addo preces, et te sic aula saluto.
Salve, vive, vale, pacis servator et author.
Nec vatis Rex dive tui breve temseris orsum,
Hic ille est qui Medoaci secretus in umbra

Armatas Stephani laudes et praelia dixit,
Hic ille est, qui vix primaevo flore genarum
Conspicuus, magno laetum Paeana parabat
Christophoro (heu nimium fati praeposterus ordo)
Invida cui nuper virides scidit Atropos annos.

6.

Serenissimus Rex ad nepotem.

Ut te chare nepos per multa pericula vectum,
Exhaustumque gravi iuvenilia membra labore
Accipio, amplectorque libens. Da basia dextrae
Infigam, et sacrae venerer sine frontis honores,
Quamvis Rex quamvis patruus, non me ampla retardat
Maiestas, et rapta manu tot ab hoste trophaea,
Complecti sacrum. Quae te patientia vexit
Per iuga, per scopulos, per iniqui flabra Bootae, [E6r]
Ecquis inhumani fregit furias Aquilonis?
Ipsa tibi pietas comes astitit, ipsa patentes
Apperuit per iniqua vias, et carcere ventos
Strinxit, Hyperboreumque dedit mitescere coelum,
Hanc et inaccessi iuga deplanasse Bootis,
Hanc etiam Aeoliis Boream exarmasse sub antris
Credibile est, tutosque viae stravisse regressus.
Sic comes Aeneae pietas cervice vehenti
Sacrum onus, ereptos flamma populante penates
Et natum, atque aevo gravidi iam membra parentis,
Per flammas invenit iter, per tela, per hostes.
Sic Babyloniaca tres in fornace puellos
Ignis non violavit edax, flammaeque pepercit,
Thesbytemque senem coeli per inania corvi
Arcanis pavere cibis, et coelite manna.
Pelle graves animo curas, et membra quiete
Recrea, et optatis succede penatibus hospes.
Barbara terra licet, non barbarus incola, mores
Mollivit pia relligio, sumus ilicet omnes
Unius pastoris oves et ovilia Christi.

7.

Epigrammata.

Quis novus hic nostris exercitus appulit oris?
Pax, Pietas, Mars, Victoria, Iustitia.
Qua veniunt? terris. Cur? aurea secula condunt. [E6v]
Quae loca tot capiunt numina? mens Stephani.
Unica non potuit nostra Dea sede morari
Gloria, cur? terras, astra, fretumque replet.

8.

Aliud.

Ut pax in terris, ut vita paretur Olympo
Iunxerunt Stephano numina Gregorium.
Quam bene conveniunt fidus vigil atque corona
Coelestis vigil hic, ille corona Ducum.
Dii vigilem servate pium, servate coronam,
Pascat ut haec homines, pascat ut ille animas.

9.

Aliud.

Si te non isto mater Stephane ante vocasset
Nomine, cognomen iure corona foret.
Qui genus, et cives, defensaque regna coronas
Laudibus et meritis, relligione pia.

10.

Hymni ad lyram

I.

Aurei secli Stephane institutor
Perditas qui res vitio parentum
Vera labantis patriae corona
Pace coronas.

Pace iam floret rediviva tellus, [E7r]
Imperant leges, et avita noscit
Iura libertas, placidumque virtus
Temperat orbem.

Quae tuo merces satis est labori
Dive? custodi tibi quid precemur?
Hanc ut aeterna superi coronam
Sede coronent.

11.

II.

Si Iovi taurum, Bromio racemos,
Palladi baccas, Cererique messem,
Mente pro donis memori dicavit
Grata vetustas.

Nos tibi plebis pater atque custos
Pro focis, pro relligione salva,
Vi Iovi, Baccho, Cereri, Lyaeo,
Templa dicamus.

12.

III.

Europae columen quo Rege Polonia regnat
Una corona tibi regia nos satis est.
Non satis est ferro patrios defendere cives

Defensos etiam relligione beas,
Relligione beas, ergo terraeque polique
Exornet Stephani bina corona caput.
Ut possis servare homines, te numina servent,
Bathoreo Parcae secula longa neant.

[E7v]

13.

Illustrissimorum fratrum Bathoreorum mutuae absentiae Threnos etc.

Ergo tam tristes mea vita planctus
Ducis aeternum viduata fratre,
Ergo me longis inimica damnant
Fata querelis.

Luna ter senos reparavit orbes,
Solus ignotis vagus hospes oris
Nescio quali superes iacesve
Advena terra.

Dividor mentem dubius caducam
Te super pontum, sub utrasque lustro
Cardinis metas, animumque cura
Uror edaci

Sive consuetis animum relaxem
Lusibus, seu me salibus iocosis
Inter aequales recreem sodales
Ocia captans.

Seu per umbrosos nemorum recessus
Seu ad apricae leve murmur undae
Sive concentu volucrum sonoro
Taedia fallam.

Non aves mulcent animum canorae,
Nec nova silvae virides iuventa,
Cerva nec dumis agitata, non ar- [E8r]
genteus amnis.

Solus es nostri medicina morbi
Tu graves curas animo repellis
Solis, aeternis sine te meum cor
Ignibus ardet.

Quid mihi prosunt epulae salubres,
Quid merum? forsan animae meae pars
Altera, aerumnas miser, exul, aeger
Taedia potat:

(Absit o) forsan vel Iberus illum
Carcer absumpsit, vel iniqua vivum
Servitus pressit, gemitusque flens in-
tegrat amaros

Nuncius saltem miseram levaret
Unicus curam: sed et unda et omnis
Conticet tellus, reperit nec ullas
Littera voces.

Nunc peregrinos avium volatus
Nunc tuo forsan venientes orbe
Alloquor ventos, Zephyrique vobis
flabra remitto.

Daedaleas si Deus ullus alas
Addat, ardentes iuvet ire contra
Cardines, non me plaga fabulosi
Sistat Hydaspis.

Ite vos curae veteresque planctus,
Ite vos saltem quibus est potestas,
Moeror, et languor, gemitusque saevae [E8v]
Nuncia vitae.

Saepe fraternos miserata planctus,
Chara, nox dulcis simulachra fingit,
Et licet toto dirimaris orbe
Me tibi reddit, Te mihi reddit.

O quot amplexus, quot inanis umbra,
Accipit, reddit, sine fine grates
Lachrymis mistas, videor beatam
vivere vitam:

Repperi postquam vacuum cubile,
Strata profusis inimica verro
Luctibus, saevisque iterata plango
Pectora pugnis.

Has ego vellem triplicare noctes,
Falsus ut saltem satiaret aegrum
Vultus, et desiderium levaret
Quaevis imago.

Si Iovis furto triplicata nox est,
Herculis quondam, quid avara Luna
Denegas iusto spatium furori
Luna triformis.

Non ego Ditis populare regiam
Cingor, aut vafrum laqueare Martem,
Non Iovi fulvum detraho capillum
Sacrilegus fur.

Illius paulum propiore vultu
Perfrui fratris patiare fatum,
Illius, cui me genus atque amoris Fr
Copula iunxit:

Illius quem si patrias ad arctos
Dii peregrina referetis ora,
Refferet tantum memor et perennis
Gratia factum.

Thura seu vobis Hecatombe, melve
Plena seu Horni placet ara vini,
Thura, vinum, mel, Hecatombe, sacras
Imbuet aras.

14.

B. B.[262]

Hei mihi quantis pater o Deorum
Vita moralis premitur procellis,
Saeva quam duris hominem reservant
Fata ruinis.

Hos agit toto vagus error orbe,
Hos maris vasti vada salsa sorbent,
His furor Martis satiatur illos
Angit egestas.

Me vagum toto sine fine mundo
Flore consumpto melioris aevi,
Nulla me charis inimica reddunt
Numina terris.

Ut cinis saltem miserum cadaver,
Corporis fessi tegeret paternus,
Vilis ut saltem meliore busto F^v
Umbra iaceret.

Cervus et damae sua lustra norunt,
Languidas nidus recipit volucres,
Finis est longo requies labori
Tempore certo.

It comes nascens rudis agna matri,
In pedes infans vitulus resurgit,
Congerit victum, sequitur parentem
Pullus ab ovo.

[262] Talán Báthory István unokaöccsére, Báthory Boldizsár (1555–1594) erdélyi fejedelemre utal, akit Báthory Zsigmond végeztetett ki Szamosújváron.

Ista nec quaerunt, nec arant, nec ullas
Construunt aedes trabibus, nec altum
Navigant aequor ratibus, nec implent
Horrea messe.

Cuncta privatim sua sors tuetur,
Spiculum, cortex, fuga, dens, venenum,
Robur, et Squammae, bifidoque duplex
Ungula cornu.

Natus aerumnis lachrymosus infans
Incoat vitam lachrymis caducam,
Lachrymis ducit, lachrymisque claudit
flebilis aevum.

Vix eram primi brevis hospes aevi,
Raptus a cunis dominam frequento
Regiam, tyro tener, et gradivi
Miles alumnus.

Mille vitavit mea vita mortes,
Cuspides inter gladiosque crevi
Anxius vitae, dubiusque rerum F2r
Omnibus annis.

Neu quies toto superesset aevo,
Curro per latum vagus hospes orbem,
Exulis ritu, volucres ferasque
Inter et hostes.

Iam meos casus elementa norunt,
Ossa sunt longis tenuata curis,
Concidunt sensus, et arant seniles
Tempora rugae.

Gentium cultus, habitusque lustro,
Anxius, nusquam mea lingua, nec vox,
Gestibus saltem, dubiisque mutus
Annuo signis.

Hunne terrarum pelagique victor,
Dum tuo mundum domitas flagello,
Cur tuae nusquam monimenta linguae
Inseris orbi?

Una Carmanos Cilicesque lingua,
Iungit, et fuscis Italos Iberis,
Hospes est, erro, vagus orbe toto
Degener Hunnus.

Seu per angustum vagor Hellespontum,
Herculis metam, calidasque Gades,
Aliger seu qua cecidit solutis
Icarus alis.

Phryxus hic charam gemuit sororem,
Hic pater natum, vagus hic sodalem
Hercules, audax natat hinc ephebus F2^v
Seston Abydo.

Protinus chari subit umbra fratris,
Fratris amissi, videor videre
Ora, dilectum caput: heu nec unquam
forte videndum.

Cui loquar? quanam caput hoc reclinem?
In diem curae miserum cor urunt,
Saevus in noctem dubio minatur
Terror et error.

I miser quo te tua sors adurget,
Multa perpessus patiare plura,
I donec rerum requies suprema
Liberet hora.

15.

Altera.

Parce profuso mea vita planctu
Frater indignos laniare vultus,
Parce, nec florem maceres iuventae
Parce querelis,

Quid tibi prosunt vigilatae noctes,
Quid mihi? et tristes sine fine planctus,
Vitaque curis tenuata, quid su-
spiria longa.

Conscio forsan miserante coelo,
Fata mitescent inimica, reddet
Ullius forsan tibi me mihi te, F3r
Angulus orbis.

Sin meo nullus superest labori
Finis, et dulcem patriam videre
Invidet fatum, dubius nec unquam
Desinet error.

Sum tuus vivens moriensque et ultra,
Nulla fraternum prohibere fata
Nomen, et sanctos poterunt amores
Nulla vetustas.

Te loquar fessus moriente lingua,
Desinens in te mea mens quiescet,
Te, tuos vultus animus vocabit
Voce suprema.

Parvus exili tumulabor urna
Solus, amplexu procul a meorum,
Pulverem forsan mihi non negabit
Hospita tellus.

Neu meos difflet levis aura manes,
Neu quis exsanguem pedibus proculcet,
Quisquis es parvo cinerem viator
Comprime saxo.

Nauta seu saxum, vel arator arvo
Eruat durus, moveatque bustum,
Litteras creta memores pusillo F3v
Inprime saxo.

Hic iacet parva peregrinus urna
Patriae civis nimium remotae,
Quisquis es parvum cinerem qui transis
Parce sepulto.

Finis laus Deo.

VI.

Piis manibus D. Stephani Bathorei quondam Poloniae regis inclytii

Kiadása: *Piis manibus D. Stephani Bathorei quondam Poloniae regis inclytii*, Cracoviae, Ex officina Lazari, 1588.

A huszonkét hosszabb-rövidebb költeményből huszonegy Báthory halálát gyászolja. Az előszóban felhívja a figyelmét Báthory Zsigmondnak, hogy apjának és nagybátyjának halálával a jótétemények sora nem veszhet el, csak szünetet tart addig, amíg Zsigmond új patrónussá nem válik. A királyt gyászoló legfontosabb költemény a Báthory-apoteózis, amelyből megtudjuk, hogy volt Hunyadinak három fivére is, akiket apjával és anyjával együtt veszített el még fiatalon egy pestisjárványban. Báthory dicső tetteinek felsorolásához ismét Kleió múzsát hívja segítségül. A király haláláért egyértelműen Simone Simonit teszi felelőssé. István halálos ágyán még nyugtázza családtagjai – András, Zsigmond, Boldizsár és Grizeldisz – sorsának jó irányba haladását, majd öntudatlan állapotba zuhan. Újból megjelenik Virtus, de már csókjaival sem tudja feléleszteni Istvánt.

A második leghosszabb vers ismét egy toldalék a gyász mögött. A *Victoria Othonis* a 10. századi magyar kalandozások és I. Ottó 955-ös augsburgi győzelmének – amit valójában győzelemnek sem igazán nevezhetünk – elmesélésén keresztül Zsámboky János Bonfini-kiadását kritizálja, és egy gúnyos betétverset is tartalmaz, Zsámboky epitáfiumát.

A2[r]

Illustrissimo Transilvaniae Principi Sigismundo, D[omini] Stephani Bathorei, quondam ter maximi Poloniae regis, ex fratre nepoti, etc. Domino ac Protectori suo benignissimo.

[A2[v]] Non hanc, Illustrissime Princeps Sigismunde, aeterni nominis ac gloriae Regi Stephano, tuo patruo, sanctissimoque patri tuo Christophoro, pro eorum immortalibus, tum in patriam publice, tum privatim in me meritis, referre gratiam, iam diu mihi deliberabat animus. Nihil mihi fuit in vita iucundius, quam perpetuam meam erga eos fidem et observantiam, evidenti aliquo testimonio comprobare, contemptisque diversis hominum de me iudiciis, omni studiorum meorum conatu, meritis eos exornare laudibus, a quibus ego tam multis et tam magnis fuissem beneficiis

exornatus. Non quia divina eorum praeconia, me praecone indigeant, aut id ego pro rei magnitudine, exigua ingenii facultate assequi posse confidam, sed quia me debere profitear. Qua in re, etsi nec eorum merito, nec meo debito potuerim satisfacere, hoc tamen videor consecutus, ut homines aperte fateantur de me, piae ac aeternae memoriae heroes istos, sua beneficia in hominem minime ingratum deposuisse. Caeterum cum illis iam in numerum divorum relatis in successionem descenderis haereditatum patris, et virtutum patrui, id quod viventibus ipsis a me debebatur, post mortem, sanctissimis eorum reliquiis, hoc est tibi, rite persolvo. Ac me quidem clientis [A3r] et debitoris, te vero patrocinii munere fungi decet; ut non tam amissum eorum morte beneficium, quam intermissum, utque non sublatus omnino, sed mutatus tantum videatur patronus. Consolationem afferre non est huius temporis, cum plaga sit recens, neque ingenii mei, cum dolor sit ingens. Sed hoc tantum conari volui, ut piis Magni Patrui manibus, quas pro tempore possem, solverem exequias. Suscipe aequo animo tenue hoc et obscurum, meae in te fidei et observantiae signum: meque quantumvis indignum, innata illa ac haereditaria gentis tuae humanitas, sua protectione et gratia dignum faciat.

Inclytae Bathoreorum familiae perpetuus cliens et servus, Franciscus Hunniadinus.

16.

Divi Stephani Bathorei apotheosis A4r

Scilicet hoc nostris Europa miserrima damnis
Deerat adhuc: ut quae afflictis haec unica vita
Haerebat populis, Divum indignatio divum
Carperet, et tristi damnaret secula nocte.
En haec est spes, en fessos quae sola fovebat:
Scilicet hoc toties per vota petivimus aris,
Funde preces, venerare Deos, confide futuris:
O viles operae lacrymarum! Ergo ibis in urnam
O sacrum caput, o sanctorum regula Regum?
Ibis, et aeternum obscuris miscebere seclis,
Semideum decus heroum, modo quem ter ovantem
Iuppiter horruerat; cuius modo nata per omnes
Fama ferebatur populos; cui parva futura
Eos et Arctos erant: minor ibat barbarus hostis.
Non iam Sarmaticos narrabit fama triumphos,
Martia nec dulces abrumpet buccina somnos:
Non Scythicos animosa trahent in praelia Reges,

Bathorei trepidum super Oriona tridentes:
Iam faciem saevi non terga videbimus hostis:
Clausit cuncta pavor; belli Deus obticuit Mars,
Pullaque deiectis victoria degener alis, A4v
Odit equos, oditque viros. Hei qualis agit sors
Res hominum, quibus est obnoxia casibus aetas!
Deflevi iuvenis vos o mea cura sodales,
Attonitas cum pestis edax depasceret urbes,
Moeroris rudimenta mei: mox ordine fratrum
Fata trium: hinc summam generis matremque patremque
Quos rapuit lux una duos: Mihi saeviit uni
Mors: levis ictus erat: Nunc alte vulnus adactum,
Quod non ulla dies, non ullum obliteret aevum.
Quid doleam infelix, nisi nil superesse dolendum!
Qui vitam dabat, hos artus qui spiritus egit;
En iacet, en vitam secum et spes abstulit omnes:
Mortua membra sumus inhumandaque. Non homo, non rex
Unus obit; sed honos, sed longo parta labore,
Et iam certa salus una cecidere ruina.
Flent mutae leges, Regis regnique potestas
Tecum nata perit; non cedunt arma togatis:
Icta metu trepido mussant fora, curia moeret,
Omnia solus eras. Qualem te nuper in armis
Suppliciter venerantem aras, et opima sacrantem
Caeruleo a Borea, et tremefactum vidimus orbem.
Non erat haec aetas tam magno lumine digna,
Non erat hic populus. Si te melioribus annis,
Vel saltem meliore loco tua fata tulissent;
Quanta patet tellus, uni tibi consona vatum
Certaret chelys in laudes. Si te duce Troia,
Vel Macedum populi, vel robora Romanorum
Aucta forent. Tu Pelides, tu fortior Hector, A5r
Maior Alexander, gravior pro Caesare Caesar,
Natus eras: non Creta Iovem, non India Bacchum,
Vana nec Herculeos laudaret Graecia caestus,
Nestoras, et geminos, et cum Rhadamante Lycurgum.
Quid tibi nunc Sismunde animi miserande? quot imo
Corde premis gemitus, aeger? vivisque videsque *Ad Nepotem*
Dilecti funus patrui, qui nuper ovantem *Sigismundum.*
Amplexus, Diis ingratis tot vota vovebat
Votaque solvebat, ne te gravis exitus olli

Eriperet properum: Illius tu cuius in ulnis
Vagiisti puer: Illius qui corde sinuque
Te, veluti gemmam, voto trepidante fovebat.
Quae mala sors tanto viduavit sidere mundum,
Quae fera vis superum cladem hanc impresserit orbi,
Facta atrocia, fata immitia, secla scelesta,
Clio doce: vel moeror adhuc si vos coquit ingens, *Historia mortis*
Si lacrymis pia Cyrrha natat; ne abrumpite luctus: *Stephani Regis.*
Laurigeros crines funesta cingite taxo:
Vester alumnus erat, vestrum decus, unicus aevi
Maecenas, Sol unus, et inclyta Martis imago.
Tu vires, magno pater, ingeniumque dolori,
Sive polos, sive Elysios sacra accolis umbra
Aspira: dum iusta tuo non sponte sepulchro
Solvit amor. Magnum iam spe conceperat orbem
Europa, et raptis vix fidere Turca trophaeis.
Iam late rapidus Ganges, Eoaque Bactra,
Excidio venturum Asiae Libyaeque tremebant
Bathoreum: poterat iam fama nominis alti A5v
Ire Deo similis, superumque assurgere mensis
Pulcher honos, celsoque caput iubar indere caelo.
Tunc cui soli hominum et divum concessa potestas,
Fortuna omnipotens et inevitabile Fatum, *Fortunae ad*
Naturam tali compellat voce parentem. *Naturam oratio.*
Magna Deum genitrix, foecundo cuius ab haustu
Secla fluunt, a quo rerum venit utraque finis:
Siccine perpetua damnat formidine gentes
Vis inimica Deum, ut populos impune per omnes
Gens eat haec? Nullum ne Polona potentia finem
Inveniet, sceptrique modum? nunquam ne quiescet
Indomiti fera mens Stephani? Maeotica regna
Calcavit, gladiis Tanain[263] immanibus hausit:
En spe plenus adhuc ab Hyperboreo Atlante
Victor ad auroram Nabathaeaque sceptra, cruentam *Stephanus terror*
Fert aquilam: Heu quantas acies stragemque daturus: *Orientis.*
Heu quot inundabunt Turcarum sanguine rivi
Ni prohibes: Ergon' tam longo parta labore
Maiestas, unaque cadent tot regna ruina?
Scilicet hic populus tranquilla pace fruetur,
Iura dabit mundo, et rerum tractabit habenas,

[263] A „*Maeotica regna*" és „*Tanais*" a legyőzött oroszokra vonatkozik, tehát a livóniai háborúra utal.

Europae atque Asiae, bellis circumsonet orbis.
Non ita: Sarmatiae potuit quae summa potestas
Esse, fuit: nunc versa ruat retroque fluat sors.
Sin vetor imperio divum, et vice non eget orbis,
Reddo comam gyrumque tibi, mortalia currant
Libertate sua, status, et tenor unus agat res.
Dixerat: Illa graves seclis et imagine mundi [A6^{r}] *Naturae ad*
Attollit vultus: animarum examina, totis *fortunam oratio.*
Dependent membris, moritura orituraque regna,
Laeva ingens, intextum auro gemmisque volumen
Explicuit gremio, solidam immortalis adornat
Dextram adamas, quo res, rerum, et stata tempora signat
Tunc contra sic orsa refert. Quae secula currant
Vidi equidem: nec me, quamvis longaeva, fefellit
Canities, Stephani simul imperterrita late
Bella, quater victos super intonuere Triones.[264]
Degener haec aetas veteri iam turbida ferro
Ignavos senio foetus exhausta ferebat,
Ne virtus et honos et avitus hebesceret ardor,
Cura Deum decus hoc imitandum indulserat orbi
Ut neque Munychias ultra quereretur Athenas
Noster honos, nec Pellam, olorigenosque Lacones,
Nec reges Roma alma tuos: victoria velox
Annibalis, Fabii[265] vigilantia, Caesaris artes,
Robur Alexandri cumulo se agnosceret uno.
Quis melior caestu Pollucem Castora gyro
Vincere? quis valido iaculum extorsisse lacerto,
Aut Athamanthaea ventos aequare sarissa?
Pax aeterna domi, Mars et victoria circum,
Ter victos Scythas imperio parere coegit,
Indocilesque iugi populos sua sub iuga misit,
Heroum super acta Deumque in nomen iturus
Credo equidem: sed tu Divis invicte secundis
Sarmata non longum laetabere: Venit honori
Virtutique modus. Tu cui data summa potestas [A6^{v}]
Vertere res hominum, regnisque imponere finem
Utere lege tua, et Divum mandata facesse.
Sunt mihi Tartareae tres uno nomine Dirae

[264] A Danzig, Polack, Velikie Lukie és Pszkov elleni északi hadjáratokra utal.
[265] Quintus Fabius Maximus Verrucosus (ca. Kr.e. 208–203), aki a második pun háború idején a Hannibál elleni óvatos stratégiája miatt kapta a „Cunctator" jelzőt.

In poenam, quas ira Deum mortalibus aegris
Addidit: has exci tenebris et solve barathro:
Fac odium mortesque serant, inimicaque regnis
Bella, et pestiferi condant se mente Simonis; *Simon medicus regius.*
Cui regis commissa salus, vitaeque potestas
Custodi ceu agna lupo: cui regia soli
Limina, purpureique patent arcana cubilis.
Huic Acherontaeis geminos de crinibus angues,
Unde nefas odiumque et coeca oblivio recti
Dic agat in venas Alecto, animaeque nocenti
Instillet noxas. Illum quo stante moveri
Sceptra nefas, illum ante omnes viridi amputet aevo,
Mox pacem elidat populis. Video horrida rerum
Diluvia, atque suo nutantem cardine mundum:
Heu quantas iterum flammas, quae incendia summet
Sbrovia[266] fax, qua vi erumpet male tecta favilla:
Sanguine quaesitas defendite sanguine leges:
Carpsistis bona pacis, ad haec mala carpite belli,
Dixit, et ingenti tellurem solvit hiatu.
Prosiluere chao tenebrosi monstra barathri,
Et terras qua iussa secant: dat euntibus ingens
Luctum Acheron, flammas Phlegethon, oblivia Lete:
Una Moeror iners, Curaeque Iraeque sequaces,
Quos inter Mors abruptis iam libera fraenis
Tellurem quatit insultans. Pater horruit aether, [A7r]
Cui letum portenta ferant, cui triste paretur
Exitium: stellae caelo cecidere minores,
Phoebas Erythraeos texit caligine currus,
Altaque tergemini duxere incendia Soles.
Illa Gygantaei ceu fulgure rupta corusco,
Tela trisulca Iovis vel praecipites cataractae,
Donec inextincti violentia deflagret aestus
Limitem agunt. Quacunque viam fecere ruendo
Flent animae, sequitur gemitus, lamentaque matrum,
Nec genus omne hominum, sed quae dignissima vita
Angue notant. Fessos vix merserat aequore Titan
Alipedes, solito duratus cruda labore
Membra pater, gelido lassus remeabat Atlante:
Occupat hic, facilemque viam Dea nacta nocendi,

[266] Utalás Samuel Zborowski (ca. 1540–1584) lengyel arisztokrata halálára, akit 1584-ben végeztetett ki Báthory István (A Zborowski-ügyről és a körülötte feltámadó propagandairodalomról lásd: Brzeziński 2014).

Obiectu furvae tellurem nubis opacat,
Virus agens late: Tum qua tenuissimus oris
Halitus, atque arctas penitus rimata medullas
Insinuat pestem, spargitque per intima letum.
Nox ruit, et gelidum involvit caligo Bootem: *Regis infirmitas.*
Olli somnus iners in anhelos non venit artus:
Torpent membra gelu, venis insibilat ignis:
Lascivit ceu scurra Simon, quaeque una voluptas
Vina, suas artes, pleno cratere coronat. *Simonis perfidia et malignitas.*
Proh pudor Italiae nostris male nate ruinis:
Hunccine tu involvis crudeli bellua leto,
Qui vita servandus erat, qui fovit egenum
Patris non Domini ritu? Cur viscera nostra,
Cur oculum mundi furialibus effodis ausis [A7v]
Pernicies populorum? Heu quam bene Thracia cuspis
Hac dextra casura fuit, sperandaque sera
Libertas, Geticis non servitura sarissis.
Crescebat neglecta lues. Pater ilicet, altum
(Sensit enim divum invidiam) suspirat, et heu heu
Nosco deos ait, et spatium fatale meorum,
Ibimus. O utinam non prorsus inutilis aevo *Regis morientis oratio.*
Vixerit hic animus, longis si exercita curis
Munere functa suo est vita haec mortalis: abunde
Viximus o superi: promissum reddite finem
Optatumque diu, pro qua mercede tot annos
Corporis exhausti duros exantlo labores.
Ah miseri, quos terrarum plaga longa relegat
Unica spes generis, mea pignora chara nepotes,[267] *Rex de nepotibus sollicitus*
Quos procul expostos odio insidiisque malorum *Andreas Cardinalis.*
Deservi infelix: Hunc relligionis amore
Fons fidei pia Roma tenet: Minor ille paternos
Sismundus miti Dacas ditione coercet: *Sigismundus Princeps.*
Tertius aestiferam Libyen gentesque pererrans
Hesperias, et quas oriens moriensque videt sol, *Balthasar B.*
Currit inexhaustum. Vos o miserescite Divi,
Accipite hos, meque his morientem solvite curis.[268]
Sic mundi secura nec ullo vulnere tristis
Puraque mens, nullo temerabit sidera luctu.
Hac sint vota tenus: vidi mea gaudia, claro

[267] Báthory András (1563–1599).
[268] Báthory Boldizsár (1555–1594), 1594 nyarán pár napig erdélyi fejedelem. Báthory Zsigmond megölette.

Adiunxi genero sociali foedere neptem.[269]
Dixerat. Olli ingens iamdudum corpore languor,
Et tristes oculi summa iam in morte natantes [A8r]
Exsolvunt paulatim hominem: cadit illa viri vis
Indomiti, et sacer oris honos: vigor igneus altae
Mentis hebet, magnaeque animae compago laborat.
Sic ubi virgineas Scythicis aquilonibus ussit
Grando rosas, niveum primo flevere pudorem,
Deficit hinc moriens teneros sua vita obeliscos,
Totaque per pulchros exspirat gratia visus.
Accedit fatis. Quinto vix Phosphoros orbe
Infaustum extulerat mundo iubar. Ille tuus Sol
Sarmatia armipotens, Europae illa unica lampas
Maerorem mundo desideriumque reliquit.
At procul ut Divum invidiam cognovit, inanes
Effudit quaestus, caeloque miserrima Virtus
Desilit in terras, tantae videt omina cladis:
Regia muta silet: squallent ignobile muri:
Flent fora, non stipata viris, non persona linguis:
Ut vero luctantem animam morientis, et ora
Vidit, utraque manu pectus percussit honestum,
Eiulat, immortale gemens: simul illa comantem
Proiecit galeam, et rubram scidit horrida vestem.
Nondum tabida mors aeterna nocte ligarat
Membra viri, sacrumque aboleverat oris honorem,
Iniecit sese, vitamque per oscula quaerens
Dilectam legit ore animam: Ter sustulit aegrum
Implexa cervice caput, ter colla comaeque
Stare negant. Magnum est sic inter fata dolorem
Nec diu si vita diu mortalibus ulla est,
Viximus invidiam contra Divosque nocentes; [A8v]
Iam te summa dies, vitaeque novissimus usus
Gavisum vocat ad superos: age, sordibus aevi
Excute te, victurus obis. Quid sedibus istis
Carnifices inter curas, haec digna Deo mens
Nata Deo, ingratis ultra teret otia terris?
Haec est illa dies primaevae ab origine vitae
Nascenti promissa tibi, dilataque longum
Pro charo populo, pro libertate tuorum.

Quinta aegritudinis die Rex mortuus. Virtus regem morientem invisit.

Virtutis ad regem morientem oratio.

[269] Zsigmond nővérét, Báthory Grizeldiszt (1569–1590) Jan Zamoyski lengyel főkancellárhoz adta feleségül Báthory István 1583-ban. (Erről részletesen lásd: Máté 2021.)

Egisti pulchrum summis in honoribus aevum:
Vicisti invidiam meritis, virtutibus hostem,
Aspera nec fregere nec inflavere secunda:
Invicto placidas urbes heroe replesti,
Magnanimos duris sociasti Sarmatas Hunnis.
Non in te morti, non in te ius erit ullum
Atroci invidiae, aut victi tua terga videbunt.
Numen es: huc attolle oculos, agnosce parentem:
Illa ego sum, duce qua quondam sociaque laborum
Quaesiisti decus aeternum immortalibus actis,
Chara tibi ante omnes Virtus, operumque ministra
Tantorum, vitae requies, comes unica mortis.
Ergo age Diis genitam hanc, dignam melioribus oris
Redde animam, divumque volens te coetibus infer *Stephanus in numerum*
Mecum inter superos aevo fruiture beato, *Deorum relatus.*
Et iam terra vale: Largo sic fata sopore
Membra rigat. Tunc quicquid erat mortale caducumque
Exuitur, dolor, et curae labesque recedunt
Corporeae, par illa Deo, nata illa Deo mens
Sordibus eluitur. Iam sese agnoscit imago B[r]
Authoris syncera Dei: Volat alitis instar,
In nubem, et qua lactiferi patet area circi,
Intrat, et aeternum Diis se immortalibus aequat.
Dive parens, te nunc stellantis Regia caeli
Aeterna beat ambrosia, assessuque Deorum,
Inter et heroas felix conviva minores
Exultas, ridesque tui ludibria busti:
Nos inimicitiae, insidiaeque, iraeque sequuntur:
Hinc Moschus premit, hinc Oriens denunciat arma,
Civiles inter gladios fera saevit Erinnys.

17.

Monodia, ad tumulum eiusdem divi regis S[tephani] B[r]

Quo fessum quaerimoniis
Declinem caput? Hei, quibus
Meme luctibus obruam?
Hei dolor dolor.

Vita mors mihi dulcior,
Curarum quies horrida,
Supremum propera diem,
Hei breves rosae.

Supremum occidit occidit B^{v}
Vitae vera salus meae
Nostri gloria seculi,
Hei dolor dolor.

Ut ros, ut breve lilium,
Quae per educat herbidum,
Ut Sol irrubuit gravis,
Hei breves rosae.

Maerent languidulum decus,
Marcent vividulum caput:
Et matrem repetunt humum,
Hei dolor dolor.

O lux, o animae meae
Iucundum iubar. Hei cui
Tempestatibus in mediis,
Hei breves rosae.

Cui nos deseris o Pater
Irritata tot hostium,
Inter tela minancium?
Hei dolor dolor.

Cessant iusticio fora,
Legum conticuit tenor,
Europae cecidit nitor,
Hei breves rosae.

Aeterna vice temporum, B2^{r}
Durus sic rotat ordo res
Divum sic agit arbiter,
Hei dolor dolor.

Nunc tellus violaribus
Ridet versicoloribus,
Nunc bruma riget horrida,
Hei breves rosae.

Ut Sol auricomum caput,
Nunc pellucidus apperit,
Nunc iniurius opperit,
Hei dolor dolor.

Bustum qua licet o Pater,
Iustis verro doloribus,
Herbis suave virentibus,
Hei breves rosae.

18.

Epicedia, in funere divi regis Stephani

I.

Ne Deus esse velis Stephane immortalibus actis,
Mortalem tulit invidia mors et corporis huius
Conditio: sed parte tui meliore superstes
Numen es, emeritusque aeterni civis Olympi.

19.

II.

Implevit totum postquam virtutibus orbem
Defensae Stephanus gloria Sarmatiae;
Non capit haec tellus, alio migrabimus, inquit, B2v
Iam me regna vocant altera, terra vale.
Ergo aut aeternae novus indiges additus aulae
Est Deus: aut dicam numina et ipsa mori.

20.

III.

Fallitur hoc quisquis Stephanum sub marmore quaerit,
Gloria qui terris, qui modo vita fuit.
Quomodo qui terras implevit et astra: morari
Sede potest parva? quomodo vita mori?

21.

IIII.

Dum senibus maiora facis Stephane inclyte: Te mors
Ante diem rapuit, dum putat esse senem.

22.

V.

Quis iacet hoc busto? Pietas, Victoria, Pax, Mars?
Quae loca tot claudunt numina? Mors Stephani.
Unica non potuit tam parva sede morari
Gloria: Cur? terras, astra, fretumque replet.

23.

VI.

Bathoree armipotens, te Principe visa renasci est
Rerum optata salus: te moriente mori.

24.

VII.

Bathorei brevis haec tumba est, quem maxima monstrat
Facta fuisse Deum, fata fuisse hominem.

25.

VIII.

Vixisti nostrae multum, Stephane inclyte, vitae:
Vive tibi posthac, Rex pie, vive Deo.

26.

Elogia divi regis S[tephani] B3[r]

[I.]

Dacia, Musa, Fides, Gradive, Polonia, Roma,
Funde, resolve, riga, proiice, sterne, seca,
Planctus, ora, genas, galeam, diadema, capillos,
Corde, elegis, fletu, vertice, fronte, manu.

27.

II.

Flent homines, flent dii, Stephanum non esse, fuisse,
An potius gaudent, esse, fuisse suum.

28.

III.

Mortalis, Deus alter eras mortalibus: at nunc
Immortalis, es immortalibus ornamentum.

29.

IIII.

Tecum nata fuit pietas, pax, gloria, Mars, spes,
Et tecum vixit; te moriente perit.
An tecum ingratas terras, mortemque perosae
Vivere desierant, vivere nunc iterant?

30.

V.

Belli Artes Tibi, Opes Regnis, Et Vincla Scelestis:
Vis uno dicam nomine? BATOREUS.
Spes Abiit Regni, Mors Atra Tibi Imminet Armis:
Vis alio dicam nomine? SARMATIA.

31.

VI.

Quo pax et pietas, Stephano moriente, recedunt?
Cum Stephano repetunt astra Deumque suo.

32.

Sub effigie divi regis S[tephani] B3v

[I.]

Illa ego magnorum genitrix celeberrima regum,
Clarius hoc mundo Dacia nil genui.
Diis ortus, mundo genitus, tibi Sarmata vixit,
Caelo missus erat: non obiit, sed abiit.

33.

II.

Semideus fuerat: potuit pars altera cerni,
Altera non: Deus haec, haec homo, neutra mori.
Illa Deos inter vita meliore potitur:
Haec hominum vivit mentibus, ore, sinu.

34.

III.

Ille novus Caesar, similem cui nulla tulerunt
Secula, cui similem secula nulla dabunt.
Haec animae magnae induerat quondam inclyta membra,
Sarmatiae Stephanus vera corona suae.

35.

Distichon continens annum, aetatem, regnum, mensem, diem, diei partem, etc. obitus Divi R[egis] S[tephani]

VIX noVIes seX, bIs qVInos reX, VIDerat annos
bIssenI bIssena haVsIt noX anXIa MensIs.

/Collige literas numerales./

36.

Divo Stephano Bathoreo, quondam Poloniae regi inclyto, servatori Reipublicae, patri patriae, Optimo Max[imo] B4r

Author quas potuit solvit exequias.

B4v

Appendix 3.

37.

Franciscus Hunniadinus Stanislao Rescio.

Misisti munus fulvo pretiosius auro,
 Sarmatiae Cicero Rescie magne tuae.
O me felicem nimium, si contigit unquam,
 Carmina iudicio me dare digna tuo.
Nunc ego, quod tanto reddam pro munere munus,
 Dic mihi, qui tuus est, quid dabit ille tibi?
Do flenti lacrymas divini in funere regis,
 Qui tibi non regis, sed vice patris erat.

B5r

Appendix 4.

A Lech-mezei csata (Weiditz, 1520)

38.

Victoria Othonis, ad M[agnificum] D[ominum], Paulum Giulanum,[270] contra Ioan[nem] Sambucum, ex Annalibus Antonii Bonfinii nondum a Sambuco depravatis, veritati suae, ac honori patriae restituta.

Civiles acuit dum seditiosa tumultus [B6r]
Sarmatia, externis mox servitura tyrannis,
Me iuvat historiae secessus inter amoenos
Ire per acta patrum, et pulsis sequor otia curis.
Scis Hyperionio qua se deplanat ab ortu
Vindelicum nemus, occiduis nascentem ubi Rhenum
Cautibus, et magnum non magnum vidimus Istrum.
Non procul hinc parvo serpentem pulvere cernas
Montano de fonte Lycum collesque propinquos, *Lycus Germaniae fluvius.*
Quos victor calcavit Otho:[271] stant didita templis
Scuta virum Pharetrae leves atque Hunnus acinax.
Haec loca terrarum communi vasta ruina
Quondam squallor iners inamoenaque tesqua fuere,
Gradivo populante et bellum immane fremente.
Cerne ruinosa iam semisepulta senecta,
Et genus et cineres, abolitaque nomina regni.
Tu mihi quae rerum series eventaque noscis,
Antiquas age Fama vices et temporis acta
Praeteriti, si quae nondum haec oblitterat aetas
Exalta tenebris, et per monimenta virorum
Altius i: Remi quondam Cimbrique Daaeque
Usipetes, Tungrique leves et Gotthicus horror,
Et quos veligero rudior plaga distinet Albi; *Germani olim*
Tot populi gens una fuit, quae cladibus omnem *Romanis terribiles.*
Involvit quondam Hesperiam, ducibusque Latinis,
Cognomen famamque dedit, Germanicus unde

[270] Gyulay Pál (~1550–1592), Bekes Gáspár titkára, majd Krakkóban magyar alkancellár, akinek Báthory István 1577-ben adományoz nemességet. Erdélybe hazatérve megházasodik, birtokokat szerez. A Báthory Zsigmond és unokafivére, Báthory Boldizsár közti ellentét miatt kellett meghalnia. Amikor egyes tanácsurak felvetik Báthory Boldizsár megölésének ötletét, és erről az érintett is tudomást szerez, a dolog ódiumát Gyulayra és Gálfi Jánosra terhelik. A szabad kezet kapott Báthory Boldizsár katonái szabdalják szét Gyulait 1592. december 10-én, reggel 6 órakor abafáji birtokának házában. Gyulayról lásd: Szabó 1974.

[271] I. Ottó német-római császár (912–973) magyarok feletti 955-ös az Augsburg melletti Lech-mezőn.

Vandalicique duces et Cimbrica nomina Regum.
Nondum Iuhra vetus nostros effuderat Ugros, [B6v]
Ugros unde sibi nomen veter Ungarus hausit.

Ungarorum patria Iuhri, unde Ugri deinceps Ungari vocati.

Tunc Arar et Rhenus plusquam Nisaeus Hydaspes
Nobile nomen erant, Romani robora belli
Hinc steterant. Donec praegnante flagellifer Hunnus
A Borea ceu fulmen iit: Tunc gloria Rheni
Dilapsa est: Gades et Atlantiferam Pyrenen
Stravit, et Italiae centena repagula rupit.
Tunc domitor mundi populus, tunc Roma monarcha
Accepit cervice iugum et fraenum ore momordit:
Gallia tunc audax bello consumpta trimestri,

Hunni seu Ungari Romanam monarchiam evertunt.

Gallia, quam vix Roma novem sibi subdidit annis.
Tunc Libyae Reges, et quos breviore profundo
Intercurrentis dirimit fluor Hellesponti
Accessere, suumque ultro misere tributum.[272]
Ex illo nunquam vetus illa resurgere Roma
Evaluit, desolatos hinc Gallus, et illinc
Non bene defensos rapuit Germania fasces.
    Iam pater Acolias Alpes Paeninaque saxa
Cuspide, non Paeno patefecerat Hunnus aceto,
Caeduntur domitae nullo discrimine gentes.
Concidit Europae multos dominata per annos
Maiestas, et opes et vinci nescia virtus,

Ungari Europam crudeliter vastant.

Migrantes passim ceu moenia nulla supersint,
Aspicias magno e Latio, non ardua victos
Moenia, non scopuli nec inexpugnabilis agger
Protegit, indomiti quondam cadit ardor Hetrusci.
Deseritur late Ticinus et Addua et ingens
Gradivo superante Padus: Vix pervia ventis [B7r]
Intentata feris cursu montana citato
Scandit eques, summi iuga velitat' Appennini.
Non silvae, non saxa viros, non oppida servant,
Invia nec tutos praebent arcana recessus.
Ipsa diu bellax populus Germania, fracta
Cuspide, nativis ausa est se condere silvis.

Ungari Germaniam populantur.

Nondum urbes et agros non ardua moenia norant,
Sed silvis natos et tuta valle tenebant,
Occulti latebris, et rapto vivere sueti,
Aggere tunc urbes atque indefensa locorum

[272] Itt a vandálokra és gótokra utal.

Sepserunt, muroque locum descripsit arator.
Parva mora est: victas repetunt impune quotannis
Relliquias, cessere metu, tutasque recurrunt
In latebras, linquunt plenam custodibus urbem,
Et vitam pepigisse sat est: non degener audet

Civitates in Germania ante Ungaros rarae vel nullae vide munst. [Sebastian Münster, Cosmographia.]

Fortunam sperare timor, Divosque secundos,
Ut vinci didicere semel. Tunc Gallia et omnis
Suevia, et indomiti late confinia Rheni,
Et Liger, et quoscunque rapax maioribus undis
In mare fert Rhodanus, communibus hausta procellis
Ingentes abiere novas: damnumque secuta,
Horrida barbarie saevis obmutuit armis

Linguarum mutatio in tota Europa ab Hunnis.

Romani vis eloquii. Quid profuit ultro,
Subdere colla iugis, Scythicosque inducere mores?
Tot damnis non empta quies, suetusque labori
Miles inexhausta iam desolata ruina
Regna quatit, fugiunt redivivo rure coloni,

Populorum ab Hunnis calamitas.

Victo nulla quies populo: stant omnibus oris [B7v]
Incerti rerum. Longo consumpta tumultu
Italia, et robur Graiorum, et Gallia bellax
Ludibrium fati, miserandaque militis Hunni[273]
Materies fuit et Scythicae vivaria praedae.

Europa Ungarorum vivarium, vide Bonf.

  Damnavit fortuna nefas, et fessa nocendo
Miscuit immodicis alterna adversa secundis,
Et breve momentum victricibus intulit armis.

  Vicinos praedator eques invaserat agros,
Exigua sine Rege manu, dum Martia cessant
Classica, dum forti tellus sub Othone quiescit.

Victoriae Othonis historia.

Funditur in campos Hunnus vastator apertos,
More lupi plenum circumgrassantis ovile:
Dant urbes, dant arma locum, percurritur Albis,
Quasque pater Rhenus, quas dura Bavaria gentes
Nomine non uno silvis emuniit altis.

Ungari tumultuarii Galliam et Germaniam vastant.

Non haesit fortuna virum, pervaditur ingens,
Obicibus ruptis vesano Gallia motu.

  Non tulit ardentes impune et dira ruentes
Magnus Otho: validas stipat tyrone frequenti

Otho imperator Ungaros tumultuantes adoritur.

Urbes, et multo late loca milite sepsit.
Olli exultantes et onusti divite praeda,
Ad parvum venere Lycum, qua se ardua rupes

[273] Bonfini, *Rerum Ung.*, Dec. I, lib. 10.

Subiugat, et vacuum tuti metantur ad amnem.
Interea magnas haurit delectibus urbes,
Atque vias obstruxit Otho. Coit omnis in unum
Gallus, et Italiae vires. Sed et Hellas, et armis
Iam consumptus Iber, unus praedator et alter
Debellandus erat totius viribus orbis. [B8r]
Par animus, non par numerus: discrimen utrinque
Par steterat praedam crudeli strage suorum.
Emit Otho: finxit titulos, et nomine victor,
Ex non devicto claros tulit hoste triumphos. *Ridicula Othonis victoria.*
Hinc genus, et magnum nomen, retroactaque bella.
Et Rheni dominos Germania iactat Othones,
Vana laude tumens et coeca cupidine famae.
Quid si Danubium bello transgressa, vel album
Caucason et Volgae populos, in vincula clarum
Oceanum daret et Scythico ius diceret axi?
Magnum erat invicto concurrere comminus hosti,
Et Scythiam atque mares animos vivamque videre
Militiam: Tanti vis Ungara veniit olim.
I modo Pannonium Sclavogermane vel Hunno, *Contra Ioannem*
Dedecora Sambuce decus, vanoque latratu *Sambucum.*
Deme fidem veris famamque. Quid improbe mutos
Sollicitas cineres? Cur inclyta facta parentum,
Exteris historia et longo procul excutis aevo?
Nil agis hac rabie, terreno carcere liber *Ioannes Sambucus historiae*
Maior it invidia, et morsus deridet inanes *Ungaricae corruptor et fur.*
Iam caelestis honos: scelus hoc qua clade piabis?
Quas poenas periure dabis, si nomen inane
Posteritas leget, et nondum premet atra caput nox?
Nonne fuit satius lingua laniasse procaci,
Qui cives odere tuos, qui templa Deosque
Et fas omne gravi profanavere rapina?
Scilicet haud aliter clarus, quam turpibus actis
Romanas Nero delicias, Herostratus ussit [B8v]
Excellentem Ephesum, atque operosae fana Dianae,
Ille venenato sublimia dente peredit
Magnorum monimenta virum, cineresque beatos,
Et te turpis honos in cives inque penates
Armavit, nostroque cupis notescere damno,
At tu venturo sis ut diuturnior aevo,
Carmina digna tuo canimus Sambuce sepulchro. *Epitaphium Sambuci.*

Historiae fur Ungaricae, non author et author,
Et sine doctrina doctor, non arbor et arbor,
Sambucus iacet hic: nulliscius, omnisciusque,
Exspue qui transis, cinerique imminge viator.
Forsan erit tempus, quo iusta piacula tantum
Expendet scelus, atque tibi pro sanguine sacro,
Debita persolvent meritae praeconia vitae
Nati natorum, et poenas memor exiget aetas.
Quod si me viridi non exteret Atropos aevo
Invida, maioresque Deum tenor annuet annos.
Maiori mihi clade lues, ultrice flagello
Te sequar: et iustis in te bacchabor lambis.

39.

Melos, ad Cancellarium Zamoscium victorem.

Quae tibi digna dabunt servati praemia cives
Zamosci patriae pater? Zamosci,[274] etc.
Externo internoque refers simul hoste triumphos:
Infandum prohibes iugum.
Dive parens, non totus obis Stephane inclyte: Vivit,
Vivit bellipotens gener: Vivat.

[274] Jan Zamoyski kancellár (1542–1605).

VII.

Carmina eiusdem

Kézirat: Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, B.M.V.C. 398/k, F3v–[F5v].
Kiadás: Szabó 1963.

Johann Broser kolozsvári unitárius lelkész jegyezte be 1601-ben egy *Ephemeron* – vagyis az *Ephemeron* kötettel együtt kiadott *Ob felicem* – példány végére *Carmina eiusdem* [Énekek ugyanattól] összefoglaló cím alatt Hunyadi máshonnan nem ismert 11 versét.

40.

Tu contra cives iniusta bis induis arma, F3v
Turpiter abiecta veste bis inde fugis,
Quid, an demens, civilia bella fovere?
Fidere fortunae temnere iustitiam.
Ante coegisti dacos concurrere dacis,
Fraternaque manus commaculare nece:
At nunc unanimes abrumpis Sarmatas Hunnis;
Ante nunquam infelix nunc duo regna secas.
Disce tuo damno resipiscere: forsitan olim
Crimine pro nimio bis quia poena manet:
Pone modum bellis: fodi terram conseri vites:
Arma gerant stulti, tu sapienter ara.

41.

In legatum pontificium Claudum F4r

Claudus Apostolica quid vult legatus ab urbe
Quodque malum nobis prodigia ista ferunt.
Roma pedes firmos aut non habet amplius: aut hoc
Bathoreo amisso claudicet imperium.

42.

Aliud

Claudicat huc Sixti[275] claudus legatus et illuc.
Et geminos reges inter utrumque tenet,
Quos signat natura cave, mens improba monstris
Convenit et claudo non nisi clauda fides.

43.

In tumulum Polonicum

Dum duo germani certant de paupere regno
Germanos inter stulte polone, peris.
Dirimite miseri dum tertius ingruat hostis
Unius et domini fiat utrumque caput.

44.

Aliud

Unum non poteras tolerare Polonia regem
Unius qui patriae qui pater orbis erat,
Disce modo infelix multos tolerare nocentes,
Pacem non poteras, incipe ferre iugum
Nunc ruite in ferrum pro libertate Poloni
Nunc odisse licet nunc periisse licet.

[275] V. Szixtusz (1521–1590) 1585-től pápa.

45.

Epitaphia divi regis Stephani

Hic me coniectum curis odioque meorum [F4v]
Hausit summa dies et inevitabile fatum,
Restitui invitis et honorem et regna Polonis
Indomitas Scythiae vires, Prussumque rebellem
Marte fero domui, servavi iura fidemque
Faelix aeternis nisi famam extendere fatis
Fata invidissent, nostrique ignavia secli.
Flete piae leges, cives gaudere protervi
Libera iam vestris taxata licentia fraenis
Moribus et similem vestris iam quaerite regem.[276]

46.

Aliud

Quid mihi pro victo pacata Polonia Moscho
Pro salvo populo quid dedit? Invidiam.
Principe me quod honos et mortua fama revixit
Iuraque quod sanxi quid dedit? Invidiam.
Quis furor invidia mentes afflavit iniquas
Proque benefactis cur male facta dedit?
Libertas, mala lex, et prava licentia regni,
Venalisque fides, ambitioque levis.
Ergo pax, plebs, ius, honor, inudiaeque valete
Et bona libertas: iam mihi parta quies.

47.

Aliud

Marte invictus eram, vicit mors saeva, quis author?
Non vis, non virtus ulla: duo medici.
Quid mirum haereticus proscriptus et hostis uterque
Divorum atque hominum corporis atque animae.

[276] A vers alatt áthúzva: A[nno] 1601 D[omini]

Horum lite perii, sed adhuc sub iudice culpa est [F5r]
Porrigit hic undam, porrigit ille merum
Non satis occidisse fuit secuere peremtum.
Quid visum est secto corpore? sanus eram.
Consilio valui membrorum mole vigebam
    Artibus italicis heu miser occubui
Disce meo damno cuivis non credere vitam
Vis cuique in dubiis fidere? fide tuis.

48.

In Stanislaum quendam Czolek Polonum perduellem

Qui sanum Phalarin immansuetumque Neronem
Audisti, videsne hoc non magno corpore monstrum?
Vipereos mirare oculos, et felle fluentem
Linguam, et gentili vorantem sanguine dextram
Hic ille est pudor, ille hominum legumque ruina,
Sarmatiae pirata Solek postquam ille paternas
Attenuavit opes alea, decoxit honorem,
Se sceleris socium, germano adiunxerat hosti,
Hic ubi ventosa crevit petulantia linguae,
Ausus erat Scythiam et victos promittere Dacos
Atque Asiae dominum, bello contemnere turcam,
O dignum furca, et non uno fuste cadaver
Tunc inter fures, atque inter anilia pensa
Assuetus cunnis, humilique habitare cloaca
Furcifer audebis sexum infamare virilem.

49.

In quendam magnificum [F5v]

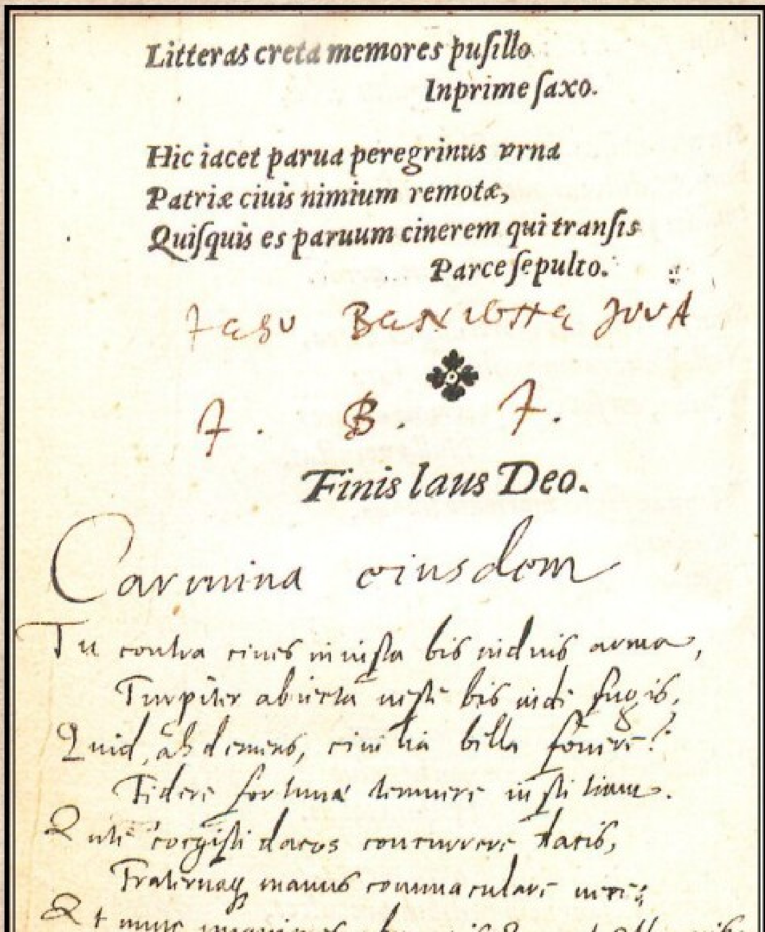
Cum tu nil magnum, nil parvum feceris unquam.
Quorsum magnifici nomen inane geris?
Errorem nosco, dubiaque vocabula vocis,
Nil magnum faciens tu faciendus eris.

Ergo magnus eris, cum latus cum bene longus,
Arbore tensus eris, cannabe tractus eris.

50.

Epitaphium cuiusdam

Hic iacet Emericus qui nulli vixit amicus
Dignus erat laqueo dicere plus nequeo.
Mortuus ut porcus quem si non devorat orcus
Attamen ad Stygias praecipitatur aquas.
Cui facilis versus et ad haec nova busta venitis
Ad tumulum vates exonerate nates.

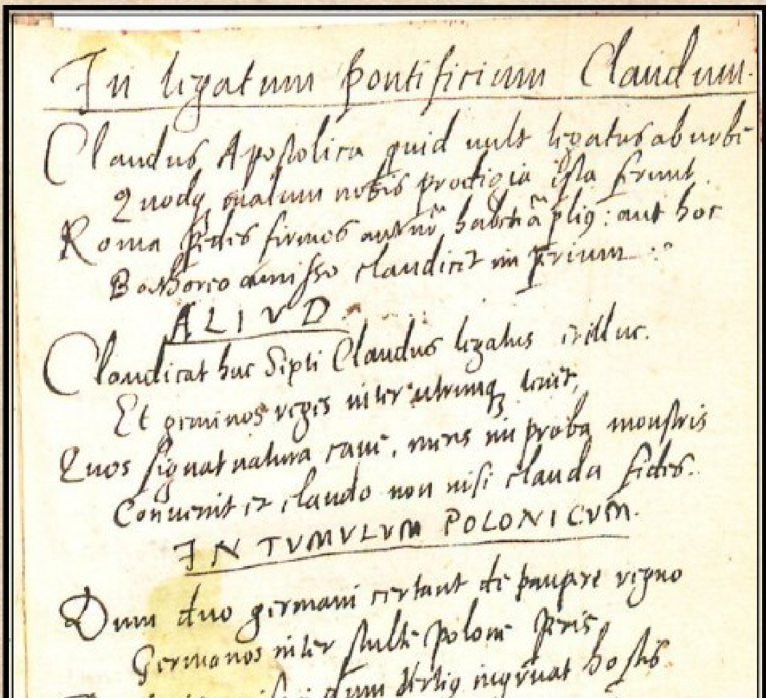
Litteras creta memores pusillo
Inprime saxo.

Hic iacet parua peregrinus vrna
Patriæ ciuis nimium remotæ,
Quisquis es paruum cinerem qui transis
Parce sepulto.

Finis laus Deo.

Carmina eiusdem

Johann Broser kézirata (B.M.V.C. 398/k, F3v–F5v)

In ligatum pontificium Claudum.

Claudus Apostolica quid vult legatus ab urbe

Quodque malum nobis prodigia ista ferunt.

Roma fidei firmos [illegible]: aut hoc

Barbaro dimisso claudicet in [illegible] ∴

ALIUD

Claudicat hac sibi Claudus legatus videtur.

Et geminos reges inter utrumque latet,

Quos signat natura caveto, nunc in probis monstris

Convenit et claudo non nisi clauda fides.

IN TUMULUM POLONICUM.

Dum duo germani certant de paupere regno

Germanos inter sublato Poloni patris,

Dividit miseri dum utrique ingruat hostis

Unius et domini fiat utrumque caput.

ALIUD

Unum non poteras tolerare Polonia regem

Unus qui patriae qui pater orbis erat,

Disce modo infelix multos tolerare novenos,

Parere non poteras, incipe ferre jugum

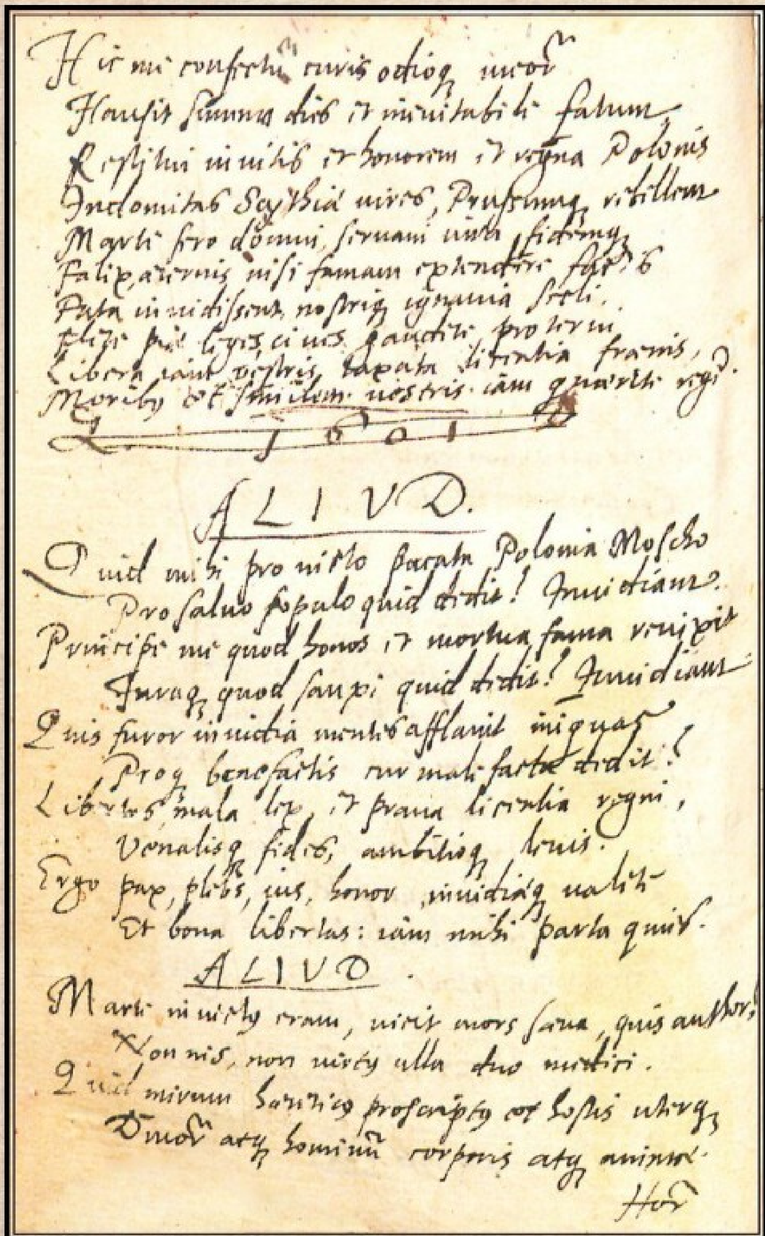
Nunc venit in ferrum pro libertate Poloni

Nunc odisse licet nunc [illegible] licet.

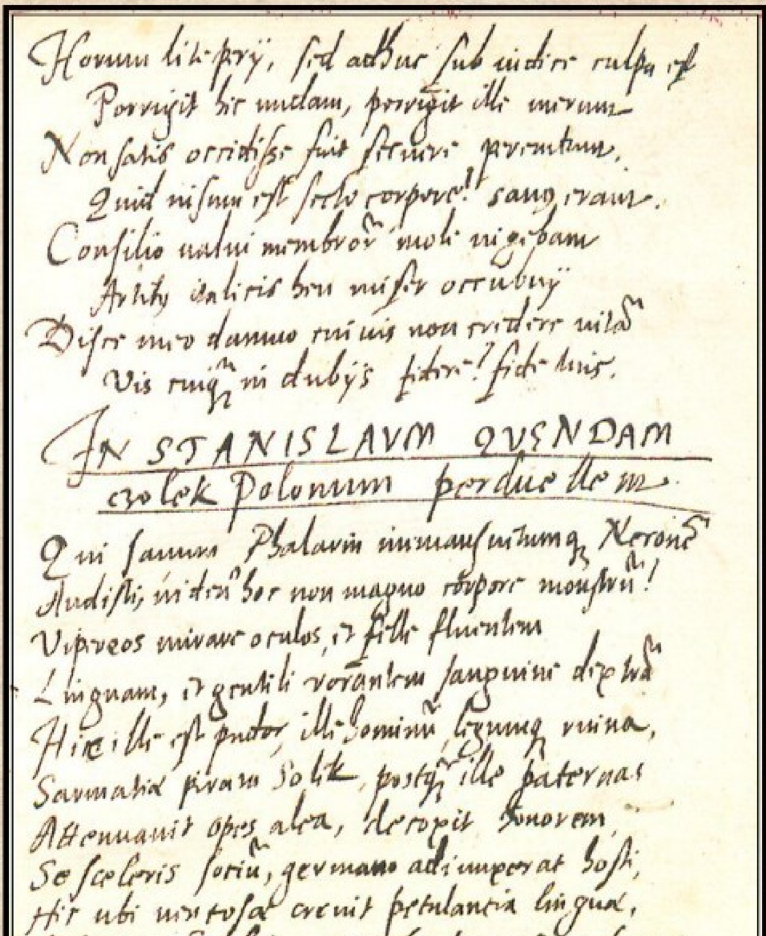
EPITAPHIA DIVI REGIS

STEPHANI.

Johann Broser kézirata (B.M.V.C. 398/k, F3v–F5v)

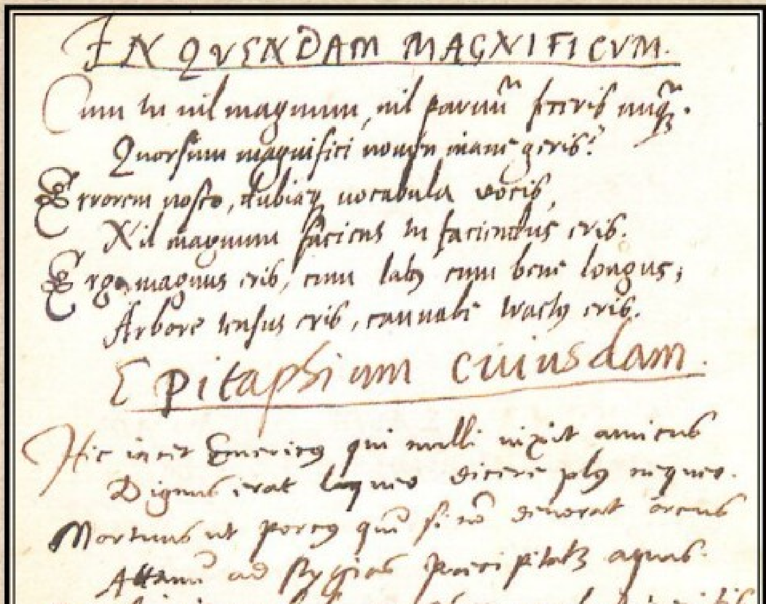
Johann Broser kézirata (B.M.V.C. 398/k, F3v–F5v)

In Stanislaum quendam Czolek Polonum perductorem.

Qui saevum Phalarim immansuetumque Neronem
Audisti, videas hoc non magno corpore monstrum!
Vipreos mirare oculos, et sibila fluentem
Linguam, et gentili vorantem sanguine dextram
Hic ille est praedo, ille dominum [illegible] ruina,
Sarmatiae [illegible] Czolek, postquam ille paternas
Attenuavit opes alea, [illegible] honorem
Se sceleris socium, germano addi imperat hosti,
Hic ubi vinosa crevit petulantia lingua,
Ausus erat Scythiam et victos promittere [illegible]
Atque Asiae dominum, bello contemnere turcam,
O dignum furca, et non uno fuste cadaver
Tutus inter fures, atque inter [illegible] pensa
Assuetus cunnis, humilique habitare cloaca
[illegible] audebis sexum infamare virilem.
Jn q:

Johann Broser kézirata (B.M.V.C. 398/k, F3v–F5v)

IN QUENDAM MAGNIFICUM.

Cum tu nil magnum, nil parvum feceris umquam:
Quorsum magnifici nomen inane geris?
Errorem nostro, dubiaque vocabula vocis,
Nil magnum faciens tu faciendus eris.
Ergo magnus eris, cum latus cum brevis longus;
Arbore truncus eris, ramulus ... eris.

Epitaphium cuiusdam.

Johann Broser kézirata (B.M.V.C. 398/k, F3v–F5v)

VIII.

Kiadás: Szilágyi, kiad. *Szamosközy István...*, 1877, 147.

Szamosközy Istvántól ismerjük azt a Báthory Zsigmond 1593. április 2-án öntött, *Farkas* [*Wolf(gang)*] nevű díszes, bronz ágyújának egykori disztichonját, amelyet Hunyadi írt.

51.

Sum Lupus, Alpinum nomen ne temnito, Lector![277]
Auspiciis crevit maxima Roma meis.

[277] „Későbbi kéz javítása”: Auspiciis nata est inclita Roma meis.

Appendices

Appendix 1.

Stephani S. Georgii Epigramma.

Hesperia patrias dum sede reducis ad arctos
Bathoreum, dulcide tornans carmina plectro,
Hunne Maro, gelidos domino comes usque Triones
Tityron antiquum, et querula Melibaeon in umbra
Bucolica videor modulantem carmina canna
Panaque Faunosque et nympharum audire susurros.
Ecce novos carpunt flores, curruntque canistris
Naiades, sentitque novos Amaryllis amores,
Auritaeque volant Andina ad sibila lauri.
Euge sacri fontis duplex Arctoe poeta
Gloria, Pannonii praeco sublimis honoris,
Bathoreae tuba virtutis, qui rursus ad Arcton
Mnemosides spreto revocas Helicone camoenas.
Tu vero gemina psallentem come corona
Phoebe sacer vatem, medicas qui lautior artes
Mollibus alternat studiis, et doctus utroque
Hippocratem magno docet indulgere Maroni.

Appendix 2.

Aliud

Bathoreum nuper violas Permessidos halans
   Vidit odaeporicon Phoebus et obstupuit.
Fallor, an Elysias ait aspernatus arenas
   Andinus Daca vivit alumnus humo?
Pierides, aptate novo nova serta Maroni,
   Andinus posthac Hunniadinus erit.

Appendix 3.

Stanislaus Rescius, Francisco Hunniadino.

Legimus hesterna scriptas tibi luce Camoenas,
Quis neque Phoebeus blandior esset olor:
Obstupui: nec iam divinum miror Homerum,
Nec tua sunt tanti carmina magne Maro.
Desino mirari promptam Nasonis avenam,
Qui quicquid voluit dicere, versus erat.
Quam subiti surgunt genio dictante lepores,
Innumeri risus, innumerique ioci!
Salve igitur multum divine poeta, parensque
Eloquii, et patriae gloria prima tuae:
Scilicet hoc tantum volui, salvere iuberem
Te, quo candidius nil sacra laurus habet.

Appendix 4.

Stanislaus Rescius, Francisco Hunniadino.

Cunctarum pater elegantiarum,
Et vatum pater omnium et decorum,
Francisce unice: quotquot hoc in aevo
Luserunt numero hoc modo, et modo illo,
Boni Apollinis optimi poetae,
Pleni numine, numine et sororum,
Quae Pimpli nemora incolunt et Ascrae.
Prudenter facis et amice valde,
Flenti quod lacrymas remittis udas,
Nec tantum tibi credis esse scriptas.
Nam Regis Stephani videre dulce est,
Hoc quicunque canit modo modo illo,
Nomen, cui similis nec est secundus,
Nec maius generavit alma tellus
Quenquam: cui pudor, aequitas, sororque
Pacis, sacra fides, amorque veri,
Quando ullum invenient parem per aevum?

Appendix 5.

[Aszalai Mátyás verse Hunyadi Ferencnek írt leveléből.]

Kiadás: Szabó 1881, 478.

Salve Pegasidum decus immortale sororum,
    Salve Paeoniae Nobilitatis bonos.

Appendix 6.

[Aszalai Mátyás másik verse Hunyadi Ferencnek írt leveléből.]

Kiadás: Szabó 1881, 478.

Sic vivam Phoebo, sic vivam gratus Iaccho
    Obsequar ut iussis vir memorande tuis.

Jegyzetek

Acidalia: *Acidalius*, boiótiai forrás Ὀρχομενός közelében, ahol a Khárisszokkal fürdött Vénusz (Pauszaniasz, *Gr. descr.* V.172–180). Ebből jött Vénusz mellékneve: *mater Acidalia*. Tehát magára Vénuszra, vagy valami Vénusszal kapcsolatosra vonatkozik. (Martialis VI.13.5; Vergilius, *Aen.* I.720).

Acroceraunium: sziklás hegycsúcs Epirusz északi részén a mai Akrokerauni-, vagy Tengermelléki-hegyvidéken (albánul Malësia Akrokeraune, vagy Malet Bregdetare). Általánosságban: olyan hely, ahol az embert szerencsétlenség éri.

Addua: Adda, a Pó egyik mellékfolyója.

Aeacides: Aiakosz leszármazottjai. Általában Akhilleusz, de használják Perszeuszra, Péleuszra, Telamónra stb. is.

Aeacus (Αἰακός): Iuppiter és Aigina folyamistennő fia és Aigina szigetének királya. A harmadik alvilági bíró Minósz és Rhadamanthüsz mellett.

Aedon: Csalogány (ἀηδών), amely utal a mitológiai Aédónra is, akit Zeusz változtat át csalogánnyá.

Aegiochus (αἰγίοχος): a védőpajzstartó, vagyis Jupiter.

Aemathia, Emathia (Ἠμαθία): a makedón királyság születésének helye. Általában egész Makedóniára utal.

Aemonia, Haemonia: Thesszália.

Aeolides (Αἰολίδης): Hellén (Ἕλλην) fiának, Aiolosznak a leszármazottjai. Gyakran így utalnak Sziszüphoszra, Szalmóneuszra, Athamaszra.

Aemilia: Emilia történelmi régió, amely ma Emilia-Romagna része.

Aeson (Αἴσων): thesszáliai herceg, Iaszón apja.

Aesonides: Iaszón fiai, leszármazottjai.

Alani: A szkíta népek közé tartozó alánok.

Alastor (Ἀλάστωρ): a görög mitológia bosszúálló szelleme.

Albanus: Alba Longa-i, amely a legrégibb latiumi város. Aeneas fia, Ascanius alapította Kr. e. 1200 körül. A rómaiak aztán árulás miatt lerombolták Kr. e. 600 körül.

Albis: az Elba folyó.

Albula: a Tiberis régi neve.

Alcides: Alcaeus (Ἀλκαῖος) leszármazottja, Herkules.

Alexis: Vergilius eklogáinak bukolikus szereplője.

Amalthaea, Amalthea (Ἀμάλθεια): a küméi Szibülla egyik neve (Tibullus, *Elegiae* 2.5.67.)

Amaxobii, Hamaxobii (Ἀμαξόβιοι): nomád szkíta törzs, a médek leszármazottjainak mondták őket.

Amphion (Ἀμφίων): Zeusz és Antiopé gyermeke, Zéthosz ikertestvére. Mágikus hangjával építette fel Thébа falait.

Amphisa (Ἄμφισσα): Aiolosz unokája, aki egyrészt Apollón szeretője volt, másrészt egy várost is elneveztek róla Phókiszban, Delphoi közelében.

Amphitryoniades: Herkules.

Amyclaeus: spártai, vagyis Amüklasz, spártai király alapította városhoz tartozó.

Andes: Vergilius szülőfaluja Lombardiában, Mantova megyében.

Antenor: a Padovát megalapító Anténór után 'Padovát' jelenti.

Aonius: A görög mitológiában Poszeidón egyik fia Aón, akit főleg Boiótiában tisztelték leszármazottai az aónok. És mivel itt található a Helikón-hegység, a múzsáknak is az egyik megnevezése: *Aonides*, vagy *Aoniae sorores*, amelyből származik a szó jelzői – 'múzsai' – értelme is.

Aracynthius: Arakünthosz (Ἀράκυνθος) hegyi, ahol Aphroditének temploma volt, ami miatt ez az egyik jelzője is. Hunyadinál vénuszi értelemben is.

Arar: a Saône folyó Franciaországban.

Arctos: Kis- és Nagymedve csillagkép. A Kismedve csillagkép legfényesebb csillaga a Sarkcsillag, amely mindig az északi pólus közelében helyezkedik el. Így lett aztán jelentésátvitellel általában véve is „észak" jelentésű.

Arethusa: Forrássá változott nimfa Siracusában, ebből származik általánosságban a 'Siracusa' jelentése is.

Ariminum: Rimini (IT).

Arion (Ἀρίων): Kr. e. VII. századi költő és kitharajátékos, akit a legenda szerint egy dalától elbűvölt delfin mentett meg a kalózok fogságából.

Arpinus: arpinói. Itt született Cicero, ezért gyakran csak így utalnak rá.

Arlestan: Arnoldstein (A).

Arnus: az Arno folyó Toszkánában.

Arsacides: Arszakész perzsa hadvezér leszármazottjai; pártusok. Vagy általában minden kelet felől érkező ellenség.

Ascra (Ἄσκρη): Egykor település a Helikón-hegység lábánál, amely már az ókorban elpusztult. Hésziodosz szülőhelye. (Lásd Vergilius, *Eclogae* 6.69–6.71, *Georgica* 2.174–2.176.)

Asopis (Ἀσωπίς): Aszóposz folyóisten és Metópé folyónimfa leánya, akit Jupiter tűz képében rabolt el.

Astraea (Ἀστραία): Az igazság „csillagszűz" istennője. Attribútumaiban rokon Dikével.

Aternus: Aterno-Pescara folyó Abruzzo régióban, az egykori Samnium területén. Ma a forrástól Popoli községig a folyó neve: Aterno.

Athamantaeus: Athamasz, boiótiai királyhoz tartozó, vagy annak leszármazottjai, vagy egyszerűen biótiai. Héra őrületet bocsátott rá.

Atracius: az aitóliai Atrax folyóhoz, vagy a thesszáliai Atrax városhoz tartozó; aitóliai, vagy thesszáliai.

Atrides: Átreusz fia vagy leszármazottja; Agamemnón, vagy Menelaosz.

Aurora (Ἠώς): a hajnal istennője, aki szerelmi étvágyáról is híres. Egyik szeretőjének, Tithónosz trójai királyfinak Aurora örök életet kért Jupitertől, de elfelejtett örök fiatalságot is kérni hozzá, aki így aztán idővel teljesen összetöpörödött és kabócává változott.

Auster: Notosznak, a meleget hozó déli szélnek, a sirokkónak a római megfelelője. Általában meleg, páradús szél.

Avancium: Venzone (IT).

Avernus: a Puteoli (Pozzuoli) melletti Avernói-tó mélységéről híres. Aeneas a tó melletti barlangon keresztül jutott le az alvilágba, ezért általában 'alvilág' értelemben használják.

Bacicus: királybocai, vagy bocabányai (Vyšná Boca, SK).

Berecynthia: Kübelé jelzője.

Boreas (Βορέας): az északi szél.

Bootes (Βοώτης): Ökörhajcsár csillagkép, amelynek eredeti neve medveőrző. Általában 'északi' jelentésű.

Britonora, Brittonorium, Brittinorum: Bertinoro (IT).

Bromius (Βρόμιος): Bacchus egyik mellékneve: zajos, zajongó.

Bryseis, Briseis (Βρισηΐς): Akhilleusz rabszolgája és ágyasa. Az Iliász kulcsszereplője, aki miatt összevész Akhilleusz és Agamemnón.

Caeix, Ceyx (Κήϋξ): Alküóné férje. Mindkettőt tengeri madárrá változtatták az istenek.

Caicus (Κάϊκος): folyó (ma Bakırçay) az egykori Mysiában. Nevét Hermész fia után Kaikoszról kapta, aki tévedésből elvette nővérének, Alkippének a szüzességét. Amikor ráébredt tettére, beleölte magát a folyóba.

Camarina: Camerino (IT).

Camenecia: Kamjanec-Pogyilszkij (UA).

Camillus: Marcus Furius Camillus (~Kr. e. 446–365), római hadvezér és államférfi, akit a rómaiak második honalapítónak is neveztek, mert megmentette Rómát a betörő galloktól Kr. e. 390-ben.

Canopus: Alsó-Egyiptomi város és sziget a Nílus deltájánál; az Argo (ma Carina) csillagkép egyik csillaga.

Carmania: perzsa hegyvidéki tartomány harcias néppel (*Carmanii*) (Plinius, *Nat.* 12.56.)

Carmenta: A szülés és prófécia istennője. Az Avernói-tó melletti kimmériai szibüllák egyike. Evander (Εὔανδρος) anyja.

Carpathius: a Kárpáthosz sziget körüli, Kréta és Rhodosz közötti tengerre értik, és születési helye miatt Próteuszra is utalnak vele, mint kárpáthoszira. De Hunyadi szövegében, ahogy más kortárs humanista szövegben is, 'Kárpátokhoz tartozó' jelentése is van.

Castellum: Castel San Pietro Terme (IT).

Cauros: északnyugati szél.

Cerastes (κεράστης): A görög mitológia rendkívül hajlékony, Kerasztész nevű kígyója; szarvasvipera.

Cerberus (Κέρβερος): A háromfejű óriáskutya az alvilág kapujának őre. Mindenkit beenged, de senkit sem enged ki.

Chesmark (Kežmarok, SK): Késmárk.

Chrysa (Χρύση): Trója melletti, Apollónnak szentelt tengerparti város. A görög χρύσεος (arany, aranyszínű) szó és a város neve közötti hasonlóság miatt adott a költői játék vele.

Cilicia: Kis-Ázsia délkeleti tengerparti régiója.

Cimber: a kimberek germán törzse, akiket végül Gaius Marius győzött le a vercellaei csatában Kr. e. 101. július 30-án.

Clarius: Klaroszi. Apollón jelzője, tehát Apollóni.

Clementia: a kegyelem, irgalom, megbocsátás, vezeklés istennője.

Codrus (Κόδρος): Athén utolsó, félig mitikus királya (~Kr. e. 1089–1068), aki életét áldozta a dórok ellen.

Conianus: Coneglianói (IT). Latinul: *Conelianum*.

Crassus: Marcus Licinius Crassus (Kr. e. 115–53), az első triumvirátus kapzsiságáról híres tagja.

Cressius, Cresius: krétai. Gyakran Minószra, az Alvilág bírájára utal.

Curius: Manius Curius Dentatus († Kr. e. 270). A „*Dentatus*" melléknév Plinius szerint arra utal, hogy fogakkal született. A harmadik szamnita háború (Kr. e. 298–290) és a pürrhoszi háború (Kr. e. 280–275) megvesztegethetetlenségéről híres hőse.

Cydon: a kis-ázsiai Küdóniából származó, küdóniai.

Cyllenis, Cillenis, Cyllenius, Cillenius: merkúri, Merkúrhoz tartozó. Merkúr gyakori jelzője, mert ezen hegy egyik titkos barlangjában született.

Cynthius: a déloszi Künthosz (Κύνθος) hegyhez tartozó, ahol Apollón és Artemisz/Diana is született. Hunyadinál Apollónra vonatkozik.

Cyrrha, Cirrha: a hagyomány szerint a Parnasszosz ikercsúcsai közül az egyik, amelyik Apollóné.

Cyrrhaea, Cirrhaea (Κίρρα): Delphoi alatti síkságon egy város, amelyik Krisza (Κρῖσα) kikötővárosa volt. De a Cyrrha hegycsúcs miatt lehet egyszerűen 'apollóni' jelentésű is.

Cythereia: Vénusz.

Dacia: Hunyadinál Erdély.

Dacus: erdélyi.

Daae, Dahae: dahák, szkíta nép a Kaszpi-tenger keleti felén.

Danae (Δανάη): Jupiter aranyesővé változva ejtette teherbe Danaét, aki így adott életet Perszeusznak. A kurtizánok szimbóluma.

Danaides (Δαναΐδες): Az ötven danaida, akik erőszakos kérőiket az Aigüptosz-fiúkat a nászéjszakájukon tőrrel döfték le. Az alvilágban lyukas hordóba kell vizet hordaniuk az idők végezetéig.

Daulias ales: dauliszi madár, vagyis Philomélé (Δαυλίς, város Phókiszban). Itt élt Téreusz thrák király, aki feleségül vette Proknét. Téreusz megerőszakolta Philomélét, Prokné testvérét, aki ezért bosszúból megölte közös gyermeküket, Itüszt és feltálalta Téreusznak. Eredetileg a megvadult Téreusz elől menekülő Prokné volt az, aki fülemülévé, míg Philomélé az, aki fecskévé változott, de később felcserélődtek.

Decius: A két Publius Decius Mus, apa († Kr. e. 340) és fia († Kr. e. 295). Politikusok és hadvezérek, akik mindketten a szamniszok elleni háborúkban haltak meg, az isteneknek felajánlva életüket (*devotio*).

Deiphobe (Δηιφόβη): Glaukosz leánya; a küméi szibülla egyik neve (Vergilius, *Aeneis* 6.36).

Deliolus: A *Delius* szóból: déloszi. Gyakran Apollónra utal.

Demo (Δήμω): a küméi szibülla egyik neve.

Dersavia: város Lengyelországban, Pomerániában: Tczew (németül Dirschau).

Dodonius: Dódónéi, vagyis az ősi Zeusz-szentélyre és jóshelyre vonatkozik.

Dravus: Dráva.

Dreschirkum: Traiskirchen (A).

Dryas (Δρυάς): erdei nimfa, szűkebb értelemben a tölgyfákhoz köthetők.

Dunna: Lettország fővárosának, Rigának ma már peremkerülete a Daugava folyó mellett Daugavgrīva néven (németül: Dünamünde, lengyelül Dynemunt).

Elis (Ἦλις): az olümpiai játékok egyik helyszíne, amely híres volt a gyapotról.

Emathius (Ἠμαθία): Makedónia egyik körzete (Ἠμαθία). Általában 'makedón' jelentésben, de van, hogy szűkebb értelemben: thesszáliai.

Endymion (Ἐνδυμίων): pásztor, akibe beleszeretett a Hold istennője, Szeléné (Diana). Hogy mindig élvezhesse az ifjú szépségét, elvarázsolta, aki így nyitott szemmel alussza örök álmát.

Enyo (Ἐνυώ): a háború istene. Római megfelelője Bellona.

Erebus (Ἔρεβος): a sötétség ősistensége, Khaosz gyermeke.

Erechtheus (Ἐρεχθεύς): Athén ősi királya után általában az athéniekre vonatkozó jelzőként is. Az „Erechthea" jelző Pallasz Athénére utal.

Ergenna: Egy haruspex neve Persiusnál (*Saturae* 2.26).

Eridanus (Ἠριδανός): legendás folyó, amit később a Pó folyóval azonosítottak.

Erycina: Eryx szicíliai hegy, Vénusz-temploma miatt Vénusz egyik mellékneve.

Erythraeus (ἐρυθραῖος): vöröses, pirosas, de vonatkozhat Erüthrai ősi boiótiai város lakosaira, valamint at Arab-tengerre (*mare Erythrum*) és a földekre, amik körülötte vannak. Jelentésátvitellel gyakran 'indiai', vagy 'keleti' értelemben.

Euan: Bacchus jelzője.

Euganeus: Ókori nép. Nevét a Padova körül található Euganei-dombság őrzi.

Euhius, Euhyus (Εὔιος): Bacchus egyik neve.

Europe (Ευρώπη): a szerelmes Jupiter bika alakjában rabolta el a szépséges Európét.

Eurus (Εὖρος): a keleti szél.

Euryalus (Εὐρύαλος): Nisus (Νῖσος) barátja és szeretője. Történetük Vergiliusnál olvasható (*Aeneis* 5, 9).

Euxinus, Euxynus: a Fekete-tenger.

Faber mulciber: Vulcanus.

Fabius: Quintus Fabius Maximus Verrucosus (~Kr. e. 280–203), a „szemölcsös"; római politikus és hadvezér, aki a „Cunctator" (tétovázó, halogató) becenevet a punok elleni stratégiája miatt kapta.

Fabricius: Gaius Fabricius Luscinus Monocularis, a „félszemű" (Kr. e. III. sz.). Megvesztegethetetlenségéről híres államférfi, akit Dante a Purgatórium 20. énekében a fösvénységgel szemben álló erény példájaként említ.

Fanum Fortunae: Fano (IT).

Farnesia: Farnese (IT).

Faventia: Faenza (IT).

Favonius (Zephyrus): a nyugati szél.

Felsina: Bologna *Bononia* előtti régi neve.

Fidenae: ősi város Rómától északra a Via Salarián.

Fluentina, Fluentia: Firenze (Florentina) régebbi latin neve.

Forum Iulii: Cividale del Friuli (IT).

Forum Livii: Forlì (IT).

Frissach: Friesach (A).

Fulginum: Foligno (IT).

Gades: föníciai kolónia, Cadiz.

Garamantia: a garamantok (*Garamantes*) által lakott terület a mai Líbia délnyugati régiója és a mai Szudán Darfúr régiója között terült el.

Garum: Garam.

Gelonus: a szkíta gelónokhoz (*Geloni;* Γελωνοί) tartozó, amely nép Fekete-tengertől északra, Szkítia északkeleti részén a mai Ukrajna területén élt.

Getae: thrák törzs a Duna alsó szakaszán. Gyakran 'török jelentésben'.

Getulus, Gaetulus: gétuliaiakhoz tartozó. Északnyugat afrikai nép, amelynek legfőbb kereskedelmi cikke a bíborcsiga volt.

Glaucus: halandó halásznak született, majd halhatatlanná lett jövőbe látó tengeristen.

Glycopicrus (γλυκύπικρος): keserédes. Gyakori jelzője a szerelemnek, vagy akár Vénusznak.

Gradivus: Mars.

Gyaros (Γυάρος): A Kükládok egyik kicsiny szigete az Égei-tengerben. Vergilius szerint Apollón Güarosz és Mükonosz szigetek közé feszítette kötelét, hogy az addig ide-oda úszkáló szülőhelyét, Délosz szigetét megállítsa. A római uralkodók e zord szigetre száműzték politikai ellenfeleiket.

Haemus (Ἀίμος): Haimosz-hegység (ma Balkán-hegység) Thrákiában. Hunyadi a Balkán török iga alatt lévő területére utal ezzel.

Haeniochus, Heniochus (ἡνίοχος): a héniokhosz néphez tartozó, akik a Fekete-tenger keleti partvidékén éltek.

Hamburgum: Hainburg an der Donau (A).

Hebe (Ἥβη): Zeusz és Héra leánya, az örök ifjúság istennője. Rómában: Iuventas. Az istenek nektárt öntögető pohárnoka és a megistenült Herkules felesége.

Hebrus (Ἕβρος): Bulgáriában eredő folyó (Marica), amely aztán Görögország és Törökország (Meriç) határát kijelölve fut az Égei-tengerbe.

Herophile (Ἡροφίλη): az erüthriai, hellészpontoszi, de még a küméi és szamoszi szibüllára is használt név.

Hiantaeus, Hyanteus: Boiótiai. A *mons Hiantaeus* a Helikón-hegységre utal, vagyis a múzsákra.

Heliadae: Héliosz napisten fiai.

Helle: Hellészpontosz.

Hermus (Ἕρμος): egyrészt folyóisten, másrészt aranyban gazdag folyó Lüdiában (ma már török területen, *Gediz* néven).

Herostratus (Ἡρόστρατος): felgyújtotta az epheszoszi Artemisz-templomot, hogy neve örökké fennmaradjon.

Hesperia: Itália.

Himettus, Hymettus (Ὑμηττός): mézéről híres hegy Athén mellett.

Hippocrene (Ἱπποκρήνη): a múzsáknak szentelt forrás a Helikónon.

Hybla (Ὕβλη): sok virágjáról, méheiről és bőséges méztermészéről híres szicíliai hegy.

Hydaspes: eredetileg folyamisten. A Hüdaszpész folyót (szanszkritül: Vitaszta, mai neve: Dzselum) az antik források nagy sodrása miatt emlegetik.

Hylas (Ὕλας): Herkules fegyverhordozója és szerelme.

Hymen (Ὑμέναιος): a házasság pártfogó istene.

Idaeus: az Ida-hegyi. Vonatkozhat Ganümédészre, Pariszra, vagy akár Kübelére is.

Idume: Régió Palesztinában, Júdeától délre. Szabadabban Júdeára, vagy Palesztinára is értették.

Inachius: Inakhosz (Ἴναχος), Argosz első királyához, vagy az Inakhosz folyóhoz tartozó. Általában 'görög' jelentésben.

Inarime: Ischia (IT). Sziget Campania mellett, ahova a szörnyeteg Tüphónt eltemették (Vergilius, *Aen.* IX.716.)

Insuber: Az insuberek gall törzs volt Milánó környékén, amely területet róluk Insubernek is hívtak.

Iosipa: Osoppo (IT). Hunyadi nem használja sem az olasz, sem a latin nevét (Ossopum).

Iris (Ἶρις): A szivárvány istennője, aki az istenek üzeneteit közvetíti a halandóknak.

Ismarus (Ἴσμαρος): ősi város Thrákiában a kikonok földjén (Homérosz, *Od.* 9.40.)

Indos (Ἰνδός), ***Indus***: indiai, India, Indus folyó.

Ister: Duna.

Ithyphallos (ἰθύφαλλος): Erektált, nagyméretű hímtag szobra, melyet termékenységszimbólumként hordoztak körbe a Bacchanáliákon. Verstanban pedig egy metrum nevére is utalhat, a phalaikoszi hendekaszillabusra.

Itys (Ἴτυς): Téreusz thrák király és Prokné gyermeke. Amikor Téreusz megerőszakolta Prokné testvérét, Philomélét, Prokné bosszúból megölte gyermeküket és feltálalta Téreusznak.

Iuhra: az Északi-Urál keleti oldalának területe, a hanti és manysi népek hazája, ahonnan a magyarokat is származtatták. Sigismund von Herberstein 1549-es *Rerum Moscoviticarum Commentarii*-jében térképen is jelöli *Iuhra, inde Ungarorum origo* felirattal.

Iula: Gyula.

Iulus: régi római patrícius család (*gens Iulia*), amelyik Ascaniustól, Aeneas fiától vezette le a származását. 'Ilium lakói, leszármazottjai' jelentésben is használták.

Ixion (Ἰξίων): Ixión, a lapithák királya, aki sok egyéb bűne mellett végül Hérára is szemet vetett. Az alvilágban tüzes keréken forog körbe-körbe.

Kindfeltum: Knittelfeld (A).

Lagus: Lagosz: makedón udvaronc, a dinasztiaalapító I. Ptolemaiosz apja.

Laudensius: lodii.

Laus Pompeia: Lodi (IT).

Leonta: Királylehota (Kráľova Lehota, SK).

Liburnus: liburnusi. Terület az Isztria keleti részén és Észak-Dalmáciában, a liburnus törzs lakóhelye, Liburnia.

Liger: Loire.

Liptovius: liptóújvári (Liptovský Hrádok, SK).

Livencia, ***Liquentia***: a Livenza folyó Pordenone, Treviso és Velence megyékben.

Lubenna: Leoben (A).

Lycurgus (Λυκοῦργος): Spárta legendás törvényalkotója (Kr. e. VIII. sz.).

Lyaeus (Λυαῖος): Dionüszosz, vagy Bacchus mellékneve: gondoktól, nyűgöktől megszabadító, felszabadító. 'Bor' jelentésben is.

Lycaeus (Λυκαῖος): Lükaion-hegy Árkádiában, ahol Jupitert és Pánt imádták. Ezért az ő jelzőjük is.
Lycum, Lycus, Licus: Lech (D), a Duna mellékfolyója, amely Augsburg mellett folyik.
Lympha: A friss vizek és források nimfája.
Macra: Észak-itáliai folyó Ligúria határán: Magra.
Matuta: *mater Matuta*, a hajnal ősi, római istennője.
Maeander (Μαίανδρος): Kanyargós medréről híres folyó (ma Törökországban: Büyük Menderes) az egykori Kariában.
Maenalus (Μαίναλον): Pánnak szentelt árkádiai hegylánc.
Maeonius senex: Homérosz.
Maeotis: Azovi-tenger, és a körülötte lévő terület.
Manto (Μαντώ): thesszáliai szibülla (Suda, Σ.358.1–2), vagy Teiresziasz lánya, vagy jóserejű itáliai nimfa, akinek fia Ocnus (Ὄκνος) alapította Mantovát.
Marmaris ara: Marmariszban (egykor Phüszkosz) voltak Létónak, Apolló és Artemisz anyjának szentelt híres oltárok.
Marmaricus: az Egyiptom és Kürenaika közötti, észak-afrikai Marmarica régióhoz tartozó. Általánosságban: afrikai.
Marpesius: a Szkamandrosz folyó völgyében fekvő Marpésszosz településhez tartozó. A nyolcadik szibülla, Hérophilé otthona (Pauszaniasz, *Gr. descr.* 10.12.3).
Marslacon: Mürzzuschlag (A)?
Marysus: Maros.
Massylus: numídiai nép, általában 'afrikai' jelentésben.
Medoaci: Sztrabón (*Geogr.* 5.1.9.46.) említi „Μεδόακοι" néven azt a népet, amelyik a mai Észak-Olaszországban lakott a *Medoacus maior* (Brenta) és *Medoacus minor* (Bacchiglione) folyók mellett. Általában Padova városára utal, amelyet mindkét folyó átszel.
Megaera: az egyik fúria.
Melampus: a görög mitológia egyik neves jósa és gyógyítója.
Meliboeus: pásztor Vergilius eklogáiban.
Memnonides (Μεμνονίδες): Memnón Tithónosz és Éósz fiaként Aithiopia királya volt; nagy erejű hős, aki Trója alatt esett el Akhilleusz kezétől. A holttestét eltemető bajtársainak nagy fájdalma az istenek szánakozását is felkeltette, és madarakká változtatták őket. Pauszaniasz (X.31.6.) szerint kányaszerű madarak, amelyek párzáskor Aithiopiából repülnek fel és Memnón sírján küzdenek meg egymással. Ovidius (*Met.* XIII. 576–622) szerint Memnón hamvaiból kelnek ki.
Meroe (Μερόη): a Kusita Királyság (Kr. e. VIII. sz.–Kr. u. IV. sz.) fontos központja Núbiában.
Metanaea: Iusztinianosz bizánci császár palotája, amelyet kolostorrá alakíttatott át, ahova prostituáltakat költöztetett, hogy megmentse őket szégyenteljes foglalkozásuktól. Gyakran a bűnbánatra utal.
Metaurus: Metauro folyó Marche régióban.

Methymna (Μήθυμνα): szőlőjéről és boráról nevezetes város Leszbosz szigetén.
Minciades: a lombardiai Mincio folyó/folyó környékének szülöttei.
Mincius: a lombardiai Mincio folyó.
Moesia: a Duna alsó szakasza körüli terület. Hunyadi (vagy a nyomdász) néha keveri Mysiával.
Molossus: Épeirosz egykori görög törzséhez tartozó, akiknek őse Molosszosz, Neoptolemosz és Andromakhé gyermeke volt.
Moly (μῶλυ): a kirkéi varázslat ellen használt fű (Homérosz, *Od.* X.305).
Moschus: orosz.
Munychia (Μουνυχία): Athén kikötője Pireuszban. Ebből jön aztán az általános, 'athéni' jelentés.
Mysia: az egykori Kis-Ázsia északnyugati régiója. Hunyadi (vagy a nyomdász) gyakran Moesia értelemben használja.
Nais: vízi nimfa.
Napaeae: Az erdők és völgyek nimfái: ναπαῖαι.
Nar: Nera folyó Marche és Umbria tartományban.
Narnia: Narni település Umbriában.
Naupliades: Naupliosz fia, Palamédész, aki csellel vette rá Odüsszeuszt, hogy részt vegyen a trójai háborúban. Népszerű volt a görög seregben. Odüsszeusz bosszúból elítéltette, és halálra követték. Egy másik változat szerint Diomédész segítségével vízbe fojtotta. Kivégzése előtt kiáltott utolsó mondatát sokszor idézték: „Gyászollak, igazság, mert előbb haltál meg, mint én!"
Naymarch: Neumarkt in der Steiermark (A)?
Neapolis: Bécsújhely (A).
Neichirkum: Neunkirchen (A).
Nereus (Νηρεύς): Az alakját folyton változtató tengeri isten, aki az ötven tengeri nimfának, néreisznek atyja.
Neistat: Bécsújhely (A).
Nevigradum: Velikij Novgorod (RU).
Nisus: 1) Niszosz megarai király Szkülla apja, aki halászsassá változva kergeti a *ciris* nevű tengeri madárrá átváltozott lányát, miután az Minósz iránti szerelmében levágta az apját védelmező bíborszínű hajfürtöt. 2) Νῖσος: Euryalus (Εὐρύαλος) barátja és szeretője. Történetük Vergiliusnál olvasható (*Aeneis* 5, 9).
Nitria: Nyitra (SK).
Nomentum: egykor boráról is ismert város, ma Mentana (IT). Róma és Nomentum között futott a Via Nomentana.
Nothus, Notus, Notos (Νότος): a déli szél.
Novitarga: Nowy Targ (PL).
Numa: A mitikus Numa Pompilius király (Kr. e. 715–672).
Odaeporicon (ὁδοιπορικόν): utazáshoz tartozó.

Oenotria (Οἰνωτρία): a szőlőtőkék országa a mai Olaszország legdélibb részén. 'Dél-Itália' jelentésben is.

Oeta (Οἴτη): hegység Thesszália és Aitólia között. Itt égette el magát máglyán Herkules.

Ops mater: ősi, szabin eredetű termékenységisten. A görög Rhea megfelelője.

Oreas (Ὀρειάς): hegyi nimfa.

Pactolus (Πακτωλός): lüdiai folyóisten és aranyporban gazdag folyó (*Sart Çayı*) a mai Törökország területén.

Padus: a Pó folyó.

Paeninus: Appenninek.

Paestanus: paestumi.

Paestum: Paestum (Ποσειδωνία), Magna Graecia egykori városa Lucania (Λευκανία) északnyugati területén. Virágairól, főleg rózsáiról volt híres.

Pallas: Evander király fia, akit Aeneasszal elenged harcolni az apja, de Turnus megöli (Vergilius, *Aen.* X).

Pallene (Παλλήνη): város és szirt a Khalkidiké félszigeten, valamint Alküóneusz gigász egyik leánya a hét közül, akiket Amphitrité halkapóvá (halcyone) változtatott.

Pangaea (Πάγγαιον): aranyban, ezüstben és drágakövekben gazdag hegylánc Thrákiában, az egykori Makedónia határán.

Paphos: Vénuszhoz kötődő város Ciprus délnyugati részén. (Vagy Pügmalión egyik gyermeke.)

Parium: Parion, egykor görög város Troászban.

Parthenopaeus (Παρθενοπαῖος): Meleagrosz és Atalanté gyermeke, a szépséges árkádiai hős, aki a Thébа elleni hét bajnok egyike volt. Arroganciájáról, kegyetlenségéről és önteltségéről híres.

Patrocleus: Herkules egyik fia.

Pelcium: Pöls (A).

Pelides: Péleusz leszármazottjai, Akhilleusz és testvérei.

Pellaeus: pellai, vagyis Makedón ősi fővárosából származó, vagyis 'makedón' jelentéssel.

Pelorus: Szicília északkeleti részén egy hegyfok (ma Capo Peloro).

Pelusiacus: az alsó-egyiptomi Pelusium városhoz tartozó.

Pergama: Trója citadellája.

Phlegra (Φλέγρα): a Khalkidiké félsziget egyik nyúlványa, ahol az istenek elleni csatában a gigászokat villámcsapással győzték le.

Phobaeum (Φοιβεῖον): Apollónnak szentelt templom Spárta közelében.

Phobaeus, Phobeus: Phoebusszal kapcsolatos.

Phorcynis: Phorküsz leánya, vagyis Medusa.

Phryxus, Phrixus (Φρίξος): Athamasz és Nephelé gyermeke, aki húgával, Hellével együtt egy aranyszőrű koson menekült. Hellé a tengerbe esett és megfulladt. Róla nevezték el a Hellészpontoszt.

Phthius: pthiai (Φθία) thesszáliai városból való, ahol Akhilleusz született.

Phthysis: Tüdőbaj (Φθίσις pedig a rothadás és bomlás megszemélyesített alakja).

Phaennis (Φαεννίς): epiruszi látnok, a khaónok királyának leánya (Pauszaniasz, *Gr. descr.* 10.12.10, 10,15.3; Zószimosz, *Historia nova* 2.36.2).

Phaethonteae ruinae: Phaethón Héliosz gyermeke volt, aki atyjától kölcsönkérte a Napszekeret, de a lovakat nem tudta irányítani, és mindenfelé pusztítást okozott a földön. (Lásd: Ovidius, Met. 2.329–366.)

Phaon: Szapphó szerelme, aki miatt Leukasz szirtjéről a tengerbe vetette magát.

Phemonoe (Φημονόη): Apolló leánya és Delphoi első papnője, a hexameter feltalálója.

Phocaicus: Phókisz régióhoz tartozó, ahol a delphoi jósda is található.

Phoebas (Φοιβάς): Apollón jóserejű papnője.

Phorcynis: Phorcus leánya, Medúsza.

Phyto (Φυτώ), ***Phoito*** (Φοιτώ): szamoszi szibülla.

Picens: Picenum lakói, akik az Appenninek és az Adriai-tenger között laktak Itália középső részén.

Pimpleus: pimplai. Pimpleia, Orpheusznak és a múzsáknak szentelt egykori település az Olümposzon. Innen jön a múzsák egyik jelzője is: Πιμπληίδες. Ebből következik a 'múzsa' jelentés is.

Pisaurum: Pesaro (IT).

Pisonium: Pozsony (SK).

Plescovia: Pszkov (RU).

Polottaeum, Polotteum: Polack (BY).

Pollux (Πολυδεύκης): az egyik dioszkurosz. Hatalmas erejű, halhatatlan spártai királyfi, ökölvívó, akinek ikertestvére, a tőle elválaszthatatlan Kasztór viszont halandó. Egyik nap az égben, másik nap az alvilágban élnek.

Pompeius: Gnaeus Pompeius Magnus (Kr. e. 106–Kr. e. 48) római politikus és hadvezér. Julius Caesar és Crassus mellett az első triumvirátus harmadik tagja.

Ponteva: Pontebba (IT).

Posnania: Poznań (PL).

Progne, Procne (Πρόκνη): Téreusz thrák király felesége, aki miután férje megerőszakolta testvérét Philomélét, bosszúból megölte közös gyermeküket, Itüszt és feltálalta Téreusznak. Eredetileg a megvadult Téreusz elől menekülő Prokné volt az, aki fülemülévé, míg Philomélé az, aki fecskévé változott, de később felcserélődtek.

Prometheus (Προμηθεύς): Prométheusz titán, mert ellopta a tüzet az embereknek, bűnhődnie kellett. A Kaukázusban egy sziklához láncolták, ahol egy Aithón nevű sas marcangolta a máját, ami másnapra újra kinőtt.

Prukkum: Bruck an der Mur (A).

Prussia: Poroszország.

Prutenus: porosz, vagy általánosságban 'német' jelentésben.

Pylades: Püladész, phókiszi király, Oresztész barátja és rokona.

Pyrithous, Pirithous (Πειρίθοος): Peirithoosz: a lapithák királya, Thészeusz barátja. Az ő esküvőjén tört ki a kentaurok és lapithák közti háborúskodás.

Pyrois: Héliosz napisten egyik lova, jelentése: 'Tüzes'.

Quirinus: eredetileg szabin eredetű hadisten, akinek szentélye Róma hét dombjának egyikén, a Quirinalison volt. A megistenült Romulusszal is azonosították.

Reverinus: reverei. Revere város Mantova megyében (IT). Latinul: *Riperium*.

Rhamnusia: az egykori attikai Rhamnusban (Ῥαμνοῦς) tisztelt istennőre utal, a bosszúálló és megtorló Nemeszisre.

Rheate: Rieti (IT).

Rhenus: Rajna.

Rhodanus: Rhône.

Ripae Cimbricae: Jylland (Dánia).

Riphaeus, Ripaeus: távoli északi hegység Szkítiában. A mai Urál hegységre vonatkozik. Általában Szkítiára, vagy a szkítákra értik.

Sabbe (Σάββη), vagy ***Sambethe*** (Σαμβήθη): héber szibülla (Pauszaniasz, *Gr. descr.* 10.12.9).

Sabinianum: Savignano sul Rubicone (IT).

Sacelius: sacilei (IT). Latinul: *Sacilum*.

Sais: ókori egyiptomi város a Nílus deltájában.

Salmoneus (Σαλμωνεύς): Élisz királya, akit a hübrisz bűne miatt örökké kínoznak az alvilágban.

Samius: szamoszi. Gyakran utalás Püthagoraszra, aki itt született.

Samus, Samos: Szamos.

Sardanapalos, Sardanapalus: Az Újasszír Birodalom utolsó, jelentős uralkodója (Assur-bán-apli, Asszurbanipál, Szardanapal), aki a legendák szerint élveteg, végeérhetetlen orgiákkal fűszerezett életet élt. Uralkodása: Kr. e. 668–631.

Sarmatia: a Don és Visztula közötti terület. Később 'Lengyelország' jelentésben.

Sarranus: föníciai, vagyis pun.

Sarnovia: Zsarnóca (Žarnovica, SK).

Saturnia: Iunó.

Savus: Száva.

Sentium: Szenc (SK).

Septemcastrum: Erdély.

Ser (Σήρ): Kína.

Sestos (Σηστός): a Hellészpontosz európai oldalán fekvő város Abüdosszal szemben.

Sinassa: Szklenófürdő (Sklené Teplice, SK)?. Szliács (Sliač, SK)?

Sipyleus: a lüdiai Szipülosz-hegységhez tartozó (Σίπυλος; ma Törökországban: Spil Dağı). Itt változott fájdalmában könnyező kővé Niobé királynő.

Sithonius: általában 'thrák' jelentésben.

Smyndiridas: kéjenc szibarita.

Soracte: Monte Soratte. Etruriai hegy a Tiberis völgyében, még Róma közelében.

Sorstinius: csorsztini (Czorsztyn, PL).

Spilinberga: Spilimbergo (IT). Hunyadi az olasz nevét használja és nem a latin névváltozatokat: Spenimbergum, Spiremberga, Spengembergum.

Strophades (Στροφάδες): két szigetből álló kis szigetcsoport Zakinthosztól dél-délkeletre, a hárpiák lakhelye (Ovidius, *Met.* XIII.705–710).

Strymon (Στρυμών): folyó Bulgáriában (Sztruma) és Görögországban. A folyó megszemélyesített folyamistenére is vonatkozhat, aki Ókeanosz és Téthüsz titánok gyermeke.

Suevia, Suebia: a svábok területe, Svábföld.

Symplegas, Symplegades (Συμπληγάδες): mitikus, úszó szigetek a Boszporusz bejáratánál, amelyek összeroncsolták az arra úszó hajókat.

Tages: Jupiter unokája, etruszk istenség, aki megtanította az etruszkokat a jóslás tudományára. A jóslatokat később lejegyezték, és *Etrusca disciplina* néven terjedtek el.

Tanais: a Don folyó.

Tantalos: az Atreidák őse. Bűnei miatt az alvilágban állandóan éhes és szomjas volt, de hiába állt vízben és hiába csüngtek feje fölött gyümölcsök, amikor inni, vagy enni akart volna, elhúzódtak előle.

Telephus (Τήλεφος): Herkules fia, akit Akhilleusz megsebesített és később meg is gyógyított.

Tempe: A szépségéről nevezetes Tempé-völgye Thesszaliában, amelynek egyik oldalát az Olümposz-hegy alkotja.

Teutoni: germán törzs a Balti-tenger vidékén. A kimberekkel együtt vonultak délnyugat felé. Caius Marius állította meg őket. A kora újkori irodalomban a németekre használják a szót.

Thapsos (θάψος): sárga cserszömörce (*Cotinus coggygria*).

Thespia (Θέσπια): Aszóposz folyóisten és Metópé folyónimfa leánya. A Théba melletti Theszpiai nevű várost róla nevezték el.

Thespius: a boiótiai Theszpiaiból származó.

Threicius: thrák.

Thule, Thyle: távoli, bizonytalan északi sziget, talán Izland.

Thuscus: toszkán, itáliai.

Thymbraeus: Thümbrából való, ami Apollón jelzője is.

Tibiscus, Tibyscus: Tisza.

Ticinus: Ticino, a Pó egyik mellékfolyója.

Tirnavia: Nagyszombat (SK).

Tityrus: Vergilius eklogáinak bukolikus szereplője.

Torulla: Toropec (RU)? Latinul: *Toropetia.*

Torunna: Toruń (PL).

Trebulanus: trebulai. Trebula néven három szabin város is ismert Itália középső részén.

Triones: a Göncölszekér csillagképre vonatkozik, amely a Nagymedve része. Általában 'északi' jelentésű.

Trivisan: Tarvisio (IT), latinul *Tarvisium*.

Trivisium: Treviso (IT).

Troilus (Τρωΐλος): szépséges trójai herceg, Priamosz és Hekuba fia Aeneas seregében. A prófécia szerint, ha nem hal meg a trójai háborúban, akkor nem esik el Trója. Akhilleusz öli meg.

Tuder: egykor város Umbriában.

Tunger: Gallia Belgica területén, a mai Liège mellett élő nép.

Tuscus: toszkán.

Tydeus (Τυδεύς): kalüdóniai király, aki a Théba elleni hét bajnok egyike volt.

Typhois: a Tüphón, vagy Tüphóeusz hatalmas, kígyó alakú mitikus szörnyeteggel kapcsolatos.

Umpsana: Mszana Dolna (PL)?

Usipetes: A rómaiak szerint germán, a nevük alapján kelta törzs a Rajna alsó szakaszán.

Utricola: Otricoli. Település Umbriában.

Vagum: Vág.

Velisca: Wieliczka (PL).

Velychum: Velikie Luki (RU).

Vilachum: Villach (A), latinul *Santicum*, *Santiacum* is.

Zanclaeus: a szicíliai Zanklé (Ζάγκλη) városából, amely Messina régi neve.

Zephyrus: a nyugati szél, amely Itáliában a tavasz kezdetét jelzi, míg a görög területekre viharral és heves esőzésekkel érkezett.

Leben und Werk von Ferenc Hunyadi

Dávid Molnár

Ferenc Hunyadis Name wird in der ungarischen Literaturgeschichte in erster Linie wegen seines Historiengesangs über den trojanischen Krieg im Gedächtnis behalten, obwohl wir auch lateinische Gedichte von mehr als fünftausend Zeilen von ihm kennen, die jedoch ab Mitte des 16. Jahrhunderts bis heute weder in eine Sammlung aufgenommen noch herausgegeben wurden. Seine bekannten gedruckten Werke wurden zwischen 1538 und 1588 hauptsächlich in Venedig und Krakau herausgegeben. Weitere elf seiner Gedichte wurden in eines der Kolligate der alten ungarischen Bibliothekssammlung der Klausenburger Akademischen Bibliothek – am Ende eines gedruckten Werkes von Ferenc Hunyadi – von einem unitarischen Geistlichen Ende des 17. Jahrhunderts hineingeschrieben. Ein anderes kurzes Gedicht von ihm kennen wir wiederum aus einer Niederschrift von István Szamosközy. Außer diesen kennen wir auch noch ein Oxforder Manuskript von ihm, das Rezepte gegen fieberhafte Erkrankungen anbietet. Vermutlich gibt es kein zweites derartiges literarisches Korpus dieses Umfangs aus dem 16. Jahrhundert in der ungarischen Literaturgeschichte. Diesen Mangel möchten wir nun mit dieser Publikation beheben.

Wer war Ferenc Hunyadi?

Über Ferenc Hunyadi wissen wir außer einigen Anekdoten so gut wie nichts. Die verlässlichste Datenangabe, die wir über ihn besitzen, ist der Zeitpunkt seines Todes, die vom Kanzleisekretär des Fürstentums Siebenbürgen, Lestár Gyulafi,

aufgezeichnet wurde: Torda (deutsch: Thurenburg; rumänisch: Turda), 27. Oktober 1600, zwei Uhr frühmorgens. Von seinen Zeitgenossen nannte ihn der reformierte Geistliche von Vécs (deutsch: Wetsch, in Siebenbürgen), Mátyás Aszalai in einem Brief geradezu als eine einzigartige Zierde des ungarischen Geistes (unicum Hungarici ingenii decus). János Kemény, Fürst von Siebenbürgen, nannte ihn in seiner Selbstbiographie einen politisch begabten, zum engsten Hofkreis dazugehörenden, drolligen, außergewöhnlichen Menschen, der sich durch viele bedeutende Taten ausgezeichnet hat. Schließlich war Hunyadi laut dem reformierten Geistlichen und Literaturhistoriker des 18. Jahrhunderts, Péter Bod, nicht nur ein namhafter Doktor der Medizin und ausgezeichneter lateinischer Dichter, sondern auch eine Frohnatur und ein verspielter Mensch.

Mit der Präsentierung und Analyse der äußerst spärlichen uns bekannten Quellen versuche ich all das zu ordnen, was wir von Hunyadis Leben zu wissen beziehungsweise anzunehmen vermeinen.

Auf sein Geburtsdatum können wir eigentlich aus zwei Hinweisen folgern. Einer unserer Anhaltspunkte ist die Zeit seiner Universitätsstudien, die zwar ebenfalls ungewiss ist, soviel wissen wir aber, dass er sich nach einer längeren europäischen Peregrination zwischen 1580 und 1583 in Padua aufhielt, der andere Anhaltspunkt ist das Entstehungsjahr 1569 seiner in ungarischer Sprache verfassten Trojanischen Historie.

Das Dilemma des späten Deuters entspringt den obigen Zeitangaben: entweder schrieb Hunyadi seine Trojanische Geschichte ganz jung, oder aber beendete er seine Universitätsstudien – im Unterschied zur allgemeinen Praxis seiner Zeit – ziemlich spät. So talentiert unser Autor auch sein mochte, hinter seiner ungarischsprachigen Troja-Geschichte müssen wir mindestens einen Grundschulabschluss annehmen. Nach der Datierung dieses Werkes und angesichts seiner Studienjahre in Padua pflegt man das Geburtsdatum um 1550 herum – in Ermangelung genauerer Angaben – anzugeben. So, wie wir auch das Geburtsdatum Hunyadis nicht kennen, ebenso wenig kennen wir seinen Geburtsort. Aufgrund einer Anmerkung des im 18. Jahrhundert wirkenden Medizinhistorikers István Weszprémi (Hunyadi wird nach seinem Geburtsort so genannt) durfte der gelehrte Medicus womöglich in Vajdahunyad/Siebenbürgen (rumänisch: Hunedoara) geboren sein, oder wenn nicht dort, so zumindest im Komitat Hunyad.

Von seinem Grundschulbesuch haben wir keine Angaben, von seiner Peregrination indes haben wir bereits einige Informationen. Unsere handgreiflichste Angabe weist auf seinen oben erwähnten Paduenser Studienaufenthalt hin. Wir begegnen seinem Namen als Zeugen bei einer Verhandlung vom 17. Dezember 1583, bei der die Armut eines Jusstudenten namens Sebastianus Silvius zur Sprache gebracht wird. Im Verhandlungsprotokoll lesen wir folgendes über unseren Autor: „Herr Ferenc Hunyadi aus Ungarn, Universitätsstudent, wohnhaft in Padua, im Viertel Pozzo della Vacca, bezeugte, dass er Herrn Sebastianus Silvius seit drei Jahren kennt.“ Wichtigster Teil des Protokolls ist die Stelle, wo der Text Hunyadi als *artium scolaris*

erwähnt, das bedeutet, dass er sein Diplom als Arzt bis Ende des Jahres 1583 mit Sicherheit noch nicht erlangte. Der andere wichtige Punkt ist, dass er Sebastianus Silvius seit drei Jahren kennt, das heißt – sofern sie sich in Padua kennengelernt haben – es ist mit Gewissheit anzunehmen, dass er mindestens ab 1580, spätestens jedoch ab 1581 sich in Padua aufhält und an der Universität studiert. Aus diesem Satz erfahren wir unter anderem auch, wo er um diese Zeit wohnte: im einstigen Viertel Pozzo della Vacca in der Nachbarschaft der Basilika des Heiligen Antonius, irgendwo im Bereich zwischen der Nummer 12 und 22 der heutigen Via Ospedale Civile. Dieses verhältnismäßig gut situiertes Viertel war wegen der Nähe der Universitätsgebäuden besonders beliebt unter den – hauptsächlich polnischen – Studenten, die in der Stadt ein Haus oder eine Wohnung mieteten. (Hier wohnte unter anderem der spätere polnische Kanzler Jan Zamoyski, dem auch Hunyadi ein Gedicht widmete, der Dichter Philip Sidney, der Diplomat Henry Wotton, der Bildhauer Giovanni Maria Mosca oder der Naturphilosoph Cesare Cremonini.)

Da sein Gedicht *Ephemeron* von der Heimreise von Rom nach Krakau des eben erst zum Kardinal erhobenen András Báthory handelt, ist es vielleicht nicht zu gewagt anzunehmen, dass er sein Diplom irgendwann davor erlangt hatte. Dass Báthory und sein Gefolge am 26. Juli 1584 von Rom abreiste, das wissen wir genau. Daraus können wir schließen, dass er Padua im Frühjahr 1584 oder spätestens im Juni verlassen haben dürfte, um sich in Rom András Báthory anzuschließen. 1586 war er mit Sicherheit in Krakau, denn im Juni begleitete er András Báthory von dort wieder nach Rom. Was er vor seinen Paduenser Jahren gemacht haben mochte, darüber ist unsere einzige knappe, noch dazu unsichere Quelle wieder István Weszprémi: „Nachdem Ferenc Hunyadi, der nach seinem Geburtsort so genannt wird, für Studienzwecke eine beachtliche Unterstützung aus Siebenbürgen erhielt, fuhr auf belgisches Gebiet, er bereiste die bedeutenderen Schulen Englands und Frankreichs, und beendete seine Reise schließlich in Italien, wo er die ausgezeichnete Paduenser Universität zu seinem Wohnsitz auserkor, um die Medizinwissenschaft freundschaftlich mit der Philosophie zu vermählen, und erwarb schließlich mit dem feierlichen Lob der Akademie den Lorbeer eines Doktors der Medizin."

Von diesem Zitat könnte für uns der Ausdruck *Belgicae orae* (Belgische Gebiete) interessant sein. Der Ausdruck „belgische Gebiete" ist ein traditioneller Begriff, der auf die einstige römische Provinz hindeutet. Weszprémi veröffentlichte den zweiten Band seiner medizinhistorischer Arbeit Im Jahr 1778, in der er auch über Hunyadi schreibt, wobei dieses Gebiet um diese Zeit noch unter der Herrschaft der Habsburger stand und zwar unter dem Namen *Belgium Austriacum* (deutsch: Österreichische Niederlande). Ende des 16. Jahrhunderts kommen hier nur zwei Universitäten in Frage. Die Universitäten Leiden und Leuven. Die Universität Leiden können wir aus mehreren Gründen ausschließen, deshalb kann nur Leuven jener Ort gewesen sein, wo der – aller Wahrscheinlichkeit nach katholische Hunyadi einen Besuch der Universität abstattete.

Bei Weszprémi ist auch nachzulesen, dass Hunyadi vor Padua und Frankreich sich nach England auf eine Studienreise begab. Von seiner möglichen Englandreise blieb eine vage, jedoch umso interessantere Spur erhalten: ein medizinisches Handschrift-Kolligat vom Ende des 16. Jahrhunderts, das in der Ashmole-Sammlung der Oxforder Bodleian-Bibliothek aufbewahrt wird (ms. 1425, 1^r–14^v). Auf der ersten Handschrift des Kolligats ist der Eintrag einer von der des Abschreibers der Handschrift abweichenden Hand zu lesen: *per Franciscum Hunniadium*, das heißt „von Ferenc Hunyadi". Die Frage ist nun, wie konnte dieses Buch nach Oxford gelangen? Zur Beantwortung der Frage finden wir zwei Anhaltspunkte: der eine ist die Ashmole-Sammlung selbst, der andere wiederum obiger aus drei Worten bestehender Eintrag. Ein wichtiger Umstand ist, dass der Weg des Manuskripts klar und genau bis Elias Ashmole (1617-1692), einer geschätzten und vielseitigen Persönlichkeit zurückverfolgt werden kann: er war gleichzeitig Mäzen, Freimaurer-Politiker, Kunstsammler, Astrologe, Alchimist und zudem auch noch Arzt, der an der Oxforder Universität im Jahr 1669 den Doktortitel erwarb. Er schenkte nicht nur seine aus mehreren Tausend Exemplaren bestehende Handschriftensammlung von unschätzbarem Wert der Universität Oxford, in welcher Sammlung ja auch das Manuskript Hunyadis erhalten blieb, sondern begründete mit seiner riesigen Kunstsammlung das Ashmolean Museum, das auch heute noch besucht werden kann. Der andere, womöglich noch aufregendere Anhaltspunkt, den wir haben, ist der Eintrag selbst, der die Handschrift Hunyadi zuschreibt. Wir sind in der glücklichen Lage, dass die eintragende Hand ebenfalls identifiziert werden kann: der Eintrag stammt von Richard Napier (1559-1634) dem Geistlichen von Linford, einem Magier, Astrologen, Alchimisten und Arzt. Was besonders wichtig ist im Zusammenhang mit Hunyadi: Napier hatte eine reiche Bibliothek, in die er besondere und auserlesene – nicht nur medizinische Bücher – zusammentrug. Zu diesen gehörte auch Hunyadis Handschrift. Anhand dieser Bücher können wir natürlich nicht bestimmen, welche Verbindung zwsischen Hunyadi und/oder der Handschrift, und/oder Napier gewesen sein mochte. In die mögliche Geschichte der Handschrift passt indes sehr gut eine weitere Person und auch deren Bibliothek hinein, und diese ist niemand anderer als der Lehrmeister von Napier, ein gewisser Simon Forman (1552-1611). In Bezug auf den Possessor der Hunyadi-Handschrift ist Forman allein schon deshalb keine aus der Luft gegriffene Möglichkeit, weil er bei seinem Tode seine ärztliche, astrologische, philosophische und alchimistische Handschriften- und Büchersammlung gerade Richard Napier vermachte. Aufgrund des uns bekannten Datenmaterials sind es diese beiden Personen, über die die Handschrift in die Ashmole-Sammlung gelangte. Das bedeutet also, dass wir aufgrund des derzeitigen Informationsstandes Hunyadis Peregrination wie folgt rekonstruieren können. Irgendwann in den 1570er Jahren dürfte er mit der Unterstützung Stephan Báthorys seine Studienreise angetreten haben. Er dürfte katholischen Glaubens gewesen sein und sein Universitätsstudium, indem er einen großen Bogen um die berühmten deutschen protestantischen Universitäten machte,

anfangs auf dem Gebiet des heutigen Belgiens, das heißt im südlichen Teil der damaligen Niederlande an der katholischen Universität Leuven begonnen haben, ging dann nach England, von dort wahrscheinlich wieder zurück nach Frankreich, um schließlich in Padua den Doktortitel zu erwerben. Über sein Leben sind weitere, vor allem Teilinformationen nur von der Periode nach dem Paduenser Titelerwerb zu finden. Bei Weszprémi lesen wir folgendes: „Als er zuletzt dieses fremde Land wieder gegen sein Heimatland vertauschte, fiel er so rasch durch seine medizinische Fertigkeit auf, dass er beim kurz zuvor noch Fürsten von Siebenbürgen, nunmehr König von Polen, Stephan Báthory, eine glänzende Anstellung als Hofarzt (archiater) bekam, als dieser jedoch bald, im Jahr 1586 verstarb, erhielt er auch beim gekürten Siebenbürgischen Fürsten, Sigismund Báthory in gehöriger Weise die gleiche Würde, wobei er ihm während seiner ganzen Regierungszeit so standhaft die Treue hielt, dass er den schwankenden Fürsten auch nach seiner Flucht bis zu dessen Tode nicht verließ." Wir wissen nicht, wann er genau den Dienst am Hof Báthorys antrat, doch eines ist gewiss, dass er im Gefolge des am 20. Oktober 1584 in Rom frisch ernannten Kardinals, Andreas Báthory nach Krakau zurückkehrte. Er wurde also in Anbetracht dieses Datums *celeriter* (schnellstens) so berühmt auf dem Gebiet des Heilens, dass Báthory ihn zum Hofmedicus berief. Dadurch, dass wir den Zeitpunkt des Todes von Stephan Báthory kennen, blieb Hunyadi nicht viel Zeit, seine Fertigkeit als Arzt unter Beweis zu stellen: einige Wochen, höchstens einige Monate. Auch wissen wir, dass er Andreas Báthory bei dessen diplomatischer Mission nach Rom begleitete. Genauer: sie brachen am 22. März 1586 aus Krakau auf, und kamen in der ewigen Stadt drei Monate später, am 24. Juni an, von wo sie erst nach dem Tode Stephan Báthorys Anfang 1587 eilends wieder abfuhren. Wenn wir das alles zusammenfassen, so ist unsere Schlussfolgerung: es kann keine Rede davon sein, dass sich Hunyadi zwei Jahre lang in Krakau aufhielt, womöglich dauerte sein Aufenthalt am Hof Stephan Báthorys nicht einmal ein volles Jahr, da der polnische König am 12. Dezember 1586 verstarb.

Laut dem Bericht Weszprémis wurde er nicht bei Andreas Báthory, sondern am Hof des noch unmündigen, vierzehnjährigen Fürsten von Siebenbürgen, Sigismund Báthory Arzt, dem er bis zu dessen Tode die Treue hielt. Von seinem höfischen Leben in der Nähe von Sigismund finden wir einige unzusammenhängende Angaben. Gemäß den Aufzeichnungen der Familienchronik der Siebenbürger Sachsen Marcus Fuchs, Christian Lupinus und Johannes Oltard hielt sich Hunyadi im Gefolge des Fürsten in Karlsburg (ungarisch: Gyulafehérvár, rumänisch: Alba Julia) am 31. Juli auf, als bei der Beobachtung einer partiellen Sonnenfinsternis Hunyadi den Verderb der Türken prophezeite. Ebenfalls ist in besagter Chronik zu lesen, dass er am 2. Mai 1593 den inkognito reisenden Sigismund Báthory nach Krakau begleitete, um am 11. Juni von dort nach Karlsburg zurückzukehren. (Nach den Aufzeichnungen Lestár Gyulaffis brachen sie am 8. Mai auf, und kehrten am 13. Juni zurück). Laut dem Geschichtsschreiber István Szamosközy (1570-1612) nahm

Hunyadi am Herbstfeldzug Sigismund Báthorys 1595 in der Walachei teil, und war auch an der glorreichen Belagerung von Djurdjewo am 28. Oktober anwesend. Unser nächster Hinweis, den wir über ihn besitzen, ist ein an János Baranyai Decsi adressierter Hunyadi-Brief, nach dessen Zeugnis er sich in der ersten Hälfte des Jahres 1596 in Prag aufhielt. Von hier kam er im Gefolge des wieder inkognito reisenden Sigismund Báthory am 6. April in Klausenburg (ungarisch Kolozsvár, rumänisch: Cluj) an. Vom Sommer gleichen Jahres finden wir einen anderen Hinweis über den wieder in einer Kriegshandlung verwickelten Doktor Franziskus. Ein Brief Hunyadis belegt, dass auch unser Autor, mit dem Heer Sigismund Báthorys bei der Belagerung Temesvars im Juni 1597 anwesend war. In Anbetracht dieser Tatsachen können wir ohne weiteres annehmen, dass er Sigismund, der sich gerade anschickte, auf seinen Fürstentitel zu verzichten, auch auf seinem Weg nach Prag begleitete: das heißt also, dass sie aus Karlsburg nach dem 6. Januar aufbrachen und am 24. März in Klausenburg wieder eintrafen. Nach einer Aufzeichnung von Szamosközy folgte Hunyadi im Sommer 1598 Sigismund in das Herzogtum Oppeln-Ratibor, um in August wieder nach Siebenbürgen zurückzukehren. Unser letzter Hinweis ist eben der schon oben erwähnter Zeitpunkt seines Todes in Thurenburg (ungarisch: Torda, rumänisch: Turda): 27. Oktober 1600 am frühen Morgen.

Sein Lebenswerk

Veröffentlicht in ungarischer Sprache

Sein einzig bekanntes Werk in ungarischer Sprache ist seine Trojanische Historie: *Über die zehn Jahre dauerne Belagerung und schreickliche Not der uralten und allberühmten Stadt Troja*. Erhalten blieb davon eine einzige beschädigte Handschrift aus dem Jahr 1638 im Csoma-Kodex. Die erste Ausgabe in Buchform wurde in der Klausenburger Druckerei von Heltais Gattin im Jahr 1577 angefertigt. (Bis 1776 wissen wir über zehn Auflagen). Hunyadis Trojanische Geschichte ist deshalb von Belang für die ungarische Literaturgeschichte, weil dieses sein Werk nicht nur die erste bekannte, sondern auch die ausführlichste Bearbeitung der populären Geschichte in ungarischer Sprache ist. Der wichtigste Vorzug des Textes ist der, worauf gerade die Ungewissheit der Quellen hinweist: wir verfügen dehalb über keine konkrete Quelle, weil Hunyadi den Stoff seines Gesanges aus eigener Geschichtsquelle schöpfte. Der Literaturhistoriker György Király wies vor mehr als hundert Jahren folgende Einflüsse in Hunyadis Trojanische Geschichte nach: irgendeine lateinische Übersetzung von Homer, Vergil und die an ihn knüpfenden Servius-Kommentare, Ovid, *Vita Vergili* von Aelius Donatus, *Ephemeris belli Trojani* von Dictys Cretensis, *De excidio Trojae historia* von Dares Phrygius, *Historia destrucionis Troiae* von Guido delle Colonne, *Fiorita* von

Aramannino da Bologna, *In Nasonis Heroidas* von Ubertino Clerico, und *Enarrationes* von Raffaele Regio. Zugleich gibt Király selbst zu, dass er im Dunkeln tappt, denn einen direkten und handfesten Einfluss fand er in keinem der Fälle. Solange also keine direkte lateinische Quelle auftaucht, können wir getrost annehmen, dass Hunyadi aus dem eigenen Kopf, vielleicht unter dem Einfluss seiner Schullektüren, wie er selbst anmerkt: „aus vielen Chroniken das Historiengesang in Versen abfasste". In diesem Fall handelt es sich also nicht nur um die Übersetzung eines lateinischen Textes ins Ungarische, sondern um eine Bearbeitung der Geschichte des torjanischen Krieges in ungarischer Sprache, die im Gewand der historischen Authentizität der Chronik als Dichtungsgattung den Krieg in populärwissenschaftlicher Form zu erzählen trachtet. Das Streben nach Authentizität hindert Hunyadi jedoch nicht daran, im Zuge des Erzählens der Geschichte, seine offene Sympathie für Troja und dessen Helden kundzugeben. Achilleus besitzt zwar große Kraft, doch ist er dabei auch feige und ein hinterhältiger Wahnsinniger, der den ebenfalls bärenstarken, doch mildherzigen Hektor – den wahren Helden von Hunyadis Geschichte – nur meuchlings mit einem giftigen Pfeil töten vermag.

Veröffentlicht in lateinischer Sprache

Sein erstes bekanntes Werk in lateinischer Sprache erschien zur Lobpreisung von Stephan Báthory in einem von Ippolito Zucconelli in Venedig veröffentlichten Band unter dem summarischen Titel [*In laudes serenissimi, atque potentissimi D.D. Stephani regis Poloniae [zum Lobe Stephans des glorreichsten und mächtigsten Königs von Polen*]. Der Dichter hat den aus 2793 Hexametern bestehenden Panegyrikus in vier Teile gegliedert: er setzt mit einer einleitenden Invokation von 66 Hexametern an, dann schreibt er in dichten mythologschen Bildern und Symbolen über die Geburt Báthorys in 234 Hexametern (*Stephanu genethlia: Stephans Geburtstagsfeier*). Im Grunde handelt es sich um ein Gelegenheitsgedicht, in der Dichtungsgattung *genthliacum oder natalitium*, welches das Lobgedicht von der Länge eines kleinen Epos (Epyllion) einleitet. Der dritte Teil umfasst in 1015 Hexametern die Kindheit und die Jugendzeit von Báthory unter dem Titel *Stephanu paedia*. Das in der Marge der Originalausgabe mit dem Titel *Virtus & voluptas* angezeigte *Certamen* (Wettkampf) ist die wichtigste und ausführlichste Darstellung des Topos des herkulischen Scheideweges in Ungarn jener Zeit. Um die Seele des jungen Báthory wetteifern die weiblichen Figuren der Virtus (Tugend) und der Voluptas (Wollust), die er schon vom Weiten zur Y-Weggabelung herannahen sieht. Die Voluptas ist leichtfüßig, beinahe hauchzart, während Virtus eher ein Mannsbild abgibt, ihr Haar ist vernachlässigt, zerzaust. Der junge Báthory steht vor einer schweren Entscheidung, er muss zwischen den beiden wählen, entweder die eine, oder die andere: welcher soll er auf dem Weg folgen. Virtus wird von allegorischen Frauengestalten begleitet: zu ihrer Linken

sind die jungfräuliche *Pudicitia* (Tugendhaftigkeit), die im Guten konsequent standhafte *Constantia* (Standhaftigkeit), die ergraute *Fides* (Treue), *Honor*, die Göttin der Ehre, die beständige Glorie (*Gloria*) zu sehen, zu ihrer Rechten die *Justitia* (Wahrheit), *Pietas* (Pietät), *Temperies* (Mäßigung), die urteilende *Prudentia* (Klugheit) und schließlich *Pudor* (Scham). Auch die Voluptas lässt gegen die Virtus ihr eigenes allegorisches Gefolge aufmarschieren: die Wollust (*Libido*), die Lüsternheit (*Luxuries*), süße Träume (*somni dulces*, das heißt erotische Träume), den verliebten *Euan*, (den perosnifizierten Freudenschrei der Bacchanalien), den leichtsinnigen Zorn (*irae faciles*), die nach Wein riechende Trunkenheit (*Ebrietas*), die alberne *Cupido*, die sehnsüchtige Betäubung (*Torpor putris*), den mit Hörnern gezierten Hochmut (*Superbia*), die zügellose Schmeichelei, (*Ambitio*), den lüsternen Blick (*visus salax*), und das unkeusche Abtasten (*Tactus adulter*). Die Göttinnen Virtus und Voluptas versuchen mit ihren rhetorischen Monologen den angerufenen Báthory jede für sich zu gewinnen, jeweils der anderen auf dem vermeintlich rechten Weg zu folgen. Virtus gewinnt den Wettstreit, obwohl Voluptas mit schwellenden Brüsten von ihrem Bettlager aus Báthory zuzwinkert und mit lüsternen Küssen und liebkosend den zukünftigen Fürsten zu sich einlädt, der sich schließlich von ihr abwendet und den rechten Weg der Tugend wählt. So wird es möglich, dass Hunyadi im Abschnitt *Studium sapientiae* an manchen Stellen eigens auf die philosophischen, poetischen und sonstigen Studien des zukünftigen Fürsten eingehen kann. Dieses dritte Kapitel über die Jugend von Báthory wird mit der Rückkehr Báthorys vom Wiener Hof und mit dessen Traum über das trauervolle, leidende Ungarn abgeschlossen. Das letzte, vierte, zugleich längste Kapitel *(Stephanu basilie)* handelt von Stephans Regierungszeit als König von Polen in 1578 Hexametern.

Seine nächsten zwei Gedichte in chronologischer Folge tragen die Titel *Epigrammation* und *Votivum*. Beide schrieb er anlässlich des Erscheinens der Bücher des Paduenser Arztes Girolamo Mercuriale. Das Gedicht *Epigrammchen* schrieb er 1583 zum Mercuriales Werk über Kinderkrankheiten. Diese Venediger Ausgabe wurde vom Posener Arzt Jan Hieronim Chrościejewski (sein humanistischer Name lautet: Iohannes Chrosczieyoioskius oder Ioannes Grosceius) für den Druck vorbereitet mit einer Widmung an den Posener Senat. Hunyadi rühmt - mit lebensprühenden Bildern, mythologischen Anspielungen und viel Humor – in 43 Hexametern die personifizierte Ausgabe. In das „*Epigrammchen*" flicht unser Dichter auch ein Wappengedicht ein, das neben die zwei im Wappen der Stadt Posen zu sehenden, vor dem Stadttor gekreuzt angebrachten Schlüssel – die den Weg der Virtus öffnen – als dritten Schlüssel das Buch Mercuriales hinzusetzt. Dieses Buch sollte der Schlüssel sein, der den Weg des Lebens (*vitae iter*) öffnet, und indem es das Leben der Kinder verlängert, dehnt es auch noch das Leben der jungen Menschen, der Väter und der Alten viel weiter aus. Das 28 Hexameter lange Votivum (Votivgedicht) wurde 1583 oder 1584 zum Mercuriales Buch über Gifte und Vergiftungen geschrieben. Auch dieses Buch wurde von einem polnischen Doktor der Medizin, dem Warschauer

Wojciech Szeliga (Albertus Scheligius Vbarschaviensis) für den Druck vorbereitet. Deshalb handelt das Gedicht Hunyadis eigentlich nicht so sehr von Mercuriale, es ist vielmehr ein Panegrykus, ein Lobgedicht, das er in eine Buchempfehlung hüllte. Das in den Norden verschickte, von Giften handelnde Buch bot ihm nämlich eine gute Gelegenheit, um Stephan Báthory, und nicht zuletzt auch noch den Warschauer Herausgeber mit süßen Worten zu streicheln.

Das vielleicht interessanteste Werk Hunyadis ist das *Ephemeron* [Reisetagebuch], das eine mit mythologischen und antiken Verweisen dicht durchwobene manieristische Reisebeschreibung von 1466 Hexametern Länge ist. Das Tagebuch verfolgt die ungefähr 2200 Kilometer lange Reise des Kardinals Andreas Báthory von Rom nach Krakau im Sommer 1584. Das Werk, das er dem Oberbefehlshaber Ferenc Dobó widmete, wurde in drei Teile gegliedert. Der erste Teil beginnt mit der Erhebung Báthorys am 4. Juli zum Kardinal und beschreibt die Stationen der Reise von Rom nach Padua. Bevor sie sich von Rom aus auf die Reise begeben, nimmt das personifizierte Rom nach der Oration des eben erst ernannten Kardinals schweren Herzens von Báthory Abschied, worauf er in seiner Entgegnung sich auch von der ewigen Stadt verabschiedet. Seiner Reisebeschreibung folgend sind die Stationen des ersten Teils folgende: Rom – Capranica – Caprarola (villa Farnesia – Narni – Todi – Spoleto – Foligno – Camerino – Tolentino – Macerata – Ancona – Senigallia – Fano – Urbino – Pesaro – Rimini – Cesena – Forlì – Faenza – Bologna – Ferrara – Mantua – Cremona – Lodi – Mailand – Venedig – Padua. Die Stationen des zweiten Teils: Padua – Treviso – Conegliano – Sacile – Cividale del Friuli – Spilimbergo – Osoppo – Venzone – [Karnische-Alpen] – Pontebba – [Kärnten] – Tarvisio – Arnoldstein – Villach – Friesach – Neumarkt in der Steiermark – Pöls – Knittelfeld – Leoben – Bruck an der Mur – Neunkirchen – Wiener Neustadt – Traiskirchen – Hainburg an der Donau – Pressburg – Tyrnau – Wartberg – Neutra – Neusohl – Käsmark – Czorsztyn – Nowy Targ – Wieliczka – Krakau. Wir kennen auch das der Realität un den Fakten eher entsprechende Reisetagebuch des könglichen Sekretärs und Dipomaten, Stanislaw Reszka, das man mit Hunyadis Werk vergleichen kann. Von Reszka wissen wir, dass sie am 26. Juli Rom verließen und kamen am 17. August in Bologna an (sie legten also 22-24 Kilometer am Tag zurück), allerdings besuchten sie nach Foligno auf die Bitte Báthorys auch noch Assisi, was von Hunyadi nicht erwähnt wird. Auf den dreitägigen Abstecher nach Mailand (sie kamen hier am 28. August an), kann man aus Hunyadis Text nur folgern, weil er vom Kardinal, Carlo Borromeo, der sie dort bewirtet hat, anerkennend schreibt. Allerdings wird Reszkas Tagebuch zufolge verständlicher, wie sie aus Mailand nach Venedig und Padua gelangten (in dieser Reihenfolge). Von Borromeo gingen sie nämlich zurück nach Mantua, und fuhren dann auf dem Po flußabwärts bis Chioggia. Von da konnten sie wiederum wegen eines Sturms nicht nach Venedig einschiffen. (Von diesem Sturm berichtet auch Hunyadi, doch statt Chioggia steht bei ihm Padua, wo auf die Intervention der Muse Clio Äolus, der Herrscher über die Winde, Báthory mit einem Sturm Hindernisse in den Weg legt).

Schließlich kommen sie am 8. September in der Stadt des heiligen Markus an. Am Ende der durch Österreich, Ungarn und Polen führenden Reise kommt Báthory mit seinem Gefolge in Krakau an. Der dritte Teil von *Ephemeron* fokussiert auf Andreas Báthory selbst und ist letztlich nichts anderes als ein Lobgedicht. Es knüpft an den oben bereits erwähnten Stephan Báthory-Panegyrikus enger an, als an das *Ephemeron* selbst. Es lässt sich als eine Art Ergänzung der Familiengeschichte lesen, die die Lobpreisung des polnischen Königs mit dem Lob des zukunftsvollen Neffen – mit der Kindheit, den Jugendjahren und den Studien von Andreas – fortsetzt und abschließt.

Der Gedichtband *Ob felicem Stephani ad oppidum Mechoviam adventum* erschien als Appendix des *Ephemeron*, gleichsam als dessen Fortsetzung oder eher als dessen Epilog. Den Anhang selbst schrieb der Dichter aus dem freudigen Anlass, dass Andreas Báthory mehrere Monate nach seiner Rückkehr aus Rom Stephan Báthory endlich am 14. März 1585 in Miechów traf. Dieser kleiner Band scheint im Vergleich zu *Ephemeron* eher zusammengewürfelt. Er enthält elf Gedichte, von denen allerdings die letzten drei nach Stephan Báthorys Tod, also nach dem 12. Dezember 1586 an das von vornherein als Anhang bestimmte *Ob felicem* Büchlein angeheftet wurden. Die mangelnde Integrität der Komposition verrät so etwas wie Hast oder eine Art Überstürztheit. Hunyadi widmete das Büchlein Paul Gyulay, dem Sekretär von Stephan Báthory, obwohl das – laut den Quellen ausgesprochen herzliche und intime – Treffen der beiden Báthorys der eigentliche Anlass für die Gestaltung des Bandes war. Die erste Komposition, ein Begrüßungs- und Lobgedicht in 223 Hexametern ist in neun Teile gegliedert. Nach einem 20 Hexameter langen Begrüßungsprolog treten Báthory lobpreisend der Reihe nach die unter seiner Herrschaft befindlichen, beziehungsweise ihm untergebenen Provinzen, Länder: Polen, Litauen, Russland, das Herzogtum Preußen, Livland, Podolien, Siebenbürgen vor sein Angesicht. Das Gedicht selbst endet schließlich mit der Würdigung des Königshofes selbst. Das andere größere Gedicht ist eine 28 Hexameter lange Oratio, die Stephan seinem Neffen, Andreas, vorträgt. Vor den Trauergedichten finden sich noch weitere drei kurze Epigrammen und Hymnen, die ebenfalls den König loben. Es ist die Ironie des Schicksals, dass die vier Distichen lange, ursprünglich als abschließendes Stück vorgesehene Hymne mit der Bitte an die Parzen endet, sie mögen gefälligst einen langen Lebensfaden für Báthory spinnen. Das taten sie nicht. Und so wird die wegen des plötzlichen Todes des Königs einen Bruch erleidende - ursprünglich für einen Jubelband bestimmte - Komposition mit drei aus 53 sapphischen Strophen bestehenden hastig formulierten und in den Mund der Báthory Brüder gelegten Trauergesängen abgeschlossen.

Hunyadi ließ fast zwei Jahre nach dem Tod Stephan Báthorys seine kurze Anthologie zum Tode des Königs herausgeben, die er in seinem Vorwort dem Fürsten von Siebenbürgen, Sigismund Báthory, widmete: *Piis manibus D. Stephani Bathorei quondam Poloniae regis inclytii*. Von den zweiundzwanzig längeren-kürzeren Gedichten betrauern einundzwanzig den Tod Báthorys, wobei das letzte Gedicht vielleicht

das interessanteste ist. Einerseits ist das Gedicht ein in Hexametern geschriebenes literaturtheoretisch-philologisches Werk, das durch die Erzählung der Beutezüge der Ungarn im 10. Jahrhundert und des Sieges von Otto I. die Bonfini-Ausgabe von János Zsámboky (Johannes Sambucus) kritisiert, andererseits ist es eine Versschatulle, ein verzierter Rahmen oder vielmehr ein Sarg, der als Paratext das Zsámboky verhöhnende, vierzelige, einer Totenschändung gleichkommende Epitaph umschließt. Von den Gedichten des Bandes sollte vielleicht noch das erste, mit seinen 283 Hexametern das längste, die *Apotheose* hervorgehoben werden, die mit üppigen mythologischen Bildern Báthorys Tod und Divination schildert. Zu lesen sind im Band auch noch eine Elegie mit dem Titel *Monodia*, die angeblich am Grab des Königs von Hunyadi singend vorgetragen wurde, acht numerierte *Epicedia* zur Beerdigung, sechs numerierte *Elogien*, sowie als Abbild des Königs verfasste drei Vierzeiler. Hunyadi schließt die Sammlung seiner Trauergedichte mit einem *Chronostichon*, das den Zeitpunkt von Báthorys Geburt, Herrschaft und Tod angibt. Von den Elogien soll unbedingt das erste hervorgehoben werden als vielleicht frühestes Beispiel der Figurendichtung (Technopägnion), noch genauer der kombinatorischen Dichtung in der ungarischen Literaturgeschichte.

Seine als Handschrift erhalten gebliebenen lateinischen Gedichte, sein medizinisches Werk und seine Korrespondenz

Wir kennen zwölf seiner kürzeren Gedichte, die als Handschrift erhalten blieben. Das eine – ein Dischtichon-langes Gedicht – kennen wir in der Niederschrift von István Szamosközy über das Wolf genannte reichverzierte, bronzene Wurfgeschütz von Sigismund Báthory, das am 2. April 1593 gegossen wurde, mit dem eingravierten Distichon von Hunyadi.

Die anderen elf wurden vom Klausenburger unitarischen Geistlichen, Johann Broser am Ende des mit einem *Ephemeron*, richtiger mit dem *Ephemeron* Band zusammen herausgegebenen Exemplars *Ob felicem* unter dem summarischen Titel *Carmina eiusdem* [Gesänge vom Selben] eingetragen. Auf den Namen der eintragenden Person können wir anhand des über die handschriftlichen Gedichte geschriebenen „JESU BENIGNE JUVA“ und „J.B.J“ folgern. Das Kolligat wird gegenwärtig von der Alten Ungarischen Bibliothekssammlung der Klausenburger Akademischen Bibliothek (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj) aufbewahrt. Diese Gedichte sind auch deshalb interessant, weil sie Einblick in die Arbeitsmethode des Dichters gewähren, und zwar durch die unterschiedlichen auf das gleiche Thema geschriebenen, jedoch unveröffentlichten Varianten von Gedichten. Von den Gedichten sind acht in satirschem Ton geschrieben, die irgendwo den humorvollen Hunyadi der Anekdoten wiedergeben. Das interessanteste unter ihnen dürfte vielleicht jenes sechs Dichtichen

zählende kurze Gedicht sein (inc. *Tu contra cives iniusta bis induis arma*), das die Taten und inkosequente Politik seines Herrn, Sigismund Báthory mit scharfen Worten kritisiert, ohne ihn beim Namen zu nennen. Das Überraschende dabei ist, dass Hunyadi bis zum Ende seines Lebens dem Fürsten die Treue hielt. Der zweiten Zeile des Gedichts zufolge ergriff Sigismund bereits zweimal die Flucht, was so viel bedeutet, dass Hunyadi die Zeilen irgendwann nach dem 21. März 1599 geschrieben haben mochte. Das heißt also, dieses dürfte sein letztes bekanntes Gedicht sein.

Ein Großteil der restlichen Gedichte dürften wegen des Themas und der inneren Hinweisen nach dem Tod Stephan Báthorys geschrieben worden sein, also zwischen den letzten Tagen des Jahres 1586 und den ersten Tagen von 1587. Von diesen handelt es sich bei zwei Gedichten um Epitaphien zum Tode des Königs (*Epitaphia divi regis Stephani*), die schließlich keinen Platz im Band *Piis manibus* bekamen ((inc. *Hic me coniectum curis odioque meorum*; inc. *Quid mihi pro victo pacata Polonia Moscho*). Hier schließt sich auch jenes, zwölfzeiliges Gedicht an, in dem der Dichter die beiden „ketzerischen" italienischen Ärzte Báthorys für den Tod des Königs verantwortlich macht. Obwohl er keine Namen schreibt, sind diese wegen der um sie kursierenden Pamphlete bekannt: Es dürfte sich dabei um Niccolò Buccella und Pietro Simone Simoni handeln. (inc. *Marte invictus eram,vicit mors saeva, quis author*). Seine beiden anderen Gedichte fassen in zwei und drei Distichen die gefährliche polnische politische Lage nach dem Tod des Königs zusammen (In tumulum Polonicum), die Hunyadi 1587 geschrieben haben mochte, bevor am 27. Dezember Sigismund III. zum polnischen König gewählt wurde (inc. *Dum duo germani certant de paupere regno*; inc. *Unum non poteras tolerare Polonia regem*). Er schrieb auch noch zwei parodistische Gedichte zum gleichen Thema (*In legatum pontificum claudum*): gemünzt auf den hinkenden päpstlichen Nuntius des Papstes Sixtus V. Entweder dürfte dieser der Bischof von Cameron Gerolamo Vitale de Buoi, oder der Erzbischof von Neapel Hannibal der Capua gewesen sein). Der Legat ist nicht nur körperlich ein Hinkebein, sondern auch in seiner Seele, schreibt unser Dichter. Jetzt, da Stephan Báthory nicht mehr lebt, ist auch der Kirchenstaat zum Hinken verurteilt. Da Sixtus V. im August 1590 starb, dürfte Hunyadi diese Gedichte irgendwann zwischen 1587 und 1590 geschrieben haben. (inc. *Claudus Apostolica quid vult legatus ab urbe*; inc. *Claudicat huc Sexti claudus legatus et illuc*). Sein 15 Hexameter langes und so unter den Handschriften längstes in insunierendem Ton verfasstes Gedicht, mit dem Titel *In Stanislaum quendam Czolek Polonum perduellem,* beschreibt das obszöne Leben und die unzüchtigen Taten von einem gewissen Stanislaw Czolek (inc. *Qui sanum Phalarin immansuetumque Neronem*). Von den eingetragenen Gedichten mokiert sich das vorletzte über den (hochwohlgeborenen) Titel eines nicht genannten Adeligen, der nie etwas gemacht hat, mit dem er dieses Attribut, diesen Rang verdient hätte. Doch schließlich könnte er ja noch ein richtiger *magnus* (hochwohlgeboren) werden, nur müsste man ihn mit einem straffen Strang auf einen hohen Baum aufhängen (inc. *Cum tu nil magnum, nil parvum feceris unquam*). Das allerletzte Gedicht wurde zum Tode eines Freundes

namens Emericus (er könnte vielleicht Imre Szikszai sein) geschrieben (inc. *Hic iacet Emericus qui nulli vixit amicus*).

Trotz des Umstandes, dass ein Großteil der Quellen sich als Arzt auf Ferenc Hunyadi bezieht, ist hierzu die einstweilen einzige bekannte Spur, die vorhin schon erwähnte Oxforder Handschrift: *Brevis et compendiosa curatio febris putridae atque hecticae* [Heilung des fauligen und starken Fiebers kurz und in Auszügen]. Es handelt sich dabei eher um eine Rezeptsammlung, die er aus verschiedenen Quellen zusammentragen durfte. Er bietet detaillierte Rezepte aus Rosenwasser, Liliensaft, Essig, Wein, Harzöl, Asche und diversen Pflanzen oder deren Säften: aus Endivie, Weizen, Gerste, Spinat, Petersilie, Kamille, Aloe Vera usw. zur Behandlung von Fiebererkrankungen. Für den Umschlag empfiehlt er den Patienten ebenfalls verschiedene Salben, Tinkturen, schließlich schlägt er zur Linderung der Nebenwirkungen nach einer langdauernden Fiebererkrankung (z.B. Austrocknung) an die zehn Rezepte. Das Interessante dabei ist, dass nach Zeugnis des dichtbeschriebenen Seitenrands Hunyadis Büchlein tatsächlich benutzt wurde, es verschwand also nicht in der Schublade für lange Jahrhunderte.

Aus seiner Korrespondenz kennen wir nur fünf Posten. Den einen offiziellen Brief ohne Datierung adressierte er an Cinzio Passeri Aldobrandini. Den Brief dürfte er im Sommer 1592, oder spätestens im Herbst geschrieben haben. Den anderen undatierten Brief schrieb er an Papst Clemens VIII., wahrscheinlich im Jahr 1594. Außerdem kennen wir von ihm zwei an János Baranyai Decsi adressierten Briefe: den einen schrieb er in der ersten Hälfte 1596, den anderen wahrscheinlich nach 1596. Die erste Antwort von Baranyai Decsi auf den ersten Brief vom August 1596 blieb ebenfalls erhalten. Seinen letzten bekannten Brief kennen wir aus dem bereits früher erwähnten Niederschrift von Szamosközy über die Belagerung von Temesvar. Der Brief berichtet Imre Szikszai über die Ereignisse des Tages 14. Juni 1596 und der darauffolgenden paar Tage. Wir kennen noch zwei an Hunyadi adressierte Briefe ohne Datierung: den einen schrieb ein gewisser P. Schlick, der sein Kind an Hunyadi schickte, damit dieser den seit vier Jahren kranken Arm des Kindes untersuche, und wenn möglich, möge er irgendein Rezept dafür verschreiben. Den anderen schrieb Mátyás Aszalai, der zwei seiner Epigrammchen Hunyadi zukommen ließ.

Zusammenfassend: derzeit wissen wir soviel über das Leben und über die Werke Ferenc Hunyadis. Unser vages Wissen über sein Leben ist eher ein auf Annahmen ruhendes Herumtasten, als ein profundes Wissen. Aufgrund seiner erhalten gebliebenen Werke zeichnet sich das Bild eines über eine tiefe humanistische Bildung verfügenden gelehrten Hofdichters vor uns ab, der sich vor allem im Hofmilieu entlang der Achse Krakau-Karlsburg (Gyulafehérvár/Alba Julia) am heimischsten fühlte. Sein Schaffen ist aus mehrerer Hinsicht beachtenswert. Die eine ist, dass er mit seinen manieristischen poetischen Bildern und Sätzen laufend hinter der schablonhaften Rolle des Hofdichters der Außenwelt zublinzelt, die andere wiederum ist, dass die ungarische Literaturgeschichte einen Korpus aus dem 16. Jahrhundert von diesem

Ausmaß schlicht nicht außer Acht lassen darf. Neben seinem aus 2300 Zeilen bestehenden – reichlich unterschätzten – ungarischen Verstexten sollten auch die erhalten gebliebenen 5400 lateinischen Verse auch schon deshalb näher und tiefer untersucht werden, weil die ungarische Literatur über Jahrhunderte eher als eine lateinischsprachige gilt.

Unsere jetztige Textausgabe möchte diesen Mangel beheben, und zugleich das Interesse für das Lebenswerk dieses vergessenen siebenbürgischen Dichters nach Möglichkeit erwecken.

Aus dem Ungarischen von Géza Deréky

Incipitmutató

Képek jegyzéke

scribentium. In laudes serenissimi, atque potentissimi D. D. Stephani regis Poloniae, Magni Ducis Litvaniae, Russiae, Prussiae, Semogitiae, Kioviae, Liboniaeque Domini, ac Principis Transilvaniae. In duos Libros divisum, ed. Hippolytus Zucconellus. Venetiis, ad Signum Hyppogriphi, 1583 [Címlap] – 147.

Polack ostroma = Georg Mack, *Warhaffte Contrafactur vnd gewisse Zeitung welcher massen die konigliche Wirden in Poln die Stat vnnd das Schloß Polotzko in Littawen gelegen sampt andern Heusern die der Moscowiter vor der Zeyt der Kron vnbillich abgedrungen widerumben belegert und eingenommen. Auch was sich in solchem Zug verloffen hat*, Zu Nürmberg : bey Georgen Mack Illuministen bey Sonnebadt, [1579]. Zentralbibliothek Zürich, PAS II 17/5-6 G – 173.

Ismeretlen, *Báthory András*, 1688–1703, Skokloster kastély – 176.

Caprarola = Georg Braun, *Urbium praecipuarum mundi theatrum quintus*, [Köln], S. t., 1640?, 61 – 186.

Pesaro = Georg Braun, *Urbium praecipuarum totius mundi liber tertius*, S. l., S. t., [1623], 50 – 190.

Milánó = Hartmann Schedel, *Registrum huius operis libri cronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mudi*, Nürnberg, Anton Koberger, 1493, 72r – 194.

Velence = Georg Braun, *Urbium praecipuarum mundi theatrum quintus*, [Köln], S. t., 1640?, 60 – 196.

Tarvisio = Hartmann Schedel, *Registrum huius operis libri cronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mudi*, Nürnberg, Anton Koberger, 1493, 51v – 200.

Pozsony = Georg Braun, *Liber quartus urbium praecipuarum totius mundi*, S. l., S. t., 1635?, 44 – 203.

Nyitra = Johannes Janssonius, *Urbium totius Germaniae superioris illustrorum clariorumque tabulae antiquae et Novae accuratissime elaboratae. Pars Posterior*, Amszterdam, Janssonius, 1657, 95 – 205.

Léva = Anthoni Ernst Burchard von Birckenstein, *Ertz-Herzogliche Handgriffe dess Zirckels und Linials, oder, Ausserwehlter Anfang zu denen mathematischen Wissenschafften, worinnen man durch eine leichte und neue Art ihm einen geschwinden Zutritt zu der Feldmesserey und andern daruss entspringenden Wissenschafften machet*, Bécs, Johann van Ghelen, 1686, 50v – 208.

Krakkó = Hartmann Schedel, *Registrum huius operis libri cronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mudi*, Nürnberg, Anton Koberger, 1493, 270^{r} – 224.

Hans Weiditz, *A Lech-mezei csata*. OSZK App. M. 7 – 259.

Johann Broser kézirata, Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtár-gyűjteménye, B.M.V.C. 398/k, F3^{v}–F5^{v} – 270–274.

Személy- és helynévmutató

Budai-Király Tímea

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
email : diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél : (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email : harmattan.italia@agora.it

A kiadó kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: (36) 1-267-5979
harmattan.hu

Sorozat tipográfia: Kára László
Borítóterv, borító tipográfia: Bátyi Vivien
Tördelés: Bátyi Vivien
Korrektúra: Bellus Ibolya
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter